

e-ISSN: 2651-4672

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
UŞAK, TÜRKİYE

USAK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume:14 Yıl/Year: 2021

Sayı/Issue:1 Haziran/June 2021

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Murat Kemal KARACAN
Enstitü Müdürü

Editör

Doç. Dr. Mehmet Hilmi ÖZKAYA

Editör Yardımcısı

Dr. Emre ŞAKAR

Alan Editörü

Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. M. Akif HELVACI
Prof. Dr. Murat HİŞMANOĞLU
Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ
Doç. Dr. Mustafa TAYTAK
Doç. Dr. Özgür AY
Dr. Öğretim Üyesi Emre Vadi BALCI
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI
Dr. Öğr. Üyesi Özlem AVCI AKSOY

Teknik Editör

Arş. Gör. Gülbike KEŞAPLI

Redaktör

Arş. Gör. Tuğba Nur BEYRET COŞKUN

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Gülbike KEŞAPLI

Dizinlenme

Eğitim Bilimleri İndeksi
Araştırmacı
ASOS İndeks
Türk Eğitim İndeksi
İSAM
EBSCO HOST
SOBİAD

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Birol ERKAN, İskenderun Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ, Uşak Üniversitesi,
Türkiye Prof. Dr. Saim SAVAŞ, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Alejandro GARCÍA-SANJUAN, Huelva Üniversitesi, İspanya
Prof. Andre Prera Moshe VERISSIMO, Lizbon Üniversitesi, Portekiz
Prof. Dimitris J. KYRTATAS, Thess Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Orlin SABEV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Prof. Richard Candida SMITH, Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Erol DURAN, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurgün KOÇ, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. M. Salih ERKEK, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Selda GÜNER, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tolga KARGIN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Haziran 2021 Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Abdurrahman İlğan, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adalet Hazar, Başkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Halil Ekşi, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail Aydoğan, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail Çiftçioğlu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Karayaman, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Kemal Yeşilbursa, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Saim Savaş, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Serkan İlden, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vesile Çakır, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ali Faruk Yaylacı, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Emine Önder, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Filiz Çolak, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gökçe Cerev, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gülten Dursun, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hakan Bektaş, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nezih Tayyar, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ömer Alkan, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Öznur Tulunay Ateş, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sezer Bozkuş Kahyaoğlu, Bakırçay Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yüksel Gündüz, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zülfiye Acar Şentürk, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ercan Özen, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Ahmet Alkan, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Başak Karşıyakalı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Hüseyin Saraç, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. İzzet Erdem, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Mahire Aslan, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. N. Serap Vurur, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Naib Alakbarov, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Özlem Avcı Aksoy, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Serap Sunay, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üy. Tüba Karahisar, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Dr. Seyhan Özdemir, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Düzenleme ve Koordinasyon

Arş. Gör. Gülbike KEŞAPLI

Adres: Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

sosyaldergi@usak.edu.tr

Publisher and Editor in Chief

Usak University Institute of Graduate Studies
Prof. Murat Kemal Karacan Director of Institute

Editor

Assoc. Prof. Mehmet Hilmi ÖZKAYA

Assistant Editor

Dr. Emre ŞAKAR

Section Editor

Prof. İsmail BAKAN
Prof. M. Akif HELVACI
Prof. Murat HİŞMANOĞLU
Prof. Murat ÖNTUĞ
Assoc. Prof. Mustafa TAYTAK
Assoc. Prof. Özgür AY
Asst. Prof. Emre Vadi BALCI
Asst. Prof. Mahmut AVCI
Asst. Prof. Özlem AVCI AKSOY

Technical Editor

Res. Asst. Gülbike KEŞAPLI

Reductor

Res. Asst. Tuğba Nur BEYRET COŞKUN

Layout Editor

Res. Asst. Gülbike KEŞAPLI

Indexing Databases

Eğitim Bilimleri İndeksi
Araştırmacı
ASOS İndeks
Türk Eğitim İndeksi
İSAM
EBSCO HOST
SOBIAD

Publication Board

Prof. Birol ERKAN, İskenderun Teknik Üniversitesi, Turkey
Prof. Mehmet ÖZ, Hacettepe University, Turkey
Prof. Murat ÖNTUĞ, Usak University, Turkey
Prof. Saim SAVAŞ, Usak University, Turkey
Prof. Alejandro GARCÍA-SANJUAN, Huelva University, Spain
Prof. Andre Prera Moshe VERISSIMO, University of Lisbon, Portugal
Prof. Dimitris J. KYRTATAS, University of Thess, Greece
Prof. Orlin SABEV, Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Richard Candida SMITH, University of California, USA
Prof. Erol DURAN, Uşak Üniversitesi, Turkey
Assoc. Prof. Hacer TOPAKTAŞ, Istanbul University, Turkey
Assoc. Prof. Nurgün KOÇ, Karabuk University, Turkey
Assoc. Prof. Nuri KARAKAŞ, Ege University, Turkey
Assoc. Prof. M. Salih ERKEK, Usak University, Turkey
Assoc. Prof. Selda GÜNER, Hacettepe University, Turkey

Asst. Prof. Tolga KARGIN, Usak University, Turkey

Volume 14 / June - 2021 Referee Board

Prof. Abdurrahman İlğan, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Turkey

Prof. Adalet Hazar, Başkent Üniversitesi, Turkey

Prof. İbrahim Halil Ekşi, Gaziantep Üniversitesi, Turkey

Prof. İsmail Aydoğan, Kırıkkale Üniversitesi, Turkey

Prof. İsmail Çiftçioğlu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turkey

Prof. Mehmet Karayaman, Uşak Üniversitesi, Turkey

Prof. Mehmet Kemal Yeşilbursa, Uludağ Üniversitesi, Turkey

Prof. Saim Savaş, Uşak Üniversitesi, Turkey

Prof. Dr. Serkan İlden, Kastamonu Üniversitesi, Turkey

Prof. Vesile Çakır, Selçuk Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Ali Faruk Yaylacı, Dumlupınar Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Emine Önder, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Filiz Çolak, Uşak Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Gökçe Cerev, Fırat Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Gülten Dursun, Kocaeli Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Hakan Bektaş, İstanbul Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Nezih Tayyar, Uşak Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Ömer Alkan, Atatürk Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Öznur Tulunay Ateş, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Sezer Bozkuş Kahyaoğlu, Bakırçay Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Yüksel Gündüz, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Zülfiye Acar Şentürk, Uşak Üniversitesi, Turkey

Assoc. Prof. Ercan Özen, Uşak Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Ahmet Alkan, Süleyman Demirel Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Başak Karşıyakalı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Hüseyin Saraç, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. İzzet Erdem, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Mahire Aslan, İnönü Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. N. Serap Vurur, Uşak Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Naib Alakbarov, Uşak Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Üy. Özlem Avcı Aksoy, Uşak Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Serap Sunay, Balıkesir Üniversitesi, Turkey

Asst. Prof. Tüba Karahisar, Uşak Üniversitesi, Turkey

Dr. Seyhan Özdemir, Süleyman Demirel Üniversitesi, Turkey

Arrangements and Coordination

Res. Asst. Gülbike KEŞAPLI

Address: Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
sosyaldergi@usak.edu.tr

Editörden

İnsan ve toplumu ilgilendiren konular sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Kısacası sosyal bilimler dünyanın ve yaşamın insani ve toplumsal yönlerini inceleyen bir anlayışı barındırmaktadır. Geçmişimizi öğrenmek için Tarih'e, içinde yaşadığımız mekân ve doğa için Coğrafya'ya, toplumsal yapı ve değerlerimizi öğrenmek için Sosyoloji'ye ihtiyaç duyarız. Bu haliyle sosyal bilimler bütün bölümleri ile merkezinde insanın olduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bilim dallarını barındırmaktadır.

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak 14 yıldır sosyal bilimler alanındaki çalışmalarını bilim dünyasına ve toplum hizmetine kazandırmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Haziran – Aralık) e-dergi formatında yayımlanan ulusal hakemli dergimizde Tarih, Edebiyat, Coğrafya, Arkeoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Sanat Tarihi, Eğitim, Eğitim Bilimleri, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İktisat, Maliye, Felsefe, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri, İşletme ve Güzel Sanatlar gibi sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe ve İngilizce özgün/çeviri makalelere yer verilmektedir. Dergimizin Haziran 2021 sayısında 14 özgün makale yer almaktadır.

Bilimsel çalışmalarıyla, bu sayının hazırlanmasına katkıda bulunan makale yazarlarına, makaleleri inceleyerek hakemlik yapan değerli akademisyenlere, yayın kuruluna ve yayın aşamasında emeği geçenlere teşekkür ediyoruz. Sonraki sayılarda tekrar buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya

Editör

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ENTROPİYE DAYALI TOPSIS YÖNTEMİ İLE BANKALARIN PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Yavuz GÜL*

Öz

Bankaların performanslarına ilişkin çalışmalar, yatırımcılar, paydaşlar, bankacılık sektörü ve özellikle bankaların kendileri için büyük önem arz etmektedir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde bankaların ve bir bütün olarak sektörün durumu ve potansiyeli net bir biçimde görülebilmekte ve birtakım tedbirler alınarak düzeltici adımlar atılabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki mevduat bankalarının 2009-2019 dönemi performanslarını Entropi, Geliştirilmiş Entropi ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak incelemektir. Bu kapsamda çalışmaya 20 banka dahil edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda en yüksek performansı Akbank’ın ve en düşük performansı Turkish Bank’ın gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca özkaynak kârlılığı (ROE) ve aktif kârlılığının (ROA) bankaların performansları üzerinde belirleyici rol oynadıkları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Performans, TOPSIS, Entropi.

PERFORMANCE EVALUATION OF BANKS’ USING ENTROPY- BASED TOPSIS METHOD

Abstract

The studies regarding banks’ performances are of great importance for investors, shareholders, banking sector and especially banks’ themselves. As a result of the analyzes performed, the situation and potential of the banks’ and the sector as a whole can be clearly seen and corrective steps can be taken by taking several precautions. The aim of this study is to investigate the 2009-2019 period performances of the deposit banks in Turkey by using Entropy, Improved Entropy and TOPSIS methods. In this context 20 banks were included in the study. As a result of the evaluations conducted it was determined that Akbank showed the highest performance and Turkish Bank showed the lowest performance. In addition, it was observed that return on equity (ROE) and return on assets (ROA) play a decisive role on the performance of banks.

Keywords: Banking, Performance, TOPSIS, Entropy.

1. GİRİŞ

Finansal araçlar, fon arz ve talep edenler, hukuki yapı ve düzenlemeler, finansal kurumlar gibi çeşitli unsurlardan meydana gelen finansal sistem içerisinde, finansal kurumların en önde geleninin bankalar olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. 2008 Küresel Krizi gibi geçmiş dönemlerde yaşanmış olan çeşitli krizler, bankacılık sektöründe meydana gelebilecek olan bir çalkantının topyekün bir biçimde ekonomik krize yol açabileceğini, hatta krizin ulusal sınırları aşarak diğer ülkeleri de etkileyebileceğini gözler önüne sermiştir. Diğer tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de sıkı bir rekabet yaşanmaktadır ve bu bağlamda bankaların hem kendileri hem ekonomik düzen ve kalkınma açısından kaynaklarını optimum şekilde kullanabilmelerinin, işlem maliyetlerini düşürebilmelerinin, yeni teknolojilere adapte olabilmeleri ve teknolojiden olabildiğince yararlanabilmelerinin önemi büyüktür. Bu açıdan

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, SBE, Finansman Bölümü, ESKİŞEHİR, yavuzgul@anadolu.edu.tr.

düşünüldüğünde bankaların bu kaynakları etkin olarak çıktıya dönüştürüp dönüştüremediklerinin tespiti noktasında performans ve finansal durum değerlendirmeleri gündeme gelmektedir. Bankaların kendi bünyelerindeki performans değerlendirme sistemleri vasıtasıyla durum analizi yaparak, sonuçlar doğrultusunda karar alabilmeleri ve hamleler yapabilmeleri mümkündür. Diğer yandan literatüre bakıldığında da bu konuyla ilgili çokça çalışmaya rastlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda pek çok farklı yöntem ve analiz kullanıldığı görülmektedir lakin bankacılık üzerine olan araştırmalarda çok kriterli bir karar verme yöntemi olan TOPSIS metodundan faydalanılan çalışma sayısının nispeten az olduğu dikkat çekmektedir. Esasen günümüzde karar vermenin, pek çok farklı alternatifin ve faktörün varlığı, geleceğin belirsizliği gibi nedenlerle son derece karmaşık ve zor bir husus konumuna geldiği göz önünde bulundurulduğunda ve en iyi alternatifin belirlenerek tercihin yapılması söz konusu olduğunda çok kriterli karar verme yöntemleri ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki 20 mevduat bankasının 2009-2019 dönemi performanslarını Entropi, Gelişmiş Entropi ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirmektir. Çalışma için gerekli veriler bankaların yıl sonlarında yayınlamış oldukları finansal tablolardan elde edilmiştir.

Çalışma toplamda 6 kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde Türkiye'deki bankacılık sektörünün genel görünümü çeşitli verilerle irdelenmiş, üçüncü bölümde literatürdeki çalışmalara yer verilmiş, dördüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntemler tanıtılmış, beşinci bölümde uygulama yapılarak bulgular aktarılmış ve son bölümde ise sonuç ve önerilere değinilmiştir.

2. TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bankaların performansının ölçülmesine yönelik yapılmış olan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar yapıldıkları ülkeler, kullanılan yöntemler, çalışmaya dahil edilen bankalar gibi çeşitli farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de bankacılık sektörünün durumu, Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK) ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) gibi kuruluşlardan elde edilen veriler ile incelenebilmektedir. Bu bağlamda 2009-2019 dönemi için bankacılık sektörünün önem arz eden bazı bilanço kalemleri Tablo 1'de aktarılmaktadır. Bu kalemler incelendiği zaman, mevduatların, özkaynakların ve aktiflerin 2009-2019 döneminde yaklaşık beş katına çıktığı görülmektedir. Sektör bu anlamda her yıl istikrarlı bir şekilde büyümüş ve bankaların aktif toplamı 2019 yılı sonunda 4.5 trilyon liraya ulaşmıştır. Oransal olarak en büyük artışlar toplam mevduatlarda %26 ile 2019, toplam aktiflerde %26,3 ile 2013 ve toplam özkaynaklarda ise %25,7 ile 2012 yılında meydana gelmiştir.

Tablo 1: Sektörün Mevduat, Özkaynak ve Aktif Büyüklükleri, Toplam ve Takipteki Kredi Miktarları (milyonTL)

YILLAR	Toplam mevduatlar	Toplam özkaynaklar	Toplam aktifler	Toplam krediler	Takipteki krediler
2019	2.566.900	492.175	4.490.818	2.655.946	150.763
2018	2.035.965	421.185	3.867.135	2.394.740	96.505
2017	1.710.919	358.676	3.257.842	2.098.246	63.889
2016	1.453.632	300.285	2.731.037	1.734.342	58.090
2015	1.245.428	262.259	2.357.432	1.484.960	47.472
2014	1.052.693	232.007	1.994.329	1.240.708	36.357
2013	945.770	193.724	1.732.401	1.047.410	29.621

2012	772.217	181.940	1.370.690	794.756	23.407
2011	695.496	144.646	1.217.695	682.893	18.972
2010	617.037	134.542	1.006.667	525.851	19.993
2009	514.620	110.887	834.014	392.621	21.852

Kaynak: BDDK

Sektörün sağlamış olduğu krediler ile bu kredilerin takibe düşen kısımları ve bu verilerden hareketle hesaplanabilecek takibe dönüşüm oranları incelenerek de, sektör hakkında çeşitli yorumlarda bulunmak mümkün olabilmektedir. Buna göre, Tablo 1’den görülebileceği üzere bankacılık sektörünün bir bütün olarak vermiş olduğu kredilerin tutarı, 2009-2019 dönemi boyunca sürekli olarak artmıştır Tahsis edilen toplam kredi miktarı 2009 yılında 392 milyar TL iken, sözü geçen tutar 2019 yılı sonu itibariyle 2.6 trilyon TL’ye ulaşarak yaklaşık yedi katına çıkmıştır. Takipteki kredi miktarları da aynı dönemde 21 milyar TL’den 150 milyar TL’ye yükselmiş olup, en fazla artış %56,2 ile 2019 yılında meydana gelmiştir Buna mukabil takibe dönüşüm oranı ise, 2019 yılı sonunda 2010 yılından itibaren en yüksek değere ulaşmıştır. Bu bağlamda sektörün olumsuz bir durum içinde olduğu ve takipteki kredilerin bu denli artışının nedenleri üzerine düşülmesi gerektiği ifade edilebilmektedir.

Bankacılık sektörü için kârlılık oranlarıyla beraber belki de en önemli oranlardan ve göstergelerden birisi de sermaye yeterlilik rasyosudur. Sermaye yeterliliği hesaplamalarının esası, mevcut özkaynaklar ile üstlenilen riskler arasında bir denge sağlama ve bu dengeyi sürdürme felsefesi üzerine kuruludur. Öte yandan, bankaların sermaye yapılarının yeterliliği ve güçlülüğü, sistemin işleminin ve sektöre ilişkin güven tesisinin temel koşulları durumundadır (Hazar vd., 2018: 136). Sermaye yeterlilik rasyosu uluslararası bir kriter olup Basel Kriterleri’nin önemli bir parçasıdır. Bu oranın resmi olarak %8’in üzerinde olması gerekmektedir lakin uygulamada %12 oranına ulaşılması istenmektedir. Yani verilen her 100 liralık krediye karşılık en az 8 liralık, uygulamada ise 12 liralık özkaynak bulunması lazımdır. Türkiye’de bankacılık sektörünün sermaye yeterlilik oranları, olması arzulanan oranların çok üzerindedir (Tablo 2). Her ne kadar 2009’dan 2015 yılına kadar bir düşüş var gibi gözükse bile, esasen bu yıllarda da sermaye yeterlilik oranları gayet iyi durumdadır. 2015 yılı ile beraber sektörün sermaye yeterlilik oranları tekrar yükselmeye başlamış, 2019 yılı sonunda %18 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye’deki bankaların aldıkları risklere karşılık yeterli miktarda sermayeye sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Sermaye Yeterlilik Oranları

2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
%18.40	%17.27	%16.85	%15.57	%15.57	%16.28	%15.28	%17.86	%16.55	%18.97	%20.62

Kaynak: BDDK

Sadece bankacılık sektörünün değil, diğer bütün sektörlerin belki de en fazla önemsenen göstergesi kârlılıktır. İşletmelerin ve bazı özel konumdaki kuruluşlar hariç (vakıf, dernek gibi) diğer tüm kuruluşların birincil amacı değer maksimizasyonu iken, devamında kâr maksimizasyonu gelmektedir. Bu bağlamda, bankacılık sektörünün de kârlılık durumu incelenerek, sektörün gidişatına dair yorumlarda bulunulabilmektedir (Tablo 3).

Bankalar için kârlılığa ilişkin takip edilmesi gereken en önemli verilerden bazıları aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve net faiz marjı olarak sayılabilmektedir. Net faiz marjı (Net interest margin-NIM), faiz gelirleri ile faiz giderleri arasındaki farkın (net faiz geliri) ortalama

getirili aktiflere bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu oran, bir birim getirili varlık için yani varlık başına elde edilen net faiz gelirini ortaya koymaktadır. Net faiz marjının yüksek olması bankanın kârlılığını olumlu etkilemektedir (Kale, 2017: 214).

Tablo 3: Sektörün Kârlılık Göstergeleri

YILLAR	Net kâr (milyon TL)	Net faiz geliri (milyon TL)	Aktif kârlılığı	Özkaynak kârlılığı	Net faiz marjı
2019	49.042	162.355	%1.16	%11.48	%3.85
2018	53.835	146.199	%1.44	%14.75	%3.91
2017	48.648	113.390	%1.62	%15.88	%3.77
2016	37.530	91.343	%1.50	%14.28	%3.65
2015	26.052	77.316	%1.16	%11.28	%3.45
2014	24.610	65.573	%1.33	%12.25	%3.53
2013	24.664	57.344	%1.60	%14.19	%3.72
2012	23.523	52.254	%1.83	%15.68	%4.07
2011	19.844	39.330	%1.74	%15.48	%3.46
2010	22.116	38.667	%2.46	%20.12	%4.30
2009	20.182	41.803	%2.63	%22.92	%5.44

Kaynak: BDDK

Türk bankacılık sektörünün kârlılık bakımından 2009-2019 dönemindeki durumu ele alındığında inişli çıkışlı bir grafik çizdiği görülmektedir (Tablo 3). 2009 yılından 2015 yılının sonuna kadar aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve net faiz marjının düşüş eğiliminde olduğu ve 2015 yılından sonra bu göstergelerin tekrar bir toparlanma içerisine girdiği dikkat çekmektedir. Bu dönemde her üç gösterge de en düşük değerlerine 2015 yılında ulaşmışlardır. 2018 ve 2019 yıllarında ise sektörün aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı bir önceki yıla göre düşmüştür. Sektör toplam net kârı, 2009 yılından 2015 yılına sonuna kadar %30 oranında bir artış sergilerken nispeten yatay bir seyir izlemiştir. 2015'ten sonraki üç yılda ise sert bir artış ile %50 büyüyerek 2018 sonu itibarıyla sektör net kârı 54 milyar TL'ye erişmiş olsa da, 2019 yılı sonunda net kâr rakamı 49 milyar TL'ye gerilemiştir. Net faiz geliri ise, bahse konu dönemde net kârdan daha agresif bir artış ortaya koymuş ve net kâr bu dönemde 2.5 katına çıkarken net faiz geliri 4 katına yükselmiştir. Genel olarak bakıldığında, gerek net kârdaki gerekse net faiz gelirindeki artışlara rağmen, kâr marjlarının bunu çok da destekleyemediği görülmektedir. Bu durum, varlıklardaki ve özkaynaklardaki artışın, net kâr ve net faiz gelirlerindeki artıştan daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Finans literatüründe, bankaların karşılaştırmalı performans durumlarını ortaya koyan ya da bankaların performanslarını etkileyen faktörleri inceleyen, gerek yurt içinde gerek yurt dışında hayata geçirilmiş bir çok çalışma yer almaktadır. Bu çerçevede, gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda ulaşılan çeşitli çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

Fogelberg ve Griffith (2000), 100 bankayı çalışma kapsamına alarak Ekonomik Katma Değer (EVA) ve çeşitli istatistiksel testleri kullanmışlardır. Performans ile yönetim yapısı arasında herhangi bir ilişki tespit edememişlerdir.

Vivas vd. (2001), 10 Avrupa ülkesinden 612 bankanın 1993 yılı verilerini kullanarak, veri zarflama analizi yoluyla etkinliklerini incelemişlerdir. İspanya, Danimarka ve Portekiz'deki bankaların göreceli olarak daha etkin bir görünüm ortaya koyduklarını ve Fransa ve İtalya'daki bankaların ise en düşük etkinliğe sahip bankalar olduğunu dile getirmişlerdir.

Fries vd. (2002), 16 ülkeden 515 bankanın 1994-1999 dönemi performansını ekonometrik yöntemlerle incelemişlerdir. Banka performanslarının rekabet koşullarına ve bankaların faaliyet gösterdikleri çevreye göre önemli ölçüde farklılaştığını, bankaların genel olarak aşırı risk alma davranışında bulunmadıklarını vurgulamışlardır.

Barth vd. (2003), 55 ülkeden 2300'ün üzerinde bankanın verilerinden hareketle gerçekleştirdikleri analiz neticesinde sadece yönetim yapısının banka performansı üzerinde zayıf bir etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Hermes ve Lensink (2004), yabancı bankaların varlığı ile yerel bankacılık sektörünün arasındaki ilişkiyi 48 ülkeden 982 bankanın 1990-1996 periyodu verilerini kullanarak irdelemişler ve ülkenin finansal gelişmişlik düzeyine göre yabancı bankaların varlığının yerel bankalar üzerindeki etkisinin farklılaştığını ifade etmişlerdir.

Beck vd. (2005), özelleştirmenin Nijerya'daki 69 banka üzerindeki etkisini 1990-2001 dönemi verileri ışığında istatistiksel teknikler ile incelemişlerdir. Özelleştirilen 9 bankanın performanslarının yükseldiğini ve devlet bankalarının özel bankalardan daha zayıf görünüm sergilediklerini vurgulamışlardır.

Bonin vd. (2005), 11 ülkeden 225 bankayı incelemişler ve özelleştirmelerin banka etkinlikleri üzerinde çok etkisi olmadığını, uluslararası kurumsal yatırımcıların varlığının kârlılık üzerinde önemli etki yarattığını ve banka büyüklüğü ile etkinlik arasında negatif ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Boubakri vd. (2005), 22 ülkeden 1986-1998 arası özelleştirilen 81 bankayı panel veri analizi ve ekonometrik yöntemler ile inceleyerek değerlendirmişler ve özelleştirmenin ardından banka kârlılıklarının yükseldiğini fakat sahiplik yapısı, etkinlik, risk profili gibi unsurlara dayalı olarak kârlılığın artabileceğini ya da azalabileceğini dile getirmişlerdir.

Williams ve Nguyen (2005), Güneydoğu Asya'daki 231 ticari bankanın sahipliğindeki değişimlerin banka performansları üzerindeki etkilerini 1990-2003 dönemi için ekonometrik tekniklerle irdelemişler ve sağladıkları sonuçların banka özelleştirmelerini destekleme eğiliminde olduğunu beyan etmişlerdir.

Staikouras vd. (2007), Avrupa'daki 58 bankanın 2002-2004 dönemi verileri ile yönetim kurulunun büyüklüğünün ve yapısının banka performansına etkisinin olup olmadığını istatistiksel tekniklerle araştırmışlar ve yönetim kurulu büyüklüğü ile banka kârlılığı arasında negatif ilişki olduğunu ve yönetim kurulunun yapısı ile kârlılık arasında pozitif ancak istatistiksel açıdan anlamsız bir ilişki bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Altunbaş ve Marques (2008), birleşme ve satın almaların banka performansına etkisini Avrupa'daki bankaların 1992-2001 dönemi verilerini kullanarak irdelemişler ve birleşmelerden sonra performanslarda artış gözlendiğini, daha etkin bankaların nispeten daha küçük bankalarla birleştiğini belirlemişlerdir..

Kosmidou ve Zopounidis (2008), 2003-2004 dönemi için Yunanistan'daki 30 bankanın performans ve etkinliklerini PROMETHEE metodu ile ölçmüşlerdir. 2003 yılı için Cooperative Bank of Pieria, 2004 yılı için ise Cooperative Bank of Trikala en başarılı bankalar olmuşlardır.

Davis ve Zhu (2009), ticari gayrimenkul fiyatları ile banka performansı arasındaki ilişkiyi çeşitli ülkelerden 904 bankanın 1989-2002 dönemi verilerini kullanarak incelemişler ve

fiyat değişimlerinin bankaların davranışları ve performansları üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Malhotra ve Singh (2009), Hindistan'daki 85 bankanın 1998-2006 dönemi finansal tablo verilerinden ve Haziran 2007 itibariyle bankaların web sitelerini inceleyerek elde ettikleri verilerden faydalanmışlar ve internet bankacılığı hizmeti sunan bankaların daha büyük, daha etkin ve daha kârlı bankalar olduklarını fakat bahsi geçen hizmetlerin performans üzerine etkisi olmadığını, risk profili ile internet bankacılığının negatif ilişkisi bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Aygün vd. (2010), borsada işlem gören 12 bankanın 2006-2008 periyodu verilerinden yararlanarak yaptıkları analiz neticesinde yönetim kurulu büyüklüğü ile banka kârlılıkları arasında negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki belirlemişler, bankaların halka açıklık oranı ile kârlılık arasında pozitif ve risk göstergeleri ile performans arasında ise negatif bir ilişki bulmuşlardır.

Nigmonov (2010), Özbekistan'daki 23 bankanın performansını 2004-2006 dönemi için veri zarflama analizi ile araştırmıştır. Genel olarak bu dönemde bankaların etkinlik seviyelerinin düşüş yaşadığını, küçük ve orta ölçekli bankalar arasında önemli farklılıklar olduğunu ve ortaklık yapısının banka etkinliğini etkilemediğini söylemiştir.

Agyei ve Yiadom (2011), Gana'daki 16 bankanın performansları ile temettü politikaları arasındaki ilişkiyi 1999-2003 dönemi için istatistiksel testler ile sınımlamışlardır. Temettü ödeyen bankaların performansının arttığını, ayrıca bankanın büyüklüğünün ve kaldıraç derecesinin de bankaların performansını yükselttiğini bulmuşlardır.

Bostan ve Bölükbaş (2011), 2008 Küresel Krizi ile krizin etkilerini ele almış ve 2001 Krizi sonrası alınan tedbirler ve finansal piyasalardaki düzenlemeler ile Türk bankalarının krize hazırlıklı yakalandığı söylenebileceğini belirtmişlerdir.

Budak (2011) yapmış olduğu çalışmada, veri zarflama analizi metoduyla 2008, 2009 ve 2010 yıllarında faaliyet göstermiş olan 22 ticari bankanın etkinlik ölçümünü gerçekleştirmiş ve kamu sermayeli bankaların en yüksek etkinlik ortalamasına sahip olduğunu belirtmiştir.

Aebi vd. (2012), 2008 Küresel Krizi döneminde risk yönetimi ve kurumsal yönetim uygulamalarının banka performansları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Risk yönetiminin bankaların performansları için kritik öneme sahip olduğunu, ortaklık yapısı, yönetim kurulunun bağımsızlığı gibi unsurların performansı çok etkilemediğini aktarmışlardır.

Fahlenbrach vd. (2012), bankaların 1998 Krizindeki performanslarının 2008 Krizindeki performanslarını tahmin edip edemeyeceğini 347 bankanın 1998-2006 dönemi verilerini kullanarak incelemişlerdir. Neticede, 1998 Krizinde kötü performans sergileyen bankaların 2008 Krizinde de kötü performans gösterdiklerini vurgulamışlardır. Daha fazla kısa vadeli borçlanan, daha yüksek kaldıraca sahip ve daha fazla büyüyen bankaların her iki krizde de kötü performans gösteren bankalar olduklarını, bu bankaların 1998 Krizinden ders almadıklarını söylemişlerdir.

Peni ve Vähämaa (2012), kurumsal yönetimin 2008 Kriz döneminde banka performansını etkileyip etkilemediğini araştırmışlar ve ABD'deki 62 halka açık bankayı 2005-2008 verilerini kullanarak ele almışlardır. İyi bir kurumsal yönetime sahip bankaların 2008'de daha yüksek kârlılık elde ettiğini ancak aynı zamanda daha düşük hisse senedi getirileri sağladığını söylemişlerdir. Lakin krizin sona ermesinin akabinde mevzu bahis bankaların daha yüksek hisse senedi getirileri sağlar bir konuma geldiklerini belirtmişlerdir.

Yayar ve Baykara (2012), Türkiye'deki katılım bankalarının 2005-2011 periyodu performanslarını TOPSIS metoduyla ölçümlemişler ve Albaraka Türk'ün en etkin banka olduğunu tespit etmişlerdir.

Akkoç ve Vatansver (2013), Türkiye'deki 12 ticari bankanın performanslarını AHP ve Fuzzy TOPSIS metodolojileriyle ele almışlar ve her iki yöntemin sağladığı sonuçların birbirleriyle benzerlik gösterdiğini aktarmışlardır.

Casu vd. (2013), menkul kıymetleştirme (securitization) ve performans arasındaki ilişkiyi irdelemişler ve menkul kıymetleştirme yapan bankaların, daha yüksek fonlama maliyetlerine maruz kaldıklarını, daha düşük likiditeye sahip olduklarını ve daha az sermaye bulundurduklarını lakin genel olarak menkul kıymetleştirmenin performans üzerinde çok mühim bir etkisi olduğuna ilişkin kanıtlar sağlayamadıklarını vurgulamışlardır.

Gürbüz vd. (2013), Türkiye'deki 26 mevduat bankasının finansal performansı ile faiz dışı gelir yaratan faaliyetleri arasındaki ilişkiyi 2005-2011 dönemi için çalışmışlar ve gelir çeşitlendirmesinin Türk mevduat bankalarının finansal performansını arttırdığını öne sürmüşlerdir.

Jiang vd. (2013), sahiplik yapısının ve özelleştirmenin Çin'deki 49 bankanın performansı üzerindeki etkisini 1995-2010 dönemi verileri ışığında inceleme altına almışlardır. Halka açık bankaların sahiplik yapısı ne olursa olsun daha iyi performans sergilediğini ve özelleştirmenin bankaların performansı arttırdığını keşfetmişlerdir.

Zhang vd. (2013), Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'deki bankaların piyasa yoğunlaşmaları, risk profilleri ve performansları arasında ilişkiyi, 2003-2010 dönemi verilerinden yola çıkarak Stokastik Sınır Analizi ve istatistiksel testler ile incelemişler ve piyasa yoğunlaşması ile performans arasında negatif bir bağlantı saptamışlardır. Bununla beraber daha az risk alan bankaların daha yüksek performans gösterdiklerini belirlemişlerdir.

Bağcı ve Rençber (2014), Türkiye'deki 13 bankanın performanslarını 2006-2012 dönemi için PROMETHEE yöntemi ile mukayese etmişlerdir. Kamu bankaları içinde en iyi performansı Halkbank'ın, özel bankalar arasındaysa Denizbank'ın sergilediğini ve genel olarak kamu bankalarının daha kârlı olduklarını tespit etmişlerdir.

Gümüş ve Nalbantoğlu (2015), Türkiye'deki 29 bankanın performanslarını CAMELS analizi vasıtasıyla 2002-2013 dönemi için irdelemişler ve yerli özel sermayeli bankaların en yüksek nota sahip banka grubu olduğunu, bu grubu kamu bankalarının izlediğini bulmuşlardır.

Love ve Rachinsky (2015), Rusya'dan 107, Ukrayna'dan 50 bankanın 2003-2006 dönemi verilerinden hareketle, kurumsal yönetim, sahiplik yapısı ve performans arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Performans ve kurumsal yönetim arasında anlamlı fakat ekonomik açıdan önemsiz bir ilişki saptamışlardır.

Aras vd. (2016), entropi ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak, geleneksel bankalar ve katılım bankaları arasında kurumsal sürdürülebilirlik bakımından performans mukayesesi gerçekleştirmişler ve bu banka grupları arasında net bir fark bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Kandemir ve Karataş (2016), BİST'te işlem gören 12 mevduat bankasının 2004-2014 finansal performanslarını incelemiş, en yüksek finansal performansı Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS yöntemlerine göre Vakıfbank'ın, VIKOR yöntemine göre ise Denizbank'ın sergilediğini vurgulamışlardır.

Şişman ve Doğan (2016), bulanık AHP ve bulanık MOORA yaklaşımları ile 2008-2014 yılları için BİST'te işlem gören 10 mevduat bankasının finansal performansını

değerlendirmişler ve ilk sırada Akbank'ın son sırada ise TEB'in bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Gündoğdu (2017), 2015 verilerine göre Türkiye'deki en büyük 10 bankanın 2005-2015 dönemi finansal performanslarını CAMELS analizi ile değerlendirmiş ve en iyi performansa Akbank'ın, en kötü performansa Finansbank'ın sahip olduğunu beyan etmiştir.

Şimşek vd. (2017), Türk bankacılık sektörünün 2001-2015 dönemi durumunu CAMELS analizi ile araştırmışlar ve kamu sermayeli mevduat bankalarının piyasa risklerine karşı daha duyarlı olduklarını bulmuşlardır.

Bikker ve Vervliet (2018), çalışmalarında düşük faiz oranlarının ABD'deki banka performanslarını zayıflattığını ve net faiz marjlarını baskıladığını ancak bankaların her şeye rağmen kârlılık seviyelerini koruyabildiklerini ifade etmişlerdir.

Brahmana vd. (2018), gelir çeşitlendirmesinin banka performansı üzerindeki etkisini Malezya'daki 15 bankanın 2005-2015 dönemi verilerini kullanarak sınımlamışlardır. Gelir çeşitlendirmesinin banka performansını arttırdığını ileri sürmüşlerdir..

Shaban ve James (2018), Endonezya'daki 60 bankanın 2005-2012 verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri analiz neticesinde yerel satın almaların genelde etkinlik azalmasına neden olduğunu ve yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilen satın almaların performans artışı sağladığını gözlemlemişlerdir.

Yalçın ve Karaatlı (2018), Türkiye'deki 25 bankanın performanslarını AHP, TOPSIS ve ELECTRE yöntemleriyle ele almışlardır. Neticede, Ziraat Bankası'nın en yüksek performanslı banka olduğunu bulmuşlardır.

Atik (2019), gelir çeşitlendirmesinin bankaların performansı ve riskliliğine olan tesirini Türkiye'deki mevduat bankaları üzerinde araştırmış ve çeşitlendirmenin banka riskliliklerini arttırdığını bulgulamıştır.

Barra ve Zotti (2019), İtalya'daki banka performansları ile bankacılık sektörünün finansal istikrarı arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığını 2001-2014 dönemi için incelemişlerdir ve bu iki unsur arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. .

Kendirli vd. (2019), Türkiye'deki 13 bankanın performansını TOPSIS yöntemiyle irdelemişler ve 2008 Krizi öncesi ile sonrasında ticari bankaların, kriz esnasında ise katılım bankalarının daha yüksek performans gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Uzun ve Berberoğlu (2019), faiz dışı gelirlerin Türkiye'deki 23 mevduat bankasının performansları üzerindeki etkisini, 2007-2017 dönemi verilerini ve panel veri analizini kullanarak mercek altına almışlardır. Sonuç olarak, faiz dışı gelirlerin hem özsermaye karlılığı hem de aktif karlılığı üzerinde pozitif etkisinin bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Yukarıda sunulan çalışmaların içerikleri ve kapsamlarına kısaca değinilecek olursa, çalışmaların tamamında ekonometrik ve istatistiksel teknikler kullanılarak bir analiz gerçekleştirildiği görülmektedir. Yani bütün çalışmalar nicel niteliktedir. Kullanılan yöntemler genel olarak CAMELS analizi, panel veri analizi, veri zarflama analizi, gri ilişkisel analiz, stokastik sınır analizi, regresyon analizleri, PROMETHEE yöntemi, VIKOR yöntemi, analitik hiyerarşi süreci gibi yöntemlerdir. Kimi çalışmalarda bu yöntemlerden bazıları bir arada kullanılırken, kimi çalışmalarda ise istatistiksel modeller oluşturularak performans ölçümleri gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan, ulaşılan çalışmaların "bankalarda performans" konusunu ele alma ve konuya yaklaşım biçimlerine göre birbirlerinden ayrışabildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda genel olarak bir guplandırma yapıldığı zaman, ilk grup çalışmaların bankaları sınıflandırarak (yabancı banka, özel banka, kamu bankası, büyük ölçekli, orta ölçekli, küçük

ölçekli ya da mevduat bankası, katılım bankası gibi), bu sınıfların performanslarını birbirleriyle kıyasladığı görülmüştür. Budak (2011), Gümüş ve Nalbantoğlu (2015), Şimşek, Aslan ve Şahin (2017) bu kategoride bulunan çalışmalardan bazılarıdır. Esasen bu çalışmalarda da bir anlamda bankanın sahiplik yapısının banka performanslarını etkileyip etkilemediği ortaya konulmuş olsa da, performansı etkileyen faktörlere (banka büyüklüğü, yönetim kurulu yapısı, kurumsal yönetim uygulamaları, enflasyon, temettü politikaları, özelleştirme, birleşme-satın alma, gelir çeşitlendirmesi gibi) doğrudan odaklanan ikinci grup çalışmalardan söz edilebilmektedir. Barth vd. (2003), Beck, Cull ve Jerome (2005), Boubakri vd. (2005), Staikouras, Staikouras ve Agoraki (2007), Altunbaş ve Marques (2008), Aygün, Taşdemir ve Çavdar (2010) bu gruba giren çalışmalardandır. Öte yandan banka bazında performans mukayesesi yapan çalışmalar da mevcuttur. Kosmidou ve Zapounidis (2008), Bağcı ve Rençber (2014), Kandemir ve Karataş (2016), Şişman ve Doğan (2016), Gündoğdu (2017) bu sınıfa girmektedir. Bunlardan başka 2008 Küresel Kriz dönemi ekseninde analizler yapan (Bostan ve Bölükbaş, 2011; Aebi, Sabato ve Schmid, 2012; Fahlenbrach, Prilmeier ve Stulz, 2012; Peni ve Vähämaa, 2012) ve hem performansı etkileyen faktörleri değerlendirip hem performans ölçümü yapan çalışmalar (Nigmonov, 2010) da bulunmaktadır.

4. YÖNTEM

Çalışma kapsamına alınan bankaların performanslarının değerlendirilmesi maksadıyla Entropi, Geliştirilmiş Entropi ve TOPSIS yöntemleri uygulanmıştır. İlk olarak, belirlenen performans kriterlerine atanacak ağırlıklar 2011, 2017 ve 2018 yılları için Entropi, diğer yıllar içinse Geliştirilmiş Entropi yöntemleriyle saptanmış, sonrasında bu ağırlıklar kullanılarak TOPSIS metodu ile bankaların göreceli performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir.

Çok kriterli karar verme tekniklerinde, kriterlerin ağırlıkları büyük öneme sahiptir ve bu ağırlıklandırma işlemi genelde iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki, alanında uzman olanların ya da diğer bireylerin tecrübelerine ve sahip oldukları bilgilere göre gerçekleştirilen subjektif ağırlıklandırma, diğeri ise istatistiksel birtakım hesaplamalara ve verilerin analizine dayanan objektif ağırlıklandırmadır. Entropi kavramı literatürde ilk kez 1865 yılında Rudolf Clausius tarafından tanımlanmış olup, 1948 yılında ise, Claude E. Shannon, bilgi entropisi kavramından ilk defa bahsetmiştir (Zhang vd., 2011: 444). Entropi, kriterlere objektif olarak ağırlıkların atanmasını sağlayan ve bu nedenle çalışmalarda yaygın şekilde kullanılan bir tekniktir. Entropi yönteminin aşamaları aşağıda gösterilmektedir (Wang ve Lee, 2009: 8982).

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

Karar matrisinde ($X=\{x_{ij}, i= 1,2,...,m; j= 1,2,...,n\}$), X_{ij} değerleri, A_i alternatifinin, C_j kriterine göre aldığı dereceyi göstermektedir.

$$D = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}$$

Karar matrisinde negatif değerlerin ya da sıfır değerinin bulunması durumunda, yöntemin üçüncü aşamasında gerçekleştirilmesi gereken doğal logaritma alma işlemi sıkıntıya uğramaktadır. Bu tür durumlarda Zhang vd. (2014) tarafından önerilen "Geliştirilmiş Entropi (Improved Entropy)" yönteminden yararlanmak mümkündür. Bu yöntem Z-skor standardizasyonu ve koordinat dönüşümüne dayanmakta olup matriste negatif değerlerin yer alması sorununa çözüm getirmektedir (Zhang vd., 2014: 2-3). Karar matrisi bahsedilen yöntemle dönüştürülmekte ve ilerleyen aşamalarda bu matris üzerinden hareket edilmektedir.

Adım 2: Karar matrisinin normalize edilmesi

Kriterlere atanacak ağırlıkları belirleyebilmek için, karar matrisinin her bir kriter için C_j ($j= 1,2,\dots,n$) normalize edilmesi gerekmektedir. Bu noktada P_{ij} değerleri, j kriterine göre i alternatifinin sahip olduğu normalize değerleri ifade etmektedir.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}$$

Adım 3: Entropi değerlerinin hesaplanması

Eşitlikteki e_j , entropi değerlerini göstermekte olup, k ise, sabit bir katsayıdır. Burada k değeri, $k= (\ln(m))^{-1}$ şeklinde hesaplanmaktadır.

$$e_j = -k \sum_{j=1}^n p_{ij} \ln p_{ij}$$

(3)

Adım 4: Kriter ağırlıklarının belirlenmesi

Her bir kriter atanacak ağırlık (w_j), aşağıdaki eşitlikte gösterilen şekilde bulunmaktadır.

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^n (1 - e_j)}$$

(4)

Seçilmiş olan alternatifin pozitif ideal çözüme en yakın mesafeye ve negatif ideal çözüme en uzak mesafeye sahip olması ilkesini temel alan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) metodu, 1981 senesinde Hwang ve Yoon tarafından ortaya konulmuştur. Çok kriterli bir karar verme yöntemi olan TOPSIS metodunda amaç, birden fazla alternatifi belirli kriterler göz önünde bulundurularak önceliklerine göre sıralamaktır (Alptekin ve Şıklar, 2009: 189). Pozitif ideal çözüm, yararın en fazla ve maliyetin en az, negatif ideal çözüm ise yararın en az ve maliyetin en fazla olduğu çözüm noktasıdır (Dumanoğlu ve Ergül, 2010: 102). İdeal çözüme ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda, ideal çözüme en yakın bulunan noktanın tercih edilmesi gerekmektedir. Bu yöntem, tüm karar noktaları için değerlendirme faktörlerini eş zamanlı çözüme dahil etmekte ve karar vericiye tek bir dağılım sunmaktadır (Yükçü ve Atağan, 2010: 30). TOPSIS, sağlanmış olan veriler üzerinde doğrudan uygulama yapılabilmesine imkan tanıyan bir yapıda olup, yöntemin en önemli niteliklerinden biri çok az sayıda subjektif girdiye ihtiyaç duymasıdır. TOPSIS yöntemi, sadeliği ve anlaşılabilir bir konseptte sahip olması, hesaplamadaki etkinliği ve alternatiflerin göreceli performanslarını basit bir matematiksel form içerisinde ölçebilme becerisi nedeniyle, karar problemlerinin çözümlenmesinde sıkça kullanılmaktadır (Yeh, 2002: 173).

TOPSIS'in uygulama adımları şu şekilde ifade edilebilmektedir (Dumanoğlu ve Ergül, 2010: 105-107):

Adım 1: Karar matrisinin (A) elde edilmesi

Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörleri bulunmaktadır. A matrisi

karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisi konumundadır. A_{ij} matrisinde m karar noktası sayısını, n değerlendirme faktörü sayısını vermektedir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Adım 2: Normalize edilmiş karar matrisinin (R) elde edilmesi

Normalize edilmiş karar matrisi, A matrisinin elemanlarından faydalanılarak ve aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$R_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad \begin{matrix} a_{1n} \\ a_{2n} \\ \cdot \\ \cdot \end{matrix} \\ (i = 1, \dots, m ; j = 1, \dots, n) \quad \cdot \quad (6)$$

R matrisi ise şu biçimde elde edilmektedir:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 3: Ağırlıklı standart karar matrisinin (V) oluşturulması

İlk olarak değerlendirme faktörlerine ait ağırlık değerleri (w_i) tespit edilmektedir.

$$(\sum_{i=1}^n w_i = 1) \quad (8)$$

Ardından R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili w_i değeri ile çarpılarak V matrisi elde edilmektedir.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

Değerlendirme faktörlerine ait ağırlıklar $w_1, w_2, \dots, w_n$ şeklinde saptanmakta, akabinde oluşturulacak ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi için, R matrisinin sütunlarındaki değerler ilgili değerlendirme faktörü ağırlık değerleri ile çarpılmak suretiyle V matrisinin sütunları hesaplanmaktadır.

Adım 4: İdeal (A^+) ve negatif ideal (A^-) çözümlerin elde edilmesi

İdeal çözüm setinin oluşturulabilmesi için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütun değerlerinin en büyükleri (ilgili değerlendirme faktörü minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilmektedir.

$$A^+ = \left\{ (\max_i v_{ij} \mid j \in J), (\min_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (10)$$

Yukarıdaki formülden hesaplanacak set $A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$ şeklinde gösterilebilmektedir.

Negatif ideal çözüm seti ise, V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütun değerlerinin en küçükleri (ilgili değerlendirme faktörü maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek elde edilmektedir.

$$A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} \mid j \in J), (\max_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (11)$$

Yukarıdaki formülden hesaplanacak set $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilebilmektedir. Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise kayıp (minimizasyon) değerini belirtmektedir. Gerek ideal gerekse negatif ideal çözüm seti, değerlendirme faktörü sayısı yani m elemandan oluşmaktadır.

Adım 5: Ayırım ölçülerinin hesaplanması

TOPSIS yönteminde her bir karar noktasına ilişkin değerlendirme faktör değerinin ideal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Euclidian Uzaklık Yaklaşımından faydalanılmaktadır. Buradan elde edilen karar noktalarına ilişkin sapma değerleri ise İdeal Ayırım (S_i^+) ve Negatif İdeal Ayırım (S_i^-) Ölçüsü olarak tanımlanmaktadır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (12)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (13)$$

Adım 6: İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında ideal ve negatif ideal ayırım ölçüleri kullanılmaktadır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (14)$$

Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer almaktadır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını ifade etmektedir.

Adım 7: Her bir alternatifin göreceli sıralamasının ve puanının bulunması

Bir önceki adımda elde edilen değerler, büyüklük sırasına göre dizilerek karar noktalarının (alternatiflerin) önem sıraları belirlenmektedir.

5. UYGULAMA

Çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki mevduat bankalarının performanslarını değerlendirmektir. Bu bağlamda, 2009-2019 döneminin tamamı için eksiksiz bir şekilde verilerine ulaşılabilen 20 bankanın durumu ele alınmıştır. Bu bankalar Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Çalışmaya Dahil Edilen Bankalar

BANKALAR	KOD	BANKALAR	KOD
Akbank	AKBNK	Alternatif Bank	ABANK
Anadolu Bank	AN	Arap Türk Bankası	A&T
Burgan Bank	BURG	Deniz Bank	DENİZ
Fiba Banka	FIBA	Garanti BBVA	GARAN
Halk Bankası	HALKB	HSBC Bank	HSBC
ICBC Turkey Bank	ICBC	ING Bank	ING
İş Bankası	İŞ	QNB Finansbank	QNBFB
Şekerbank	SKBNK	Türk Ekonomi Bankası	TEB
Turkish Bank	TB	Vakıfbank	VAKBN
Yapı ve Kredi Bankası	YKBNK	Ziraat Bankası	ZIRAAT

Çalışmada kullanılacak finansal oranlar, bankaların performanslarını ölçen çalışmalar ile Türkiye Bankalar Birliği ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun yayınlamış oldukları raporların derinlemesine incelenmesi neticesinde ve yazarın kendi subjektif görüşleri doğrultusunda saptanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Kullanılan Performans Kriterleri

ORANLAR	KOD	ORANLAR	KOD
Sermaye yeterliliği oranı	S1	Net dönem karı / özkaynaklar	K1
Finansal varlıklar (net) / toplam aktifler	V1	Net dönem karı / toplam aktifler	K2
Toplam krediler ve alacaklar / toplam mevduat	V2	Toplam gelirler / toplam giderler	K3
Toplam krediler ve alacaklar / toplam aktif	V3	Likit aktifler / toplam aktifler	L1
Faiz dışı gelirler / faiz dışı giderler	M1	Faiz gelirleri / toplam aktifler	D1

Uygulama için gereken veriler bankaların yıl sonu finansal tablolarından hesaplandıktan sonra Microsoft Office Excel programında analiz edilmiştir. Kriterlere verilecek ağırlıklar Entropi ve Geliştirilmiş Entropi yöntemleri vasıtasıyla saptanmıştır. Her bir yıl için ayrı ayrı hesaplamalar yapılmış, elde edilen sonuçlar doğrultusunda yıllara göre farklı kriter ağırlıkları belirlenmiş ve bu ağırlıklar kullanılarak TOPSIS yöntemiyle bankaların performans sıralamaları yapılmıştır. Bu noktada, tüm yılların hesaplamalarının gösterilmesi mümkün olmadığından, örnek olarak 2019 yılına dair hesaplamalar aşağıda sunulmuş olup, yalnızca kriterlerin ağırlıklandırılmasında ve bankaların performans sıralamalarında bütün yılların verilerine yer verilmiştir.

Analizin ilk aşamasında karar matrisi eşitlik 1'de gösterilen şekilde oluşturulmuştur (Tablo 6).

Tablo 6: 2019 Yılı Karar Matrisi

Kriterler Bankalar	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	20,97	0,348	0,948	0,599	0,679	0,098	0,014	1,167	0,400	0,094
ABANK	17,79	0,139	1,170	0,621	0,797	0,074	0,006	1,225	0,329	0,095
AN	16,90	0,070	0,912	0,689	0,937	0,139	0,019	1,423	0,268	0,130
A & T	21,53	0,156	0,705	0,330	0,641	0,153	0,031	2,225	0,600	0,066
BURG	21,27	0,059	1,395	0,738	0,285	0,072	0,006	1,234	0,212	0,112
DENİZ	17,69	0,106	0,903	0,657	0,897	0,074	0,006	1,499	0,307	0,092
FIBA	19,55	0,190	1,152	0,714	0,981	0,130	0,010	1,337	0,338	0,114
GARAN	19,57	0,150	1,032	0,668	0,985	0,115	0,015	1,648	0,319	0,098
HALKB	14,33	0,225	0,989	0,634	0,322	0,071	0,005	1,169	0,309	0,102
HSBC	20,42	0,095	0,587	0,466	0,561	0,152	0,014	1,334	0,499	0,093
ICBC	18,64	0,255	0,916	0,497	0,554	0,054	0,004	1,168	0,504	0,070
ING	26,82	0,096	1,016	0,605	0,867	0,181	0,024	1,541	0,353	0,113
İŞ	17,87	0,125	1,044	0,559	0,625	0,107	0,012	1,376	0,319	0,086
QNBFB	15,73	0,196	1,106	0,622	0,400	0,171	0,015	1,350	0,320	0,102
SKBNK	13,40	0,112	0,958	0,719	0,576	-0,392	-0,024	1,314	0,241	0,131
TEB	16,95	0,125	0,935	0,618	0,196	0,114	0,010	1,289	0,321	0,116
TB	20,22	0,039	1,081	0,713	0,407	0,005	0,001	1,076	0,263	0,094
VAKBN	16,61	0,184	1,180	0,693	0,897	0,105	0,008	1,344	0,283	0,099
YKBNK	17,81	0,150	1,058	0,595	0,731	0,087	0,009	1,449	0,348	0,092
ZIRAAT	17,02	0,197	1,002	0,693	-0,223	0,099	0,011	1,288	0,289	0,100

Matriste negatif değerlerin bulunması, 2019 yılı için Geliştirilmiş Entropi yönteminin kullanılmasını ve karar matrisinin Z-skor standardizasyonu ve koordinat dönüşümüne tabi tutulmasını zorunlu kılmıştır (Tablo 7). Analizin devamında tüm değerlerin pozitif olduğu bu matris üzerinden işlemler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: 2019 Yılı Dönüştürülmüş Karar Matrisi

Kriterler Bankalar	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	4,82	6,71	3,67	3,78	4,24	4,15	4,39	3,16	4,62	3,65
ABANK	3,74	3,83	4,97	4,00	4,62	3,94	3,64	3,39	3,88	3,67
AN	3,44	2,89	3,46	4,67	5,07	4,49	4,83	4,21	3,23	5,80
A & T	5,01	4,07	2,25	1,07	4,12	4,61	6,04	7,49	6,73	1,94
BURG	4,92	2,74	6,29	5,17	2,96	3,93	3,69	3,43	2,64	4,72
DENİZ	3,71	3,39	3,40	4,36	4,94	3,94	3,65	4,51	3,64	3,53
FIBA	4,34	4,54	4,86	4,93	5,21	4,41	4,01	3,85	3,97	4,85
GARAN	4,34	3,99	4,16	4,46	5,23	4,29	4,45	5,13	3,77	3,89
HALKB	2,57	5,01	3,91	4,13	3,08	3,92	3,54	3,16	3,66	4,11
HSBC	4,63	3,23	1,56	2,44	3,85	4,61	4,37	3,84	5,67	3,58
ICBC	4,03	5,44	3,48	2,75	3,83	3,78	3,44	3,16	5,72	2,18
ING	6,81	3,24	4,07	3,83	4,85	4,84	5,30	4,69	4,13	4,82
İŞ	3,77	3,65	4,23	3,38	4,06	4,22	4,25	4,01	3,77	3,14
QNBFB	3,04	4,63	4,59	4,01	3,34	4,76	4,52	3,91	3,77	4,13

SKBNK	2,25	3,47	3,73	4,98	3,90	0,03	0,84	3,76	2,95	5,89
TEB	3,46	3,64	3,59	3,96	2,68	4,28	4,06	3,66	3,78	4,97
TB	4,57	2,47	4,45	4,92	3,36	3,36	3,14	2,78	3,18	3,63
VAKBN	3,34	4,45	5,03	4,71	4,94	4,20	3,85	3,88	3,38	3,97
YKBNK	3,75	3,99	4,31	3,73	4,41	4,06	3,91	4,31	4,07	3,52
ZIRAAT	3,48	4,63	3,99	4,72	1,32	4,16	4,09	3,65	3,45	4,03

Dönüştürülmüş karar matrisi eşitlik 2 kullanılarak normalize edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8: 2019 Yılı Dönüştürülmüş Karar Matrisinin Normalizasyonu

Kriterler Bankalar	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	0,060	0,084	0,046	0,047	0,053	0,052	0,055	0,039	0,058	0,046
ABANK	0,047	0,048	0,062	0,050	0,058	0,049	0,046	0,042	0,048	0,046
AN	0,043	0,036	0,043	0,058	0,063	0,056	0,060	0,053	0,040	0,072
A & T	0,063	0,051	0,028	0,013	0,051	0,058	0,075	0,094	0,084	0,024
BURG	0,062	0,034	0,079	0,065	0,037	0,049	0,046	0,043	0,033	0,059
DENİZ	0,046	0,042	0,043	0,054	0,062	0,049	0,046	0,056	0,046	0,044
FIBA	0,054	0,057	0,061	0,062	0,065	0,055	0,050	0,048	0,050	0,061
GARAN	0,054	0,050	0,052	0,056	0,065	0,054	0,056	0,064	0,047	0,049
HALKB	0,032	0,063	0,049	0,052	0,039	0,049	0,044	0,040	0,046	0,051
HSBC	0,058	0,040	0,020	0,031	0,048	0,058	0,055	0,048	0,071	0,045
ICBC	0,050	0,068	0,044	0,034	0,048	0,047	0,043	0,040	0,071	0,027
ING	0,085	0,041	0,051	0,048	0,061	0,061	0,066	0,059	0,052	0,060
İŞ	0,047	0,046	0,053	0,042	0,051	0,053	0,053	0,050	0,047	0,039
QNBFB	0,038	0,058	0,057	0,050	0,042	0,060	0,056	0,049	0,047	0,052
SKBNK	0,028	0,043	0,047	0,062	0,049	0,000	0,010	0,047	0,037	0,074
TEB	0,043	0,046	0,045	0,050	0,033	0,053	0,051	0,046	0,047	0,062
TB	0,057	0,031	0,056	0,061	0,042	0,042	0,039	0,035	0,040	0,045
VAKBN	0,042	0,056	0,063	0,059	0,062	0,053	0,048	0,049	0,042	0,050
YKBNK	0,047	0,050	0,054	0,047	0,055	0,051	0,049	0,054	0,051	0,044
ZIRAAT	0,043	0,058	0,050	0,059	0,016	0,052	0,051	0,046	0,043	0,050

Normalize karar matrisinden hareketle ve Eşitlik 3 kullanılarak entropi değerleri bulunmuştur (Tablo 9).

Tablo 9: 2019 Yılı Entropi Değerleri

Kriterler Bankalar	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	-0,169	-0,208	-0,141	-0,144	-0,156	-0,154	-0,159	-0,128	-0,165	-0,141
ABANK	-0,143	-0,146	-0,173	-0,150	-0,165	-0,148	-0,141	-0,134	-0,147	-0,141
AN	-0,135	-0,120	-0,136	-0,166	-0,175	-0,162	-0,169	-0,155	-0,130	-0,190
A & T	-0,174	-0,152	-0,100	-0,058	-0,153	-0,165	-0,195	-0,222	-0,208	-0,090
BURG	-0,172	-0,115	-0,200	-0,177	-0,122	-0,148	-0,142	-0,135	-0,112	-0,167
DENİZ	-0,142	-0,134	-0,134	-0,159	-0,172	-0,148	-0,141	-0,162	-0,141	-0,138
FIBA	-0,158	-0,163	-0,170	-0,172	-0,178	-0,160	-0,150	-0,146	-0,149	-0,170
GARAN	-0,158	-0,150	-0,154	-0,161	-0,178	-0,157	-0,161	-0,176	-0,144	-0,147

HALKB	-0,110	-0,174	-0,147	-0,153	-0,125	-0,148	-0,138	-0,128	-0,141	-0,152
HSBC	-0,165	-0,130	-0,077	-0,106	-0,146	-0,164	-0,159	-0,146	-0,188	-0,139
ICBC	-0,151	-0,183	-0,136	-0,116	-0,146	-0,144	-0,135	-0,128	-0,189	-0,098
ING	-0,210	-0,130	-0,151	-0,146	-0,170	-0,170	-0,180	-0,166	-0,153	-0,169
İŞ	-0,144	-0,141	-0,155	-0,134	-0,151	-0,155	-0,156	-0,150	-0,144	-0,127
QNBFB	-0,124	-0,165	-0,164	-0,150	-0,132	-0,168	-0,162	-0,147	-0,144	-0,153
SKBNK	-0,100	-0,136	-0,143	-0,173	-0,147	-0,003	-0,048	-0,144	-0,122	-0,192
TEB	-0,136	-0,141	-0,139	-0,149	-0,114	-0,157	-0,151	-0,141	-0,144	-0,173
TB	-0,163	-0,107	-0,161	-0,171	-0,133	-0,133	-0,127	-0,117	-0,128	-0,140
VAKBN	-0,133	-0,161	-0,174	-0,167	-0,172	-0,155	-0,146	-0,147	-0,134	-0,149
YKBNK	-0,143	-0,149	-0,157	-0,143	-0,160	-0,151	-0,147	-0,157	-0,152	-0,137
ZIRAAT	-0,136	-0,165	-0,149	-0,167	-0,068	-0,154	-0,152	-0,141	-0,135	-0,150
$k = \ln(20)^{-1} = 0,33381$	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
e_j	0,990	0,990	0,989	0,988	0,989	0,982	0,988	0,991	0,991	0,990

Eşitlik 4 ile her bir kritere verilecek olan ağırlıklar belirlenmiştir (Tablo 10).

Tablo 10: Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
2019	8,69%	8,59%	9,63%	10,73%	10,11%	15,91%	10,90%	7,88%	8,26%	9,29%
2018	3,31%	22,36%	5,89%	2,33%	23,01%	12,07%	17,90%	1,69%	7,86%	3,57%
2017	1,23%	18,57%	6,99%	1,62%	24,15%	17,03%	20,06%	1,70%	6,37%	2,27%
2016	8,56%	8,96%	10,33%	14,51%	8,95%	12,07%	11,32%	8,13%	7,65%	9,52%
2015	8,37%	9,14%	9,42%	14,69%	9,45%	11,43%	10,56%	8,25%	7,99%	10,70%
2014	8,81%	8,93%	11,43%	13,36%	9,81%	10,68%	10,16%	8,18%	8,31%	10,32%
2013	8,21%	8,71%	10,54%	10,30%	9,51%	11,31%	10,76%	9,62%	8,59%	12,46%
2012	7,59%	8,52%	10,11%	12,53%	9,28%	11,74%	11,66%	9,46%	8,84%	10,27%
2011	3,67%	15,75%	4,05%	3,97%	12,09%	26,61%	21,14%	1,55%	8,36%	2,81%
2010	8,21%	8,65%	9,05%	9,62%	10,33%	11,36%	12,84%	10,46%	8,85%	10,63%
2009	8,47%	8,94%	8,32%	9,83%	9,97%	11,25%	13,22%	11,17%	8,82%	10,01%

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra, bu ağırlıklar kullanılarak TOPSIS yönteminin uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 20 banka ve 10 finansal oran bulunduğu (20x10) boyutlu karar matrisi elde edilmiş olup, Entropi yönteminin ilk safhasında oluşturulan karar matrisinden TOPSIS metodunda da faydalanılmıştır (Tablo 11).

Tablo 11: 2019 Yılı Karar Matrisi

Kriterler	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	20,97	0,348	0,948	0,599	0,679	0,098	0,014	1,167	0,400	0,094
ABANK	17,79	0,139	1,170	0,621	0,797	0,074	0,006	1,225	0,329	0,095
AN	16,90	0,070	0,912	0,689	0,937	0,139	0,019	1,423	0,268	0,130
A & T	21,53	0,156	0,705	0,330	0,641	0,153	0,031	2,225	0,600	0,066
BURG	21,27	0,059	1,395	0,738	0,285	0,072	0,006	1,234	0,212	0,112
DENİZ	17,69	0,106	0,903	0,657	0,897	0,074	0,006	1,499	0,307	0,092

FIBA	19,55	0,190	1,152	0,714	0,981	0,130	0,010	1,337	0,338	0,114
GARAN	19,57	0,150	1,032	0,668	0,985	0,115	0,015	1,648	0,319	0,098
HALKB	14,33	0,225	0,989	0,634	0,322	0,071	0,005	1,169	0,309	0,102
HSBC	20,42	0,095	0,587	0,466	0,561	0,152	0,014	1,334	0,499	0,093
ICBC	18,64	0,255	0,916	0,497	0,554	0,054	0,004	1,168	0,504	0,070
ING	26,82	0,096	1,016	0,605	0,867	0,181	0,024	1,541	0,353	0,113
İŞ	17,87	0,125	1,044	0,559	0,625	0,107	0,012	1,376	0,319	0,086
QNBFB	15,73	0,196	1,106	0,622	0,400	0,171	0,015	1,350	0,320	0,102
SKBNK	13,40	0,112	0,958	0,719	0,576	-0,392	-0,024	1,314	0,241	0,131
TEB	16,95	0,125	0,935	0,618	0,196	0,114	0,010	1,289	0,321	0,116
TB	20,22	0,039	1,081	0,713	0,407	0,005	0,001	1,076	0,263	0,094
VAKBN	16,61	0,184	1,180	0,693	0,897	0,105	0,008	1,344	0,283	0,099
YKBNK	17,81	0,150	1,058	0,595	0,731	0,087	0,009	1,449	0,348	0,092
ZIRAAT	17,02	0,197	1,002	0,693	-0,223	0,099	0,011	1,288	0,289	0,100

Karar matrisinin elde edilmesinin akabinde her bir sütundaki değerlerin kareleri toplamının karekökü, ilgili sütundaki değerlere tek tek bölünerek karar matrisi normalleştirilmiştir (Tablo 12).

Tablo 12: 2019 Yılı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Kriterler Bankalar	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	0,250	0,467	0,208	0,213	0,224	0,156	0,218	0,187	0,253	0,208
ABANK	0,212	0,186	0,257	0,221	0,263	0,117	0,093	0,197	0,208	0,209
AN	0,201	0,094	0,200	0,245	0,310	0,220	0,292	0,228	0,170	0,286
A & T	0,256	0,210	0,155	0,117	0,212	0,243	0,494	0,357	0,380	0,146
BURG	0,253	0,079	0,306	0,263	0,094	0,114	0,101	0,198	0,134	0,247
DENİZ	0,211	0,143	0,198	0,234	0,296	0,117	0,095	0,240	0,194	0,204
FIBA	0,233	0,255	0,253	0,254	0,324	0,205	0,155	0,215	0,214	0,252
GARAN	0,233	0,202	0,227	0,237	0,326	0,183	0,229	0,264	0,202	0,217
HALKB	0,171	0,301	0,217	0,226	0,106	0,113	0,076	0,188	0,195	0,225
HSBC	0,243	0,128	0,129	0,166	0,185	0,242	0,214	0,214	0,316	0,205
ICBC	0,222	0,342	0,201	0,177	0,183	0,085	0,060	0,187	0,319	0,155
ING	0,319	0,128	0,223	0,215	0,287	0,286	0,371	0,247	0,223	0,250
İŞ	0,213	0,168	0,229	0,199	0,206	0,170	0,196	0,221	0,202	0,189
QNBFB	0,187	0,263	0,243	0,221	0,132	0,271	0,240	0,217	0,202	0,226
SKBNK	0,160	0,151	0,210	0,256	0,190	-0,621	-0,377	0,211	0,153	0,290
TEB	0,202	0,168	0,205	0,220	0,065	0,180	0,162	0,207	0,203	0,256
TB	0,241	0,053	0,237	0,253	0,134	0,007	0,009	0,173	0,166	0,207
VAKBN	0,198	0,247	0,259	0,246	0,296	0,166	0,128	0,216	0,179	0,220
YKBNK	0,212	0,201	0,232	0,211	0,242	0,138	0,137	0,233	0,220	0,203
ZIRAAT	0,203	0,264	0,220	0,246	-0,074	0,157	0,167	0,207	0,183	0,222

Bir önceki aşamada elde edilmiş olan normalize edilmiş karar matrisinin elemanları, daha önceden belirlenen ağırlıklar ile çarpılmış ve ağırlıklandırılmış matrise ulaşılmıştır (Tablo 13).

Tablo 13: 2019 Yılı Ağırlıklı Standart Karar Matrisi

Kriterler Bankalar	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
AKBNK	0,022	0,040	0,020	0,023	0,023	0,025	0,024	0,015	0,021	0,019
ABANK	0,018	0,016	0,025	0,024	0,027	0,019	0,010	0,015	0,017	0,019
AN	0,017	0,008	0,019	0,026	0,031	0,035	0,032	0,018	0,014	0,027
A & T	0,022	0,018	0,015	0,013	0,021	0,039	0,054	0,028	0,031	0,014
BURG	0,022	0,007	0,030	0,028	0,010	0,018	0,011	0,016	0,011	0,023
DENİZ	0,018	0,012	0,019	0,025	0,030	0,019	0,010	0,019	0,016	0,019
FIBA	0,020	0,022	0,024	0,027	0,033	0,033	0,017	0,017	0,018	0,023
GARAN	0,020	0,017	0,022	0,025	0,033	0,029	0,025	0,021	0,017	0,020
HALKB	0,015	0,026	0,021	0,024	0,011	0,018	0,008	0,015	0,016	0,021
HSBC	0,021	0,011	0,012	0,018	0,019	0,038	0,023	0,017	0,026	0,019
ICBC	0,019	0,029	0,019	0,019	0,019	0,014	0,007	0,015	0,026	0,014
ING	0,028	0,011	0,021	0,023	0,029	0,046	0,040	0,019	0,018	0,023
İŞ	0,018	0,014	0,022	0,021	0,021	0,027	0,021	0,017	0,017	0,018
QNBFB	0,016	0,023	0,023	0,024	0,013	0,043	0,026	0,017	0,017	0,021
SKBNK	0,014	0,013	0,020	0,027	0,019	-0,099	-0,041	0,017	0,013	0,027
TEB	0,018	0,014	0,020	0,024	0,007	0,029	0,018	0,016	0,017	0,024
TB	0,021	0,005	0,023	0,027	0,014	0,001	0,001	0,014	0,014	0,019
VAKBN	0,017	0,021	0,025	0,026	0,030	0,026	0,014	0,017	0,015	0,020
YKBNK	0,018	0,017	0,022	0,023	0,024	0,022	0,015	0,018	0,018	0,019
ZIRAAT	0,018	0,023	0,021	0,026	-0,007	0,025	0,018	0,016	0,015	0,021

Önceki adımda elde edilmiş olan matris incelenerek, amaca hizmet edecek biçimde ideal çözüm için her bir sütundaki en büyük değer, negatif ideal çözüm için ise her bir sütundaki en küçük değer belirlenmiş ve çözüm setleri oluşturulmuştur (Tablo 14).

Tablo 14: 2019 Yılı İdeal Çözüm Setleri

	S1	V1	V2	V3	M1	K1	K2	K3	L1	D1
A ⁺	0,028	0,040	0,030	0,028	0,033	0,046	0,054	0,028	0,031	0,027
A ⁻	0,014	0,005	0,012	0,013	-0,007	-0,099	-0,041	0,014	0,011	0,014

Adım 5: Ayırım ölçülerinin hesaplanması

İdeal ve negatif ideal ayırım ölçülerinin bulunabilmesi için, elde edilen ideal ve negatif ideal çözümler ağırlıklandırılmış matrisin her bir elemanından çıkartılarak ideal ve negatif ideal çözüme olan uzaklık değerleri hesaplanmaktadır. Sonrasında her bir bankaya ait uzaklık değerlerinin kareleri toplamının karekökleri alınarak, bankaların ideal ve negatif ideal çözümlere olan yaklaşık uzaklık değerlerine ulaşılmaktadır (Tablo 15).

Tablo 15: 2019 Yılı Bankaların Yaklaşık Uzaklık Değerleri

BANKALAR	S _i ⁺	S _i ⁻	BANKALAR	S _i ⁺	S _i ⁻
AKBNK	0,0440	0,1484	ABANK	0,0617	0,1344
AN	0,0473	0,1587	A & T	0,0365	0,1721
BURG	0,0697	0,1318	DENİZ	0,0632	0,1348
FIBA	0,0477	0,1520	GARAN	0,0454	0,1514

HALKB	0,0651	0,1309	HSBC	0,0518	0,1551
ICBC	0,0648	0,1286	ING	0,0372	0,1715
İŞ	0,0530	0,1445	QNBFB	0,0450	0,1605
SKBNK	0,1775	0,0354	TEB	0,0594	0,1425
TB	0,0841	0,1123	VAKBN	0,0539	0,1442
YKBNK	0,0562	0,1387	ZIRAAT	0,0651	0,1397

Adım 6: İdeal çözüme nispi yakınlığın elde edilmesi

Negatif ideal ayırım ölçüsü, ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerinin toplamına bölünerek her bir alternatifin (bankanın) ideal çözüme olan göreceli yakınlıkları saptanmıştır (Tablo 16). ‘‘C’’ değeri yüksek olan alternatif diğerlerinden önde gelmektedir.

Tablo 16: 2019 Yılı Bankaların İdeal Çözüme Nispi Yakınlık Değerleri

CAKBNK*	0,7711	CABANK*	0,6855	CAN*	0,7703
CA&T*	0,8250	CBURG*	0,6542	CDENİZ*	0,6810
CFİBA*	0,7613	CGARAN*	0,7694	CHALKB*	0,6681
CHSBC*	0,7496	CİCBC*	0,6649	CİNG*	0,8216
CİŞ*	0,7316	CQNBFB*	0,7812	CSKBNK*	0,1664
CTEB*	0,7058	CTB*	0,5719	CVAKBN*	0,7281
CYKBNK*		0,7117	CZIRAAT*		0,6820

Adım 7: Her bir alternatifin sıralamasının ve göreceli yakınlığının bulunması

Bankaların tüm yıllarda elde etmiş oldukları ‘‘C’’ değerleri hesaplanarak performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir (Tablo 17, Tablo 18). Ulaşılan sonuçlar değerlendirildiği zaman, Akbank’ın en iyi performansa sahip banka olduğu görülmektedir. Akbank, 11 yıllık çalışma döneminin 2’side en etkin banka konumundadır. Ayrıca 2012, 2015, 2016 ve 2018 yıllarında da ikinci sırada bulunan Akbank, istikrarlı bir şekilde üst sıralarda yer almıştır. Akbank’ın ardından genel çerçevede en iyi performans gösteren banka Garanti Bankası olmuştur. Garanti Bankası 2009 yılında performans sıralamasında en tepede bulunmaktadır. Sonuçlara göre performans açısından üçüncü sıradaki banka ise Halk Bankası’dır. 2018 ve 2019 yıllarında kayda değer şekilde sıra kaybeden Halk Bankası, yine de önceki yılların etkisiyle genel sıralamada üçüncü durumdadır.

Tablo 17: Bankaların Tüm Yıllara Göre ‘‘C’’ Değerleri

Yıllar Bankalar	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	ORT
AKBNK	0,675	0,764	0,646	0,658	0,697	0,731	0,753	0,799	0,831	0,618	0,771	0,722
ABANK	0,523	0,506	0,276	0,548	0,522	0,578	0,578	0,517	0,305	0,669	0,685	0,519
AN	0,631	0,665	0,426	0,600	0,497	0,639	0,657	0,702	0,435	0,530	0,770	0,596
A & T	0,649	0,633	0,525	0,603	0,511	0,588	0,689	0,652	0,638	0,491	0,825	0,619
BURG	0,504	0,523	0,306	0,229	0,255	0,356	0,537	0,553	0,202	0,246	0,654	0,397
DENİZ	0,592	0,635	0,696	0,529	0,597	0,551	0,651	0,689	0,478	0,374	0,681	0,588
FİBA	0,217	0,143	0,354	0,483	0,413	0,496	0,587	0,624	0,404	0,450	0,761	0,448
GARAN	0,688	0,765	0,713	0,652	0,670	0,695	0,737	0,776	0,684	0,584	0,769	0,703
HALKB	0,680	0,755	0,787	0,710	0,753	0,667	0,729	0,703	0,724	0,495	0,668	0,697

HSBC	0,513	0,547	0,334	0,425	0,315	0,300	0,270	0,217	0,352	0,243	0,750	0,388
ICBC	0,404	0,460	0,215	0,380	0,520	0,345	0,408	0,532	0,381	0,487	0,665	0,436
ING	0,416	0,420	0,143	0,443	0,393	0,421	0,500	0,669	0,429	0,410	0,822	0,461
İŞ	0,627	0,732	0,522	0,634	0,651	0,677	0,713	0,764	0,709	0,535	0,732	0,663
QNBFB	0,524	0,666	0,595	0,625	0,558	0,631	0,624	0,714	0,507	0,493	0,781	0,611
SKBNK	0,529	0,604	0,388	0,581	0,524	0,567	0,533	0,566	0,264	0,278	0,166	0,454
TEB	0,499	0,591	0,217	0,462	0,508	0,509	0,652	0,685	0,378	0,310	0,706	0,501
TB	0,345	0,406	0,177	0,325	0,250	0,296	0,477	0,491	0,058	0,078	0,572	0,316
VAKBN	0,576	0,640	0,549	0,556	0,599	0,632	0,711	0,743	0,714	0,610	0,728	0,642
YKBNK	0,607	0,742	0,664	0,580	0,736	0,579	0,645	0,696	0,635	0,556	0,712	0,650
ZIRAAT	0,680	0,773	0,676	0,584	0,707	0,722	0,807	0,802	0,759	0,445	0,682	0,694

Alt basamaklardaki bankalar incelendiğinde, son sırada Turkish Bank'ın yer aldığı görülmektedir. Turkish Bank, çalışma döneminin tamamında son üç sırada bulunurken, Turkish Bank'tan sonra en düşük sıralamayı elde eden banka HSBC'dir. HSBC, 2015 ve 2016 yıllarında en alt basamakta kendisine yer bulmuştur. Bu iki bankanın ardından performans açısından sondan üçüncü sırada bulunan banka Burgan Bank'tır. Burgan Bank, genel olarak on beş ile yirminci sıralar arasında yer almaktadır.

Tablo 18: Bankaların Tüm Yıllara Göre Performans Sıralamaları

Bankalar	Yıllar											
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	ORT
AKBNK	4	3	6	2	4	1	2	2	1	2	4	1
ABANK	13	16	16	12	11	11	14	18	17	1	13	12
AN	6	8	11	7	15	6	8	8	11	7	5	10
A & T	5	11	9	6	13	9	7	13	7	10	1	8
BURG	15	15	15	20	19	17	15	16	19	18	18	18
DENİZ	9	10	3	13	8	13	10	10	10	15	15	11
FIBA	20	20	13	14	16	15	13	14	13	12	7	16
GARAN	1	2	2	3	5	3	3	3	6	4	6	2
HALKB	2	4	1	1	1	5	4	7	3	8	16	3
HSBC	14	14	14	17	18	19	20	20	16	19	8	19
ICBC	18	17	18	18	12	18	19	17	14	11	17	17
ING	17	18	20	16	17	16	17	12	12	14	2	14
İŞ	7	6	10	4	6	4	5	4	5	6	9	5
QNBFB	12	7	7	5	9	8	12	6	9	9	3	9
SKBNK	11	12	12	9	10	12	16	15	18	17	20	15
TEB	16	13	17	15	14	14	9	11	15	16	12	13
TB	19	19	19	19	20	20	18	19	20	20	19	20
VAKBN	10	9	8	11	7	7	6	5	4	3	10	7
YKBNK	8	5	5	10	2	10	11	9	8	5	11	6
ZIRAAT	3	1	4	8	3	2	1	1	2	13	14	4

Genel trendlere göz atıldığında, bankaların çoğunlukla sıralamadaki yerlerini korudukları görülmüştür. Bununla beraber Ziraat Bankası'nın ve Halk Bankası'nın son iki yılda yaşadıkları sıra kayıpları ile Fibabanka ve Anadolu Bank'ın görece istikrarlı yükselen sıralamaları dikkate değer olup, bilhassa Ziraat Bankası'nın sert düşüşünün incelenmesi ve muhtemel sebeplerin ortaya konulması önem arz etmektedir. Orta-alt sıralardaki bankalardan ING ve Arap Türk Bankası, 2019 yılında önemli sıçrama gerçekleştirmişlerdir. ING genel tabloda on dördüncü sıradayken, 2019'da performans açısından ikinci konumdadır. Arap Türk Bankası ise, 2019 yılının en iyi performans sergileyen bankası olarak gözükmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bankacılık sektörü dünyanın bütününde olduğu gibi Türkiye'de de son derece önemli bir yere sahiptir. Bankaların kaynaklarını verimli biçimde kullanamamaları ve dolayısıyla düşük etkinlik düzeylerinde faaliyetlerini sürdürmeleri, yerine getirdikleri işlevlerden ötürü ekonominin tamamı için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu sebeple, finansal sistemin en önemli unsuru olan bankaların mali yapılarının, faaliyetlerinin ve etkinlik durumlarının sürekli bir şekilde izlenmesi gerekmektedir.

Bankalara ve bankacılık sektörüne ilişkin literatür incelendiği zaman, bankaların performanslarına odaklanan çok sayıda çalışmayla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada, çalışmanın gerçekleştirildiği tarihte Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının 2009-2019 dönemi performansları Entropi, Geliştirilmiş Entropi ve TOPSIS yöntemleriyle incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilecek performans kriterleri ve genel yol haritası, literatür taranarak ve Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi kurumların yayınlamış oldukları raporlar ile araştırmalar irdelenerek belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucu ulaşılan bulgulara göre, çalışma kapsamındaki 20 bankadan Akbank, en yüksek performansa sahip banka olarak bulunmuştur. Bankanın performansı yıllara göre istikrarlı bir seyir izlemiş ve Akbank net bir biçimde ilk sırayı almayı başarmıştır. İkinci sırada Garanti Bankası ve üçüncü sırada ise Halk Bankası yer almıştır. Garanti Bankası, on bir yıllık dönemin sadece birinde (2009) en tepede bulunmasına rağmen genel derecede ikinci sırayı almayı başarmıştır. Bununla beraber, performans açısından diğerlerine kıyasla en kötü banka Turkish Bank olmuştur. Turkish Bank sürekli olarak son üç sıra içerisinde kalmıştır. En düşük performans sergileyen ikinci banka HSBC ve üçüncü banka ise Burgan Bank olarak tespit edilmiştir. Yıllar itibarıyla son üç sıradaki bankaların ekseriyetle bu bankalar olduğu göze çarpmaktadır. Öte yandan genel çerçevede bakıldığında, gerek üst sıralarda gerekse alt sıralarda yer alan bankaların bazı istisnalar hariç yıl bazında sıralamadaki konumlarının çok fazla değişmediği belirlenmiştir. Yalnızca Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın olumsuz, Fibabanka, Anadolu Bank, ING ve Arap Türk Bankası'nın olumlu yönde sıralama değişimleri dikkat çekmektedir.

Entropi ve Geliştirilmiş Entropi yöntemleriyle hesaplanan kriter ağırlıkları, analizin sonraki aşamalarını ve yapılacak performans sıralamalarını doğrudan etkilemektedir. Bundan dolayı, kriterlere atanmış olan söz konusu ağırlıkların irdelenmesi yerinde olacaktır. Konu bu bağlamda ele alındığı zaman, özkaynak kârlılığı (K1) ile aktif kârlılığı (K2) kalemlerinin genel olarak en yüksek ağırlık atanan kalemler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu iki kriterin, çalışmada gerçekleştirilen performans sıralamalarında çok önemli rol oynadıkları ifade edilebilmektedir. Bu oranlardan sonra, toplam kredi ve alacaklar / toplam aktif (V3), faiz dışı gelir / faiz dışı gider (M1) ve faiz gelirleri / toplam aktifler (D1) kriterleri, sıralamaları kayda değer derecede etkileyen ağırlıklara sahip konumda bulunmaktadırlar.

Bankaların performans sıralamaları ile kriterlere verilen ağırlıkların bu sıralamalara olan etkileri bir arada irdelendiğinde, varlıklarını verimli olarak kullanabilen ve etkin şekilde kâr üretme becerisi sergileyebilen bankaların, sıralamada diğer bankalardan daha üstte yer alma

konusunda avantaj sağlayabildiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bankaların en önemli gelir kalemlerinin faiz gelirleri, en önemli gider kalemlerinin ise faiz giderleri olduğu ve dolayısıyla kâr üretebilmeleri hususunda bu kalemlerin kritik önemlerinin bulunduğu görülmektedir.

Halk Bankası ile Ziraat Bankası'nın, genişletici para politikalarının uygulandığı ve faiz oranlarının görece düşük seyrettiği yıllarda (2009-2017 dönemi) diğer bankalardan daha üstün performans gösterdikleri dikkat çekmektedir. Bu bankalar, faizlerin nispeten düşük olduğu yıllarda verdikleri yüksek montanlı kredilerin etkin bir şekilde geri dönüşünü sağlayarak ve böylece aktiflerini etkin şekilde kullanarak öne çıkmışlardır. Ancak 2018 ve 2019 yıllarında, enflasyonist ortamla mücadele ve aynı zamanda döviz kurlarındaki sert yükselişleri dizginleyebilme adına uygulanan sıkı (daraltıcı) para politikaları doğrultusunda faiz oranlarının yukarı yönlü hareketiyle beraber, bu iki banka geçmiş yıllardaki performanslarından uzaklaşmışlar ve sıralamalarda aşağılara düşmüşlerdir. Bahsi geçen bankaların kamu bankaları olmaları nedeniyle, bu bankalara yüksek faiz oranlarından dolayı piyasada oluşan daralmanın ve durgunluğun etkilerini azaltma ve piyasaya likidite sağlama gibi misyonların yüklenmiş olması, bankaların bir anlamda piyasayı finansa edebilmek ve bilhassa özel bankaların bu dönemde kredi kullandırmaktan kaçınmalarından dolayı ortaya çıkabilecek kredi daralmasını telafi edebilmek için "ucuz" yani düşük faiz oranlarından hatta "zararına" olarak nitelenebilecek krediler kullandırmalarına yol açmıştır. Bu durum, söz konusu bankaların kredilerinde büyüme sağlamış olsa da, kredilerin etkin bir şekilde geri dönüşünün temin edilememiş olması, zarar karşılıklarının doğmasına sebep olarak bu bankaların aktiflerini verimli kullanabilme kabiliyetini törpülemiştir. Bununla beraber 2009-2017 döneminde faiz dışı gelir / faiz dışı gider kaleminde Halk Bankası'nın çoğunlukla ilk beş, Ziraat Bankası'nın ise ilk on sıra içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Ancak 2018 ve 2019 yıllarında Halk Bankası'nın sırasıyla dokuz ve on yedinci, Ziraat Bankası'nın ise on dokuz ve yirminci basamaklara gerilemeleri, bankaların kullandıkları krediler dolayısıyla aktif kalitelerinin ve verimliliklerinin bozulmasıyla birleştirildiğinde, bu bankaların sıralama kaybetmelerine neden olan etkenler daha iyi anlaşılabilir. Diğer deyişle bahse konu bankalar yüksek faiz ortamında verdikleri "kötü" krediler sebebiyle uğradıkları kayıpları, faiz dışı gelir (komisyon gelirleri, temettü gelirleri, ticari kâr (zarar) kalemleri, aktif satışından doğan gelirler, bankacılık hizmet gelirleri, geçmiş yıllarda ayrılan karşılık iptallerinden gelirler gibi) üreterek dengeleyememişlerdir.

Diğer taraftan 2018 ve 2019 yıllarında yaşanan kur atakları bankaların döviz pozisyonlarını doğrudan ilgilendirmekte olup, bankaların kur riskini yönetebilme becerilerini çok daha önemli kılmaktadır. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde, Halk Bankası ve Ziraat Bankası'nın negatif net döviz pozisyonları (döviz açıklarının olması) nedeniyle, kurlardaki sert yükselişin bu bankaların bilançoları üzerinde bozucu etki yarattığı, böylece bankaların performanslarını olumsuz etkilediği ifade edilebilmektedir. Bir bütün olarak incelendiğinde, bu bankaların görece "düşük faiz" ve "düşük kur" dönemlerindeki etkinliklerini özellikle 2018 ve 2019 yıllarında sürdüremedikleri belirtilebilmekle beraber, faiz oranlarının, kur ataklarının vb. faktörlerin bankaların performansını gerçekten etkileyip etkilemediği daha kapsamlı biçimde diğer çalışmalarda ele alınmalıdır.

Performans sıralamalarında istikrarlı olarak üst basamaklarda bulunan ve genel toplamda da en tepede yer alan Akbank, gerek düşük faiz gerekse yüksek faiz ortamında etkin bir performans sergileyebilmiştir. 2009-2017 döneminde özkaynak kârlılığı ortalama olarak %14,5 dolaylarında bulunan Akbank'ın, 2018 ve 2019 yılları ortalaması %11,5 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde aktif kârlılığı da ortalama %1,85'ten %1,49'a gerilemiştir. Faizlerin yükselmesiyle birlikte bu durum normal karşılanabilmektedir. Çünkü bankalar mevduatları kısa vadeli toplarken, kredileri uzun vadeli kullandırmaktadır. Dolayısıyla bankalar

değişen faiz oranlarını mevduatlara hızlıca uygulayarak, mevduat faizlerini yukarı yönlü revize edebilirken, dağıtmış oldukları kredilerin faiz oranları uzun vadeli ve sabit olarak kalmaktadır. Bu durum, bir anlamda bankaların kredileri, daha yüksek oranlı mevduatlarla finanse etmek durumunda kaldıkları manasına gelmektedir. Bu sebeple, faiz oranlarındaki artış her ne kadar bankaların faiz gelirlerinde artış sağlıyor gibi gözükse de, faiz giderlerinde sebep olduğu daha yüksek oranlı artış bankaların pek de istemediği bir ortamı işaret etmekte olup, kârlılıklarının olumsuz etkilenmelerine sebebiyet verebilmektedir. Akbank, bahsedilen husustan dolayı 2018 ve 2019 yıllarında yaşadığı kayıpları, tüm yıllar boyunca istikrarlı olarak koruyabildiği faiz dışı gelir üretebilme kapasitesi ile dengeleyebilmiş ve performans sıralamasında kayda değer bir düşüş yaşamamıştır. Diğer bir deyişle düşük faiz ortamında güçlü kârlılık ve yüksek faiz ortamında ise güçlü faiz dışı gelir üretebilme yani bir bütün olarak etkin olabilme becerisi, Akbank'ın başarısının sırrını ortaya koymaktadır. Ek olarak bankanın negatif net döviz pozisyonuna sahip olmaması ve türev araçları kullanarak etkin bir hedging politikası izleyebilmesi, kur ataklarına karşı daha dirençli olmasına yardımcı olabilmektedir.

Akbank'ın ardından ikinci sırada yer alan Garanti Bankası'nın, Akbank'a benzer biçimde 2009-2017 döneminde özkaynak kârlılığı %16,3 iken, 2018 ve 2019 yılları ortalaması %12,8 olarak gerçekleşmiş, aktif kârlılığı ise %1,86'dan %1,56'ya düşmüştür. Bu noktada, Garanti Bankası'nın faiz dışı gelir oluşturabilmesi ve döviz açığının bulunmaması, diğer bankalardan daha üst sıralarda yer almasını sağladığı düşünülmektedir. Fibabanka ve Anadolu Bank'ın son yıllarda görece yükselen sıralamalarına göz gezdirildiğinde de, aynı nedenlerle sıralamada görece yükseliş kaydettikleri öne sürülebilmektedir. Bunlarla birlikte, mevcut çalışmada mutlak değil göreceli bir performans analizinin gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda söz konusu bankaların performanslarının farklı teknikler kullanılarak incelenmesi ya da farklı bir dönem için ele alınması bazı tavsiyeler olarak sunulabilmektedir. Ayrıca, TOPSIS yöntemi ile farklı performans kriterleri ve kriter ağırlıkları saptanarak çeşitli çalışmalar yapılması veya başka ülkelerdeki bankacılık sektörlerine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesi de olasıdır. Daha genel perspektifte ise, özelleştirmeler, birleşmeler, satın almalar gibi olayların performans yansımalarına odaklanan araştırmaların hayata geçirilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA.

- Aebi, V., Sabato, G. & Schmid, M. (2012). Risk management, corporate governance and bank performance in the financial crisis. *Journal of Banking & Finance*, 36(12), 3213-3226.
- Agyei, S.K. & Yiadom, E.M. (2011). Dividend policy and bank performance in Ghana. *International Journal of Economics and Finance*, 3(4), 202-207.

- Akkoç, S. & Vatansever, K. (2013). Fuzzy performance evaluation with AHP and TOPSIS methods: evidence from Turkish banking sector after the Global Financial Crisis. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 6(11), 53-74.
- Alptekin, N. & Şıklar, E. (2009). Türk hisse senedi emeklilik yatırım fonlarının çok kriterli performans değerlendirmesi: TOPSIS metodu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 185-196.
- Altunbaş, Y. & Marques, D. (2008). Mergers and acquisitions and bank performance in Europe: the role of strategic similarities. *Journal of Economics and Business*, 60(3), 204-222.
- Aras, G., Tezcan, N. & Furtuna, Ö.K. (2016). Geleneksel bankacılık ve katılım bankacılığında kurumsal sürdürülebilirlik performansının TOPSIS yöntemiyle karşılaştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 27(81), 58-81.
- Atik, M. (2019). Türk bankacılık sektöründeki faiz dışı gelirlerin banka geliri ve riski üzerindeki etkisinin ölçülmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 271-292.
- Aygün, M., Taşdemir, A. & Çavdar, E. (2010). Banka performansı üzerinde yönetim kurulu büyüklüğünün etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 67-78.
- Bağcı, H. & Rençber, Ö.F. (2014). Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların PROMETHEE yöntemi ile kârlılıklarının analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 39-47.
- Barra, C. & Zotti, R. (2019). Bank performance, financial stability and market concentration: evidence from cooperative and non-cooperative banks. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 90(1), 103-139.
- Barth, J.R., Nolle, D.E., Phumiwasana, T. & Yago, G. (2003). A cross-country analysis of the bank supervisory framework and bank performance. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 12(2), 67-120.
- Beck, T., Cull, R. & Jerome, A. (2005). Bank privatization and performance: empirical evidence from Nigeria. *Journal of Banking & Finance*, 29(8&9), 2355-2379.
- Bikker, J.A. & Vervliet, T.M. (2018). Bank profitability and risk-taking under low interest rates. *International Journal of Finance and Economics*, 23(1), 3-18.
- Bonin, J.P., Hasan, I. & Wachtel, P. (2005). Bank performance, efficiency and ownership in transition countries. *Journal of Banking & Finance*, 29(1), 31-53.
- Bostan, A. & Bölükbaş, M. (2011). Küresel finansal kriz ve bankacılık sektörüne etkileri; Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(562), 101-116.
- Boubakri, N., Cosset, J.C., Fischer, K. & Guedhami, O. (2005). Privatization and bank performance in developing countries. *Journal of Banking and Finance*, 29(8&9), 2015-2041.
- Brahmana, R., Kontesa, M. & Gilbert, R.E. (2018). Income diversification and bank performance: evidence from Malaysian banks. *Economics Bulletin*, 38(2), 799-809.
- Budak, H. (2011). Veri zarflama analizi ve Türk bankacılık sektöründe uygulaması. *Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 23(3), 95-110.
- Casu, B., Clare, A., Sarkisyan, A. & Thomas, S. (2013). Securitization and bank performance. *Journal of Money, Credit and Banking*, 45(8), 1617-1658.

- Davis, E.P. & Zhu, H. (2009). Commercial property prices and bank performance. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49(4), 1341-1359.
- Dumanoğlu, S. & Ergül, N. (2010). İMKB’de işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performans ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 101-111.
- Fahlenbrach, R., Prilmeier, R. & Stulz, R.M. (2012). This time is the same: usnig bank performance in 1998 to explain bank performance during the recent financial crisis. *The Journal of Finance*, 67(6), 2139-2185.
- Fogelberg ,L. & Griffith, J.M. (2000). Control and bank performance. *Journal of Financial and Strategic Decisions*, 13(3), 63-69.
- Fries, S., Neven, D. & Seabright, P. (2002). Bank performance in transition economies. *The William Davidson Institute Working Paper No. 505..*
- Gümüş, F.B. & Nalbantoğlu, Ö. (2015). Türk bankacılık sektörünün CAMELS analizi yöntemiyle 2002-2013 yılları arasında performans analizi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17(2), 83-106.
- Gündoğdu, A. (2017). Türkiye’de mevduat bankalarının CAMELS analizi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 26-43.
- Gürbüz, A.O., Yanık, S. & Aytürk, Y. (2013). Income diversification and bank performance: evidence from Turkish banking sector. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(1), 9-29.
- Hazar, A., Babuşçu, Ş., Tekindal, M.A. & Köksal, M.O. (2018). Bankacılık sektöründe sermaye yeterliliği rasyosunu belirleyen risklerin analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 135-150.
- Hermes, N. & Lensink, R. (2004). Foreign bank presence, domestic bank performance and financial development. *Journal of Emerging Market Finance*, 3(2), 207-229..
- Jiang, C., Yao, S. & Feng, G. (2013). Bank ownership, privatization and performance: evidence from a transition country. *Journal of Banking & Finance*, 37(9), 3364-3372.
- Kale, S. (2017). Türk bankacılık sektörünün aracılık fonksiyonu. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 209-220.
- Kandemir, T. & Karataş, H. (2016). Ticari bankaların finansal performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile incelenmesi: Borsa İstanbul’da işlem gören bankalar üzerine bir uygulama (2004-2014). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- Kendirli, H.Ç., Kendirli, S. & Aydın, Y. (2019). Küresel kriz çerçevesinde katılım bankalarının ve ticari bankaların mali performanslarının TOPSIS yöntemiyle analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 137-154.
- Kosmidou, K. & Zopounidis, C. (2008). Measurement of bank performance in Greece. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 6(1), 79-95.
- Love, I. & Rachinsky, A. (2015). Corporate governance and bank performance in emerging markets: evidence from Russia and Ukraine. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(S2), 101-121.
- Malhotra, P. & Singh, B. (2009). The impact of internet banking on bank performance and risk: the Indian experience. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 2(4), 43-62.

- Nigmonov, A. (2010). Bank performance and efficiency in Uzbekistan. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 3(5), 1-25.
- Peni, E. & Vähämaa, S. (2012). Did good corporate governance improve bank performance during the financial crisis? *Journal of Financial Services Research*, 41(1&2), 19-35.
- Shaban, M. & James, G.A. (2018). The effects of ownership change on bank performance and risk exposure: evidence from Indonesia. *Journal of Banking & Finance*, 88, 483-497.
- Staikouras, C.K., Staikouras, P.K. & Agoraki, M.E.K. (2007). The effect of board size and composition on European bank performance. *European Journal of Law and Economics*, 23(1), 1-27..
- Şimşek, T., Aslan, E. & Şahin, A. (2017). Türk bankacılık sektörünün 2001-2015 dönemi için CAMELS yöntemiyle performans analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(2), 155-167.
- Şişman, B. & Doğan, M. (2016). Türk bankalarının finansal performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık Moora yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 353-371..
- Uzun, U. & Berberoğlu, M. (2019). Faiz dışı gelirlerin banka performansına etkisi: Türkiye örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 239-248.
- Vivas, A.L., Pastor, J.T. & Hasan, I. (2001). European bank performance beyond country borders: what really matters? *European Finance Review*, 5(1&2), 141-165.
- Wang, T.C. & Lee, H.D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- Williams, J. & Nguyen, N. (2005). Financial liberalisation, crisis and restructuring: a comparative study of bank performance and bank governance in South East Asia. *Journal of Banking and Finance*, 29(8&9), 2119-2154.
- Yalçınar, D. & Karaatlı, M. (2018). Mevduat bankası seçimi sürecinde TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerinin kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.
- Yayar, R. & Baykara, H.V. (2012). TOPSIS yöntemi ile katılım bankalarının etkinliği ve verimliliği üzerine bir uygulama. *Business and Economics Research Journal*, 3(4), 21-42.
- Yeh, C.H. (2002). A problem-based selection of multi-attribute decision-making methods. *International Transactions in Operational Research*, 9(2), 169-181.
- Yükçü, S. & Atağan, G. (2010). TOPSIS yöntemine göre performans değerlendirme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45), 28-35.
- Zhang, H., Gu, C.J., Gu, L.W. & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy – a case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.
- Zhang, J., Jiang, C., Qu, B. & Wang, P. (2013). Market concentration, risk-taking and bank performance: evidence from emerging economies. *International Review of Financial Analysis*, 30, 149-157.
- Zhang, X., Wang, C., Li, E. & Xu, C. (2014). Assessment model of ecoenvironmental vulnerability based on improved entropy weight method. *The Scientific World Journal*, 2014, 1-7.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: SANAYİ, YENİLİKÇİLİK ve ALTYAPI HEDEFİNDE TÜRKİYE’DEKİ GELİŞMELER

Tuğba TUNCER* Aykut SEZGİN** Murat Ali DULUPÇU***

Öz

Gerçekleştirilen tüm faaliyetler için çevreye doğrudan ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çevrenin korunması ve ekonomik faaliyetlerin birlikte yönetimi uluslararası topluluk gündemini meşgul eden en önemli konuları oluşturmuştur. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel yaklaşımların bir araya gelmesi ve bu üç sistemin alt hedeflerinin dengelenmesiyle gerçekleştirilebilecektir.

Sanayileşmenin de etkisiyle çevrenin korunmasıyla ilgili endişeler, 1960’lı yıllarda artmıştır. Ekonomik büyüme ve çevrenin korunması ilgili kamusal tartışmalar, Roma Kulübü’nün 1972 yılında yayınladığı Büyümenin Sınırları raporuyla ön plana çıkmıştır. Birleşmiş Milletler 1992 yılında çevre ve kalkınma konferansı düzenlemiştir. Konferansta ulus liderlerinin katılımıyla farklı alanlarda sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin yer aldığı Gündem 21 isimli deklarasyon oluşturulmuştur. Bu ilkeler kalkınmaya yönelik çevre, ekonomi, kentleşme gibi alanlarda neler yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır.

21. yüzyılda ekonomik bir yaklaşım olarak sürdürülebilirlik, teknoloji ve yeniliğe dayalı faaliyetlerle yakından ilgilidir. Teknolojinin sadece kullanımı yeterli değildir. Aynı zamanda tüm ekonomik faaliyetlerde teknolojik dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimi ve Birleşmiş Milletler’in sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında Türkiye’nin sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefleri incelenmektedir. Sürdürülebilirliği sağlamak için teknoloji ve yeniliğe dayalı faaliyetler gelecek yıllarda gerçekleştirildiği takdirde imalat, tarım ve doğal kaynaklar alanında sektörel olarak meydana gelebilecek sorunlara çözüm üretebilecektir. Yenilikçi sistemler hem verimlilik artışı ile kaynakların etkin kullanımını sağlayacak hem de sosyal ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olacaktır. Bu nedenle çalışmada sanayi altyapı ve yenilikçilik hedefi üzerinden Türkiye’deki gelişmeler incelenmiştir.

Birleşmiş Milletlerin 2030 yılı için belirlediği alt hedef ve göstergeler için, Türkiye’de 2019 yılında resmi bir rapor da hazırlanmıştır. Bu çalışmada sanayi yenilikçilik ve alt yapı hedefine yönelik olarak belirlenen göstergelerin 1997 yılından 2018 yılına kadarki seyrini açıklayabilmek için farklı kaynaklardan veriler elde edilerek endeksler oluşturulmuş, görsel olarak daha etkili sonuçların ortaya çıkması amacıyla ısı haritası yöntemi kullanılmıştır. Böylece, Türkiye’nin mevcut durumu analiz edilmiş ve analiz sonuçlarına göre politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, Türkiye, sanayi, yenilikçilik, altyapı

Abstract

The environment is directly needed for all activities carried out. Therefore, the protection of the environment and the co-management of economic activities have constituted the most important issues occupying the agenda of the international community. Sustainable development can be achieved by combining economic, social and environmental approaches and balancing the sub-goals of these three systems.

* Dr. Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, tugbatx@gmail.com

** Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, aykutsezgin@sdu.edu.tr

***Prof.Dr., Murat Ali Dulupçu, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, muratdulupcu@sdu.edu.tr

The 1960s were years when concerns about environmental protection increased with the effect of industrialization. Public debates on economic growth and environmental protection came to the fore with the Limits to Growth report published by the Club of Rome in 1972. In 1992, the United Nations organized an environment and development conference. At the conference, a declaration named Agenda 21, which includes sustainable development principles in different fields, was created with the participation of nation leaders. These principles focus on what should be done in areas such as environment, economy and urbanization for development.

As an economic approach in the 21st century, sustainability is closely related to activities based on technology and innovation. Technological transformation must take place not only in the use of technology but also in all economic activities. In this study, in the context of the historical evolution of sustainable development and the United Nations sustainable development goals, Turkey's Industry, Innovation and Infrastructure objectives are being investigated. If activities based on technology and innovation to ensure sustainability are carried out in the coming years, it will be able to produce solutions to the problems that may occur in the field of manufacturing, agriculture and natural resources. Innovative systems will both increase productivity and ensure efficient use of resources and help social and economic development. Therefore, the developments in Turkey over the industrial infrastructure and innovation objectives in the study were examined.

For sub-targets and indicators set by the United Nations for 2030, an official report has been prepared in 2019 in Turkey. In this study, in order to explain the course of the indicators determined for the industrial innovation and infrastructure target from 1997 to 2018, indices were created by obtaining data from different sources, and the heat map method was used to reveal more visually effective results. Thus, Turkey's current situation was analyzed and policy recommendations were presented based on the analysis results.

Keywords: Sustainable development, Turkey, industry, innovation, infrastructure

1-GİRİŞ: İKTİSAT TEORİSİ VE ÇEVRE İLİŞKİSİNE KISA BİR BAKIŞ

Thomas Malthus, *Nüfusun İlkeleri Üzerine Bir Araştırma* isimli kitabında (1798) gezegenimizde nüfusun sürekli olmadığı gerçeğini ve mevcut kaynaklarla ilişkili olarak nüfusun üstel bir oranda arttığının altını çizmektedir. Bundan üç yüz yıl sonra insanlık endüstriyel devrim, iki yok edici dünya savaşı, hızlı teknolojik gelişmenin yarattığı çevreye olan etkileri hala görülebilmekte ve önemini korumaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın çevre ile olan bağı bozulamaz. İnsanlar tüm faaliyetleri için çevreye doğrudan bir ihtiyaç duyduğu için, onun korunması ve yönetimi uluslararası topluluk gündemini meşgul eden en önemli konulardır. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için çevrenin doğru kullanımı ile ilişkisinin ötesinde sürdürülebilir kalkınma aynı zamanda çevreyi korumakla birlikte gelecek nesiller için iyi bir yaşam koşulu bırakmak amacı ile ilişkilidir. Sürdürülebilirlik hem çevre hem de insan kaynakları için daha iyi ekonomik sonuçları amaçlayan bir üretim modelidir. Temel unsuru üretim için kullanılan ham madde ve üretim maddeleri arasındaki dengedir. Sürdürülebilirlik kavramının geri dönüşüm, yenilenebilir enerji, bioiklimsel tasarım gibi kavramlarla ifade edilmesinin temel nedeni daha düşük maliyetli üretim materyalleri ile daha fazla ürün elde etmektir. (Lampridi ve Melliou, 2015; s.1-35)

Malthus nüfus artışının üstel bir oranda fakat gıda üretiminin sadece lineer olarak arttığı bir dünya bakış açısına sahipti. Malthus aynı noktada çok da uzak olmayan bir gelecekte nüfusun toprağın insanları besleyebilme yeteneğinden çok daha fazla büyüyebileceğini görmüştür. Yapılabilecek en iyi şeyin, nüfus artışıyla beraber ekonomik büyümedeyken asgari geçim ücreti etrafında durmak olduğunu tahmin etmiştir. Malthus'un bu tahmini ekonomistler tarafından kasvetli bulunmuştur. Ancak sanayi devriminden sonra tarım ve imalat sektöründeki teknolojik ilerlemeler gıda ve mal üretiminde artışa yol açtı. Herhangi bir sınırlama bağlayıcılığı olmayan teknolojik ilerleme olduğu sürece Malthus'un

tahmin ettiği ekonomik büyüme kısıtı ortadan kalkmıştır. Günümüzde ekonomistler ekonomik sistemlerin sürdürülebilirliği endişesinden, sistemlerin nasıl çalıştığını daha net anlayabilmeye yönelmişlerdir. Sürdürülebilirliğin ekonomik görüşünün temel bir yaklaşımı sermayenin doğası olduğudur. Ekonomik bir kaynak olarak sermaye, nihai malın yaratılmasına yardımcı olan üretim sürecine giren herhangi bir girdidir. Sürdürülebilirlik tartışmasında sermayenin tanımının genişletilmesi gereklidir. Doğal sermayeyi göz önüne aldığımızda enerji, su ve hava gibi doğadan üretime katılan girdiler akla gelmektedir. Neoklasik görüşün genellikle göz önüne aldığı, teknolojideki ilerleme, doğal sermayenin mevcut kullanımı ve tüketimidir. Bu Malthus'un öngörmediği bir çözüm olmuştur. Burada "Yeşil Devrim"* (Şahinöz, 1990:233-235) önemli bir örnektir. İlaç, kimyasal gübre ve makine kullanımının artmasıyla gıda üretimini genişletirken, gerçekte üretimde kullanılan toprak miktarını ve sektörde kullanılan işgücünü azaltmaktayız. Bu görüş petrolün aşırı kullanımı hakkında endişe etmeye gerek olmadığını, daha iyi sonuç yaratacak alternatif enerji kaynaklarını geliştireceğimizi savunmaktadır (Elliot, 2005:267-270).

Neoklasik ekonomi teorisine göre sürdürülebilirlik refahın maksimizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Ekonomistlerin çoğu bu kavramı tüketimden elde edilen faydanın maksimizasyonu ile refahın artırılması şeklinde tanımlamışlardır. Ancak bu tanımlama kavramın aşırı bir şekilde basitleştirildiği tartışmasını beraberinde getirmiştir. Keynesyen devrimde makroekonomik dengeyi sağlamak için hükümetin müdahaleler yapması ve bireylerin ekonomik faaliyetleriyle çevre arasındaki bağ ile ilişkili diğer politik konuların görünümü olan sosyal hedef alanlarında da sürdürülebilirlik kabul edilmiştir (Harris, 2011:7). Keynesin çevresel kaynaklara olan referansları oldukça az görünmektedir. Bu kolaylıkla yirminci yüzyılın ilk çeyreği bağlamında açıklanabilir. Temel sorunlar birinci dünya savaşının sonuçlarını yönetebilmek, parasal ve finansal dengesizleri düzeltebilmek, büyük miktardaki işsizlikle mücadele edebilmek, daha genel bir açıklama yapmak gerekirse uluslararası çevrenin temel amacı huzuru ön plana almak olmuştur. Keynes ekonomik ve finansal mantığın ekolojik ve sosyal düşünce ile zıtlık taşıdığının farkındadır. Ekonominin rolünü minimize etmeye yönlendiren, çevresel bozulmanın ve onun gezegene yarattığı tahribatın uygunsuzluğunu kabul eder. Çevreyi üretim faktörü içinde bir doğal sermaye olarak bütünleştiren, Neoklasik modelde yer alan çevrenin, işgücü, sermaye gibi diğer üretim faktörleri arasında ikame edilebilir bir faktör olan temel görüşü reddeder. Keynesyen görüşün çevresel sorunlara değinen kaynakları sınırlıdır. Keynes'in çevre ve toplumla ilişkili pozisyonu, onu kapitalizmi güçlü bir şekilde eleştirmeye yöneltmiştir. Kısacası Keynes, kapitalizmin kültürel ve çevresel sınırlarının farkındadır. Ancak kapitalizmi reddetmez sadece düzenleyici bir sistem sunar. Bu yüzden Keynesyen görüş, sürdürülebilir kalkınmanın zayıf ve güçlü versiyonları arasında ortada bir yerde görünmektedir (Berr, 2009:23-26).

Post-Keynesyenler, kendilerini sürdürülebilir kalkınmaya dahil etmekte birtakım güçlüklerle karşılaşmışlardır. Her ne kadar ekolojik problemlerin, farkında olsalar da bu sorun üzerinde yeterince durmamışlardır. Post-Keynesyenler, bu tür konularda çok az şey söylemiş olsalar da sürdürülebilir kalkınma ile ilgili bazı anahtar özellikleri paylaşmışlardır. Gelecek nesillerin refahı Post-Keynesyen çevresel analizlerinin temel bir özelliği olduğunu ve ekolojik sınırlamaların değişmezliğini ortaya koymuşlardır. Post-Keynesyenler, gecikme ve geri çevrilemez kavramlarına büyük önem vermişlerdir. Önleyicilik ilkesi, sürdürülebilir bir

* Açlık sorunlarının artmaya başladığı 1960'lı yıllarda tarımsal üretimde büyük bir teknolojik gelişme gerçekleştirilmiştir. Bu gelişme ilerleyen yıllarda "Yeşil Devrim" diye adlandırılacaktır. Yeşil Devrim belli bir teknik programın uygulanmasına bağlıdır. Bu programın içerisinde, yüksek verimli tohumluklar, sulama, gübre, tarımsal mücadele ilaçları ve temel girdilere erişilebilecek düzeyde finansman kaynaklarını içermektedir.

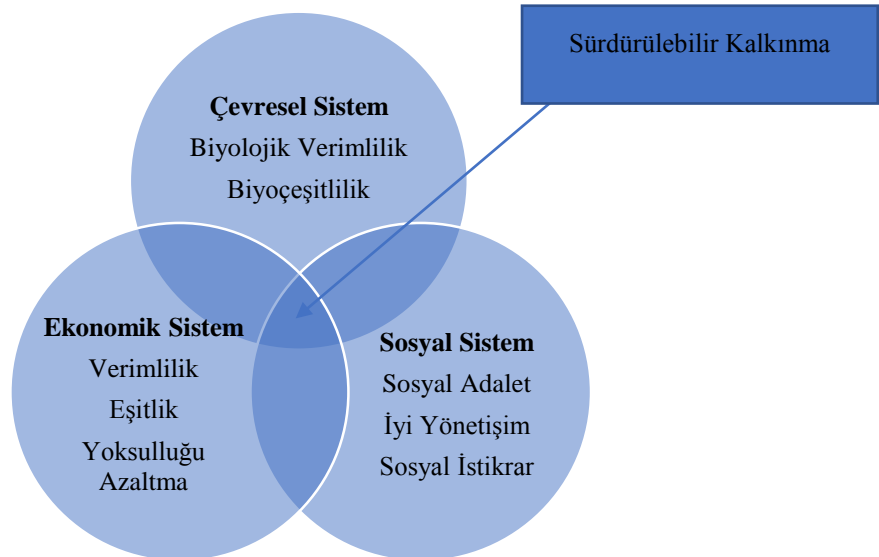
ekolojik yaklaşımın temelini sağlamış ve ekolojinin ekonomiyle bir araya gelmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Post-Keynesyenler, aynı zamanda üretim faktörlerinin sürdürülebilirliğini dışlamış, doğal kaynakların akılcı bir yönetim ile uyum içerisinde bir bütün olduğunu savunmuşlardır. Onlar, bugün alınan kararların, sadece insanlar için değil aynı zamanda biyosfer üzerinde de gelecekte etkili olacağını öngörmüşlerdir. Diğer yandan Post-Keynesyenlerin gelir dağılımı, eşitlik ve talep üzerine yönelen vurguları, sürdürülebilir kalkınma görüşünü de içermektedir. Küresel sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ile ilgili olarak bazı görüşler olmasına rağmen henüz bütünleşmiş bir Post-Keynesyen yaklaşım bulunmamaktadır (Berr, 2009:33-35).

Ekonomik sürdürülebilirlik, sürdürülebilirliğin diğer yönleriyle ilgili olarak en ihtiyatlı ve akıllı olarak verilen kararları ifade eder. Gerçek bir sürdürülebilirlik, yalnızca ekonomik yönler dikkate alındığında sağlanmaz. Standart iş yöntemlerinde, firmalar sadece kar elde etme amacı ile gütmektedirler. Ancak sürdürülebilirliğin çevresel ve sosyal yönleriyle beraber en iyi uygulamalar gerçekleştirildiğinde, sonuç önemli anlamda olumlu olmuştur. Yeşil kalkınma için akıllı büyüme, vergi muafiyetleri, teşvikler gibi birçok kavram, ekonomik sürdürülebilirlik içerisinde yer almaktadır. Ekonomik sürdürülebilirliği eğitim, araştırma ve kamu bilgilendirme programlarıyla arttırmak önemlidir. (Victoria ve Lampridi, 2015:26)

Marx, 1844'ün İktisadi ve Felsefi Yazıları'nda insan ve doğanın üretim sürecindeki önemine değinmiştir. Doğa ve dış dünya olmadıkça, insanın hiçbir şey yaratamayacağını, doğanın, işçinin emeği üzerinde büyük bir etkisi olduğunu, ancak doğa yoluyla üretim yapabileceği üzerinde durmuştur. Doğa işçiye yaşam araçları sağlamıştır. İşçi emeğiyle doğaya sahip oldukça, yaşam araçlarından da kendini yoksun bırakmış olur. Bu da emeğin kendi içerisinde yabancılaşmasını ifade eder. İnsanın pratik etkinlikleri, onu doğadan ve kendinden uzaklaştırır. Bunun sonucunda, emeğin yabancılaşması meydana gelir (Marx,76-80).

Gelecek nesillerin ihtiyaçlarından taviz vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma hedefi için, ekonomide bir sistem yaklaşımı planlanmıştır. Bu yaklaşım, çevresel, sosyal ve ekonomik sistemler arası hedeflerin, maksimize edildiği bir sürdürülebilirliği ifade eder. Birleşmiş Milletler'in, 2030 yılı için belirlediği 17 kalkınma hedefi; sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sistem yaklaşımı sunularak ele alınmıştır. Hedefler çevresel, sosyal ve ekonomik hedeflerden oluşmaktadır.

Şekil 1 Sistem Yaklaşımı

Kaynak: Barbier ve Burgess, 2017:4

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik yaklaşımlarından biri olan sistem yaklaşımı şekil 1'deki Venn diyagramı ile görülebilir. Diyagram sürdürülebilirliğin, birçok versiyonu olduğunu göstermektedir. Bu diyagram ilk kez 1987 yılında Edward B. Barbier tarafından kullanılmıştır. Buradaki temel görüş, sadece bir sisteme odaklanıldığında diğer sistemlerin etkisi göz ardı edildiği için sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmeyeceğidir. Örneğin ekonomik sistemde verimlilik, eşitliğin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması, ekolojik ve sosyal sistemleri zayıflatan, istenmeyen çevresel ve sosyal etkiler yaratabilir. Sürdürülebilir kalkınmaya ancak bu üç sistemin çeşitli hedeflerin dengelenmesiyle erişilebilir (Barbier ve Burgess, 2017:3-4).

Çalışmanın amacı, sistem yaklaşımı temelinde geliştirilmiş olan Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefleri üzerinden, Türkiye'nin sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefindeki süreci analiz etmektedir. Bu hedef, sistem yaklaşımında sürdürülebilirlik kavramının ekonomik ayağını oluşturmaktadır. Hedef aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmada, küresel gündemin 17 hedefi arasından, 9. hedefi olan alt yapı, yenilik, kapsayıcı sanayileşme ve teknolojik gelişmeleri teşvik etme amacını içermektedir. Bu çalışmada öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramı ve bu teorik altyapı üzerine tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Ardından Birleşmiş Milletlerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri hakkında bilgi verilecek, yenilik ve teknoloji bağlamında sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefi üzerinde durulacaktır. Analiz bölümünde ise ısı haritaları yöntemi kullanılarak, Türkiye'nin 1997 yılından bu yana söz konusu hedef üzerinde yaşadığı süreç tartışılacaktır. Isı haritası, renk değişiklikleri ile verileri görselleştiren bir analiz yöntemidir. Bu çalışmada veriler tablo biçiminde gösterilmiştir. Sunulan tablo renk ölçeğine dayanan veriler içermektedir. Sayısal veriler yüksek ve düşük değerlerdeki farkı göstermek üzere bir renk kategorisi içerisinde verilmiştir.

2-SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ: ÇEVRENİN POLİTİKALAŞMA SÜRECİ

Kirlilikle ilgili endişelerin yoğunlaştığı yıllar 1960'lı ve 1970'li yıllardır. Bu dönem, aynı zamanda sosyal, fiziksel çevre ve insanlık arasındaki karmaşık ilişkiler ve çevresel problemlerin yükselmesi sonucu, farkındalığın arttığı yıllardır. Bunun sonucunda konvansiyonel büyüme amaçlarının kabul edilebilirliği hakkındaki sorular, stratejiler ve politikalar kamusal tartışmalar yoluyla ön plana çıkmıştır. Bu tartışma için önemli bir esin kaynağı Roma Kulübü'nün 1972'de yayınladığı *Büyümenin Sınırları* raporudur. Büyümenin sınırları tartışması geniş olarak eleştirilmiş, çevrenin korunması tartışmaları raporda yer almıştır. Ekonomik büyümenin, çevrenin korunmasıyla karşılıklı olarak uyumlu olduğu görüşüne yer verilmiştir. (Baker, 1997:2)

Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, Birleşmiş Milletler'in organizasyonu ile 113 ülkenin katıldığı ve çevre sorunları için 1972 yılında bir araya geldiği uluslararası bir eylem planıdır. Konferans, çevresel sorunların uluslararası boyutu ile tartışılması nedeniyle bir dönüm noktası olmuştur. Deklarasyon çevrenin korunması ve geliştirilmesi üzerine insanlara yol gösterecek ve teşvik edecek bir dizi ortak ilkeleri içermektedir. Konferansta yayınlanan 27 maddelik bildirmede, insan-çevre ilişkilerine, insanların çevrenin üzerindeki olumsuz etkilerine, ülkelerin büyüme sorunlarına, yaşam koşullarının geliştirilmesine küresel iş birliği ve dayanışma kavramlarına yer verilmiştir. Konferans sonunda ortaya atılan tek bir dünya görüşü, tüm ülkeler tarafından benimsenmiş olmasına rağmen ele alınan ilkelerin uygulamaya geçirilmesi sağlanamamıştır (Türk ve Erciş, 2017:356-357).

Stockholm Konferansının ardından sürdürülebilir kalkınma konusunda, 1980 yılında yayınlanan bir diğer rapor ise *Brandt Raporu*'dur. Raporla çevre sorunlarının sanayileşmiş ülkelerin büyümesinden, aynı zamanda dünya nüfusunun artışından kaynaklandığı, yoksul ülkelerin gelişmişlik düzeyinin düşüklüğünden dolayı olduğu üzerinde durulmuştur. Rapor çevre sorunlarına karşı ortak eylem eksikliğine vurgu yapmış gelişmiş ülkelerin yoksul ülkelerin ekonomilerine yardımda bulunmaları gerektiğine değinmiştir (Dağdemir, 2005:51).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında *Brundlant Raporu* olarak daha iyi bilinen 'Ortak Geleceğimiz Raporu' sunulmuştur. Rapor sadece sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi açısından değil aynı zamanda Birleşmiş Milletler tarafından da desteklendiği için önemli bir dönüm noktasıdır (Bermejo vd., 2010:1). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu sürdürülebilir kalkınmanın bir tanımını formüle ederek, çevre ve kalkınma hedefleri arasındaki çatışma probleminin çözümüne odaklanmıştır: Sürdürülebilir kalkınma gelecek neslin ihtiyaçlarını riske atmadan, mevcut ihtiyaçların karşılanabilmesi sürecidir. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik sosyal ve çevresel olarak üç temel yaklaşımla ele alınmaktadır. Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, mal ve hizmetleri sürekliliği olan bir temelde üretebilmeli, kamu ve dış borçların yönetilebilir bir seviyede olmalı, endüstriyel ve tarımsal üretime zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden kaçınılmalıdır. Çevresel sürdürülebilirlik ise, yenilenebilir kaynak sisteminin aşırı kullanımından kaçınılması, yenilenebilir olmayan kaynakların yalnızca yerine geçebilecek yeterlilikte olan yatırımlar yoluyla tüketilmesini kapsar. Bu süreç, biyoçeşitlilik, atmosferik denge ve diğer ekosistem fonksiyonlarının korunmasını içerir. Sosyal olarak sürdürülebilir bir sistem, adil dağılım, politik sorumluluk ve katılım, cinsiyet eşitliği, sağlık ve eğitimi içeren sosyal hizmetlerin yeterli düzeyde gerçekleşmesini sağlamalıdır (Harris, 2003:1).

Birleşmiş Milletler, Rio de Janeiro'da çevre ve kalkınma konferansı 1992 yılında düzenlemiştir. Konferans, Brundlant Komisyonuna benzer olarak, halk ve küresel medyanın karşısında sürdürülebilir kalkınma için gerekli harekete destek olan önemli bir oluşumdur. Konferansta 178 ulusun liderinin katılımı ile birçok farklı alanda sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin yer aldığı Gündem 21 olarak bilinen deklarasyon meydana gelmiştir. Konferansta sınırlı olan kaynakların, tasarruflu olarak kullanılması için, uluslararası ortak çalışmaların önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca küresel iş birliği ile devletlerin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin farklı statülerden temsilcileri ile birlikte çok sesli bir katılım gerçekleşmiştir. Rio konferansı ile sürdürülebilir kalkınma kavramının kapsamı genişlemiş, kavram birçok disiplin çalışma alanında yer almıştır. Gündem 21 adlı belgede, sürdürülebilir insan yerleşimi, sürdürülebilir tarım ve kalkınmanın teşvik edilmesi, sürdürülebilir orman gelişimi gibi konular üzerinde durulmuştur. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bu kavramlar, kalkınmaya yönelik çevre, ekonomi, kentleşme ve yönetim gibi alanlarda yapılması gerekenleri içermektedir. (Bozlağan, 2005:1020)

"Sürdürülebilirliğe Doğru" olarak da isimlendirilen 1990-2000 yıllarını kapsayan, 5. Çevre Eylem Programı'nın ise temel hedefi, birlik içinde büyümeyi sürdürülebilir bir kalkınmaya dönüştürebilmektir. Programın temel ilkesi, kirleten öder ilkesidir. Program ortak sorumluluk kavramının yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir. İklim değişikliği, hava kirliliği, doğal kaynakların yok olması, biyolojik çeşitliliğin yok olması, deniz kirliliği, atıklar ve kentsel çevrenin bozulması programın üzerinde durduğu temel konulardır. (Aydın ve Çamur, 2017:37)

3-BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ: ULUSÜSTÜ KÜRESEL BAKIŞIN YAYGINLAŞMASI SÜRECİ

Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında toplanan Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde 2000 yılında kabul edilen Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinin 15 yıllık performansı değerlendirilmiş, ortaya konulan performansın ekonomik, sosyal ve çevresel konularda, beklenen sorunlara çözüm getirmediği açıklanmıştır. Zirvede Bin Yıl Kalkınma Hedefleri ile başlatılan sürdürülebilir kalkınma sürecinden elde edilen deneyimler sonucunda, dünyanın mevcut sorunlarına çözüm getirici nitelikte, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin belirlenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu doğrultuda aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 193 üye ülkenin imzasıyla kabul edilen 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri 17 temel amaç ve bunlara bağlı olan 169 adet hedeften oluşmaktadır. Bu yeni küresel gündem sürdürülebilir kalkınmayı, ilgili amaç setinin belirlenmesiyle sadece ekonomi ve çevre tartışmaları üzerinden değil, temel insani gereksinimleri, iklim değişikliği, barışı demokrasiyi, temel hak ve özgürlükleri yeni bir okumaya tabii tutmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 2030'un 17 kalkınma şu şekilde sıralanmaktadır; Yoksulluğu her yerde sona erdirmek, açlığı gidermek, gıda güvenliğini sağlamak, sürdürülebilir tarımı desteklemek, insanların sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlamak, herkese eşit, kapsayıcı kaliteli eğitim sağlamak, yaşam boyu eğitim sağlamak, cinsiyet eşitliğini sağlamak, kadınlar ve kız çocuklarının toplumsal konumunu güçlendirmek, herkes için temiz suya erişim, herkes için sağlık, herkes için erişilebilir, sürdürülebilir ve güvenilir enerji, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme, tam ve üretici bir istihdamı sağlamak, dayanıklı bir alt yapı inşa etmek, kapsayıcı sanayileşmeyi ve yenilikçiliği güçlendirmek, kentleri ve yerleşim yerlerini güvenli güçlü ve sürdürülebilir kılmak, sürdürülebilir üretimi ve tüketimi sağlamak, iklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için adım atmak, okyanusları denizleri ve su kaynaklarını korumak, karasal ekosistemleri korumak, toprağın verimlilik kaybını durdurmak ve geriye çevirmek, biyoçeşitlilik kaybını durdurmak, sürdürülebilir kalkınma için herkesin adalete erişimini sağlamak, her seviyede etkin hesap verilebilir kurumlar inşa etmek, küresel ortakların uygulama araçlarını güçlendirmek ve küresel ortaklığı yeniden canlandırmak.(United Nations, 2017)

Küresel gündemin yeni hedefleri olarak da tanımlanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin yukarıda belirtildiği üzere 17 temel amaç doğrultusunda yoksulluğun azaltılması, eğitim, sağlık, işsizliğin giderilmesi gibi birçok sosyal ihtiyacın karşılanması, toplu taşımacılığın geliştirilmesi, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir sanayileşme ve çevrenin korunması, az gelişmiş ülkelerde büyüme hızının artırılması hedeflenmektedir. (Peşkircioğlu, 2016:5-6) Bu noktada dönüşüm ekonomisi, birçok sürdürülebilir kalkınma hedefine erişmede yardımcı olabilecek bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda da sürdürülebilir kalkınma hedefleri dönüşüm ekonomileri uygulamalarını geliştirmeye yardımcı olacaktır. Dönüşüm ekonomisi Avrupa Çevre Ajansı bağlamında ele alındığında (EEA) tüm doğal kaynaklar için uygulanan biyotik, su toprak ve abiyotik materyalleri içeren bir kavramdır. Eko-tasarım, onarım, yeniden kullanım, eski haline getirme, ürün paylaşımı, atık önleme ve atık geri dönüşümünün hepsi dönüşüm ekonomisinde önemlidir. Geniş bağlamda dönüşüm ekonomileri uygulamaları ele alındığında sürdürülebilir üretim ve tüketim sistemlerinin dönüşümü için önemli unsurdurlar. Dönüşüm ekonomileri özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında sadece imalat sektörü için değil, aynı zamanda ormancılık ve tarım sektörlerinde kullanılan uygulamaları içerir. Gerçekleşen bir dönüşüm ile tarım ekonomisine olumlu etki yapabilir, bunun sonucunda yerel gıda sistemleri gelişir ve ülkede yaşayanların geçimlerini sürdürmelerine katkıda bulunur. Dönüşüm ekonomisi ile ilgili olmayan, birçok sürdürülebilir kalkınma hedeflerindeki gelişmeler, dönüşüm ekonomileri uygulamalarına fayda sağlayabilir. Örneğin Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinde 16. Hedef (Barış, adalet ve güçlü kurumlar), 4. Hedef (Eğitim kalitesi) yönetim ve beceri unsurlarını temsil eden, yumuşak unsurlarını, 9. Hedef (Sanayileşme, yenilik ve alt yapı) bir dönüşüm ekonomisi için ulaşım ve alt yapının

güçlü unsurlarını temsil eder. (Schroder vd., 2018:3-16) Bu noktada 9. Hedef'in alt başlığı olan 9.c'yi kapsayan (Bilgi ve İletişim Teknolojileri, İnternete Erişim) spesifik hedefler, gelişmekte olan ülkelerde dönüşüm ekonomilerini desteklemek için yüksek derecede önemlidir. Aynı zamanda dijitalleşme ile dönüşüm ekonomisi arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Tüm bu ilişkiler dönüşüm ekonomisi uygulamalarındaki güçlü unsurları belirtir. 16. Hedef (Barış, adalet ve güçlü kurumlar) ve 4. Hedef (Eğitim Kalitesi) gibi hedefler dönüşüm ekonomisi ile daha zayıf bir ilişki içerisindedir. Bu nedenle bu hedefler dönüşüm ekonomileri uygulamalarının yumuşak unsurlarını ifade eder. (Schroder vd., 2018:4)

4-SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İÇİN YENİLİK VE TEKNOLOJİNİN ÖNEMİ: ÇÖZÜM TEKNOLOJİDE Mİ?

Gezegenin yaşam destek sistemlerini korurken, insan refahını arttıran kalkınmanın birleşenlerinden biri olan sürdürülebilirliğe yönelik bir dönüşümü güçlendirmek, 21. yüzyılın temel sorunlarından biridir. Bilim ve teknoloji genellikle böyle bir dönüşümü gerçekleştirebilmesi, toplum çabalarının, temel bir bileşimi olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilir bir bilim inşası; doğa ve sosyal bilimler, tıp ve mühendislik, matematik ve ölçümleme alanlarından alınan bilgi ve uygulama becerisi ile bütünleştirilen çok disiplinli bir yaklaşım gerektirir. Böyle bir yaklaşımın başlangıcı, bir dizi forumlar içerisinde on yılın üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Sürdürülebilirliği ilerletmek için, fırsatlar ve araştırma ihtiyaçlarının kapsamlı bir değerlendirmesi, enerji ve imalatta yeşil teknolojiden, kentsel tasarıma, tarım ve doğal kaynaklara kadar pek çok alanda sektöre özgü ve sektörler arası problem çözme çalışmalarını içermelidir. (Clark ve Levin, 2010:4)

Yeni teknolojik ürünler ve üretken süreçler insanların davranışlarını etkileyebilir. Örneğin tüketici talebini (ürün yeniliği) veya bir endüstriyel organizasyon içerisinde çalışanlar arasındaki ilişkileri (süreç yeniliği) gibi. Diğer yandan, toplumun ortalama davranışı başta tüketiciler olmak üzere yeniliklerin kabul edilmesinde ve belirli bölgelerde (ülke, bölge, kent ve diğer) ürün yaratma ve geliştirme becerisinde özellikle önemli etkilere sahiptir. Kullanıcı taraflı yenilikçi bakış, kullanıcıların yeni ürün ve süreçleri benimseyenler olarak sadece tüketiciler değil aynı zamanda vatandaş olarak seçimlerinin farkındalığı sosyal, politik çevresel ve ekonomik alanda önemli etkilere sahip olabilmektedir. Öte yandan böyle bir yaklaşım teknoloji kullanıcısının, yenilik yaratımında aktif bir rol oynaması anlamına gelmektedir. Yenilikçiliğin üretimi için üniversite, sanayi ve devlet arasındaki etkileşim sosyoekonomik kalkınmayı arttıran en temel söylemlerden biridir. (Tartaruga, vd., 2016:3)

21. yüzyılda sürdürülebilirliğe yönelik dönüşümü arttırmak, bilim ve teknolojinin etkin kullanımı ve üretimdeki gelişmelerden çok daha fazlasını gerektirecektir. Teknoloji ve yeniliğe dayalı faaliyetler önümüzdeki yıllarda ciddi bir şekilde izlenirse yerel ve bölgesel sürdürülebilirlikte somut gelişmeler sağlayabilir. Bu faaliyetlerin bazıları yeni bilginin yaratılmasını, diğerleri ise zaten var olan bilginin daha iyi ve daha yaygın bir şekilde uygulanmasını içerir. Hangi faaliyetlerin ne tür önceliklere göre gerekliliği olduğu, dünyadaki sürdürülebilir kalkınma eylem programlarıyla uğraşan paydaşlarla ortak karar verilmelidir. Örneğin dünyada bu öncelikler; iklim koşullarını önceden tahmin eden teknolojik gelişmeler önemli ölçüde kuraklık için gıda ve su sistemlerindeki kırılganlığı azaltma imkanını ortaya koymuştur. Küreselleşen dünyada sürdürülebilir uygulamaların şekillendirilmesinin üretim ve tüketimin dünyanın yarısında meydana gelebilen sistemlerin entegre bir görünümü giderek daha net hale gelmiştir. Giderek daha fazla yenilik gerektiren, sürdürülebilir bir dönüşüm için kendi AR-GE laboratuvar çalışmalarını destekleyemeyecek kadar küçük işletmelerde ve taban örgütlenmelerinde gerçekleşecektir. Hindistan'da yapılan çalışmalar, ağ ve AR-GE merkezlerine bu tarz girişimlerin etkisini arttırmak için mütevazî bir halk desteğinin büyük bir potansiyel yarattığını göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın gelişimine yönelik bilim ve

teknoloji kullanımının başarı hikayeleri ile birlikte birçok eksiklik ve kaçırılan fırsatlar da yer almaktadır. Büyük bir çabayla üretilen pek çok potansiyel olarak faydalı olan teknoloji ve yenilik bulunmaktadır. Ancak bunlar birtakım nedenlerle uygulanamamıştır. Sürdürülebilirlik konularında çalışan bilim insanı ve mühendislerin eksik olması, çalışmalarını gerçekleştirebilecek kurumsal kapasitenin eksik oluşu, büyük çaptaki hedeflerini gerçekleştirebilecek finansal desteğin yeterli olmaması gibi kısıtlamalar bulunmaktadır. Bu engeller giderilmediği sürece sürdürülebilir dönüşüm için teknoloji ve yeniliğin katkısı potansiyelin altında kalmaya devam edecektir. (Clark 2002:4-5)

Kalkınmada geri kalmışlık, gıda güvenliği, temiz su, sağlık hizmetleri, temiz ve etkin enerji arzı yeterli teknolojinin olmadığı durumda ortaya çıkmaktadır. Teknolojideki ilerlemeler, temel insan ihtiyaçlarını karşılamakta, artan verimlilikle ekonomik büyümeyi sürdürmek, maliyetleri düşürmek, kaynak kullanımını azaltmak, yeni ve gelişmiş ürünlere erişebilmek, teknolojik gelişmelerde engeller ve fırsatların değerlendirilmesinde temel oluşturmaktadır. Kamunun ve karar vericilerin bireylere daha çok bilim ve teknoloji okur yazarlığı için eğitim sağlaması gibi konular öne çıkmaktadır. (Holdren, 2008:425)

Teknoloji geniş anlamda, atık ve emisyon için materyal kitle akışlarını dönüştürürken, altyapının ihtiyacı olan enerji akışı ve malzeme talebini belirler. Teknoloji, çevresel etki ve riskleri azaltırken, yeniliği artırır, yaşam tarzı, sosyal ilişkiler, üretim ve tüketim bileşenlerini etkiler. Bu nedenle teknolojik sistemlerin kullanımı ve gelişimi sürdürülebilirlikle yüksek miktarda ilişkilidir. Teknoloji ve sürdürülebilir kalkınma alt sistemleri karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. (Grafakos vd, 2016:5)

Sürdürülebilir kalkınmaya erişebilmek için ihtiyaçları karşılayan acil ve dönüştürücü sosyo teknik sistemleri yeniden yapılandırmaya ihtiyaç vardır. Bu dönüşümler, teknolojik değişimin yanında kurumsal, sosyokültürel, organizasyonel dönüşümleri kapsar. Burada sosyo teknik sistemler sürdürülebilir kalkınma amaçları ile ilişkili olan ürün, hizmet, alt yapı ve organizasyonlarda tasarım ve yenilikçi çabaları ifade eder. (Gaziulusoy ve Brezet, 2015:558)

Sürdürülebilirlik için tanımlanan dört yenilikçilik seviyesi bulunmaktadır. İlk seviye ürün geliştirmektir. Ürün geliştirme ile mevcut ürünlerin çevresel etkilerini azaltmak amaçlanmıştır. Çevresel performansı güçlendirmek için alt yapıda mevcut olan güçlendirme veya kirliliği azaltıcı önlemler alınması bu seviyeyi kapsar. Örneğin çamaşır makinasının neden olduğu kirliliği azaltmak için su filtresi yerleştirmek ya da bir binanın enerji verimliliğini arttırabilmek için yalıtım malzemesi konulması gibi önlemler bu seviyedir. İkinci seviye ürün tasarımıdır. Ürün tasarımında ürün konsepti değiştirilmemiş, fakat ürünün çevresel yaşam döngüsü perspektifi tam olarak yeniden geliştirilmektedir. Çevresel performansı daha üst seviyede olan çamaşır makineleri veya binalar bu seviyeye örnektir. Üçüncü seviye ise fonksiyon yeniliğidir. Bu seviyedeki yenilik mevcut ürün konseptiyle sınırlı olmayıp, nasıl fonksiyonel olduğu ile ilişkilidir. Ürün hizmet sistemleri bu kategoride yer almaktadır. Ulaşım, güneş enerjisi çözümlerini üretmek, arabaların ortak paylaşımını sağlayan online platformlar, bu kategori içinde yer alır. Dördüncü ve son yenilik seviyesi ise sistem yeniliğidir. Burada tüm sosyo-teknik sistem ekonomik modeller, yapısal, sosyo kültürel değerlerin yerleşmesi ve yeni bir sistem ile değişen kurumsal çerçeveyi kapsamaktadır. Sistem yeniliği veya dönüşümü sistemin doğal ve sosyal olarak çift yönlü ilişkisinden dolayı karmaşık bir yapıya sahip olup uzun dönemli bir planlamaya ihtiyaç bulunmaktadır. (Gaziulusoy ve Brezet, 2015:561) Sosyo-teknik sistem örgütsel yönetim içerisinde teknolojinin değişmesiyle iş görenlerin yetenek ve deneyimleri, kişilik, beceri, bilgi ihtiyaçları, davranış biçimleri, güduları ve değerleri arasındaki etkileşimi ifade eder. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde teknolojik bir değişimin ekonomik verimliliği nasıl

etkilediğini açıklar. (Çetin, 2012:57) Bir başka ifade ile bireyler, organizasyon birimleri, iletişim süreçleri, bilgi birikimi, iş akışı ve süreçleri, teknik birimler, insan-bilgisayar arasındaki etkileşimi açısından tüm birimler arasındaki etkileşim ve bağlantıları içermektedir. (Herrmann, 2009:2)

5- SANAYİ, YENİLİKÇİLİK VE ALT YAPI HEDEFİ VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında dokuzuncu başlığının adı, Sürdürülebilir Kalkınma: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı'dır. Burada alt yapı yatırımları, teknolojik ilerleme, yeni iş imkanlarının yaratılmasının yanında enerji verimliliğini artırma gibi ekonomik ve çevresel sorunlara çözüm üretebilmek temel önceliktir. Alt yapı ve endüstriyel inovasyon, ekonomi için sürdürülebilir kalkınmanın temel taşı olarak ele alınmaktadır. Bugün dünya üzerinde 2,3 milyar kişinin sanitasyona ulaşamaması, Afrika ülkelerinde altyapı eksikliğinin iş verimliliğini %40 civarında düşürmesi; 2,6 milyar kişinin düzenli elektrik hizmeti alamaması ve 4 milyar insanın internet erişiminin olmaması altyapı hedeflerine neden vurgu yapıldığını ortaya koymaktadır (UNDP 2020). Birleşmiş Milletler'in 2015 yılı raporlarında, hava yolu ulaşımının küresel ekonomiye etkisi yaklaşık küresel gelirin %3,5'e denk geldiği ve 2.3 trilyon dolar olduğu bildirilmektedir. Raporlarda aynı zamanda küresel gelirin imalat sanayi katma değer payının, 2005 yılında %15.3'ten 2016 yılında %16.2'ye yükseldiği belirtilmiştir. Tüm bu rakamlar da altyapı ve sanayi hedeflerinin ekonomik boyutunu ve önemini gözler önüne sermektedir. (Ali vd, 2018:2)

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı bu bağlamda dokuzuncu başlık altında 8 alt 2030 yılı hedefi tespit etmiştir. Genel ifadeleri ile bu alt başlıklar ve bu başlıkları ölçmek için önerilen göstergeler Tablo 1'de verilmektedir. (UN, 2020)

Tablo 1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Hedefine Ait Göstergeler

Hedef	Alt hedef	Gösterge	
Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	9.1. Kaliteli, güvenilir, sürdürülebilir ve esnek altyapı	9.1.1.	Kırsal nüfusun yola ulaşım oranı
		9.1.2.	Ulaşım bazında yolcu ve yük hacimleri
	9.2.Kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşme	9.2.1.	İmalat sanayi katma değeri
		9.2.2.	İmalat sanayi istihdamı
	9.3. Küçük ölçekli yatırımlara erişimin artırılması	9.3.1.	Küçük ölçekli sanayi oranı
		9.3.2.	Borçlu küçük ölçekli sanayi oranı
	9.4. Altyapı ve sanayinin çevresel etkilerinin düzeltilmesi	9.4.1.	Co ₂ emisyonu
	9.5.Bilimselaraştırmanın ve sanayi sektörlerinin teknolojik kapasitelerinin geliştirilmesi	9.5.1.	AR-GE harcamaları
		9.5.2.	Araştırmacı sayısı
	9.a. Sürdürülebilir ve esnek altyapının geliştirilmesi için uluslararası destek verilmesi	9.a.1.	Uluslararası destek
	9.b. Yerli teknolojik gelişimin desteklenmesi	9.b.1.	Orta ve yüksek teknoloji katma değer üreten sanayi oranı
	9.c. Bilgi ve iletişim	9.c.1.	Mobil şebeke tarafından kapsanan nüfus oranı

	teknolojilerine erişimin artırılması		
--	--------------------------------------	--	--

Kaynak: Unstats, 2020:9

Türkiye’de ise sürdürülebilir kalkınma hedefi ilk kez 1990-1994 dönemini kapsayan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda resmi olarak oluşturulmuştur. (Çepik, 2015:39). Ülkemiz 1992 yılında Rio’da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’ndan sonra tüm kalkınma planlarında sürdürülebilir kalkınma kavramına somut olarak yer vermiştir. Ayrıca pek çok sektörel ve ulusal politika strateji belgesinde sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı yer almaktadır. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019:9) 2001 yılında kabul edilen AB katılım ortaklığı belgesi ile AB’ye girmek için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalardan biri, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde AB çevre politikalarına uyumdur. Türkiye’de çevrenin korunması amacıyla çok sayıda kanun ve yönetmelik vardır. Türkiye’nin kıyılarındaki kirlenme oranının her yıl artması, atıkların geri dönüşümünde eksikliklerin olması, alt yapı sorunları, plansız kentleşme ve sanayileşme, topraklardaki erozyon ve ağaçların bilinçsiz kesilmesi gibi sorunlar Türkiye’nin gündeminde olan çevresel problemler olarak belirtilebilir. (Çepik, 2015:39)

Türkiye’nin genel anlamda kalkınma hedefleri, artan eşitlikle birlikte istikrarlı büyüme ve rekabetçiliktir. Türkiye aynı zamanda AB ile uyum sürecini tamamlamak için bir bilgi toplumu olmak istemektedir. Amaçlar özellikle; genç ve kadın istihdamının artırılması, daha derinleşmiş bir finansal piyasa ile desteklenmiş özel yatırımların artırılması, güvenli ve verimli enerji arzının artırılması, sağlık sisteminin geliştirilmesi, yetkinliğe yönelik istihdam ve kaliteye odaklanan bir eğitim sisteminin güçlendirilmesi, yönetişimin güçlendirilmesi ve bölgesel kalkınma olarak sıralanabilir. Türkiye 2001 ekonomik krizinden sonra gerçekleşen yapısal reformlar, bankacılık sistemini ve denetlenmesini güçlendirilmesi, enflasyon hedeflemesi, sağlık ve sosyal güvenlikte reform finansal istikrar için merkezi reformlardır. Tüm bu reformlar ve bunlara ek olan parasal, mali ve işgücü piyasası önlemleri 2008 yılındaki küresel krizin etkisini azaltabilmiştir. Enerji tüketimi ve üretimi 1990 ve 2007 yılları arasında neredeyse 3 kat artmıştır. Piyasa reformları enerji arzı ve sürdürülebilirliğini geliştirmiştir. Yerli yenilenebilir enerji kaynakları geliştirilmiş, bir enerji verimlilik yasası uygulanmaktadır (The World Bank, 2010).

Türkiye’de sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefinin göstergeleri 4 ana eksen üzerinden tartışılabilir. Bunlar: ulaşım, enerji, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve AR-GE faaliyetleridir. Dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Bu nedenle ulaşım ve enerji alanındaki gelişmeler her zamankinden daha önemli hale gelmektedir. Türkiye’de bu alanda Ulaşımında Enerji Verimliliğinin Arttırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında yönetmelik yayınlanmıştır. Yönetmelik ile ulaşımında enerji verimliliğinin artırılması amacıyla daha verimli motorlara sahip araçların kullanılması, elektrikli ve doğalgaz ile çalışan araçların kullanımının teşvik edilmesi, toplu ulaşımın yaygınlaştırılması, akıllı ulaşım sistemlerinin etkin uygulanması gibi ilkeler benimsenmiştir. (Ulaşımında Enerji Verimliliğinin Arttırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik: 2019)

Türkiye’nin toplam nihai enerji tüketiminin yaklaşık yüzde %91,6’sı karayolu ulaşımına ait olup, karayolu ulaşımındaki enerji tüketiminde ise neredeyse tamamını petrol ürünleri oluşturmaktadır. Türkiye’de 2016 yıl sonu itibariyle trafiğe kayıtlı yaklaşık 21 milyon motorlu kara taşıtı bulunmaktadır. Bu taşıtlar için ortalama yaş 12,9’dur. Ortalama yaşın yüksek olması hem ekonomi hem de çevre açısından olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Bu nedenle bazı yıllarda ülkemizde bazı yıllarda model yılı eski olan araçların hurdaya ayrılması için bazı düzenlemeler yapılmaktadır. Türkiye’de sürdürülebilir bir ulaşım sisteminin oluşturulması için ulaşım altyapısının planlanması, ulaşım türlerinin

entegrasyonunun sağlanması araçların birim yakıt tüketiminin düşürülmesi gereklidir. Bu bağlamda enerji verimliliği ile ilgili başlıca belgelerden, 2017-2023 yıllarını kapsayan Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı hazırlanmıştır. Eylem planında Türkiye'nin enerji tüketimini ve petrole olan bağlılığını azaltmak hedeflenmiştir. Bu hedefe yönelik enerji verimli araçların özendirilmesi, otomobil kullanımının azaltılması, toplu taşımanın yaygınlaştırılması, şehirlerdeki trafik yoğunluğunun azaltılması, bisikletli ve yaya ulaşımının geliştirilmesi ve uygulanması, enerji verimli araçların kullanımının özendirilmesi, ulaşımaya yönelik veri toplanması gibi öncelikli eylem alanları belirlenmiştir. (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018:23-24)

GSYİH'da %26'lık paya sahip olan sanayi sektörü 2015 yılında birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de büyümenin lokomotif sektörü olmuştur. Enerji tüketiminin %32,4'ünün ve net elektrik tüketiminin ise %47,6'sının, 2015 yılında sanayi sektöründe gerçekleştiği, Türkiye ekonomisi enerji yoğun ekonomilerden biridir. Enerji maliyetlerinin yüksek olması işletmelerin üzerindeki en büyük yüklerden biridir. Bu nedenle sanayi sektöründe enerji verimliliği öncelikli alanlardan biridir. Sanayi sektöründe enerji verimliliğini arttıracak önlemler enerji tüketiminin azaltılmasının yanı sıra, süreç verimliliği, teknolojik gelişmişlik seviyesinin artırılması ve sera gazı salınımlarının azaltılması içinde önemli bir olanak yaratmaktadır. Bu kapsamda enerji verimliliğini teşvik için verimlilik artırıcı projeler ve destek mekanizmaları uygulanmaya başlanmıştır. Onuncu kalkınma planının "Enerji Verimliliğinin Geliştirilmesi Programı" kapsamında düşük verimli alternatif akım elektrik motorlarının daha yüksek olanaklarıyla değiştirilmesi, KOBİ'lerin enerji verimliliği konusundaki eğitim, etüt ve danışmanlık hizmetlerinin desteklenmesi, bu alanda iyi uygulama örneklerinin KOBİ'lerde yaygınlaştırılması gibi eylemler tanımlanmıştır. Enerji verimliliği eylem planıyla sanayi ve teknoloji sektöründe, enerji verimliliğinin artırılması, proje çeşitliliğinin artırılması, cihazlarda çevreye duyarlı tasarım ve etiketleme sisteminin uygulanması konularında eylemler tanımlanmıştır. (Enerji Bakanlığı, 2018:19)

Türkiye'de devlet sübvansiyonları ve teşviklerinin odaklandığı üç önemli sektör bulunmaktadır. Bunlar tarım, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerjidir. Sübvansiyonların sürdürülebilir üretim ve tüketime yararlı veya zararlı etkileri olabilir. Bunlar, girdileri bir araya getirmek, yatırım kararları veya tüketim tercihleri aracılığıyla işlerlik kazanır. Bazı sübvansiyonlar piyasa başarısızlıklarını gidermek için önlem olarak kullanılabilir. Örneğin verimli enerji araçlarını bir araya getirmenin artırılması çabaları bunlardan biridir. Sübvansiyonların temel hedeflerinden biri Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ'lerin) sürdürülebilir uygulamalara adaptasyonuna yardım etmektir. Bu konuda KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) KOBİ'lere enerji verimliliği danışmanlık firmalarından elde edilebilecek hizmetler için ödemeleri kapsayan destek ve sübvansiyonlar için bilgi sunmaktadır. Ancak birçok KOBİ, deneyim eksikliği ve bilgi eksikliğinden dolayı mevcut desteklerden tam olarak yararlanamamaktadır. (World Bank, 2017:39)

Teknoloji ve yenilik politikalarının uygulanması açısından, imalat sanayi önemli bir yer almaktadır. AR-GE ve teknolojik faaliyetlerinin büyük bir kısmı imalat sanayide gerçekleşmektedir. Sanayi devriminden günümüze kadar yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve ekonomiye yayılmasında imalat sektörünün çok önemli bir rolü vardır. Bu nedenle teknoloji ve sanayi politikalarının önemli bir amacı, teknolojik yenilikler yoluyla ekonominin gelişimini arttırmak ve ekonomiyi gelişme hızı yüksek sektörlerle doğru bir dönüşümü teşvik etmektir. (Polat, 2011:30) Günümüzde ise artık akıllı teknolojiler ile hızlanan 4. Sanayi devriminden söz edilmektedir. Akıllı robotlar, büyük veri, 3-D Baskı, nesnelerin interneti gibi teknolojilerin bu devrimin tetiklenmesinde çok önemli bir yeri olduğunu söylenebilir.

(TÜSİAD, 2016:13) Endüstri 4.0 kavramı, 2011 yılında Almanya’da çıkmış olup günümüzde sağlayacağı ekonomik ve sosyal faydalar nedeniyle tüm dünyada yükselen bir kavramdır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini doğrudan etkileyecek olan bir kavram olan endüstri 4.0 ülkemizin kalkınma hedefleri içinde büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye’de bu dönüşümün kaçırılması durumunda mevcut durumda ülkemizin üretimdeki lojistik avantajı ve düşük işgücü maliyetinden doğan avantajların geçerli olmayacağı düşünülmektedir. Ülkemizde endüstri 4.0 kapsamında TÜBİTAK tarafından 2016 yılında, ilgili teknolojik alanlarda AR-GE desteği almış olan yaklaşık 1000 özel sektör kuruluşuna kapsamlı bir anket yapmıştır. Yapılan anket sonucunda, ankette yer alan kuruluşların AR-GE ve akıllı üretimle alakalı entegrasyon seviyelerini ölçmeye yönelik soruların yanı sıra, AR-GE ve uluslararası iş birliği ihtiyaçları, ilgili teknolojiler bazında ulusal yetkinlik ve firma seviyesinde potansiyeli değerlendirmeleri de yer almıştır. Ankete yönelik özet bulgularda firmaların yalnızca %22’sinin akıllı üretim sistemleri hakkında kapsamlı bilgiye sahip olduğu, firmaların %50’sinin önümüzdeki 3-5 yıl içerisinde ileri teknolojileri entegre etme stratejilerinin bulunduğu, sanayimizin dijital olgunluk seviyesinin endüstri 2.0 ile endüstri 3.0 arasında olduğu, katma değer en yüksek değerlendirildiği sektörün makine ve ekipman, bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, otomotiv ve beyaz eşya yan sanayi olduğu, en çok katma değer sağlayacağı değerlendirilen üç teknolojinin ise otomasyon ve kontrol sistemleri, ileri robotik sistemler ve eklemeli imalat teknolojileri olduğu belirlenmiştir. (TÜBİTAK, 2016:4)

6- ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2030 yılı için tespit edilen alt hedef ve gösterge önerileri üzerine ülkelerin hazırlamış olduğu farklı analizler, gelişme raporları ve makaleler mevcuttur. Örneğin Afrika ülkeleri için hazırlanan raporda dünya üzerinde çocuk ölümlerinin en fazla olduğu ülkelerin Afrika Kitasında yaşandığı, kıta üzerinde sadece 9 ülkenin elektrik erişiminin dünya ortalamasının üzerinde olduğu, Afrika ülkelerinin neredeyse %70’inde nüfusun yarısının elektrik erişiminin olmadığı, internet kullanımının dünya ortalaması ile karşılaştırıldığında çok düşük olduğu, sadece sera gazı emisyonunun dünyada en iyi performansı gösteren kıta olduğu belirtilmiştir (SDG Center for Africa, 2019:25-31). Fransa, Norveç, Almanya gibi gelişmiş ülkeler, hedefleri bütüncül bir yaklaşımla ele alarak temel politika dokümanlarına entegre etmektedir. Ekonomik gelişmişliklerin yardımıyla iklim değişikliği, cinsiyet eşitliği, eğitim gibi alanlarda öncelikli hedefler seçilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:29). Dijitalleşme gibi birçok yenilik sürecinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin desteklenmesinde önemli bir potansiyele sahip olduğu ve bu potansiyelin geliştirilmesi gerektiği, dijitalleşmenin ürünlerin üretim ve kullanımında etkinliğini arttıracacağı, sürdürülebilir tüketimde sayısız fırsatlar sunduğu Almanya’nın raporlarında belirtilmiştir. Büyük veri, nesnelerin interneti, robotik, endüstri 4.0’ın ekonomik aktiviteleri daha verimli hale getireceği, çeşitli yollarla kaynakların korunmasına fayda sağlayacağı, ağ bağlantılı hareketliliğin trafik yoğunluğunu azaltacağı ve ulaşımı etkin hale getireceği, yapay zekanın toplum ve iş çevresi için katma değer yaratacak potansiyele sahip olduğu, bu teknolojinin geliştirilmesi ve tasarımında kimin öncü olacağı raporda tartışılmıştır. Bilim ve teknoloji ile ilgili araştırma sonuçlarını kolaylıkla uygulamaya dönüştürebilmesi nedeniyle Almanya’nın yakın zamanda yapay zekada dünyada öncü bir ülke olacağı Alman yapımı yapay zeka ile küresel olarak damgasını vuracağını sürdürülebilir kalkınma stratejileri raporunda sunulmuştur (German Sustainable Development Strategy, 2018:16). Türkiye’de de 2019 yılında bu yönde kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır. (UN, 2019) Bu çalışmaların birçoğunda hedef veya alt hedeflerin durumu, söz konusu ülkeler için öngörülen veya bulunabilen farklı göstergeler üzerinden analiz edilmiştir. Bu çalışmada, bahsi geçen literatür incelenerek, Türkiye için her alt hedefe yönelik makul bir gösterge tespit edilmiştir. Sadece Tablo 1’de verilen 9.1. alt hedefine ait 9.1.1. kırsal nüfusun yola ulaşım

oranı göstergesi Türkiye için bulunamamıştır. Ortak veriler 1997 yılından 2018 yılına kadar olan zaman dilimi için temin edilebilmiştir. Tespit edilen göstergeler ve temin edildikleri kaynaklar Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Türkiye İçin Elde Edilen Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Hedefine Ait Göstergeler

Göstergeler	Birim	Kaynak
9.1.1.	Bulunamadı	
9.1.2.a	Yolcu (milyon km)	OECD (2020)
9.1.2.b	Yük hacmi (ton)	OECD (2020)
9.2.1.	Kişi başına imalat sanayi katma değer (GSYİH’nın oranı %)	Sdg Tracker (2020)
9.2.2.	İmalat sanayi istihdamı (%)	Sdg Tracker (2020)
9.3.1.	Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler katma değer oranı (%)	Sanayi Verimlilik İstatistikleri (2020)
9.3.2.	Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler kredi oranı (%)	BDDK (2014, 2019)
9.4.1.	Sera gazı emisyonu (kg)	OECD (2020)
9.5.1.	AR-GE harcamaları (GSYİH’ye oranı)	indeksmundi (2020)
9.5.2.	Bir milyon kişi başına düşen araştırmacı sayısı (kişi)	indeksmundi (2020)
9.a.1.	Altyapıya uluslararası destek (milyar \$)	Sdg Tracker (2020)
9.b.1.	Orta ve yüksek teknoloji katma değer üreten sanayi (%)	sdg.data (2020)
9.c.1.	Mobil şebeke tarafından kapsanan nüfus oranı (%)	unstats-undesa.opendata(2020)

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri mantığı gereği tüm dünya ülkeleri için tek bir 2030 hedefi ortaya koyamamaktadır. Benzer çalışmalarda önemli olan her ülkenin içinde bulunduğu kalkınma sürecine göre ne kadar ilerleme kaydettiğinin analiz edilmesidir. Bu bağlamda bu bölümde yapılan ısı haritaları analizleri Türkiye için sanayi, yenilikçilik ve altyapı hedefine ait göstergelerin 1997 yılından 2018 yılına kadarki seyrini ortaya koymayı hedeflemektedir. Isı haritaları bir veri görselleştirme analiz yöntemidir. Isı haritaları veri matrisindeki satır ve/veya sütunlardaki küme yapısını hiyerarşik olarak gölgeleme yöntemiyle ortaya koyan bir görselleştirme yöntemi hazırlanmaktadır. Matrisi oluşturan satırlar ve/veya sütunlarda yer alan veriler belirlenen aralıklara veya eşiklere göre istenen renk aralıkları ile gruplandırılmış olur. Bu çalışmada göstergeler sütunlarda yer almaktadır. Yıllara ait değerler yeşil ile kırmızı arasında bir renk skalası ile MS Excel programı kullanılarak görselleştirilmiştir (Wilkinson ve Friendly, 2009:179-184). Tablo 3’te görülen ısı haritasında her bir gösterge için bir sütun oluşturulmuştur. Satırlarda ise analiz edilen 22 yıllık süreç yer almaktadır. Tablo 3’ten görüleceği üzere göstergelerin her biri farkı birimlerle ölçülmektedir (yüzde, para birimi, km, kişi sayısı vs.). Isı haritalarında sütunlardaki değişim inceleneceği için ve farklı birimlerin yaratabileceği karışıklığı önlemek adına her bir sütun için bir endeks oluşturularak tarafımızdan hesaplanmıştır. Endeksler oluşturulurken hemen hemen tüm göstergelerin 22 yıllık süreçte ortalama değerini 2007’de aldığı tespit edildiğinden 2007 yılına 100 değeri verilmiştir. Isı haritasında 3 renkli stil tercih edilmiş olup, ortalama kabul edilen 100 değeri sarı renk ile, en küçük değer olan 0,1176 kırmızı renk ile, en yüksek değer olan 204,8529 da yeşil renk ile temsil edilmiştir. Hücreler yeşil ve kırmızı uç değerleri arasından sahip oldukları rakamlara göre tonlandırılmıştır.

Tablo 3. Türkiye'nin Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Hedefine Ait 3 Renkli Isı Haritası

	9.1.2.a	9.1.2.b	9.2.1.	9.2.2.	9.3.1.	9.3.2.	9.4.1.	9.5.1.	9.5.2.	9.a.1.	9.b.1.	9.c.1.
1997	87,02135	85,79946	127,9762	119,2893			109,375	70	46,02941			
1998	89,58904	103,4588	132,7381	117,7665			106,25	51,42857	45,44118			
1999	84,4942	105,4094	119,0476	80,20305			109,375	64,28571	47,35294			
2000	89,21358	109,5747	111,3095	82,74112			109,375	67,14286	53,67647	0,167229	88,60759	51,22449
2001	80,95245	98,80121	105,3571	84,26396			109,375	74,28571	52,05882	0,1176	81,01266	89,28571
2002	78,50774	100,4147	101,1905	88,83249			106,25	72,85714	54,11765	40,59469	86,39241	90
2003	79,2801	87,31539	101,7857	92,8934	123,5294		106,25	67,14286	72,64706	10,91199	100,6329	96,83673
2004	83,60585	87,14023	100,5952	96,95431	133,8235		100	71,42857	74,41176	72,49021	100,6329	96,93878
2005	87,19884	88,89572	100,5952	101,0152	142,6471		96,875	80	80,88235	36,58334	97,1519	98,26531
2006	89,84572	94,22415	101,1905	101,0152	132,3529		96,875	78,57143	87,05882	81,29187	98,41772	100,7143
2007	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2008	98,38215	111,7639	96,42857	96,4467	127,9412	168,7407	100	100	110,2941	0,217938	103,1646	102,0408
2009	101,4767	113,1393	89,88095	92,38579	164,7059	140,7407	106,25	115,7143	119,1176	0,322591	107,9114	102,0408
2010	108,3054	117,7832	89,88095	94,92386	167,6471	144,4444	100	114,2857	129,4118	0,432639	96,83544	102,0408
2011	116,1733	126,589	97,61905	91,87817	170,5882	140,7407	96,875	114,2857	142,7941	0,371142	95,88608	
2012	123,5559	129,4057	94,04762	90,35533	169,1176	118,5185	96,875	118,5714	160,5882	0,39272	95,25316	
2013	127,8267	127,8224	96,42857	91,87817	169,1176	148	87,5	117,1429	172,0588	0,452059	93,98734	100
2014	132,0523	128,6075	99,40476	96,4467	166,1765	122,2222	84,375	122,8571	170,8824	0,400272	92,40506	100
2015	139,3128	149,9422	99,40476	94,41624	173,5294	125,9259	84,375	125,7143	178,9706	0,415376	93,98734	100,5102
2016	143,7946	154,9022	98,80952	91,87817	172,0588	122,2222	84,375	134,2857	185,7353	0,433718	94,62025	101,6327
2017	150,5576	159,8887	104,1667	89,3401	170,5882	118,5185	84,375	137,1429	204,8529	0,351721	97,1519	101,8367
2018	157,5927	155,9498		92,38579		118,5185						

Tabloya göre 1997 yılında turuncu ile belirtilen 1 milyon yerleşimci başına düşen araştırmacı sayısı (9.5.2) 2017 yılında yeşil renkle ifade edildiği üzere en yüksek değere ulaşmıştır. Bu göstergenin her geçen yıl arttığı görülmektedir. Alt yapıya uluslararası desteğin (9.a.1.) kırmızı renk ile gösterildiği üzerine en düşük değerde yer aldığı görülmektedir. Genel olarak bir artışın olmadığını ve tüm göstergeler arasında en düşük seviyenin bu göstergede olduğu kırmızı renk ile anlaşılmaktadır. Toplam sanayi katma değerinin içinde küçük ölçekli sanayilerin oranının (9.3.1) son on yılda iyileşme gösterdiği yeşil renklendirme ile görülmektedir. Tabloda sarı renk ile yoğunlaşan göstergeler, kişi başına toplam sanayi katma değeri içerisinde ve GSYH'nin bir oranı olarak imalat sanayi katma değeri (9.2.1) ve toplam istihdamın bir oranı olarak imalat sanayi istihdamını (9.2.2) göstermektedir. Sarı renk olarak ifade edilen son iki gösterge sırasıyla; toplam katma değer içindeki orta ve yüksek teknoloji katma değer üreten sanayi sektörlerinin oranı (9.b.1) ve teknoloji türüne göre bir mobil şebeke tarafından kapsanan nüfus oranını (9.c.1) vermektedir. Bir kredi borcu olan ya da kredi limiti bulunan küçük ölçekli sanayilerin oranının (9.3.2.) 2007 yılından sonra renk yoğunluğunun yeşilden giderek açıldığı, yani giderek azaldığı ifade edilebilir. Tablo 4, hedef göstergelerinin tek renkli veri çubuklarıyla analizini vermektedir. Bu tablodan da görüldüğü üzere (9.2.1), (9.2.2), (9.b.1), (9.c.1) göstergelerinde son yıllarda herhangi bir artış gözlemlenmemektedir. Aynı Tablo'dan incelendiğinde geçmiş yıllarda AR-GE harcamaları (9.5.1) ve bir milyon yerleşimci başına düşen araştırmacı sayısının (tam zamanlı) (9.5.2) düşük yoğunlukta olmasına rağmen son yıllarda özellikle 2008 yılından sonra yoğunluğunun arttığı görülmüştür. Ulaşım bazında yolcu (9.1.2.a) ve yük hacimlerinin (9.1.2.b) de 2007 yılından sonra giderek arttığı gözlemlenmiştir. Sera gazı emisyonu (9.4.1), 2013 yılından itibaren giderek azalmıştır.

Tablo 4. Türkiye'nin Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Hedefine Ait Tek Renkli Veri Çubukları Analizi

	9.1.1.	9.1.2.a	9.1.2.b	9.2.1.	9.2.2.	9.3.1.	9.3.2.	9.4.1.	9.5.1.	9.5.2.	9.a.1.	9.b.1.	9.c.1.
1997													
1998													
1999													
2000													
2001													
2002													
2003													
2004													
2005													
2006													
2007													
2008													
2009													
2010													
2011													
2012													
2013													
2014													
2015													
2016													
2017													
2018													
2019													

7. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Sistem yaklaşımı temelinde geliştirilmiş olan sürdürülebilir kalkınma 1960'lı yıllardan bu yana uluslararası topluluk gündemini meşgul eden bir kavramdır. Dönüşüm ekonomileri, yenilenebilir enerji, biyoiklimsel tasarım gibi kavramlar sistem yaklaşımının ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Burada temel unsur daha düşük üretim materyalleri ile daha yüksek ürün elde ederek dengeli bir büyüme sağlamaktır.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ekonomik sistem, sosyal sistem ve çevresel sistemlerin tümü denge içerisinde olduğu sürece ulaşılabilir. Sadece tek bir sistem içerisinde hedeflerin gerçekleşmesi diğer sistemlerde hedeflerden uzaklaşılmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle sistemler arasında denge olmalıdır. Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma hedefleri de bu temelde oluşturulmuştur. Bu hedeflerden 17 temel amaç doğrultusunda 9. Hedef: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı hedefidir. Altyapı ve endüstriyel inovasyon ekonomi için sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturmaktadır.

Almanya, Norveç, Fransa gibi ülkeler, sanayi yenilikçilik ve altyapı hedefini dijitalleşme, yapay zeka, endüstri 4.0 bağlamında ele almaktadır. Bu ülkeler ekonomik olarak gelişmiş olduğu için iklim değişikliği, cinsiyet eşitliği, eğitim gibi hedefleri ön plana almaktadır. Afrika ülkeleri ise geri kalmışlığın etkisiyle nüfusun elektrik erişiminin düşüklüğü, internete erişimin dünya ortalamasının altında olması, sera gazı emisyonunda dünyada en iyi performansa sahip olması ile öne çıkmaktadır.

Türkiye’de Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı hedefi, genel olarak ulaşım, AR-GE faaliyetleri, enerji ve küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinden tartışılmaktadır. Sanayi sektöründe enerji verimliliği artırılmalı, ulaşım altyapısının planlanmalı, küçük ve orta ölçekli işletmeler enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji ile ilgili destekler hakkında daha fazla bilgilendirilmelidir. Sanayide teknolojik gelişmenin iyileştirilmesi için teşvik ve destek mekanizmalarının artırılmalıdır.

Mobil şebeke tarafından kapsanan nüfus oranında (9.c.1) 2001 yılından itibaren ciddi bir artış görülmektedir. Bu nedenle mobil şebeke tarafından kapsanan nüfus oranını daha da arttırabilmek için internet erişim altyapıları ülke çapında yaygınlaştırılmalı, dijital okuryazarlık artırılmalı, üniversitelerde bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili alanlarda araştırma laboratuvarları kurulmalı, sanayi ile üniversite arasında teknoloji transferlerinin sağlanmasına yönelik mekanizmalar geliştirilmelidir. Türkiye’nin temel sorunlarından bir diğeri ise orta ve yüksek teknoloji katma değer üreten sanayilerin oranının düşük olmasıdır. Bu nedenle bilgiye ve teknolojiye dayalı yüksek katma değerli yerli üretim geliştirilmelidir. KOBİ’ler için küçük ve orta ölçekteki katma değer oranı (9.3.1), küçük ve orta büyüklükteki işletmeler kredi oranı (9.3.2) ısı haritasında görüldüğü üzere yüksek düzeydedir. Bu da enerji verimliliğinin önemini ortaya koymaktadır. KOBİ’lerde verimliliğin, kurumsal etkinliğinin, yenilikçiliğin ve sanayi katma değeri içerisindeki payı artırılmalıdır. İmalat sanayi üretiminde teknolojik dönüşümün sağlanması gereklidir.

Orta ve yüksek teknoloji katma değer üreten sanayi (9.b.1.), değeri düşük düzeydedir. Yenilik alanında araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere, AR-GE harcamalarında (9.5.1.) ve nitelikli insan gücü sayısında (9.5.2.) artış bulunmaktadır. Ancak gelişmişlik seviyesini doğrudan etkileyecek bir kavram olan endüstri 4.0 Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında önemli bir yer tuttuğu için AR-GE desteği alan firma ve kuruluşlar akıllı üretim sistemleri hakkında daha fazla bilgilendirilmeli, daha fazla firma yakın dönemde ileri teknolojileri sistemlerine entegre edebilmelidir.

Türkiye’de son yıllarda ulaşım bazında yolcu (9.1.2.a) ve yük hacimlerinde (9.1.2.b) itibaren yükseliş gözlemlenmektedir. Bu yüzden de ulaştırma alt yapısına yönelik gelişmeler önemlidir. Ulaştırma alt yapısı kapsamında ulaştırma modları dengeli dağılmalı, yolcu ve yük taşımacılığında etkinlik artırılmalıdır. Türkiye’de yolcu taşımacılığı ağırlıklı olarak karayolu ile sağlanmaktadır. Demiryolu ve denizyolu taşımacılığının payı artırılmalıdır. Bisikletli ve yaya ulaşımı geliştirilmelidir. Demiryollarında hızlı tren kapasitesinin ve uzunluğunun artırılmasına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun yapımı tamamlanmıştır.

Türkiye iklim değişikliğinden en fazla etkilenen ülkelerden biridir. Bu noktada son yıllarda yaşanan kuraklık, sel baskınları ve sıra dışı hava olayları iklim değişikliğinin en önemli göstergeleridir. Tüm bu yaşananlar ekonomik ve sosyal hayatı olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle enerji verimliliği artırılmalı, yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılmalı, demiryolu ve denizyolu taşımacılığının özendirilmeli, su kaynakları korunmalı, kent içi ulaşımında toplu ulaşımın özendirilmeli, çevreye duyarlı ekonomik büyümeyi sağlayan iş olanaklarının artırılmalı ve bunun için gerekli olan teknolojiler desteklenmelidir. Kentleşmenin artmasıyla sürdürülebilir yeşil mimarinin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Uygulanacak politikalar sera gazı emisyonunu da azaltarak hedeflerin dengeli bir biçimde gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Africa 2030, Sustainable Development Goals, (2019). The Sustainable Development Goals Center of Africa, <https://sdgcafrica.org/wp-content/uploads/2019/06/AFRICA-2030-SDGs-THREE-YEAR-REALITY-CHECK-REPORT.pdf>
- Air Emission Accounts-OECD Estimates, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://stats.oecd.org/> adresinden erişildi.
- Ali, S., Hussain, T., Zhang, G., Nurunnabi, M., Li, B., (2018). The Implementation of Sustainable Development Goals in “BRICS” Countries, 2. Cilt:10, Sayı:7, 2.
- Aydın, A. H. ve Çamur, Ö. (2017). Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37.
- Baker, S., Kousis, M., Richardson. D., Young, S., (1997). The politics of sustainable development: Theory, Policy and Practice, 2.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, (2019). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, 12 Eylül 2020 tarihinde https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/duyuru_0789_01.pdf adresinden erişildi.
- Barbier, E.B ve Burgess, J.C., (2017). The Sustainable Development Goals and the Systems Approach ToSustainabilityEconomicsE-Journal, <https://www.researchgate.net/deref/http%3A%2F%2Fdx.doi.org%2F10.5018%2Feconomics-ejournal.ja.2017-28>
- Berr, E., (2009). Keynes and Sustainable Development, International Journal of Political Economy, Cilt:38, Sayı:3, 22-28.
- Bermejo, R., Arto, I., Hoyos, D., (2010). Sustainable Development in the Brundtland Report and Its Distortion: Implications for Development Economics and International Cooperation, Development Cooperation: Facing the Challenges of Global Change, 1.
- Bozdoğan, R., (2005). Sürdürülebilir Gelişme Sürecinin Tarihsel Arka Planı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt:0, Sayı:50, 1020.
- Clark, W., (2002). “Science and Technology for Sustainable Development, Concensus Report of the Mexico City Synthesis Workshop, 20-23 Mayıs 2002, 4-5.
- Çepik, B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Politikaları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 39.
- Çetin, S.K., (2012). Sosyo-Teknik Sistem Kuramı ve Sosyo-Teknik Sistem Kuramının Eğitime Yansımaları, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Manisa, 57.
- Dağdemir, Ö., (2005). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Ekonomik Büyüme: İklim Değişikliği Politikasının Türkiye İmalat Sanayi Üzerindeki Olası Etkileri, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara, 51.
- Elliott, S.R., (2005), Sustainability: an economic perspective, Resources, Conservation and Recycling, Department of Economics and Center for Sustainable Systems Studies, Cilt: 44, Sayı: 3, 263-277.

- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2018). Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı, Ankara, 23-24.
- Gaziulusoy, İ. ve Brezet, H., (2015). Design for system innovations and transitions: a conceptual framework integrating insights from sustainability science and theories of system innovations and transitions, *Journal of Cleaner Production*, Cilt:108, 561.
- Grafakos, S., Ensenado, E.M., Flamos, A., (2016). “Developing an integrated sustainability and resilience framework of indicators, for the assessment of low-carbon energy Technologies at the local level”, *International Journal of Sustainable Energy*, Cilt:36, Sayı:10, 5.
- German Sustainable Development Strategy, (2018). 12 Eylül 2020 tarihinde <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975274/1588964/1b24acbed2b731744c2ffa4ca9f3a6fc/2019-03-13-dns-aktualisierung-2018-englisch-data.pdf?download=1>, adresinden erişildi.
- Harris, J. M. (2003). Sustainability and Sustainable Development, *International Society for Ecological Economics*, February, 1.
- Harris, J.M., (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Temel Prensipleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyolojik Araştırmalar, Ankara, 7.
- Holdren, J.P., Science and Technology for Sustainable Well-Being, vol.319, Sayı:5862, 425. 12 Eylül 2020 tarihinde www.sciencemag.org, adresinden erişildi.
- Indexmundi.com, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/GB.XPD.RSDV.GD.ZS/compare#country=tr>, adresinden erişildi.
- Indexmundi.com, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/SP.POP.SCIE.RD.P6/compare#country=tr>, adresinden erişildi.
- International Transport Forum, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=CRS1> adresinden erişildi.
- Lampridi, M. ve Melliou, C., (2015). The Birth and Evolution of Sustainable Development, *International Hellenistic University, Thessaloniki*, 29.
- Levin, S.A., ve Clark, W.C., (2009). Toward a Science of Sustainability, Report from Toward a Science Of Sustainability Conference Airlie Center, 29 Kasım-2 Aralık, Virginia, 4.
- Marx, K., (2013). Karl Marx 1844 El Yazmaları, (M. Belge, Çev.), İstanbul, Birikim Yayınları, (Orijinal eserin yayın tarihi 1844).
- Our World in Data, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://ourworldindata.org/grapher/manufacturing-value-added-to-gdp?tab=chart&country=~TUR> adresinden erişildi.
- Our World in Data, 12 Eylül, 2020 tarihinde <https://ourworldindata.org/grapher/industry-share-of-total-employment?tab=chart&country=~TUR> adresinden erişildi.
- Peşkirioğlu, N., (2016). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, 6. Sayı: 332, Ankara, 6.
- Polat, H., (2011). Türkiye Ekonomisinde İmalat Sanayi, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30.
- Stephen M. Wheeler, S., Beatley, T., (2014). The Rio Declaration on Environment and Development, *The Sustainable Urban Development Reader*, 79.
- Schroeder, P.M., Anggraeni, K., Weber, U., (2018). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals: Circular Economy and SDGs
- Sustainable Development Goals, Industry, Innovation and, Infrastructure, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://sdg-tracker.org/infrastructure-industrialization> adresinden erişildi.

- Sustainable Development Goals, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://unstats-undesa.opendata.arcgis.com/datasets/indicator-9-b-1-proportion-of-medium-and-high-tech-industry-value-added-in-total-value-added-percent-5?geometry=-43.355%2C39.865%2C121.260%2C66.173> adresinden erişildi.
- Sustainable Development Goals, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://unstats-undesa.opendata.arcgis.com/datasets/indicator-9-c-1-proportion-of-population-covered-by-at-least-a-2g-mobile-network-percent-1?geometry=-128.940%2C-5.622%2C157.682%2C59.160> adresinden erişildi.
- SDG Indicators, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/> adresinden erişildi.
- Şahinöz, A., (1990). Yeşil Devrim ve Açlık Sorunu, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, s.233-235.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Verimlilik İstatistikleri, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://vi.sanayi.gov.tr/ogv2.aspx> adresinden erişildi.
- Tartaruga, I.G.P., Cazarotto, R.T., Martins, C.H.B., Fukui, A., (2016). Innovation and Public Understanding of Science: Possibility of New Indicators For The Analysis of Public Attitudes to Science, Technology and Innovation
- TÜBİTAK, Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri, Teknoloji Yol Haritası, (2017), Ankara, 4.
- Turkey's Sustainable Development Goals, (2019). 12 Eylül 2020 tarihinde https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23862Turkey_VNR_110719.pdf, adresinden erişildi.
- Türk, B. ve Erciş A., (2017). Türkiye’de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri, The Journal of Academic Social Science Studies, 356-357.
- TÜSİAD, (2016). Türkiye’nin Küresel Rekabetçiliği için Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi, Ankara, 13.
- The World Bank, (2010). IBRD Results, Turkey: Achieving Results for Turkey’s Future: Sustainable and Equitable Growth, s.1-2
- The World Bank, (2017). Shaping Sustainable Consumption and Production, Agenda in Turkey: A Study on Economic Instruments to Support, SDG 12, Document of the World Bank.
- Ulusoy, İ.G. ve Brezet, H. (2015) “Design for system innovations and transitions: a conceptual framework integrating insights from sustainability science and theories of system innovations and transitions, Journal of Cleaner Production, 561.
- United Nations, Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform our World. 10 Nisan 2020 tarihinde <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> adresinden erişildi.
- United Nations Development Programme, 12 Eylül 2020 tarihinde <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/goal-9-industry-innovation-and-infrastructure.html>, adresinden erişildi.
- Viktoria L.-Vasiliki ve Marial, L., (2015). The Three Pillars of Sustainability, Intenational Helenistic University, 26.
- Wilkinson, L ve Friendly, M (2009). The history of the cluster heat map. The Amerikan Statistician, 63(2), 179-184.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

OKUL YÖNETİCİLERİNİN DEĞİŞİMİ YÖNETME YETERLİLİKLERİ*

Mehmet Akif Helvacı** İsa Urhanoglu***

Öz

Bu araştırmanın amacı, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi eğitim kurumu (ilkokul, ortaokul ve lise) yöneticilerinin “Değişimi Yönetme Yeterlikleri”ni değerlendirmektir. Araştırma karşılaştırmalı türden tarama modelindedir. Veri toplam aracı olarak Helvacı (2004) tarafından geliştirilen, okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliği ölçeği kullanılmıştır. Anket formu 2016-2017 yılında Afyonkarahisar ilinde görev yapan 304 yönetici ve 419 öğretmene uygulanmıştır. Araştırma verilerinin çözümlenmesinde t-testi, tek yönlü Anova testi ve farklılığa neden olan grubun belirlenmesinde Tukey HSD testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, okul yöneticilerinin kendi görüşlerine göre değişim ihtiyacı belirleme, okulu değişime hazırlama, değişimi uygulama ve değişimi değerlendirme yeterlilikleri açısından çok düzeyde; öğretmenlerin görüşlerine göre ise orta düzeyde bulunmuştur. Okul yöneticilerinin değişim ihtiyacı belirleme, okulu değişime hazırlama, değişimi uygulama ve değişimi değerlendirme yeterliliklerine ilişkin kendi ve öğretmen görüşleri mesleki kıdem, görev, okul türü, eğitim durumu ve hizmet içi seminer değişkenlerine göre farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Değişim, değişim yönetimi, örgütsel değişim, okul yöneticisi

CHANGE MANAGEMENT EFFICIENCIES OF SCHOOL DIRECTORS

Abstract

This research has been one in order to evaluate the directors Efficiency of Change Management in official education instutions (Primary School, Middle School and High School) in National Education Ministry. This research has a comparative survey type model. As a tool of collecting the data, the scale of efficiency of Change Management of school directors' has been used in this research. This scale (2004) has been developed by Helvacı. This Survey form has been applied to 304 directors and 419 teachers who Works in Afyonkarahisar in 2016- 2017. SPSS program has been used in order to analyze the datas. T-test an done-way Anova test have been used in order to analyze the survey data and Tukey HSD test has been used to specify the group which causes difference. As a result of this research, according to school directors own perspective they are at a high level in specifying the need of charge, preparing the school for changes, applying the change and evaluating the change, but according to teachers' perspective school directors have an average level. These differences in perfectives come frome gender, seniority, duty, school type, education level and in-service seminar differences between directors and teachers.

Keywords : Change, change management, organizational change, school administration

GİRİŞ

*Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen “Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlilikleri (Afyonarahisar İli Örneği)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve I. Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresi (UBEK-İCSE)'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı

*** MEB, Okul Müdürü, Afyonkarahisar Atatürk İlkokulu, urhan.isa@gmail.com

Dünyamızda yaşanan ekonomik, teknolojik ve sosyal alanlardaki gelişmeler sonucunda makro ve mikro düzeyde bütün örgütlerde değişim eylemi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu değişim kontrolsüz bir şekilde bir kişi tarafından da başlatılabilir (Calabrese, 2000). Günümüzde gerçekleştirilmek istenen değişimin dört ana ögesi: Sistem, politika, kurallar ve insandır (Peker ve Aytürk, 2000). Değişimin baş aktörü olan insan değişmedikçe değişimden söz etmek mümkün değildir. Değişim geçirmeyen bir varlık, değişimi yaşamayan bir insan topluluğu yoktur (Doğan, 1996). Değişim bir bütünün parçalarında, bu parçaların birbiri ile olan ilişkilerinde eskisinden daha fazla görülen ayrılmadır (Peker 1995). Değişim yaşamın her alanında meydana gelen kavramlardan bir tanesidir. Bir zaman fenomenidir. Bir nesnenin farklı bir durumda görünmesidir (Helvacı, 2010). Değişim, etkileşim içerisinde bulunduğumuz çevresel faktörlere karşın, hâlihazırdaki durumumuzun etkisiz olması halinde, bizi motive ederek, yeniden ayağa kalkma sürecidir (Vardar, 2001). Değişim hem bireysel hem de örgütsel olarak yaşanabilir. Toplumun değerler sistemindeki değişim ve farklılaşma, teknolojiye meydana gelen değişim ve bilginin çoğalması, insanların değişmesi örgütlerinde değişmesini etkilemiştir. (Şimşek, 2005).

Örgütün yeni bir düşünce veya davranış şekline uymasına örgütsel değişim denir. Diğer bir ifadeyle değişim iç güçler ile dış güçlerin tesiriyle kişilerin, gurupların veya kurumların yeni bir duruma geçişini ifade eder. Örgütlerde meydana gelen değişimde, çalışanlar, sistem ve çevre arasında karşılıklı etkileşim vardır. Bu etkileşim bir uyarıcı ile başlar; bu uyarıcı ne olursa olsun değişim örgütün hedefleri, stratejileri ile iş görenlerin düşüncüsel yapısında ve davranışlarında bir etki oluşturur (Helvacı, 2010).

Örgütler kendilerini devamlı yenileyip, geliştirdikleri takdirde yaşamını sürdürebilir ve vazgeçilmez olabilirler (Peker ve Aytürk, 2000). İnsanların değişime ilişkin ilk düşünceleri değişimin ilk zamanlarında belirir. Bazı insanlar yeniliklere olumlu yaklaşırken, bazıları olumsuz bir tavır alır. Bazıları bu değişime sevinirken, bazıları ise bu durum karşısında strese girer. Eski düzenden çıkarı olan herkes reformcunun düşmanıdır. Bu açıdan bazı insanlar yapılacak olan değişimin kendi çıkarlarına ters düşeceğini, geçim kaynaklarına, iş hayatındaki sosyal dengeye, kurumlarındaki mevkiine zarar vereceğini düşündüklerinden (Leucke, 2009) değişimin faydasını bilmelerine rağmen bu yeniliğe direnç gösterirler. Bu direnç açık ve gizli olarak yapılabilir. Bu nedenle yöneticiler bu direncin doğal bir tepki olduğunu, bu süreci sabote etmek isteyenlerin başvurduğu bir yöntem olmadığını bilip bu direnci anlamaya çalışması örgütün değişimi açısından önem arz etmektedir (Çelikten, 2000: 16). Ülkemizde dönüşüm veya farklılaşma çabalarının, eğitim kurumlarının kabul ya da reddedileceği incelenmeden hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Bunda etkili olan faktör, “Değişim Yönetimi” prensiplerinin çok dikkate alınmaması, dönüşüm için gösterilen gayretlerin etkililiğinin yönetilememesi noktasında tecrübenin yeteri kadar olmamasıdır (Tanrıoğen, 1995: 10; Özden, 2000; Erdoğan, 2002). Okullarımızda değişimi etkin bir biçimde gerçekleştirebilmek için büyük oranda değişim yönetimi konusunda okul yöneticilerinin yeteri kadar bilgi ve beceriye sahip olmaları ile mümkündür.

Kurumlarımızda gerçekleştirilmek istenen değişimin planlanması ve uygulanması sırasında kurum üyelerinin katılımının sağlanması, değişim hakkında bilgilendirilmesi, ödül sisteminin kullanılması ve değişime uyum sağlanmaları için türlü desteğin sağlanması değişime karşı direncin azaltılmasında önemli etkenlerdir (Lunenburg ve Ornstein, 1996). Toplumsal yapıda hızlı yaşanan değişimler, eğitim sistemimizi ve bu sistemi yöneten ve uygulayan yönetici ve öğretmenlerin davranış ve rollerini etkilemiştir. Okullardaki değişimi uygulayan en önemli yapı taşı öğretmenlerdir. Eğitimcilerin onaylamadığı ve özümsemediği bir yenileşmeyi hayata geçirmek kolay değildir. Değişimi öğretmenlerin önemsemesi için gerçekleştirilmek istenen

değişimin hedefleri ile öğretmenlerin hedeflerinin örtüşmesinin öncelikle bağdaştırılması gerekir. Bu nedenle değişim sürecinin her aşamasında öğretmenlere aktif rol vermek gerekir (Balci, 2000).

Okul idarecilerinin küreselleşen dünyada geniş bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir (Çelik, 2003). Değişimi başarabilmenin sırrı değişimi iyi yönetmekte saklıdır (Aktan, 1998). Bu değişim yönetimini, etkili bir liderlik özelliğine sahip kişiler yapabilir. Değişim süreci kötü yönetilirse, dirençlere karşı konulamaz ve sonuç başarısız olur (Peker ve Aytürk, 2000). Bu nedenle değişimi pasif ve zayıf yöneticilerin başarması mümkün değildir.

Etkili yöneticiler, bireyleri ve örgütleri değiştirir, duygu ve düşüncelere yeniden şekil verir, bakış açılarını genişletir, bilgilerini artırır, amaçları berraklaştırır, devamlılığı olan, kendi kendini yenileyen, gelişmeyi hızlandıran değişimler meydana getirirler. Yukarıdaki bilgiler ışığında eğitim kurumları değişim hızını yakalayabilen sorunları farklı yönetim ve teknik kullanarak çözebilen, yöneticiler yetiştirmek zorundadırlar (Can, 2002).

Sonuç olarak 21.yüzyılın hızla değişen ortamı, örgütlerde değişimi zorunlu hale getirmiştir. Örgütlerin bu değişim çabalarında dikkat etmesi gereken en önemli değişken ise insandır (Hazır, 2003). Eğitim sistemimizin ana unsuru insan olduğuna göre, eğitimde gerçekleştirilmek istenen değişimin nasıl yönetilmesi konusunda bilgi ve deneyime ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle eğitim kurumları olan okullarda değişimin nasıl uygulanması gerektiği araştırılması gereken bir konu haline gelmiştir. Çünkü değişim belirli sistemi olan süreci ifade etmektedir (Tanrıöğen, 1995; Alkan, 1992).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Afyonkarahisar ilinde görevli okul yöneticilerinin değişimleri yönetebilme yeterliliklerini, yönetici ve öğretmen görüşlerine göre değerlendirmektir. Ayrıca okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerine ilişkin öğretmen ve yönetici düşüncelerinin; mesleki kıdem, görev, okul kademesi, öğrenim durumu ve hizmet içi seminer değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmek istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul yöneticilerinin; “Okulun Değişim İhtiyacını Belirleme, Okulu Değişim Sürecine Hazırlama, Okulda Değişimi Uygulama ve Değerlendirme” boyutlarına ilişkin yeterlikleri,
  - a) Görev değişkenine göre farklılık-değişiklik göstermekte midir?
  - b) Kıdem değişkenine göre farklılık-değişiklik göstermekte midir?
  - c) Öğrenim durumu değişkenine göre farklılık-değişiklik göstermekte midir?
  - d) Okul türü değişkenine göre farklılık-değişiklik göstermekte midir?
  - e) Hizmet içi seminer değişkenine göre farklılık-değişiklik göstermekte midir?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama aracı ve verilerin çözümlenmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi eğitim kurumu (ilkokul, ortaokul ve lise) okul yöneticilerinin “değişimi yönetebilme becerileri” açısından ölçülmesini hedefleyen bu çalışma karşılaştırmalı tarama modeli ile incelenmiştir. Tarama modeli, mevcut durumu ya da

geçmişte var olan bir durumu olduğu haliyle tasvir eden, açıklamayı hedefleyen araştırma yaklaşımıdır. Bu tarama modelinin asıl amacı araştırma konusunu değiştirmeye kalkmadan gözlemektir (Karasar,1984:79)

Araştırmaya katılan bireylerin belirli değişkenler (görev, kıdem, görevli olduğu okul kademesi, okul türü, hizmet içi seminer) bakımından meydana getirdikleri grupların eğitim kurumu yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri boyutlarına ilişkin düşünceleri arasında oluşan ayırım, karşılaştırmalı tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini; Afyonkarahisar ilinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim kurumlarında (ilkokul, ortaokul ve lise), 2016-2017 eğitim öğretim yılında görev yapan 814 okul yöneticisi ve 8.787 öğretmen oluşturmaktadır. Örneklemi de merkez ve ilçelerde bulunan bütün ilköğretim ve ortaöğretim okullarında görev yapan okul yöneticileri ve öğretmenler oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünü belirlemede farklı büyüklükteki evrenler için kuramsal örneklem büyüklükleri çizelgesinden yararlanılmıştır. Çizelgede 100 kişilik evrende % 95’lik güven düzeyi için % 5’lik sapma miktarı esas alındığında gerekli örneklem büyüklüğü 262 kişi, 1000 kişilik evrende % 95’lik güven düzeyi için gerekli örneklem büyüklüğü ise 369 olarak belirtilmiştir (Anderson, 1990:202; Akt:Balcı, 2004: 95).

Araştırmanın evrenini ve örneklemi oluşturan yöneticiler ile öğretmenlerin Afyonkarahisar ilindeki ilçelere göre dağılımı tablo 1’de, katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin dağılımları ise tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Evrenini ve Örneklemi Oluşturan Okul, Yönetici ve Öğretmenlerin İlçelere Göre Dağılımı

İlçe Adı	Evreni Oluşturan Okul Sayıları	Örneklemi Oluşturan Okul Sayıları	Evreni Oluşturan Okulların Yönetici Dağılımı	Örneklemi Oluşturan Okulların Yönetici Dağılımı	Evreni Oluşturan Okulların Öğretmen Dağılımı	Örneklemi Oluşturan Okulların Öğretmen Dağılımı
Merkez	195	50	292	125	3538	148
Sandıklı	60	12	62	25	674	26
Dinar	50	8	51	14	611	24
Bolvadin	49	11	69	27	561	30
Şuhut	54	10	54	20	534	25
Çay	40	8	48	16	437	22
Emirdağ	39	5	38	8	386	16
İscehisar	40	6	32	13	385	20
Sinanpaşa	52	10	36	20	374	28
İhsaniye	49	7	29	12	336	20
Çobanlar	17	8	15	8	187	20
Sultandağı	19	3	21	5	170	10
Dazkırı	21	3	27	4	162	12
Başmakçı	15	3	13	2	113	6
Bayat	17	3	10	6	105	12
Hocalar	19	0	4	0	96	0
Evciler	11	0	10	0	87	0
Kızılören	5	0	3	0	31	0
Toplam	752	147	814	304	8787	419

Tablo 1’de verilen Afyonkarahisar İl Millî Eğitim Müdürlüğü (2016) verilerine göre 2016-2017 eğitim öğretim yılındaki, evrende bulunan 814 okul yöneticisinden 327 yöneticiye, 8.787 öğretmenden 540 öğretmene anket dağıtılmış; ancak 130 okul müdürü ve 174 müdür yardımcısı

olmak üzere 304 okul yöneticisi ile 419 öğretmen geri dönüş sağlamıştır. Toplam 723 anket uygulanmıştır. Böylece çok aşamalı tabakalı bir örnekleme yaklaşımı uygulanmıştır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Dağılımları (N = 723)

Değişken		F	%
Görevi	Okul Müdürü	130	17.9
	Müdür Yardımcısı	174	24.2
	Öğretmen	419	57.9
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	37	5.1
	6-10 yıl	72	9.9
	11-15 yıl	159	21.9
	16-20 yıl	75	10.3
	21 yıl ve üzeri	76	10.5
Öğrenim Durumu	Lisans	644	89
	Lisansüstü	78	11
Görevli Olunan Okul Türü	İlkokul	307	42.4
	Ortaokul	272	37.6
	Lise	144	20
Hizmet İçi Seminer	Katıldım	111	15.3
	Katılmadım	609	84.7

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların %17,9'u okul müdürü, %24,2'si müdür yardımcısı %57,9 ise öğretmenlerden oluşmaktadır. Mesleki kıdem açısından katılımcıların %5,1'i 1-5 yıl, %9,9'u 6-10 yıl, %21,9'u 11-15 yıl, %10,3'ü 16-20 yıl, %10,5'i ise 21 yıl ve üzeri kıdeme sahiptir. Öğrenim durumu değişkenine göre %89'u lisans, %11'i ise lisansüstü eğitime sahiptir. Katılımcıların %42,4'ü ilkokulda, %37,6'sı ortaokulda, %20'si lisede görevli olup, %15,3'ü hizmet içi seminere katılmış, %84,7'si ise hizmet içi seminere katılmamıştır. Tablo 2 incelendiğinde görev türü bakımından öğretmenlerin, mesleki kıdem bakımından 11-15 yıl üzeri çalışanların, öğrenim durumu bakımından lisans mezunlarının, görevli olunan okul kademesi bakımından ilkokulda çalışanların ve hizmet içi seminere katılım durumu bakımından ise seminere katılmayanların bariz bir şekilde araştırmaya katıldıkları görülmüştür.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın hedeflerine ulaşmak için iki bölümden oluşan veri toplama aracı kullanılmıştır. İlk aşamada idareci ile öğretmenlerin kişisel bilgileriyle (görev, okul türü, öğrenim durumu, mesleki kıdem ve hizmet içi seminerlere katılma) cevaplayacakları altı sorudan meydana gelen anket, İkinci aşamada ise okul idarecilerinin, okullarda değişimi yönetebilme becerilerini ölçmek için, Helvacı (2004) tarafından geliştirilen ve 67 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır.

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracının güvenilirlik testi yapılmış, boyutlar ve ölçek geneli Cronbach Alpha (α) katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre, birinci boyut okul yöneticilerinin okulda değişim ihtiyacını belirleme yeterliliği olarak belirlenmiştir. Değişim ihtiyacını belirleme boyutu Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı 0.892, madde sayısı ise 9 olarak belirlenmiştir. İkinci boyut ise 31 maddeden oluşmaktadır. Bu boyutta okul yöneticilerinin değişimi hazırlama yeterliliği ölçülmektedir. Bu boyutun Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı 0.970 olarak bulunmuştur. 22 madde içeren üçüncü boyut ise okul yöneticilerinin değişimi uygulama yeterliliği olarak belirlenmiştir. Üçüncü boyutunda Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı 0.966 olarak hesaplanmıştır. Dördüncü boyut ise Cronbach Alpha

(α) güvenirlilik katsayısı 0.921 olarak hesaplanan, okul yöneticilerin değişimi değerlendirme yeterliliğidir. Bu boyut ise 5 maddeden oluşmuştur.

Verilerin Çözümlemesi

Okul idarecilerinin değişimi yönetme yeterlikleri düzeylerine ilişkin değerlendirmeler arasında görev, mesleki kıdem, öğrenim durumu, görevli olduğu okul kademesi ve değişimle ilgili hizmet içi seminer çalışması gibi alt ölçek bağımsız değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için, t-testi ve anova testi, anlamlı farkın çıkması halinde Tukey HSD testi uygulanmış olup, 0.05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

Katılımcıların ölçekteki sorulara verdikleri cevaplara göre görüşleri, (5) Pek çok, (4) Çok, (3) Orta, (2) Az, (1) seçeneklerinden oluşan ve elde edilen puanların yorumlanmasında 1.00-1.79 “Hiç”; 1.80-2.59 “Az”; 2.60- 3.39 “Orta”; 3.40-4.19 “Çok”; 4.20-5.00 “Pek çok” puan aralıkları olan beşli likert ölçeği kullanılmıştır.

BULGULAR

Katılımcıların okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri alt boyutunda yeterliklerine ilişkin görüşlerine ait betimsel istatistikler tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlikleri Alt Boyutunda Yeterliklerine İlişkin Görüşlerine Ait Betimsel İstatistikler

Boyutlar	Katılımcılar	$\bar{x}$	SS	Düzye
Okulda Değişim İhtiyacını Belirleme Yeterlikleri	Okul Yöneticisi Öğretmen	3.65 3.30	.496 .652	Çok Orta
Okulu Değişime Hazırlama Yeterlikleri	Okul Yöneticisi Öğretmen	3.67 3.31	.564 .664	Çok Orta
Okulda Değişimi Uygulama Yeterlikleri	Okul Yöneticisi Öğretmen	3.76 3.31	.599 .664	Çok Orta
Okulda Değişimi Değerlendirme	Okul Yöneticisi Öğretmen	3.80 3.33	.683 .774	Çok Orta
Toplam	Okul Yöneticisi Öğretmen	3.68 3.32	.657 .663	Çok Orta

Tablo 3’te katılımcıların verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde öğretmenler, okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerini tüm boyutlarda “Orta” düzeyde, yöneticiler ise kendilerini “Çok” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlilikleri görev türü, mesleki kıdem, öğrenim durumu, okul türü ve hizmet içi seminer değişkenlerine göre incelenerek sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Görev Türü

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin görev türü değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Anova sonuçları tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Görev Değişkenine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Görev Türü	N	$\bar{x}$	SS	N	F	P	Fark
Değişim İhtiyacını Belirleme	Okul Müdürü	130	3.78	.462	720	35.483	.000*	1-2
	M. Yardımcısı	174	3.54	.512				1-3
	Öğretmen	419	3.45	.615				2-3
Değişime Hazırlama	Okul Müdürü	130	3.74	.631	720	29.361	.000*	1-2
	M. Yardımcısı	174	3.61	.505				1-3
	Öğretmen	419	3.31	.664				2-3
Değişimi	Okul Müdürü	130	3.81	.663	720	38.223	.000*	1-2

Uygulama	M. Yardımcısı	174	3.70	.550	720	36.235	.000*	1-3
	Öğretmen	419	3.31	.721				2-3
Değişimi	Okul Müdürü	130	3.87	.744	720	36.235	.000*	1-2
Değerlendirme	M. Yardımcısı	174	3.73	.637				1-3
	Öğretmen	419	3.33	.773				2-3

Araştırmanın “Okul Değişim İhtiyacı Belirleme” boyutunda yapılan Anova sonuçlarına göre katılımcıların verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde; müdür ($\bar{x}=3.78$), müdür yardımcısı ($\bar{x}=3.54$), öğretmenler ($\bar{x}=3.45$) “çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre okul müdürleri, müdür yardımcısı ve öğretmenler arasında anlamlı farkın olduğu görülmüştür [$F=35.483$, $p>.05$]. Araştırmanın “Okulu Değişime Hazırlama” boyutunda verilen cevapların ortalaması incelendiğinde; müdür ($\bar{x}=3.74$), müdür yardımcısı ($\bar{x}=3.61$) “çok” düzeyinde öğretmenler ise ($\bar{x}=3.31$) “orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre okul müdürleri, müdür yardımcısı ve öğretmenler arasında anlamlı farkın olduğu görülmüştür [$F=29.361$, $p<.05$]. Araştırmanın “Okulda Değişimi Uygulama” boyutunda ortalamalara bakıldığında; müdür ($\bar{x}=3.81$), müdür yardımcısı ($\bar{x}=3.70$) “çok” düzeyinde öğretmenler ise ($\bar{x}=3.31$) “orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre okul müdürleri, müdür yardımcısı ile öğretmenler arasında anlamlı farkın olduğu görülmüştür [$F=38.223$, $p<.05$]. Araştırmanın “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutunda ise; müdür ($\bar{x}=3.87$), müdür yardımcısı ($\bar{x}=3.73$) “çok” düzeyinde öğretmenler ise ($\bar{x}=3.33$) “orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre okul müdürleri, müdür yardımcısı ve öğretmenler arasında anlamlı farkın olduğu görülmüştür [$F=36.235$; $p<.05$].

Mesleki Kıdem

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Anova sonuçları tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Mesleki Kıdem Değişkenine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Mesleki Kıdem	N	$\bar{x}$	SS	Sd	F	P
Değişim İhtiyacı Belirleme	1-5 yıl	37	3.31	.766	419	1.901	.109
	6-10 yıl	72	3.21	.683			
	11-15 yıl	159	3.34	.585			
	16-20 yıl	75	3.43	.613			
	21 yıl +	76	3.18	.714			
Değişime Hazırlama	1-5 yıl	37	3.25	.771	419	1.558	.185
	6-10 yıl	72	3.24	.557			
	11-15 yıl	159	3.38	.668			
	16-20 yıl	75	3.40	.665			
	21 yıl +	76	3.20	.684			
Değişimi Uygulama	1-5 yıl	37	3.20	.846	419	.910	.458
	6-10 yıl	72	3.30	.615			
	11-15 yıl	159	3.33	.732			
	16-20 yıl	75	3.41	.726			
	21 yıl +	76	3.22	.724			
Değişimi Değerlendirme	1-5 yıl	37	3.18	.849	419	1.268	.282
	6-10 yıl	72	3.28	.636			
	11-15 yıl	159	3.30	.788			
	16-20 yıl	75	3.49	.748			
	21 yıl +	76	3.32	.774			

Okul yöneticilerinin okul değişim ihtiyacını belirleme boyutunda kıdemi 1-5 yıl olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,31$) “Orta”, kıdemi 6 ile 10 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,21$) “Orta”, kıdemi 11 ile 15 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,34$) “Orta”, mesleki kıdemi 16 ile 20 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,43$) “Çok” kıdemi 21 yıl ile üzerinde olan katılımcılar ise ($\bar{x} = 3,18$) “Orta” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin görüşlerine göre, okul yöneticilerinin okul değişim belirleme boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır [$F = 1.901$; $p > 0.05$]. Okulu değişime hazırlama boyutunda kıdemi 1 ile 5 yıl arasındaki katılımcılar ($\bar{x} = 3,25$) “Orta”, kıdemi 6 ile 10 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,24$) “Orta”, kıdemi 11 ile 15 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,38$) “Orta”, kıdemi 16 ile 20 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,40$) “Çok” kıdemi 21 yıl ile üzerinde olan katılımcılar ise ($\bar{x} = 3,20$) “Orta” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Öğretmenler görüşlerine göre, okul yöneticilerinin okulu değişime hazırlama boyutu ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları dikkate alındığında aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır [$F = 1.558$, $p > .05$]. Öğretmenlerin kıdem türleri puan ortalamalarına bakıldığında, ortalamaların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Değişimi uygulama boyutunda mesleki kıdem yılı 1-5 yıl olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,20$) “Orta”, kıdem yılı 6 ile 10 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,30$) “Orta”, kıdemi 11 ile 15 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,33$) “Orta”, kıdemi 16 ile 20 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,41$) “Çok” kıdemi 21 yıl ile üzerinde olan katılımcılar ise ($\bar{x} = 3,12$) “Orta” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Öğretmenler görüşlerine göre, okul yöneticilerinin okulu değişime hazırlama boyutu ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır [$F = .910$, $p > .05$]. Öğretmenlerin kıdem türleri puan ortalamalarına bakıldığında ortalamaların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Değerlendirme boyutunda ise mesleki kıdemi 1-5 yıl olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,18$) “Orta”, mesleki kıdemi 6 ile 10 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,28$) “Orta”, kıdemi 11 ile 15 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,30$) “Orta”, kıdemi 16 ile 20 yıl arasında olan katılımcılar ($\bar{x} = 3,49$) “Çok” kıdemi 21 yıl ile üzerinde olan katılımcılar ise ($\bar{x} = 3,32$) “Orta” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Öğretmenler görüşlerine göre, okul yöneticilerinin okulu değişime hazırlama boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir [$F = 1.268$, $p > .05$]. Öğretmenlerin kıdem türleri puan ortalamalarına bakıldığında ortalamaların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir

Öğrenim Durumu

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin öğrenim durumu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Anova sonuçları tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Öğrenim Durumu Değişkinine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Öğrenim Durumu	N	$\bar{x}$	SS	Sd	F	P																																
Değişim İhtiyacını Belirleme	Lisans	644	3.45	.609	720	.508	.612																																
	Lisansüstü	78	3.42	.666				Değişime Hazırlama	Lisans	644	3.47	.650	720	.398	.691	Lisansüstü	78	3.43	.630	Değişimi Uygulama	Lisans	644	3.49	.712	720	.533	.594	Lisansüstü	78	3.54	.658	Değişimi Değerlendirme	Lisans	644	3.52	.777	720	1.014	.311
Değişime Hazırlama	Lisans	644	3.47	.650	720	.398	.691																																
	Lisansüstü	78	3.43	.630				Değişimi Uygulama	Lisans	644	3.49	.712	720	.533	.594	Lisansüstü	78	3.54	.658	Değişimi Değerlendirme	Lisans	644	3.52	.777	720	1.014	.311	Lisansüstü	78	3.61	.719								
Değişimi Uygulama	Lisans	644	3.49	.712	720	.533	.594																																
	Lisansüstü	78	3.54	.658				Değişimi Değerlendirme	Lisans	644	3.52	.777	720	1.014	.311	Lisansüstü	78	3.61	.719																				
Değişimi Değerlendirme	Lisans	644	3.52	.777	720	1.014	.311																																
	Lisansüstü	78	3.61	.719																																			

“Okul Değişim İhtiyacı Belirleme Yeterlilikleri” boyutunda lisans eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.45$) “Çok”, lisansüstü eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.42$) “Çok” düzeyinde görüş belirtmiş olup, aralarında anlamlı farklılık oluşturmamışlardır [t (508) = .720, p>.05]. “Okulu Değişime Hazırlama Yeterlilikleri” boyutunda lisans eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.47$) “Çok”, lisansüstü eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.43$) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Aralarında anlamlı farklılık oluşturmamışlardır [t (398) = .719, p>.05]. “Okulda Değişimi Uygulama Yeterlilikleri” boyutunda lisans eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.49$) “Çok” düzeyde, lisansüstü eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.54$) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Aralarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmamışlardır. [t (533) = .719, p>.05]. “Okulda Değişimi Değerlendirme Yeterlilikleri” boyutunda lisans eğitimi almış katılımcılar ($\bar{x}=3.52$) “Çok” düzeyinde, lisansüstü eğitimi almamış katılımcılar ($\bar{x}=3.61$) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Aralarında anlamlı farklılık oluşturmamışlardır [t (1.014) = .719, p>.05].

Okul Türü

Okul yöneticisi ve öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin okul türü değişkenine ilişkin farklılık gösterip göstermediğine dair yapılan Anova sonuçları tablo 7 ve 8’de verilmiştir.

Tablo 7: Öğretmen Görüşlerine Göre Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Okul Türü Değişkenine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Okul Türü	N	$\bar{x}$	SS	sd	F	P	Fark
Değişim İhtiyacı Belirleme	İlkokul	192	3.24	.686	419	4.633	.010*	1-2
	Ortaokul	165	3.42	.525				3-2
	Lise	62	3.19	.796				
Değişime Hazırlama	İlkokul	192	3.34	.655	419	3.493	.31*	1-3
	Ortaokul	165	3.16	.616				2-3
	Lise	62	3.11	.782				
Değişimi Uygulama	İlkokul	192	3.36	.682	419	1.297	.274	
	Ortaokul	165	3.30	.705				
	Lise	62	3.19	.868				
Değişimi Değerlendirme	İlkokul	192	3.38	.768	419	1.749	.175	
	Ortaokul	165	3.31	.732				
	Lise	62	3.18	.884				

Araştırmanın “Okul Değişim İhtiyacı Belirleme” boyutunda verilen cevapların ortalaması incelendiğinde; ilkokulda çalışan öğretmenler ($\bar{x}= 3.24$), “Orta” düzeyde ortaokulda çalışan öğretmenler ($\bar{x}=3.42$) “Çok” düzeyde ve lisede çalışan öğretmenler ise ($\bar{x}=3.19$) “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ilkokul ve lisede çalışan öğretmenler ile ortaokulda çalışan öğretmenler arasında anlamlı fark olduğu izlenmiştir [F = 4.633, p= <.05]. Bu sonuca göre ortaokulda çalışan öğretmenlerin, okul değişim ihtiyacı belirleme yeterliliklerinin, lise ve ilkokulda çalışan öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın “Okulu Değişime Hazırlama” boyutu incelendiğinde, ilkokulda çalışan katılımcılar ($\bar{x}= 3.34$) “Orta” düzeyde ortaokulda çalışan katılımcılar ($\bar{x}=3.16$) “Orta” düzeyde ve lisede çalışan katılımcılar ise ($\bar{x}=3.31$) “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre lisede çalışan öğretmenler ile ilkokul ve ortaokulda çalışan öğretmenler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür [F = 3.493, p= <.05]. Bu sonuca göre lisede çalışan öğretmenlerin ortaokul ve ilkokulda çalışanlara göre okulu değişime hazırlama yeterliliklerinin yüksek olduğu söylenebilir. Araştırmanın “Okulda Değişimi Uygulama” boyutunda ise ilkokulda çalışan öğretmenler ($\bar{x}= 3.36$), “Orta” düzeyde, ortaokulda çalışan öğretmenler

($\bar{x}$ =3.30) “Orta” düzeyde ve lisede çalışan öğretmenler ise ($\bar{x}$ =3.19) “Orta” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan katılımcılar arasında anlamlı farkın olmadığı görülmüştür [F = 1.297, p>.05]. “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutunda ilkokulda çalışan katılımcılar ($\bar{x}$ = 3.38), “Orta” düzeyde, ortaokulda çalışan katılımcılar ($\bar{x}$ =3.31) “Orta” düzeyde ve lisede çalışan katılımcılar ise ($\bar{x}$ =3.18) “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan katılımcılar arasında anlamlı farkın olmadığı görülmüştür [F = 1.147, p>.05].

Tablo 8: Yöneticilerin Kendi Görüşlerine Göre Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Okul Türü Değişkinine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Okul Türü	N	$\bar{x}$	SS	sd	F	P	Fark
Değişim İhtiyacını Belirleme	İlkokul	115	3.69	.431	304	4.594	.011*	1-3
	Ortaokul	107	3.71	.558				
	Lise	82	3.51	.472				
Değişime Hazırlama	İlkokul	115	3.67	.594	304	3.109	.46*	2-3
	Ortaokul	107	3.75	.563				
	Lise	82	3.54	.501				
Değişimi Uygulama	İlkokul	115	3.72	.686	304	.985	.374	
	Ortaokul	107	3.82	.538				
	Lise	82	3.72	.535				
Değişimi Değerlendirme	İlkokul	115	3.77	.736	304	1.450	.236	
	Ortaokul	107	3.89	.669				
	Lise	82	3.73	.613				

Araştırmanın “Okul Değişim İhtiyacı Belirleme” boyutunda verilen cevapların ortalaması incelendiğinde; ilkokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ = 3.69), “Çok” düzeyde ortaokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.71) “Çok” düzeyde ve lisede çalışan yöneticiler ise ($\bar{x}$ =3.51) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre lisede çalışanlar ile ilkokul ve ortaokulda çalışan katılımcılar arasında anlamlı fark olduğu izlenmiştir [F = 4.594, p= <.05]. Bu sonuca göre lisede çalışan yöneticilerin, okul değişim ihtiyacı belirleme yeterliliklerinin, İlkokul ve ortaokulda çalışan yöneticilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın “Okulu Değişime Hazırlama” boyutu incelendiğinde, ilkokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ = 3.67) “Çok” düzeyde ortaokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.75) “Çok” düzeyde ve lisede çalışan yöneticiler ise ($\bar{x}$ =3.54) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ortaokulda çalışan yöneticiler ile lisede görev yapan yöneticiler arasında anlamlı bir farklılık izlenmiştir [F = 3.109, p>.05]. Araştırmanın “Okulda Değişimi Uygulama” boyutunda ise ilkokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ = 3.72), “Çok” düzeyde, ortaokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.82) “Çok” düzeyde ve lisede çalışan yöneticiler ise ($\bar{x}$ =3.72) “Çok” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan yöneticiler arasında anlamlı farkın olmadığı görülmüştür [F = .985, p>.05]. “Okulda Değişimi Değerlendirme” boyutunda ilkokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ = 3.77), “Çok” düzeyde, ortaokulda çalışan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.89) “Çok” düzeyde ve lisede çalışan yöneticiler ise ($\bar{x}$ =3.73) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan yöneticiler arasında anlamlı farkın olmadığı görülmüştür [F = 1.450, p>.05].

Hizmet İçi Seminer

Okul yöneticisi ve öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliklerinin hizmet içi seminer değişkeni bakımından farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan Anova sonuçları tablo 9 ve 10’da verilmiştir.

Tablo 9: Öğretmen Görüşlerine Göre Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Hizmet İçi Semineri Değişkinine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Hizmet içi Seminer	N	$\bar{x}$	SS	sd	F	P
Değişim İhtiyacı Belirleme	Katıldım	47	3.26	.726	419	1.338	.656
	Katılmadım	372	3.31	.643			
Değişime Hazırlama	Katıldım	47	3.26	.638	419	.667	.580
	Katılmadım	372	3.32	.668			
Değişimi Uygulama	Katıldım	47	3.28	.629	419	2.464	.775
	Katılmadım	372	3.31	.733			
Değişimi Değerlendirme	Katıldım	47	3.25	.660	419	2.317	.507
	Katılmadım	372	3.33	.787			

“Okul Değişim İhtiyacı Belirleme Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan öğretmenler ($\bar{x}=3.26$) “Orta”, seminere katılmayan öğretmenler ($\bar{x}=3.31$), “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında anlamlı farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [t (1.338) = .419, p>.05]. “Okulu Değişime Hazırlama Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan öğretmenler ($\bar{x}=3.26$) “Orta” düzeyde, seminere katılmayan öğretmenler ($\bar{x}=3.32$), “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde anlamlı bir fark izlenmemiştir. [t (.667) = .419, p >.05]. Okulda Değişimi Uygulama Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan öğretmenler ($\bar{x}=3.28$) “Orta” düzeyinde, seminere katılmayan öğretmenler ($\bar{x}=3.31$) “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür [t (2.464) = .419, p>.05]. “Okulda Değişimi Değerlendirme Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan öğretmenler ($\bar{x}=3.25$) “Orta” düzeyinde, seminere katılmayan öğretmenler ($\bar{x}=3.33$), “Orta” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [t (2.317) = .419, p>.05].

Tablo 10: Kendi Görüşlerine Göre Okul Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterliliklerinin Hizmet İçi Semineri Değişkinine İlişkin Anova Sonuçları

Boyutlar	Hizmet içi Seminer	N	$\bar{x}$	SS	sd	F	P
Değişim İhtiyacı Belirleme	Katıldım	66	3.78	.454	304	.859	.013*
	Katılmadım	238	3.61	.501			
Değişime Hazırlama	Katıldım	66	3.77	.368	304	8.916	.081
	Katılmadım	238	3.64	.604			
Değişimi Uygulama	Katıldım	66	3.86	.479	304	.942	.123
	Katılmadım	238	3.73	.625			
Değişimi Değerlendirme	Katıldım	66	3.87	.629	304	.003	.349
	Katılmadım	238	3.78	.697			

“Okul Değişim İhtiyacı Belirleme Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan yöneticiler ($\bar{x}=3.78$) “Çok”, seminere katılmayan yöneticiler ($\bar{x}=3.61$), “Çok” düzeyinde görüş

belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında anlamlı fark olduğu anlaşılmıştır [t (.859) = .304, p<.05]. “Okulu Değişime Hazırlama Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.77) “Çok” düzeyde, seminere katılmayan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.64), “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde anlamlı bir fark olmadığı izlenmiştir. [t (8.916) = .304, p >.05]. Okulda Değişimi Uygulama Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.86) “Çok” düzeyinde, seminere katılmayan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.73) “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür [t (.942) = .304, p>.05]. “Okulda Değişimi Değerlendirme Yeterlilikleri” boyutunda seminere katılan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.87) “Çok” düzeyinde, seminere katılmayan yöneticiler ($\bar{x}$ =3.78), “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır [t (.003) = .419, p>.05].

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerinin görev değişkenine ilişkin sonuçları incelendiğinde değişim ihtiyacını belirleme boyutunda yönetici ve öğretmenler yöneticilerini “Çok” düzeyde değerlendirirken, değişime hazırlama, okulda değişimi uygulama ve değişimi değerlendirme boyutlarında, okul müdürü ile okul müdür yardımcıları kendilerini “Çok”, öğretmenler “Orta” düzeyde değerlendirmişlerdir. Görev değişkenine göre aralarında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Özkılınç (2013) yapmış olduğu araştırmasında görev değişkenine göre anlamlı bir fark olduğunu tespit etmiştir. Yöneticilerin aritmetik ortalamasının, öğretmenlerin aritmetik ortalamasından yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sönmez (2008) çalışmasında yöneticilerin okulda gerçekleşen durumlara ilişkin görüşlerinin ve verdikleri yanıtların öğretmenlere oranla çok daha yüksek olduğu sonucunu çıkarmıştır. Bu sonuç bu araştırmanın bulguları ile paralellik göstermektedir. Ak (2006) ve Argon (2008) yaptığı ilköğretim okulu yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerinin incelenmesi araştırmalarında değişim sürecine hazırlama boyutunda görev değişkenine göre anlamlı bir fark gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Alan yazında yapılan araştırma sonuçları ile bu araştırma sonucu paralellik göstermektedir. Yöneticilerin değişimi iyi anlayamadıkları ve iyi yönetememeleri, çalışanlarına agresif ve otoriter tavır sergilemeleri, çalışanlarını makine olarak görmeleri, çalıştıkları personelle empati kurmamaları, okullarını değişime hazırlama aşamasında tüm paydaşların görüş ve önerilerini dikkate almaması, gerekli olabilecek yetkileri vermemesi ve yapılacak değişimin sonuçlarının okulda çalışan personel üzerinde nasıl bir etki bırakacağını düşünmemeleri, değişim sonucunda yöneticilerin, öğretmenleri motive edecek ödüllendirme sistemini uygulamadıkları, sorumluluk almaktan kaçınmaları, öğretmenlere yeteri kadar rehberlik edememeleri, yöneticilerin kendilerini olduğundan daha iyi görme isteklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Aksoy (2005) araştırmasında yöneticilerin değişim yönetiminin gerçekleştirilmesinde görev türüne göre anlamlı bir fark bulmamıştır.

Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerinin mesleki kıdem değişkenine ilişkin sonuçları incelendiğinde ölçeğin tüm boyutlarında mesleki kıdemi 16 ile 20 yıl arasında olan katılımcılar “Çok” diğer katılımcılar ise “Orta” düzeyde değerlendirmişlerdir. Sonuçlar incelendiğinde mesleki kıdem değişkenine göre aralarında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Kurşunoğlu (2006), Tandoğlu (2007), Yıldız (2012), Özkılınç (2013), Bahadır (2014), Toprak (2019) ve Keyifli (2019) yapmış oldukları araştırmalarında yönetici ve öğretmen görüşlerine göre kıdem değişkeni bağlamında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Can’a (2009) göre yöneticilerin kıdemi ile algıladıkları arasında anlamlı bir

farklılık bulunmamıştır. Keser (2000) ve Helvacı'ya (2005) göre ise genç öğretmenlerin değişimi yönetme görüşleri yaşlılara göre daha yüksektir. Uygur (2013), Asar (2014) okul idarecilerinin iletişim yeteneklerine ait çalışmalarında öğretmenlerin vermiş olduğu cevapların kıdeme göre farklılaşmadığını tespit etmişlerdir. Kulu Şentürk'ün (2007) araştırmasında yaşa göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolaylı olarak Aksoy (2005) yaptığı çalışmada 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmen grubunun okul yöneticilerinden yüksek beklenti içinde olduklarını tespit etmiştir.

Sayracı ve Gündüz (2018) yapmış oldukları araştırmalarında “okulda değişim sürecine hazırlama”, okulda değişimi uygulama” ve “okulda değişimi değerlendirme” alt boyutlarının kıdemleri bakımından anlamlı bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yöneticilik kıdemleri 0-5 yıl, 6-10 yıl, 11 yıl ve üzeri olan okul yöneticilerinin “okulda değişim ihtiyacını belirleme” alt boyutuna göre anlamlı bir farklılaşma olduğunu belirtmişlerdir.

Yöneticilerin değişim ihtiyacını belirlerken, okulları değişime hazırlarken, okullarda değişimi uygularken ve değişimi değerlendirirken, yeteri kadar toplantı yapmamaları ve bu değişimin gerekliliği hakkında yeteri kadar bilgilendirme çalışması yapmamaları, öğretmen görüşlerinin dikkate alınmaması, mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin yöneticilerinden yüksek beklenti içerisine girmesi, meslekte belirli bir süresi olan öğretmenlerin ise mesleğin verdiği tecrübe ve birikimleri nedeniyle yöneticilerinin okulları değişime hazırlama noktasında yeteri kadar önem vermediğini düşünmeleri, öğretmenlerin mevcut duruma alışmaları, değişimlere kapalı olmaları ve rahatlarını bozmak istememeleri gibi sebeplerden dolayı öğretmenler yöneticilerini orta düzeyde değerlendirmiş olabilir.

Değişimin amaçlarının net olarak anlatılması, bu konuda çalışanlarla yeterli iletişimin kurulması tüm çalışanların değişimlerde aktif rol üstlenmesini sağlayacaktır. Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerinin öğrenim durumu değişkenine ilişkin sonuçları incelendiğinde tüm boyutlarda katılımcılar yöneticilerini “Çok” düzeyde değerlendirmişlerdir. Sonuçlar incelendiğinde öğrenim durumu değişkenine göre aralarında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tandoğdu (2007), Özkılınç (2013), Toprak (2019), Keyifli (2019) ve İhtiyaroğlu ve Karakurt (2019) yapmış oldukları araştırmalarda öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığını tespit etmişlerdir. Bahadır (2014) öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri adlı araştırmasında öğrenim durumu değişkenine göre katılımcılar arasında anlamlı farkın olmadığını tespit etmiştir. Kulu Şentürk (2007) araştırmasında da bir farklılık bulunmamıştır. Dolaylı olarak Uygur (2013) tarafından yapılan okul yöneticilerinin iletişim becerileriyle ilgili çalışmada öğretmen görüşlerinin öğrenim durumuna göre farklılaşmadığı görülmektedir. Lisansüstü eğitim almış katılımcıların daha çok katılım göstermesi değişim konusunda yeteri kadar eğitim aldıklarından, gerekli bilgi, beceri ve donanıma sahip olduklarından, yöneticilerini okulları değişime hazırlayabilecek bilgi ve beceriye sahip olduklarını düşünmelerinden kaynaklanmış olabilir.

Öğretmen algısına göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerinin okul türü değişkenine ilişkin sonuçları incelendiğinde “Okul Değişim İhtiyacı Belirleme” boyutunda; ilkokul ve lisede çalışan katılımcılar “Orta” düzeyde, ortaokulda çalışan katılımcılar “Çok” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ilkokul ve lisede çalışanlar ile ortaokulda çalışan katılımcılar arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Okulu değişim hazırlama boyutunda ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan öğretmenler “Orta” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre lisede çalışan öğretmenler ile ilkokul ve ortaokulda çalışan öğretmenler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre lisede çalışan öğretmenlerin ortaokul ve

ilkokulda çalışanlara göre okulu değişime hazırlama yeterliliklerinin yüksek olduğu söylenebilir. Diğer boyutlarda ise tüm katılımcılar “Orta” düzeyde görüş belirterek, aralarında anlamlı farklılık oluşturmamışlardır.

Kendi algısına göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterliliklerinin okul türü değişkenine ilişkin sonuçları incelendiğinde “Okul Değişim İhtiyacı Belirleme” boyutunda; ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan yöneticiler “Çok” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre lisede çalışanlar ile ilkokul ve ortaokulda çalışan katılımcılar arasında anlamlı fark olduğu izlenmiştir. Okulu değişime hazırlama boyutunda ilkokul, ortaokul ve lisede çalışan yöneticiler “Çok” düzeyde görüş belirtmişlerdir. Sonuçlara göre ortaokulda çalışan yöneticiler ile lisede görev yapan yöneticiler arasında anlamlı bir farklılık izlenmiştir. Sonuçlara göre lisede çalışan yöneticiler ile ilkokul ve ortaokulda çalışan yöneticiler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre lisede çalışan yöneticilerin ortaokul ve ilkokulda çalışanlara göre okulu değişime hazırlama yeterliliklerinin yüksek olduğu söylenebilir. Diğer boyutlarda ise tüm katılımcılar “Çok” düzeyde görüş belirterek, aralarında anlamlı farklılık oluşturmamışlardır.

Bahadır (2014) öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri adlı araştırmasında değişim ihtiyacını belirleme ve okulu değişime hazırlama boyutlarında görev yapılan okul kademesi değişkenine göre katılımcılar arasında anlamlı bir fark olduğunu tespit etmiştir. Lisede çalışan yönetici ve öğretmenlerin, ortaokul ve ilkokulda çalışanlara göre daha yüksek cevaplar verdiği görülmüştür. Alan yazında yapılan araştırma bulgularıyla bu araştırma bulguları arasında farklılık görülmektedir. Bunun nedeni olarak araştırmanın yapıldığı bölgelerin farklı olması, okulların bulunmuş olduğu çevrenin sosyal, ekonomik ve siyasi durumu ile o bölgelerdeki il ve ilçe MEB yöneticileri ile okul yöneticilerin eğitime bakış açılarının farklı olması, lise müfredatının yoğun olması, öğrencilerin üniversite sınavına hazırlanıyor olması, dolayısıyla lisede görev yapan öğretmenlerin farklı beklentiye girmelerinden kaynaklanmış olabilir.

Kurşunoğlu (2006) çalışmasında değişim ihtiyacını belirleme ve okulu değişime hazırlama boyutlarında okul türü değişkenine göre anlamlı bir farkın olmadığını tespit etmiştir. Değişimi uygulama ve değerlendirme boyutunda Kurşunoğlu (2006) ve Bahadır (2014) öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri adlı araştırmalarında okul türü değişkenine göre anlamlı bir farkın olmadığını tespit etmişlerdir. İhtiyaroğlu ve Karakurt (2019), Toprak (2019) çalışmalarında daha önce görev yapılan eğitim kurumuna, göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Alan yazında yapılan araştırmalar ile bu araştırma sonuçlarına bakıldığında İlkokul, ortaokul ve lise okul müdürlerinin değişimlere açık oldukları, lise, ortaokul ve ilkokulda görev yapan yönetici ve öğretmenler idarecilerini olduğundan daha iyi görme eğiliminde oldukları için çok düzeyde katılım göstermiş olabilirler.

Sayracı ve Gündüz (2018) okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri ve teknoloji liderlikleri adlı araştırmasında okul türü değişkenine göre anlamlı bir farkın olmadığını tespit etmişlerdir.

Okulun değişim ihtiyacını belirleme, okulu değişime hazırlama, okulda değişimi uygulama ve değişimi değerlendirme boyutlarında seminere katılan öğretmenler ile seminere katılmayan öğretmenler “Orta” düzeyde, seminere katılan yöneticiler ile katılmayan yöneticiler ise “Çok” düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin vermiş oldukları cevaplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bunun nedeni ise seminere katılıp katılmama durumunun tüm boyutlarda belirleyici bir değişken olmadığı söylenebilir. Yöneticilerin vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde sadece okulu değişimi belirleme boyutunda anlamlı bir fark

olduğu görülmektedir. Seminere katılmayan yöneticiler daha düşük düzeyde görüş belirtmişlerdir. Bu durumun nedeni ise seminere katılmayan çalışanların değişim ile ilgili gerekli bilgi ve donanımına sahip olmamaları ve bunun neticesinde objektif bir değerlendirme yapamadıklarından kaynaklanıyor olabilir.

Alan yazında Toprak (2019) okul yöneticilerinin değişim eğilimleri çalışmasında katıldıkları seminer/ kurs sayısı değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. İhtiyaroğlu ve Karakurt(2019) özel eğitim okul müdürlerinin değişim eğilimleri adlı çalışmalarında alınan hizmet içi eğitim sayısına göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yukarıda açıklanan veriler ışığında, aşağıda belirtilen öneriler hayata geçirilebilir;000

Araştırmanın bulgularına göre yöneticilerin değişimi yönetme yeterlikleri orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, okul yöneticilerinin değişimi okullarında daha etkili uygulayabilmeleri için; üniversitelerde değişimin nasıl gerçekleştirebileceği ile ilgili düzenlenen uygulamalı eğitimlere (workshop), seminerlere ve etkinliklere katılmaları sağlanmalıdır. Sürekli bir değişim içinde olan 21.yüzyılda okul yöneticilere kendilerine geliştirebilecekleri imkânlar sunulmalı, gerekli yasal izinlerin düzenlenerek değişim yönetimini ile ilgili lisansüstü eğitim almaları sağlanmalıdır. Okullarda değişimi gerçekleştirebilecek deneyim, bilgi beceri sahibi, iletişimi iyi olan, kendisini geliştirebilmiş ve liyakat sahibi yöneticilerin atamalarının yapılması en önemli kriter olmalıdır. Değişimlerin kalıcı olabilmesi için öğretmen, öğrenci, veli, okul-aile birliği üyeleri gibi paydaşlarında değişim sürecine dahil edilmesi sağlanmalıdır. Gerekirse uzmanlardan yardım alınarak eğitim verilmelidir. Dünyada meydan gelen teknolojik değişimlere okul yöneticilerin uyum sağlayıp, kurumlarında bu değişimleri uygulayabilmeleri için bilişim alanında kendilerini geliştirmelidirler. Değişim zorlamaya ve güce dayanmamalıdır. Öğretmenlerin uygun görmediği değişimi gerçekleştirmek zordur. Öğretmenlerin yapılacak olan değişimlere direnç göstermemesi için sürece dahil edip, değişime ortak edilmeleri sağlanmalıdır. Okul yöneticileri, beraber çalıştığı mesai arkadaşlarıyla iletişimi iyi kurmalı, mesai içinde veya dışında bağlarını güçlendirerek, rahatlıkla problemleri dinleyebilecek kişi olmalıdır. Okulda, göreve yeni başlayan, öğretmen ve müdür yardımcılara, oryantasyon eğitimi verilerek okulu ve çevreyi tanıması sağlanmalı. Okulda yapılacak değişimlere aktif katılımları sağlanmalıdır. Okuldaki değişim çalışmalarında yeni ve tecrübeli çalışanlar beraber aynı ekiplerde bulundurulmalıdır. Okullarda yapılan toplantıların daha etkili ve verimli geçmesini sağlayabilmek için toplantı ortamlarının yerini ve zamanını iyi belirleyerek, teşvik edici ortamlar oluşturulmalıdır. Yapılan değişim sonucunda yöneticiler, teşvik edici ödüller kullanılmalı, onları motive ederek değişimin kalıcı olmasını sağlamalıdır. Yöneticiler öğretmenlerin okul ortamındaki rahatsız olduğu durumların tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması ve tükenmişlik konusunda uzman yardımı alınması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2006). *İlköğretim okulu yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlikleri (Uşak ili örneği)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Aktan, C. (1998). *Toplumsal dönüşüm ve Türkiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Argon, T. ve Özçelik N. (2008). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.8 (16), 70-89.
- Aslan, M., Beycioğlu, K., &Konan, N. (2008). Principals' openness to change in Malatya, Turkey. *International Electronic Journalfor Leader ship in Learning*, 12 (8), 1-14.
- Balcı, A. (2000). *Örgütsel gelişme kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Calabrese, L. R. (2002). The School Leader's Imperati ve Leading Change. *The International Journal of Educational Management*.16/7
- Can, N. (2002). Değişim sürecinde eğitim yönetimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 155-156.
- Can, S. (2009). *Ortaöğretimde Görev Yapan Yöneticilerin Değişimi Yönetme Yeterlilikleri (Üsküdar ve Kadıköy ilçeleri örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, V. (2003). *Eğitimsel liderlik* Ankara: Pegem A
- Çelikten, M. (2000). Okul yöneticilerinin değişimi yönetimi becerileri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. Cilt 26, Sayı:19
- Demirtaş, H. (2012). İlköğretim okullarının değişime açıklığı. *İlköğretim Online*, 11(1), 18-34.
- Doğan, İ. (1996). *Sosyoloji*. İstanbul: Kurtis Matbaacılık.
- Erdoğan, İ. (2004). *Eğitimde değişim yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Hazır, K. (2003). Değişim yönetimi etkinliğinde vizyon belirlemenin önemi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 1, Ankara: Kara Harp Okulu
- Helvacı, M. A. (2005). *Eğitim örgütlerinde değişim yönetimi: ilke, yöntem ve süreçler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Helvacı, M. A. ve Kıcıroğlu, B. (2010). İlköğretim okullarının değişime hazır bulunuşluk düzeyleri (Uşak ili örneği), *Akademik Bakış Dergisi*, 21, 1-30.

- Helvacı, M. A. (2010). *Eğitim örgütlerinde değişim yönetimi: ilke, yöntem ve süreçler* (2.Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İhtiyaroğlu N, & Karakurt G. (2019) Özel eğitim okul müdürlerinin değişim eğilimleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 49 Sayfa: 211-230
- Karip, E. (1997). Eğitimde yeniliklerin uygulanmasını etkileyen etkenler. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1.Sayı:4
- Keyifli, Ş. (2019). İmam-Hatip okulu müdürlerinin değişimi yönetme yeterliği. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 167-187
- Leucke, R. (2009). Değişim ve geçiş dönemini yönetmek. (Çev: Şensoy, Ü.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lunenburg, F.L. ve Ornstein A.C. (1996). *Educational Administration*. Wadsworth Publishing Company, California, pp.212-214.
- Özden, Y. (2000). *Eğitimde dönüşüm. Eğitimde yeni değerler*. Ankara: Pegem Yayınları
- Peker, O. (1995). Yönetimi geliştirme. *TODAI Yayını*, Ankara, 5.
- Peker, Ö. ve Aytürk, N. (2000). *Etkili Yönetim Becerileri*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Toprak, A.Ç. (2019) *Lise Okul Yöneticilerinin Değişime Yönelik Eğilimleri ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Keçiören İlçesi Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sayracı, N., & Gündüz, H.B. (2018). Okul yöneticilerinin değişimi yönetme yeterlilikleri ve teknolojik liderliği. *Yıldız Journal of Educational Research*, 3 (1), 27-61.
- Şahin, M. (2018). Öğretmenlerin eğitim örgütlerinde yaşanan değişim sürecine ilişkin görüşleri. *Türkiye sosyal araştırmalar dergisi*. Yıl: 22 sayı: 3, 875-896.
- Şimşek H. (2005). "Değişim ve Değişim Yönetimi", Seminerler, [WWW document]. URL <http://www.mebnet.com>.
- Tanrıoğan, A. (1995). Değişikliğe karşı direnme ve eğitim yöneticilerinin direnme karşısındaki rolleri. *Çağdaş Eğitim*, sayı 211.
- Yıldız, K. (2012). Yöneticilerin değişimi yönetme yeterlikleri. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 177-198
- Vardar, A. (2001). *Bireysel ve kurumsal değişimde yeniden yapılanma stratejileri*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ÖZEL OKULDA MUTLU BİR ÖĞRETMEN OLMAK

Celal Teyyar UĞURLU* Ömür SÖZER ÖZDEMİR**

Öz

Toplumda eğitim kurumları toplumsal değişme ve gelişme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Okul paydaşlarının, eğitim kurumu ve eğitim hizmetleri üzerindeki etkisi olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz yönde de gerçekleşebilir. Eğitim çalışanlarının başarısı, onların mesleki doyum ve mutlulukları ile ilişkilidir. Eğitim kurumlarında çalışanların mutluluğu, kurumla birlikte çalışanların da etkililiğini ve verimliliğini doğru orantılı olarak etkilemektedir. Çalışanların mutlu olması, örgüt ve çalışan açısından başarıyı beraberinde getirmekte ve olumlu duygular örgütsel amaçların gerçekleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; eğitim alanının vazgeçilmez unsurlarından olan öğretmenlerin çalıştıkları özel okullarda “örgütsel mutluluk” farkındalıklarının anlaşılması, öğretmenlerin algılarının örgütsel mutluluk üzerindeki etkisinin incelenmesi ve örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması için ne tür önlemlere ihtiyaç duyulduğunun belirlenmesidir.

Özel öğretim kurumları ülkemizde son yıllarda yaygınlaşmış ve gelişim göstermiştir. Özel okullarda çalışan öğretmenlerin mutlu veya mutsuz olma durumu performanslarını olumlu veya olumsuz etkileyecektir. Mutsuz öğretmenler okulun başarı ve verimini düşürecek ve belki de gelecek yıl değerlendirildiğinde o okulda çalışamayacaklardır. Bu sebeple özel okullarda çalışan öğretmenlerin mutluluklarına etki eden sebeplerin neler olduğu ve öğretmenlerin örgütsel mutluluk algı düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında özel okullarda öğretmen mutluluğunun betimlenmesi, özel okulların öğretmenleri mutlu olmalarına sağlayacak değişkenlerin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Bunun için Sivas’taki özel okul öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmamızda nitel araştırma desenlerinden olgubilim yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle çalışma grubu belirlenmiş, Sivas il merkezinde bulunan 6 özel okulda çalışan yirmi öğretmenle “görüşme yöntemi” ile görüşme yapılmıştır. “Yarı yapılandırılmış görüşme formu” araştırmacı tarafından geliştirilerek, verilerin metne dönüşmesi ve çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır.

Araştırmada mutluluk, örgütsel mutluluk, örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerindeki etkileri ve öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması ile ilgili olarak dört temaya ulaşılmıştır. Öğretmenlerin, mutluluklarını etkileyen unsurların “*Duygular, İş ortamı, Başarı, Saygınlık, Özel yaşam Alanı*” olduğu görülmektedir. Örgütsel Mutluluğun anlamıyla ilgili görüşlerin “*İşe odaklanma ve İş Verimi, Yönetim Yapısı ve Beklentiler, İnsan İlişkileri ve Örgütte Mutsuz Eden Durumlar*” olduğu görülmektedir. Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı etkileri ile ilgili görüşlerin “*Olumlu Etkiler, Olumsuz Etkiler*” şeklinde iki alt kategori şeklinde olduğu görülmektedir. Özel okul öğretmenlerinin öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması için neler yapılabileceği hakkındaki görüşlerinden elde edilen bulgular ise beş boyut/kategori altında toplanmıştır. Bu boyut/kategoriler “*İletişim ve İşbirlikli Çalışma, Ekonomik Beklentiler, Sosyal Faaliyetler, Fiziksel İhtiyaçlar Yönetimden Beklentiler*” olmuştur. Beşinci kategori olan Yönetimden Beklentiler ise “*Somut Beklentiler ve Psikolojik*

* Prof. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim fakültesi, celalteyyar@gmail.com ORCID:0000-0002-7933-9327

** Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, omurozdemir5858@hotmail.com, ORCID:0000-0002-7060-8877

Beklentiler” şeklinde iki alt kategoriye ayrılmıştır. Örgütsel iletişim ve işbirlikli çalışma ile açıklık, doğruluk, işini iyi yapma, performansa yönelik dönüt ve bilginin, yeterli olması, örgütte çalışanların mutluluğu ve performansını etkilediği görülmektedir.

Sonuç olarak öğretmen mutluluğunun okul yönetim yapısından etkilendiği, insan ilişkileri yaklaşımının öncelikli olarak okul yönetiminde baskın bir değer olarak kabul edildiği, tanınma, saygınlık ve başarının mutlulukla ilgili olduğu görülmüştür. Bu nedenle okullarda yönetim yapısının insan ilişkilerine dayalı anlayışlı, değer odaklı bir ilişki ağına gereksinim duyduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Mutluluk, örgüt, örgütsel mutluluk, özel okul öğretmenleri

BEING A HAPPY TEACHER IN A PRIVATE SCHOOL

Abstract

In a society, educational institutions have a significant impact on social change and development. School stakeholders on the educational institution and educational services may have positive impacts as well as negative ones. The success of education workers is related to their professional satisfaction and happiness. The happiness of the employees in educational institutions directly affects the efficiency and productivity of the employees as well as the institution. The happiness of the employees brings success for the organization and the employees, and positive emotions have an important place in the realization of organizational goals.

The aim of this study is to understand the awareness of "organizational happiness" in private schools where teachers, who are indispensable elements of the education field, work, to examine the effect of teachers' perceptions on organizational happiness, and to determine what kind of measures are needed to increase the level of organizational happiness.

Private education institutions have become widespread and developed in Turkey in recent years. The happiness or unhappiness of teachers working in private schools will directly affect their performance positively or negatively. Unhappy teachers will reduce the success and efficiency of the school, and perhaps they will not work in that school next year. For this reason, this study aims to determine the reasons that affect the happiness of teachers working in private schools and to determine the organizational happiness perception levels of teachers. From this point of view, describing private school teachers' happiness will help determine the variables that will make them happy.

In line with this aim, the researchers have consulted the opinions of private school teachers in Sivas. This study is a qualitative study with phenomenology method. The researchers have determined the study group using the maximum diversity sampling method, one of the purposive sampling methods, and have conducted interviews with twenty teachers working in six private schools in Sivas city center through "the interview method". The researchers have developed "semi-structured interview form", and have used content analysis to transform and analyze the data into text.

As a result of the study, four themes have emerged, namely, happiness, organizational happiness, the effects of organizational happiness on teachers' lives, and increasing teachers' organizational happiness levels. The results have indicated that the factors affecting the happiness of teachers are "*Emotions, Work Environment, Success, Respect, Private Living Space*". The participants' opinions on the meaning of Organizational Happiness are "*Focus on Work and Work Efficiency, Management Structure and Expectations, Human Relations and Unhappy Situations in the Organization*". Private school teachers' opinions on the effects of organizational happiness on teachers' lives have emerged in two sub-categories as "*Positive Effects, Negative Effects*". The findings obtained from the private school teachers' opinions on what can be done to increase teachers' organizational happiness levels are grouped under five dimensions/categories. These dimensions/categories are "*Communication and Collaborative Work, Economic Expectations, Social Activities, Physical Needs, and Expectations from the Management*". The fifth category, Expectations from the Management, is divided into two sub-categories as "*Concrete Expectations and Psychological Expectations*". The results have indicated that the organizational communication and collaborative work, openness, accuracy, good job performance, adequate feedback, and information about performance have affected the happiness and performance of the employees in the organization.

The results have indicated that teacher happiness is affected by the school management structure, the human relations approach is primarily accepted as a dominant value in school

management, and recognition, dignity and success are related to happiness. For this reason, it can be concluded that the management structure in schools needs an understanding, value-oriented relationship network based on human relations.

Keywords: Happiness, organization, organizationalhappiness, private school teachers

Giriş

Toplumun en önemli kurumlarından birisi şüphesiz eğitim kurumlarıdır. Eğitim kurumlarının birçok iç ve dış paydaşı bulunmaktadır. Bu paydaşlar eğitim kurumlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Paydaşların eğitim kurumu ve eğitim hizmetleri üzerindeki etkisi olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz yönde de gerçekleşebilir. Eğitim kurumlarında öğrenci dışında kalan ve eğitim hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla idari, akademik ve yardımcı hizmetler kadrolarında istihdam edilen tüm bireyleri eğitim çalışanı olarak tanımlayabiliriz. Çalışanların başarısını ve verimliliğini etkileyen unsurlardan birisi mesleki doyum ve mutluluktur. Eğitim kurumlarında çalışanların mutluluğu, kurumla birlikte çalışanların da etkinliğini ve verimliliğini doğru orantılı olarak etkilemektedir. Çalışanların mutlu olması, örgüt ve çalışan açısından başarıyı beraberinde getirmekte ve olumlu duygular örgütsel amaçların gerçekleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Safaria, ve Suyono'a (2020) göre mutluluk yaşam doyumunu ile yakından ilgilidir. Mutlu bireylerin mutsuz bireylere göre daha tutkulu ve istekli oldukları kabul edilen bir görüştür.

Örgütlerde çalışanların mutluluğu, onları işlerine daha çok motive olmalarını sağlayacak, yaptığı işe odaklanacak, sorunlar karşısında düşünerek doğru karar verecek, örgütün güçlü ve başarılı olmalarını sağlayacaktır (Maham, Bhatti ve Öztürk, 2020). 21.yüzyılda ağır yaşam şartlarından kaynaklı olarak mutsuzluk, insanların belki de en büyük sorunlarından biridir. Dünyamızda yaşamlarını sürdüren insanlar, gelişen teknoloji, örgütler arasında rekabet, örgütün çalışanlardan beklentileri, şehir hayatı, eğitimsizlik, haksızlık ve özellikle de aile ve insan ilişkileri gibi konularda gittikçe kendilerini büyük bir mücadelenin içinde bulmaktadır. Bu gelişmelerin hepsi insanlarda mutsuzluğa sebep olan etkenler arasındadır. Kişinin kendisini mutsuz eden etmenleri bilmesi, çözüm açısından o kişinin kendisini daha iyi hissetmesini sağlayabilir. Bununla birlikte mutlu bireyin sorunlar ve olumsuzluklar karşısında tolerans aralığı genişlemekte, sabır ve sebat duyguları güçlenmektedir. Ozen'a (2018) göre mutluluk iyi yaşamın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Örgütsel ortamlarda da insanlar mutlu olmanın yolunu aramaktadırlar. Örgüt dışındaki mutluluk örgüt yaşamı içerisindeki mutluluğu yordasa da örgüt içinde ayrıca mutluluğu açıklayan farklı değişkenlerden söz etmek mümkündür. Okullar, örgütsel yapılardır. Okulların doğası, okulların amaçlarına ulaşmada öğretmenlerinin okullarına bağlı ve adanmış olmaları ile ilişkilendirilebilir. Okullarda öğretmenlerin okullarına bağlılıkları onların mutlulukları ile de ilişkili olabilir. Bu çalışmada öğretmenlerin özel okul bağlamında mutluluk olgusuna ilişkin algıları incelenmiştir.

Mutluluk Kavramı

Mutluluğun ne olduğu; mutlu birey, mutlu çalışan olma yolunda neler yapılması gerektiği, çalışanların mutluluğunun örgütsel mutluluğu nasıl etkilediği, örgütsel mutluluğun nasıl artırılacağı, hangi yöntemlerin kullanılacağı sorularına cevap bulmak örgütsel mutluluğu ve dolayısıyla başarıyı artıracaktır. Mutluluk kavramının çok farklı tanımlamaları yapılmış olmakla birlikte, Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Mutluluk, bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşmaktan duyulan kıvanç durumu" şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020).

Mutluluk, kişiden kişiye, ortama ve zamana göre değişen bir davranış şeklidir. Toplum içinde bireylerin iyi oluşları, iyi bir yaşamın içinde olma isteği, toplumsal bir amaç olarak mutluluk (Ozen, 2018) önemli bir olgu olarak kabul edilmektedir. Mutluluk olarak

adlandırdığımız şey, herkes tarafından farklı tanımlanmakla birlikte sürekli olan bir mutluluk durumu değildir. Mutluluk anlık olarak değişebileceği gibi kişiden kişiye değişen, iç huzur ve hayata bakış açısındaki farklılıklardır. Biz insanlar doğal olarak, mutlu olmak isteriz, ancak bunu her zaman tam olarak nasıl olduğunu anlatamayız. Bazı insanlar bunun tamamen bir şey elde etmek olduğunu düşünür: bir ilişki, maddi bir beklenti, mülkiyet, bir iş, çevre oluşturma vs sayılabilir. Ama gerçek şu ki, mutluluk etmenleri, herkesin elinde olan, istediğinde çoğu insanın ulaşabildiği yeredir. İnsanların çoğu yaşamlarının büyük bir bölümünü örgütlerde çalışarak geçirmektedir. Bu sebeple bir kişinin mutluluğunun, işyerlerindeki çalışma ortamının mutluluğunu da etkilediği bir gerçektir. Mutluluğun huzurla çok yakın bir ilişkisi vardır. Huzurlu ortamlarda çalışan insanlar mutluluğa daha yakın insanlardır. Bununla birlikte mutlu olan çalışan kurumdaki diğer çalışanlara da mutluluk kaynağı olabilmektedir. Baskı, anlayışsızlık, hoşgörüsüzlük, haksızlık gibi olumsuz davranışların hâkim olduğu ortamlar insana önce huzursuzluk verir; bu huzursuzluk zamanla mutsuzluğa dönüşür. Mutluluk, belki de insanların yaşamlarında kendini tanıma, çözme ve ona göre davranma şeklidir. İnsanların belki de kendisini, çevresini ve çalıştığı ortamı iyi olarak düşünmesi, algılaması ve ona göre davranması bir mutluluktur. Bu sebeple insanların huzur içinde yaşayabilmesi için devamlı olarak mutluluğu yakalamak için çaba göstermesi gerekmektedir.

İnsanların hayatlarını sürdürebilmesi için çalıştıkları örgütlere baktığımızda; “Özünde bir grup insanın belli amaçlar doğrultusunda tasarlanmış işbirliğine dayanan birlikteliği ile oluşan toplumsal bir sistem” şeklinde tanımlanmıştır (Ertekin, Ilgın ve Yengin, 2018). İnsanların birlikte çalıştığı ve çok fazla zaman geçirdiği örgütlerin çok farklı şekilde tanımlamaları da yapılmıştır. İnsanların çalıştığı örgütlerin temel taşı insan faktörüdür. İnsanlar yaşamları boyunca mutlu olmak için çalışır ve emek sarf ederler. Kişilerin mutluluğu, örgütlerin büyüüp gelişmesine katkı sağlayan ve belki de en önemli durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütün verimliliğini artırmak için çalışan personelin mutluluğuna önem veren örgütler, belirledikleri hedeflerine mutlu çalışanlar ile kolaylıkla ulaşabileceklerdir.

Çevremize baktığımızda toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve kâr elde etmek amacıyla farklı alanlarda, farklı büyüklüklerde kurulmuş ve faaliyet gösteren birçok örgüt bulunmaktadır. Bu örgütler ise; topluma hizmet etmek ve kar elde etmek amacıyla kurularak faaliyet gösteren, kamu örgütleri, sağlık örgütleri, eğitim örgütleri vb. şekilde sınıflandırılabilir (Ertekin, 2017). Bir örgüt olarak okula bakacak olursak, eğitim hizmeti verdiği için hizmet örgütü olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ancak diğer örgütlerle kıyasladığımızda okul; var olan örgütler gibi mal ve hizmet üretip satmak; bunun sonucunda kar elde etmek için değil, öğrencileri hayata hazırlamak ve topluma faydalı birer birey olarak yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Şişman (2012: 18) okulu, “Her şeyden önce kişiliğin biçimlendiği, öğrenmenin gerçekleştiği, eğitim hizmetinin üretildiği ve sunulduğu bir yer” olarak tanımlamıştır. Ülkemiz açısından baktığımızda okullar, insanları yetiştiren en önemli örgütlerdir. Okulların en önemli vazgeçilmez iki temel unsuru öğretmen ve öğrencilerdir. Okullar, verdiği eğitim hizmetini öğrenci açısından cazip hale getirmek zorundadır. Çünkü okullar öğrenciler için var olup hizmet doğrudan öğrenciye verilmektedir. Çelik’e (2002:145) göre, “Öğretme ve öğrenme faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürümesi için öğretmenle öğrenci arasında özel bir bağ ve köprü kurulmalıdır.” Okullarda öğrencinin başarı ve memnuniyeti kuşkusuz çalışanların mutluluğu yani örgütsel mutluluk ile sağlanacaktır. Mutluluk da mutsuzlukta bulaşıcıdır. Bu nedenle örgütlerdeki mutlu ve mutsuz insanlar çevresindeki insanları da etkiler. Örgütlerdeki çalışan insanların öğretmen olduğunu düşündüğümüzde etkileyecekleri insanların öğrenci olduklarını unutmamak gerekir. Huzurlu, mutlu olan ve kendini güvende hisseden öğrenci, öğrenmeye daha açıktır.

Örgütsel Mutluluk

Fisher'e (2010) göre örgütsel mutluluk, kişinin işine ve işyerine karşı beslediği olumlu duygulardır (Akt. Palihakkara ve Weerakkody, 2019). Örgütsel mutluluk, çalışanların bireysel ve örgütsel amaçlarının gerçekleştirilmesinde ortaya çıkabilecek yönetsel ve işlevsel sorunlarla etkili olarak mücadele etmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda örgütlerin başarılı ve verimli olabilmesi için Örgütsel mutluluk, çalışanın amaçları ile örgütün amaçlarının birlikte yapılması olarak değerlendirilmektedir (Bulut, 2015). Fisher'e (2010) göre iş yerinde mutluluk; 'örgüt tarafından sağlanan imkânlar sayesinde çalışanların kendilerini çalıştıkları kurumda daha değerli hissetmelerini ve çalışanların mesai arkadaşları ile huzur içinde işlerini severek yapmalarını sağlayan ortam' olarak ifade eder (Akt. Uyaroğlu, 2019; akt. Palihakkara ve Weerakkody, 2019; Tosten, Avcı ve Şahin, 2017). Çalışanların mutlu olması, örgüt ve çalışan açısından bazı olumlu sonuçları beraberinde getirmekte ve olumlu duygular örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde memnuniyet veren tecrübeler sayesinde örgütsel mutluluk anlamında önemli bir yer tutmaktadır (Arslan, 2018). Bir kurumda çalışanların örgütsel mutluluğunun yüksek olması, iş hayatlarında görevlerini en iyi şekilde yapmalarını sağlamakta, dolayısıyla örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesinde katkı sağlamaktadır. Paul, Budhwar ve Bamel (2020) göre de örgütsel ortamda çalışanların motivasyonu ve bağlılığı onların mutlulukları ile ilişkilidir. Örgütlerin pozitif psikolojik kapasitesi güçlü bir örgütsel yapının oluşmasına yol açmaktadır.

Mutluluk kavramına bireysel olarak baktığımızda mutlu bir birey, kişinin kendi özel yaşamını etkileyeceği gibi çevresini ve zincirleme olarak örgütsel mutluluğu da olumlu bir şekilde etkileyecektir. İş yerlerinde çalışanlar özel yaşamlarında mutlu veya mutsuz olabilmekte, bu da örgütlerin verimi açısından olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak bazı kişiler özel yaşamlarında mutsuz olup, iş yerlerinde mutluluğu yakalayabilmektedir veya bu durum çalışanlar açısından tam tersi de yaşanabilmektedir. Bazı çalışanlar dönem dönem farklılık göstererek mutlu veya mutsuz olabilmektedir. Kısaca mutluluğu, insanları her koşulda olumlu veya olumsuz olarak etkileyen bir duygu durumudur diyebiliriz. Bulut'a (2015) göre örgütsel mutluluk, "Bireylerin ayrı ayrı birbirinden bağımsız mutluluklarını ifade etmekten ziyade, bir bütün olarak örgütün mutluluğunu tanımlamaktadır." Okullarda öğretmenlerin başarısı, eğitim ve öğretime katkı sağladığı ölçüde artmaktadır. Örgütsel mutluluğun personel ile olumlu ilişki kurmaya yardımcı olacağı, bunun da örgüt üzerinde olumlu bir etki sağlayacağı düşünülmektedir. Maham, Bhatti ve Öztürk'e (2020) göre, verimliliği ve performansı artırmak, devamsızlığı azaltmak, örgütsel yaşamı iyileştirmek için çalışan mutluluğu büyük önem taşımaktadır. Sezer ve Can'a (2020) göre okullarda mutluluk, okulun sahip olduğu fiziksel ekipman, okul ortamı, sosyal etkinlikler, öğretmen nitelikleri eğitim politikası gibi bir çok değişkenden etkilenmektedir. Öğretmenler için okulda mutluluk öğretim sürecinde onların işlerini daha etkili ve verimli gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır.

Okullarda Mutluluk

Milli Eğitim Temel Kanununda öğretmenlik; "Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili olarak yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği" şeklinde tanımlanmaktadır (Milli Eğitim Temel Kanunu [METK], 1973: madde 43). Bu tanım hem devlet okullarında hem de özel okullarda öğretmenlik yapanları kapsamaktadır.

Tüm resmi ve özel okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Özel öğretim kurumları ülkemizde son yıllarda yaygınlaşmış ve gelişim göstermiştir. Özel okul sektörü yeni olmasıyla birlikte kendi özel çalışma koşulları ve standartlarını oluşturmuştur. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda çalışan personel, belirlenen mevzuat ve düzenlemelere göre çalışırken, özel okulda çalışan öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı mevzuatının yanı sıra İş Kanunu ve kurumun özel düzenlemelerine göre çalışmak zorundadırlar. Özel okullarda çalışan

öğretmenlerin mutlu veya mutsuz olma durumu performanslarını olumlu veya olumsuz etkileyecektir. Mutsuz öğretmenler okulun başarı ve verimini düşürecek ve belki de gelecek yıl değerlendirildiğinde o okulda çalışamayacaklardır.

Yapılan literatür taraması sonucunda, eğitim kurumlarında “örgütsel mutluluk” konusunun, araştırmalarda az da olsa yer aldığı görülmüştür. “Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel mutluluk algılarının incelenmesi” konusunda (Bulut, 2015) tarafından bir norm çalışması ve Ertong, (2018) tarafından “Okullarda öğretmenlerin örgütsel mutluluğunu etkileyen faktörlerin incelenmesi” konusunda benzer araştırmalar yapılmıştır. Ancak ülkemizde son yıllarda yaygınlaşan özel okullarda çalışan öğretmenlerin çalıştıkları kurumlarda, “mutluluk ve örgütsel mutluluk” algı seviyelerinin belirlenmesi ile ilgili yapılmış bilimsel bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Özel okullarda rekabetin yoğunluğu sebebiyle örgüt, öğretmenlerden beklentilerini artırmakta, bunun da öğretmenlerin örgütsel mutluluğunu etkilediği düşünülmektedir. Özel okullarda çalışan öğretmenlerin mutluluk ve örgütsel mutluluk algısının belirlenmesi açısından literatürdeki boşluğu doldurması sebebiyle çalışmamız önemli görülmektedir. Bu çalışmayı gerçekleştirmekteki amacımız; eğitim alanının vazgeçilmez unsurlarından olan öğretmenlerin çalıştıkları özel okullarda “örgütsel mutluluk” farkındalıklarının anlaşılması, öğretmenlerin algılarının örgütsel mutluluk üzerindeki etkisinin incelenmesi ve örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması için ne tür önlemlere ihtiyaç duyulduğunun belirlenmesidir. Belirlenen bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin “Mutluluk olgusu” na ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğretmenlerin “Örgütsel mutluluk” ile ilgili deneyimleri nelerdir?
3. Örgütsel mutluluğun, öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı duygular nelerdir?
4. Öğretmenlerin “Örgütsel mutluluk” düzeyleri nasıl artırılabilir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel bir çalışma olup, nitel araştırmalarda kullanılan bir desen olan, “olgu bilim deseni” ile çalışma yürütülmüştür. Olgubilim, “olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için bireylerin deneyimlerinden yararlanan bir araştırma yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Onat Kocabıyık, 2016). Bu nitel çalışma deseni farkında olduğumuz fakat ince ayrıntıları bilmediğimiz olguları incelemede kullanılan bir araştırma desendir. Olgubilim deseninde veri olarak kullanılacak kaynak, “araştırma konusunu yaşayan veya bunu ifade edebilecek birey ya da gruplar”dır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 78). Araştırmada özel okul öğretmenlerinin “Mutluluk” ve “Örgütsel Mutluluk” ile ilgili deneyimleri, bunları nasıl anlamlandırdıkları, çalışmamızın eksenini oluşturmaktadır. Bu nedenle “Mutluluk” ve “Örgütsel Mutluluk” ile ilgili görüşlerini açıklamalarını sağlamak amacıyla olgubilim deseni seçilmiştir. Araştırmanın nitel verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan veri toplama aracı olan, “görüşme yöntemi” ile toplanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada nitel araştırma yöntemi olan amaçlı örnekleme yöntemlerinden “maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi” kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi, “Örneklemin problemle ilgili olarak kendi içinde benzeşik farklı durumlardan oluşturularak belirlenmesi ve çalışmanın bu durumlar üzerinden yapılması” şeklinde tanımlanmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2019: 93; Karasar, 2013:77). Bu yöntemle özel okullarda çalışan öğretmenlerin brans, kıdem, cinsiyet, medeni durum, okul türü, öğretmen sayısı gibi çeşitlilik gösteren durumlar üzerinden aynı olan

yönlerini ve birbirlerine benzer olan yönlerini tespit etmeye çalışılarak, bu çeşitliliğe göre çalışmanın ne gibi farklılıklarının olduğunu belirlemektir. Bu çalışmamızda yöntem olarak “Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi”nin tercih edilme sebebi; okulların pandemi sürecinde kapalı olması, öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde evlerinden eğitim vermesidir. Bu kapsamda araştırmamızda belirlediğimiz öğretmen grubu olarak Sivas ili 2020-2021 eğitim öğretim yılında özel okullarında okul öncesi-ilk-orta-lise kademesinde çalışan 300 öğretmenden branş, kıdem ve cinsiyete göre belirlenmiş 20 öğretmendir.

Tablo1.Örnekleme Betimleyen Bazı Demografik Özellikler

Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	12	60
	Erkek	8	40
	Toplam	20	100
Medeni Durum	Evli	15	75
	Bekâr	5	25
	Toplam	20	100
Branş	Sözel Branşlar	8	40
	Sayısal Branşlar	4	20
	Resim-Müzik-Beden Eğitimi vb.	7	35
	Yabancı diller	1	5
	Toplam	20	100
Kıdem	1-3 Yıl Arası	2	10
	4-7 Yıl Arası	8	40
	8-13 Yıl Arası	5	25
	14 Yıl ve Üstü	5	20
	Toplam	20	100
Okul Türü	Okul Öncesi	2	10
	İlkokul	6	30
	Ortaokul	8	40
	Anadolu /Fen Lisesi	4	20
	Toplam	20	100
Mezuniyet	Lisan	14	70
	Lisans Üstü	6	30
	Toplam	20	100
Öğretmen Sayısı	1-29	4	20
	30-44	5	25
	45 Üstü	11	55
	Toplam	20	100
Çalışma Statüsü	Kadrolu	18	90
	Ücretli	2	10
	Toplam	20	100

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, örnekleme oluşturulan Sivas ilindeki özel okullarda çalışan öğretmenlerin örgütsel mutluluk hakkındaki görüşleri, mutluluk ile ilgili duygu ve düşüncelerinin neler olduğu, örgütsel mutluluğu etkileyen durumları belirlemeye çalışan nitel bir veri toplama yöntemi olarak, “Yarı yapılandırılmış kişisel görüşme formu” kullanılmıştır.

Nitel Veri Analizi

Nitel veri analiz yöntemi ile özel okullarda çalışan öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucu verilerin analizinde, en çok kullanılan yöntemlerden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. Silverman’a (2006) göre içerik analizi, veriler üzerinde ilk olarak gerekli kodlamasının yapılması ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi işlemidir. Başlangıç olarak araştırmada veri toplama yöntemlerinden “görüşme rehber formu” kullanılarak özel okul öğretmenlerinin mutluluk ve örgütsel mutluluk ile ilgili düşüncelerini belirlenmeye

çalışılmıştır. Çalışma verileri, pandemi sürecinde okullarında uzaktan eğitim yapan özel okul öğretmenleri ile yüz yüze, telefon ve ZOOM üzerinden görüşülerek yapılmıştır. Öğretmenlere görüşme yapılmadan önce görüşmenin amacı açıklanarak, sorulara verdikleri cevaplar alınan sözlü izin doğrultusunda kayıt altına alınmış, adlarının ve okullarının gizli tutulacağı öğretmenlere açıklanmıştır. Bu kayıtlar, daha sonra yazılı metne dönüştürülmüştür. Katılımcıların bilgilendirmelerinde araştırmacı tarafından “neden”, “niçin”, “nasıl” şeklinde yöneltilen sorulara verdikleri cevaplarla görüşme formunun geçerliliği artırılmaya çalışılmıştır. İçerik analizine tabi tutulan yarı yapılandırılmış görüşme formuna verilen cevaplar ile yeni değişkenlerin bulunması ve verilerin kodlanması işlemi yapılmıştır. Veri elde etme işleminde mutluluk ve örgütsel mutluluk temaları kullanılmıştır.

Nitel Araştırma Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Bilimsel araştırmada geçerlilik ve güvenilirlik, elde edilen sonuçların inandırıcılığı, çalışmalarda en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilir. Bu yönden geçerlilik ve güvenilirlik, araştırmalarda çok sık kullanılan ölçütlerdir. Araştırmalarda nicel çalışmalarda veri toplama araçları ve araştırma yöntemi geçerliliğini ve güvenilirliğini çok dikkatli test etmesi ve sonuçları ilgililere rapor etmesi beklenirken, nitel araştırmalarda geçerlik-güvenirlik çok farklı olarak ele alınır. Nitel araştırmaların eleştirilen yönü güvenilirlik açısından nicel araştırmalar gibi yöntem ve testlerin olmayışıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 289).

Guba ve Lincoln (1982), geçerlilik ve güvenilirlik kriterlerini inanılabilirlik, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik olmak üzere dört başlık altında toplamıştır. İnanılabilirliği artırmanın yolu uzun süreli etkileşim, katılımcı teyidi, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme ve uzman incelemesidir. Nitel bir çalışmada inanılabilirliği sağlamanın iyi yolu uzun süreli etkileşimdir (Akt. Başkale, 2016).

Nitel araştırmacılar McMillan ve Schumacher (1997) yaptıkları araştırmada, insanların yaşamlarını sürdürdükleri çevresinden olumlu ve olumsuz olarak çok fazla etkilendiği, bu sebeple araştırılacak olan davranışların kendi yaşadıkları çevrede gözlemlenmesinin araştırmanın doğru sonuçları ortaya çıkaracağını belirtmişlerdir (Akt. Işıkoğlu Erdoğan, 2005). Araştırmada katılımcıların doğal ortamındaki davranışlarını belirlemek düşüncesiyle nitel araştırma yöntemiyle tasarlanmıştır.

Araştırmacı tarafından hazırlanan çalışma ile ilgili istenen veriler, “Yarı yapılandırılmış görüşme formu taslağı” ile sağlanmıştır. Öğretmenlerin görüşme formunda belirlenen sorular ışığında, çalışmanın “iç geçerlilik (inandırıcılık), dış geçerlilik (aktarılabilirlik) ve iç güvenilirlik (tutarlılık) ve dış güvenilirlik (teyit edilebilirlik)” için, buldukları çevreye ve ortama bağlı kalarak, soruları cevaplamaları sağlanmıştır.

İç Geçerlik (İnandırıcılık): Araştırma süresince izlenen yolun ve sürenin çalışılan durumu ortaya çıkarmadaki yeterliliği olarak ifade edilirken; dış geçerlilik ise, araştırma sonuçlarının genellenip genellenmeyeceğini ifade etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 299; Karataş, 2017: 87; Özdemir, 2010). Çalışmanın iç geçerliliğini artırmak için; katılımcılara görüşmeden ortaya çıkacak bulguların ilgili bilimsel bir araştırmada kullanılacağı, elde edilen verilerin ve kişisel bilgilerin kesinlikle başka bir yerde kullanılmayacağı belirtilmiştir. Öğretmenlere görüşme sırasında “mutluluk ve örgütsel mutluluğun” farkını belirlemek amacıyla açıklamalar yapılmış ve ilk olarak mutluluk kavramı ile ilgili soruları cevaplamaları istenmiştir. Görüşme sonunda belirlenen veriler ışığında, çalışmanın geçerliliği sağlamak açısından yazılı hale getirilmiş ve araştırmacı tarafından elde edilen verilerin tarafsızlığını sağlamak için devamlı olarak danışman hocanın ve iki uzman kişinin görüşü alınmıştır. Uygulama sonrasında, öğretmenlerin görüşme formundaki sorulara verdikleri cevaplar, ilk olarak araştırmacı tarafından incelenmiş ve daha sonra danışman öğretmen ve iki uzman tarafından da tekrar gerekli incelemeler yapılmıştır.

Dış Geçerlik (Aktarılabirlik): Nitel araştırmada olay ve olgular derinlemesine ve ayrıntılı incelemeye yöneldiği için de genellenme yapılamaz (Yıldırım ve Şimşek: 2013, 303). Çalışmamızda dış geçerliğini sağlamak amacıyla öğretmenlerden elde edilen veriler, yorum katılmadan ve doğrudan alınan alıntılara yer verilerek, uygun seviyede çeşitleme ve betimleme çalışması yapılmıştır.

İç Güvenilirlik (Tutarlılık): Nitel araştırmamızın güvenilirliğinin artırılması için Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği "Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)" güvenilirlik formülü kullanılarak hesaplama yapılmıştır. Sosyal olguların nedenlerini açıklamaya dönük olan Miles-Huberman modeline göre analiz; verilerin düzenlenmesi veya azaltılması, verilerin sergilenmesi, sonuçların tasvir edilmesi ve doğrulanmasını içeren bir süreçtir (Akt. Baltacı, 2017). Miles-Huberman yöntemine göre, görüşme formundaki veriler hesaplanarak elde edilen sonuçlar çalışma açısından güvenilir sayılmıştır (Miles ve Huberman, 2016). Görüşme formunun "iç güvenilirliği" için elde edilen verilerin uyumluluğu araştırmacı tarafından belirlenerek tespit edilmiştir.

Dış Güvenilirlik (Teyit edilebilirlik): Tam nesnelliğin imkânı olmadığı nitel çalışmalarda, araştırmacının çalışmada katkısının hiç olmadığı bir araştırmadan bahsedilemeyeceği varsayılır. Bu yönden nitel bir çalışmada araştırmacı topladığı verileri elde ettiği sonuçlarla onaylaması beklenir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 306). Araştırmada dış güvenilirliğin sağlanması için görüşmelerin nasıl yapıldığı, analiz ve yorumların nasıl gerçekleştirildiği ve sonuçların nasıl elde edildiği ile ilgili olarak gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Yapılan araştırmada, pandemi dönemi olması sebebiyle, öğretmenlerle çalışmayla ilgili mümkün olduğunca yüz yüze, bazıları ile telefon veya ZOOM üzerinden gerekli açıklama ve görüşmeler yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırmamızın bu bölümünde özel okul öğretmenlerinin mutluluk ve örgütsel mutluluk anlamıyla ilgili algılarının neler olduğu; örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı etkiler ve örgütsel mutluluğu artırmak için yapılması gerekenler konusunda öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Araştırmada dört alt probleme ait toplam dört tema belirlenmiştir.

Mutluluk Anlamına İlişkin Bulgular

Çalışmamızda ilk olarak "Öğretmenleri özel yaşamlarında mutlu ve mutsuz eden durumlar" alt çalışmamızda ilk olarak "Öğretmenleri özel yaşamlarında mutlu ve mutsuz eden durumlar" alt problemine ilişkin cevaplar verilmiştir. Burada katılımcı öğretmenlere "Sizce mutluluk nedir ve sizin mutluluğunuzu etkileyen durumlar nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 1 ile verilmiştir:

Tablo 1. Mutluluk Anlamına İlişkin Görüşler

Tema	Kategoriler Duygular	Kodlar
Mutluluk Anlamına İlişkin Görüşler		İyi hissetme duygusu
		Değer görme duygusu
		Pozitif olma durumu
		Aidiyetlik hissini yaşama
		Hayattan yorgun olmama durumu
		Aile bireylerini ve işini kaybetme duygusu
		Başkalarının mutluluğunu görme
		Küçük şeylerden mutlu olma
		Sevdikleriyle vakit geçirme
		Mükemmeliyetçi olma
		Sağlıklı olma durumu
		Stresten uzak olma durumu

	Paylaşılan yaşantılar Sevdikleriyle vakit geçirme Anı yaşama arzusu Var olan ile yetinme durumu
İş ortamı	İnsanları olduğu gibi kabul etme İşini sevmek duygusu İşte üretken olma durumu Mesleki doyum olması İş stresi olmaması Etkinlikler yapma durumu Huzurlu iş ortamı Haksızlığa uğramamak İş yerinde Adalet
Başarı	İş memnuniyeti olması Maddi sıkıntılar yaşamamak İş Başarısı durumu Öğrenci başarısı durumu Birilerin hayatına dokunmak Gerçekleşen beklentiler Öğrencilerin duygularının birbirine yansımaları Öğrencilerden olumlu dönütler alma Faydalı olma durumu
Saygınlık	Saygı görme durumu Beğenilme duygusu Takdir edilme arzusu Taltif edilme arzusu Toplumsal saygınlık arzusu
Özel Yaşam Alanı	Kendine güven duygusu Aile ilişkilerini etkileme durumu Aktiviteler yapma İş ve özel hayatın birbirine yansımaları Kendine zaman ayırma Kendine değer verme

Tablo 1’de görüldüğü gibi özel okul öğretmenlerin mutluluklarını etkileyen veriler kodlanmış ve beş boyut/kategori altında toplanmıştır. Mutluluklarını etkileyen unsurların “*Duygular, İş ortamı, Başarı, Saygınlık, Özel yaşam Alanı*” olduğu görülmektedir. Özel okul öğretmenlerinin arasında mutluluğun anlamına ilişkin temadan, en fazla kod belirtilen, “*Duygular boyutu*” olmuştur. Burada öğretmenlerimizin görüşlerine göre mutluluk ve mutsuzluk algısının insanların kendisine özgü olduğu ve kişiden kişiye farklılık göstermekte olduğunu görülmektedir. Öğretmenlerimiz mutluluk kavramı üzerinde durarak, mutluluğun insanlıkla birlikte paylaşılan ve devamlı olarak istenilen ve arzu edilen bir duygu olduğu belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin iş ortamı ile ilgili olarak belirlenen konuların, örgütlerde mutluluk ve mutsuzluk yönünden çalışanları olumlu veya olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Öğretmenler örgütsel mutluluk ile ilgili olarak, insanların bireysel değil, çalıştığı ve ortak amacı olan bütün kurumlarda mutluluğa ulaşma gayretini içerisinde olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcı görüşlerine göre, insanların özel yaşamındaki mutluluk/mutsuzluğu, iş hayatlarındaki çalışma ortamlarını da olumlu veya olumsuz etkilediği görülmektedir.

Başarı, saygınlık ve özel hayatla ilgili olarak öğretmenler, özel hayatlarında karşılaştıkları zor şartların onların okul hayatlarına da yansımalarının gayet doğal bir durum olduğu; iş ve öğrenci başarısı, emeklerinin görülüp takdir edilmesinden mutlu olduklarını

ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin mutluluk ve mutsuzluk ile ilgili olarak, işi ve öğrencileri sevmek ve başarılarından mutlu olmak ve işlerinin planladıkları gibi gittiğinde, saygı ve değer gördüklerinde mutlu oldukları ve başarıya ulaştıkları görülmektedir.

Örgütsel Mutluluk Anlamıyla ilgili Bulgular

Çalışmamızın ikinci alt problemi olarak özel okul öğretmenlerinin “Örgütsel Mutluluğun Anlamıyla ilgili Görüşleri nelerdir?” alt problemine ilişkin cevaplar verilmiştir. Burada katılımcı öğretmenlere “Sizce örgütsel mutluluk nedir? Okulunuzla ilgili örgütsel mutluluk deneyimleriniz ve mutlu bir okula ait görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 2 ile verilmiştir:

Tablo 2.Örgütsel Mutluluk Anlamıyla İlgili görüşler

Tema	Kategoriler	Kodlar
Örgütsel Mutluluk Anlamıyla ilgili görüşler	İşe Odaklanma ve İş Verimi	İşini iyi ve severek yapma Sürekli ve etkili eğitim Kendini yenileme İş ve öğrenci başarısı Sistemli çalışma İşbirlikli çalışma Motivasyon artırıcı çalışma Yaşamsal deneyimler Farklılıkları kabul etmek Ekip çalışması Çalışma arzusu Amaç ve değerlerde birliktelik
	Yönetim Yapısı ve Beklentiler	Yönetim yapısı ve tutumu Kurumsal olma durumu Performansa göre maaş Özlük haklarının iyileştirilmesi Çalışanlara arasında adalet Çalışma ortamının iyileştirilmesi Ekonomik beklentiler İş güvencesi sağlama Huzurlu iş ortamı Esnek çalışma ortamı Fikir birliği içinde olma Fikirleri iletebilme ortamı Farklı beklentilere cevap Takdir edilme duygusu Değerli hissettirme Güvende hissettirme Huzurlu iş ortamı
	İnsan İlişkileri	Sosyal etkinlikler yapma İyi hissetme duygusu Saygı görme İçtenlik olması durumu Özgürlük duygusu Yapıcı olma durumu Duygu kontrolü sağlama Güler yüzlü olma Etkili ve kaliteli iletişim sağlama Pozitif psikoloji durumu Zihinsel iyi oluş durumu Duyguların paylaşımı Aitlik duygusu

---

Başkalarının mutluluğu
Huzurlu yaşam
İşte vijdan rahatlığı
Aile ve arkadaş ile aile gibi olma
Açık olma durumu
Destek olma durumu

Tablo 2’de görüldüğü gibi özel okul öğretmenlerinin Örgütsel Mutluluğun anlamıyla ilgili görüşlerinden elde edilen veriler kodlanmış ve dört boyut/kategori altında toplanmıştır. Örgütsel Mutluluğun anlamıyla ilgili görüşlerin “İşe odaklanma ve İş Verimi, Yönetim Yapısı ve Beklentiler, İnsan İlişkileri ve Örgütte Mutsuz Eden Durumlar” olduğu görülmektedir. İşe odaklanma ve iş verimi ile ilgili “*Motive edici, işini severek iyi yapma, sürekli eğitim, yenileme, başarı, sistemli ve işbirlikçi*” çalışmaların olması gerektiğinden ağırlıklı olarak bahsettikleri görülmektedir. Yönetim yapısı ve beklentiler kategorisinde mutlu bir okula ilişkin görüşler sorusuna katılımcılar yöneticilerin tutum ve davranışlarının, çalışma ortamının iyileştirilmesinin örgütsel mutluluğun ortaya çıkmasında önemli olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlerin okullarda eğitim ve öğretim faaliyeti ile birlikte örgütsel mutluluğu etkileyen unsurların başında; öğretmenlerin kendi aralarındaki etkileşim, öğretmen-öğrenci arasında yaşanan etkileşim, öğretmen ve yöneticiler arasındaki etkileşim vb. şekillerde etkileşiminin söz konusu olduğunu görülmektedir. İnsan ilişkileri kategorisinde öğretmenler, özellikle toplumda önemli yeri olan okullarda iletişimin ve insan ilişkilerinin fazlasıyla yaygın olduğunu belirtmişlerdir.

Mutsuz eden durumlar kategorisinde katılımcılar, mutsuz eden durumlarla ilgili ortaya çıkan bu problemlerin kişileri mutsuz ettiğini, iş verimi ve sosyal yaşam kalitesini düşürdüğü ortaya koymuşlardır. Öğretmenlerin örgüt ve bireysel mutlulukları, çalışılan örgütü de olumlu veya olumsuz etkileyecek, böylece örgüt olarak başarılı ve mutlu olma durumu, örgütsel mutluluk olarak karşılıklarına çıkacaktır.

Örgütsel Mutluluğun Öğretmenlerin Yaşantıları Üzerinde Yarattığı Bulgular

Çalışmamızın üçüncü alt problemi olarak özel okul öğretmenlerinin “*Örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerindeki yarattığı etkiler nelerdir?*” alt problemine ilişkin cevaplar verilmiştir. Burada öğretmenlere “*Sizce örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı duygular nelerdir? Örgütsel mutluluk düzeyi yüksek öğretmenlerin bu durumun özel yaşamlarına nasıl yansıdığı hakkında görüşleriniz nelerdir?*” soruları yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3 ile verilmiştir:

Tablo 3. Örgütsel Mutluluğun Öğretmenlerin Yaşantıları Üzerinde Yarattığı Etkiler ile İlgili Görüşler

Tema	Kategoriler	Kodlar
Örgütsel Mutluluğun öğretmenlerin Yaşantıları Üzerinde Yarattığı Etkiler	Olumlu Etkiler	Pozitif psikoloji duygusu Zihinsel iyi oluş durumu İş ve Öğrenci Başarısı İş birliği içinde çalışması İş verimliliği sağlama İş ve özel hayatın birbirine olumlu yansımaları Değerli olduğunu hissetmesi İş arkadaşlarıyla anlaşması İş yerinde Adaletli olmak Yapılan işi sevmesi İş yerinde anlayışlı olunması İş garantisi sağlama Yeteli maaş sağlama Aile ve sosyal yaşam durumu Mesleki doyum sağlama İş yerine bağlılık duygusu Çalışma arkadaşları ile paylaşım Hizmetiçi eğitim verilmesi
	Olumsuz Etkiler	İş ve özel hayatın birbirine olumsuz yansımaları Yoğun mesai durumu Maaşta Adaletsizlik durumu İş yerinde stres Mecburi çalışma zorunluluğu Çalışma koşullarının iyileşmemesi Ekonomik sıkıntıların yansımaları İş yerinde değersizleştirme İş yerinde güvensiz hissetme Mesleki doyum düşüklüğü Huzursuzluk hissi Ait hissetmeme duygusu İşyeri ile ilgili negatif düşünme Tükenmişlik durumu İhtiyaçları karşılayamama durumu Psikolojik baskı durumu İşi sevmeme durumu

Tablo 3’de görüldüğü gibi özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı etkilerin neler olabileceği hakkındaki görüşlerinden elde edilen veriler kodlanmış ve iki boyut/kategori altında toplanmıştır. Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı etkileri ile ilgili görüşlerin “*Olumlu Etkiler, Olumsuz Etkiler*” şeklinde iki alt kategori şeklinde olduğu görülmektedir. Özel okul öğretmenleri örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı etkileri ile ilgili olumlu duygularla ilgili olarak *katılımcılar*, olumlu etkilerin yoğunlukla yaşandığı örgütlerde kişilerin mutlu olmasının doğal olduğunu, mutluluğun çalışma ortamını ve performansını etkilediği kadar özel hayatı da olumlu veya olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerinde yarattığı etkiler kategorisinin ikincisi ise olumsuz duygulardır. Farabi’nin de değindiği gibi her şey zıttı ile bilinir. Bu nedenle mutlu olmayı bilmek kadar mutsuzluğu da bilmek gerekir. Araştırmamızda görüldüğü gibi özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğunu sağlayan unsurların başında maaş ve SSK ödemeleri; iş garantisi, sosyal ve iş çevreleri, aile ve çalışma arkadaşları gibi sosyal ve çevresel faktörlerin geldiği görülmektedir.

Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluk Düzeylerinin Artırılması ile İlgili Bulgular

Çalışmamızın dördüncü alt problemi olarak özel okul öğretmenlerinin “*Öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması için neler yapılmalıdır?*” alt problemine ilişkin

cevaplar verilmiştir. Burada özel okullarda çalışan öğretmenlere “*Örgütsel mutluluğun artırılması hakkında görüşleriniz nelerdir? Okulunuzda öğretmenlerin örgütsel mutluluklarını artırabilmek için ne tür önlemlere ihtiyaç bulunmaktadır? Okulda görev yapan öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerini artırma noktasında okul yöneticisine düşen görevler nelerdir*” soruları yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4 ile verilmiştir:

Tablo 4.Özel Okullarda Örgütsel Mutluluğun Artırılması ile ilgili Görüşler

Tema	Kategori	Kodlar
Örgütsel Mutluluğun Artırılması ile ilgili Görüşler	İletişim ve İşbirlikli Çalışma	Etkili dinleme Önyargıdan uzak olma Açık olma durumu Etkili iletişim Pozitif düşünce İyi niyet durumu İletişim bozukluğu İşi iyi yapmak İletişimsizlik durumu İş başarısı Çalışanların motive edilmesi
	Ekonomik Beklentiler	Maaş artışı Gelir yetersizliği Maaştaki adaletsizlik SSK ödemelerinin yapılması Maaşların zamanında ödenmesi Maaşın eksik yatması Performansa göre maaş verilmeli Devlete geçme isteği Emeğin karşılığının ödenmesi Maaş standartları Yaşam standartları Ekonomik doyumun sağlanması
	Sosyal Faaliyetler	Hizmet içi eğitim Sosyal etkinlikler Hediyeleşmek Kurum dışı buluşmalar Eğlenceli ortamlar
	Fiziksel İhtiyaçlar	Çalışma ortamını iyileştirme Öğretmen ihtiyaçları Eğitim araç gerecinin karşılanması
	Yönetimden Beklentiler	Kurumsallık Hiyerarşik düzen Özel okul yönetmeliği İş disiplini Sistemli çalışma İş deneyimi Adil görev dağılımı İş güvencesi Esnek çalışma koşulları Veli ve öğretmenin karşı karşıya getirilmesi Koordination eksikliği Yoğun mesai İş yükü ağırlığı Dönüşümlü görev dağılımı Sistemli çalışma
	Somut Beklentiler	

	İstikrarlı yönetim yapısı
Yönetimden Beklentiler	Fikirleri iletebilme arzusu
Psikolojik Beklentiler	Saygınlık durumu
	Anlayışlı olma durumu
	Sabırlı olma durumu
	Yapıcı eleştiri yapıcı davranışlar
	Fırsat eşitliği sağlama
	Tarafsızlık durumu
	Samimiyet ve güvende hissetme
	Şartları kabullenme durumu
	Takdir Etme arzusu
	Değer görme durumu
	Yönetimim üslup ve tavır
	Adalet ve eşitlik
	Çözüm odaklı olma
	Pandemi'nin olumsuz etkisi
	Veli memnuniyetinin ön planda olması
	Motive artırıcı çalışmalar

Tablo 4’de görüldüğü gibi özel okul öğretmenlerinin öğretmenlerin örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması için neler yapılabileceği hakkındaki görüşlerinden elde edilen veriler kodlanmış ve beş boyut/kategori altında toplanmıştır. Bu boyut/kategoriler “İletişim ve İşbirlikli Çalışma, Ekonomik Beklentiler, Sosyal Faaliyetler, Fiziksel İhtiyaçlar Yönetimden Beklentiler” olmuştur. Beşinci kategori olan Yönetimden Beklentiler ise “Somut Beklentiler ve Psikolojik Beklentiler” şeklinde iki alt kategoriye ayrılmıştır. Örgütsel iletişim ve işbirlikli çalışma ile açıklık, doğruluk, işini iyi yapma, performansla yönelik dönüt ve bilginin, yeterli olması, örgütte çalışanların mutluluğu ve performansını etkilediği görülmektedir.

Ekonomik beklentiler ile ilgili katılımcılar; maaş ve SSK ödemeleri, iş garantisi olmaması ve yoğun mesainin olmasının kendilerini olumsuz etkilediğini, örgüt içinde yaşanan stres, maddi yönden yaşanan sıkıntılar ve dolayısıyla okullarda mutsuzluk, performansta azalma, değişik riskler, bozulan insan ilişkileri gibi birçok olumsuz durumu da beraberinde getireceğini ifade etmişlerdir.

Sosyal faaliyetler ile ilgili öğretmenlerin, birlikte yaptıkları geziler, eğitim seminerleri, önemli yer ve kişilere yapılan ziyaretler, özel gün ve gecelerle ilgili eğlence programlarının örgütsel mutluluk algısını artırdığı görülmektedir. Ayrıca okulların fiziki mekanın iyileştirilmesi, hem öğretmen hem de öğrenci için yaşanılır okul ortamının oluşturulması örgütsel mutluluğu olumlu yönde etkileyecektir.

Yönetimden beklentiler olan 5.Kategori “Somut Beklentiler” ve “Psikolojik Beklentiler”. Olarak iki alt kategoriye ayrılmıştır. Özel okulda çalışan öğretmenlerin mutlu olmalarında en önemli unsurlardan birinin ekonomik beklenti yani maaş ve iş güvencesi olduğu görülmektedir. Pandemi kaynaklı okulların ekonomik sıkıntı yaşadığı, bu sıkıntılarının kendilerine olumsuz yansıdığını maaş ve SSK ödemelerinin eksik ve zamanında ödenmediğini belirtmişlerdir. Maaş insanın önce kendine sonra ailesine yetebilme göstergesi ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için gereken en önemli unsurdur. Öğretmenlerin ekonomik olarak tatmin olmadığında ister istemez ailesinin ve kendisinin ihtiyaçlarını karşılayamadığı zaman ailede veya çalıştığı ortamda sıkıntılar ortaya çıkacaktır.

Özel okul öğretmenlerinin çalıştıkları okul ortamının adaletli olması, personele verilen değer, iş yerinde sevilme, sayılma, değer görme ve takdir edilme gibi faktörlerin çalışanlar açısından aldıkları maaş kadar önem taşıdığı da görülmektedir. Özel okul öğretmenleri çalıştıkları okulda, sorunların büyük bölümünü adaletsizlik ile ilgili olduğunu, kurumda yaşanan adaletsizlik duygusunun hem birey hem de çalıştığı kurum açısından kötü bir durum olduğunu ve verimi düşürdüğünü ifade etmişlerdir.

Özel okul öğretmenlerinin görüşlerine bakıldığında; okul yöneticilerinin yeniliğe açık ve devamlı gelişen bir anlayışa sahip olmaları, çalışanlarını önemseyen ve değer veren, çalışanların her yönden huzurlu ve rahat çalışabilecekleri, emeğin ve verdikleri çabanın karşılığı göreceklere maaşın personele sunulduğu, çalışana gösterilen ciddiyet ve performans karşısında motivasyon sağlayacak şartların sağlandığı okullarda çalışmak istemektedirler.

TARTIŞMA

Öğretmenleri özel yaşamlarında mutlu ve mutsuz eden durumlarla ilgili alt probleme ilişkin elde edilen bulgular ulaşılan kategorilere göre değerlendirildiğinde; duygular kategorisiyle ilgili olarak ulaşılan bulgular, Uzun ve Kesicioğlu'nun (2019) okul öncesi öğretmenlerinin örgütsel mutluluğu ile iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkilerin incelenmesine dair çalışmasının bulgularıyla uyumludur. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre; öğretmenler okullarında daha çok olumlu duygulara sahip oldukları zaman kendilerini okulun amaçlarıyla özdeşleştirmekte ve okulun bir parçası olarak kalma istekleri de devam etmektedir. İş ortamı ile ilgili bulgular ise Şahin, Yenel ve Kılıç'ın (2019) Mutlu Bir İş Ortamına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin PERMA Modeline Göre İncelenmesi başlıklı çalışmalarının bulgularını desteklemektedir. Söz konusu çalışmanın bulgularına göre; katılımcılar için mutlu bir iş ortamının en önemli bileşenlerinin *pozitif ilişkiler, pozitif duygular ve başarıya ilişkin durumlardır*. Başarı kategorisiyle ilgili bulgular da iş ortamıyla ilgili bulgulara ilişkin Şahin, Yenel ve Kılıç'ın yukarıdaki araştırmasına ek olarak Bulut'un (2015)Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Mutluluk Algılarının İncelenmesi: Bir Norm Çalışması adlı doktora tezinin bulgularıyla da uyumludur. İlgili araştırmada akademik başarısı yüksek olan okullarda çalışan öğretmenlerin iş doyumlarının daha yüksek olmasına bağlı olarak daha mutlu olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla başarı, bireysel ve örgütsel mutluluğu doğrudan etkileyebilmektedir. Saygılık kategorisine ilişkin literatürden elde edilen bulgular ise çalışmamızın bu alandaki bulgularıyla doğrudan değil dolaylı olarak ilişkilendirilebilir. Örneğin Bulut'un (2015) çalışmasında örgütsel mutluluğun alt boyutlarından birisi mesleki tutum alt boyutu olarak belirlenmiştir. Bu alt boyuta ilişkin nitel araştırmada katılımcı görüşlerine göre örgütsel mutluluklarının mesleki tutum temasında karşılaştıkları problemlere ilişkin görüşlerinde frekansı en yüksek görüş öğretmenliğin saygın bir meslek olması kategorisinde bildirilmiştir. Diğer taraftan Acton ve Glasgow'un (2015) literatür taraması yöntemiyle elde ettikleri bulgular da çalışmamızın söz konusu saygılığa ilişkin bulgularını desteklemektedir. Bulgulara göre, okulda öğretmenlerin kendilerine değer verildiğini ve saygı duyulduğunu desteklediklerini ve ilgi gördüklerini hissetmelerinin mutluluklarını artırdığı belirtilmektedir (Akt. Korkut, 2019).Özel yaşam alanı kategorisinin alt kategorisi olan aile ilişkilerine dair bulgular ise Korkut'un (2019) çalışmalarıyla dolaylı benzerlikler göstermektedir. Korkut'un elde ettiği bulgularda evli öğretmenlerin kurumlarının çalışma koşullarına dair daha olumlu bir algıya sahip oldukları, sosyal ve fiziksel koşulların evli ya da bekâr öğretmenlerin bakış açılarına göre farklılaştığı belirtilmiştir.

Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğun anlamıyla ilgili görüşlerine ilişkin alt problemle ilgili elde edilen verilerin kodlanmasıyla ulaşılan kategoriler değerlendirildiğinde; işe odaklanma ve iş verimi kategorisiyle ilgili bulgular Terzi'nin (2017) öğretmenlerin iş doyumuyla mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkiye dair gerçekleştirdiği ilişkiyel motifli araştırmasının bulgularıyla benzeşmektedir. Bu çalışma neticesinde öğretmenlerin içsel doyum, dışsal doyum ve toplam iş doyumlarının mutluluklarını anlamlı biçimde yordadığı ortaya çıkarılmıştır. İnsan ilişkilerine ilişkin bulgular Ertong'un (2018) okullarda öğretmenlerin örgütsel mutluluğunu etkileyen faktörlerin incelenmesine dair çalışmasında iletişimsel unsurlara dair elde ettiği bulgularla örtüşmektedir. Ertong'un çalışmasında iletişimsel unsurlar frekans değerlerine göre sırasıyla; *empati, okuldaki sosyal aktiviteler,*

açıklık-anlaşılabilirlik, meslektaşlarla uyum, karşısındakini dinleme, beden dilini kullanabilme, bilgiye erişim olanakları, duyguları ifade edebilme, farklılıklara saygı, saygınlık, geçimli olmak, yüz yüze görüşme imkânı, yöneticilerin ortak dil kullanması, çift taraflı iletişim ve ben dilinin kullanımı olarak sıralanmıştır. Yine aynı çalışmada örgütsel mutluluğu artırmak için yapılması gerekenlere dair öğretmen görüşleri ve ekonomik unsurlarla ilişkili katılımcı görüşleri, çalışmamızdaki ‘yönetim yapısı ve beklentiler’ kategorisindeki beklentiler ile uyuşmaktadır. Örgütte mutsuz eden durumlar kategorisinde en önemli kod olarak *yönetim baskısı ve koordinasyonsuzluk* bulgusuyla dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek bir bulguya Bulut’un (2015) çalışmasında rastlanmaktadır. İlgili çalışmada öğretmen görüşlerine göre örgütsel mutluluklarının yönetim süreçleri temasında karşılaştıkları sorunlara ilişkin öğretmen görüşlerinde, katılımcıların genellikle *yöneticilerin yeterli destek vermemeleri, nitelikli olmamaları* gibi sorunları belirttikleri, ayrıca ders çalışma saatleri ve eğitim programlarının oluşturulmasındaki olumsuzların mutsuzluk nedeni olarak dile getirildiği saptanmıştır.

Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğunun, öğretmenlerin yaşantıları üzerindeki etkilerine ilişkin alt problemle ilgili elde edilen verilerin kodlanmasıyla ulaşılan *olumlu ve olumsuz etkiler* başlığındaki kategoriler değerlendirildiğinde; Öztürk’ün (2020) ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin yaşam doyumlarıyla örgütsel mutlulukları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasının ilgili bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir. İlgili çalışmada, öğretmenlerin yaşam doyumlarıyla örgütsel mutlulukları arasında anlamlı ilişkinin olup olmadığına dair bulgularda, öğretmenlerin yaşam doyumlarıyla örgütsel mutluluk düzeyleri arasında anlamlı, pozitif, doğru orantılı, orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmış, böylece öğretmenlerin yaşam doyumunu arttıkça örgütsel mutluluklarının da ya da örgütsel mutlulukları düşük ise yaşam doyumlarının da düşük olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk düzeylerinin artırılması için yapılması gerekenler konusuna ilişkin alt problemle ilgili elde edilen verilerin kodlanmasıyla ulaşılan kategoriler konusunda ise literatürde özgün bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak konuyla ilgili yapılan farklı çalışmaların öneriler kısmında öne sürülenler ile çalışmamızda özellikle *yönetimden beklentiler* kısımları arasında karşılaştırma yapılabilir. Bulut’un (2015) çalışmasının okul yöneticilerine öneriler kısmındaki; öğretmenlerin sorumlulukları ile yetkilerini dengeleyici kararlar verilmesi, öğretmenlerin yaptıkları işlerin diğer paydaşlarla paylaşımı, öğretmenlerle yönetim arasında güven artırıcı aktivite ve paylaşımlar yapılması, iş paylaşımının dengeli yapılması önerileri çalışmamızdaki öğretmen görüşlerinden; hiyerarşik düzen, iş disiplini, sistemli çalışma, adil görev dağılımı, koordinasyon eksikliği, dönüşümlü görev dağılımı ve sistemli çalışma şeklindeki somut taleplerle örtüşmektedir. Korkut’un (2019) çalışmasında ise okul yöneticilerinin pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış konularında hizmet içi eğitimlere alınması, örgütsel mutluluk hakkında farkındalık kazanmalarının sağlanması önerilmektedir. Bu öneri de çalışmamızın bu bölümünün iletişim ve işbirlikli çalışma kategorisindeki pozitif düşünce, iletişimsizlik, iletişim bozukluğu, etkili dinleme ve önyargıdan uzak olma kodlarıyla örtüşmektedir.

SONUÇ

Özel okullarda çalışan öğretmenlerin örgütsel mutluluk algılarını inceleyen bu çalışmada ulaşılan sonuçlar, alt problemlere göre aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

Çalışmanın birinci alt problemi olan; öğretmenleri özel yaşamlarında mutlu ve mutsuz eden durumlar alt problemine ilişkin “mutluluk nedir ve sizi mutlu/mutsuz eden durumlar nelerdir?” sorusuna verilen cevaplardan elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğuna etki eden faktörler, önem sırasına göre; duygular, iş ortamı, başarı, saygınlık ve özel yaşam alanıdır.

- Öğretmenleri en çok hissettikleri olumlu duygular mutlu etmektedir. Duygular kategorisinde yer alan kodların sayısının en yüksek sayı olan 14 olması, öğretmenleri en çok kendilerini iyi hissetmelerine neden olan durumların varlığının mutlu ettiğini göstermektedir.
- Örgütsel mutlulukta iş ortamının pozitif etkisi; insanları olduğu gibi kabul etme, işini sevmeye ve üretken olma, işini özgürce yapma, mesleki doyum, iş stresi, etkinlikler, huzurlu bir iş ortamı, haksızlığa uğramama ve adalet değişkenlerine bağlıdır.
- Örgütsel mutlulukta başarı faktörünün olumlu değişkenleri; iş memnuniyeti, iş ve öğrenci başarısı, birilerinin hayatına dokunmak, gerçekleşen beklentiler, öğrencilerden olumlu dönütler alma ve faydalı olma iken olumsuz değişkenleri ise maddi sıkıntı, planların istediği gibi gitmemesi ve başarısızlıktır.
- Örgütsel mutlulukta saygınlık faktörünü beğenilmek, takdir edilmek ve toplumsal saygınlık etkenleri belirlemektedir.
- Özel yaşam alanı faktörünü oluşturan bileşenler, kendine değer verme, kendine güven, aile ilişkileri, aktiviteler, iş ve özel hayatın karşılıklı etkileşimi ve kendine zaman ayırmadır.

Çalışmanın ikinci alt problemi olan; özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk anlamıyla ilgili görüşleri alt problemine ilişkin yöneltilen sorulara verilen cevaplardan elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğu anlamlandırmaları; işe odaklanma ve iş verimi, yönetim yapısı ve beklentiler, insan ilişkileri, örgütte mutsuz eden durumlar boyutlarında gerçekleşmektedir.
- Özel okul öğretmenlerine göre örgütsel mutluluk konusunda işe odaklanma ve iş verimi faktörünü belirleyen unsurlar; işi severek yapma, sürekli ve etkili eğitim, kendini yenileme, etkileşimsel ortam, iş ve öğrenci başarısı, sistemli ve işbirliği içinde çalışma, motivasyon artırıcı çalışma, yaşamsal deneyimler, farklılıkların kabulü, ekip çalışması, çalışma arzusu ve işten haz alma, amaç ve değerlerde birliktelik unsurlarıdır.
- Örgütsel mutlulukta yönetimin etkisi ve öğretmenlerin yönetimden beklentileri karşılıklı bir ilişki içindedir.
- Özel okul öğretmenleri örgütsel mutluluklarının artırılması bağlamında yönetimden; kurumsallık, profesyonellik, performansa göre maaş, özlük haklarının iyileştirilmesi, adil tutum, ekonomik doyum, huzurlu iş ortamı, esnek çalışma ortamı, özgür çalışma ortamı, takdir edilme beklentileri içerisindedirler. Bu beklentiler aynı zamanda yönetimin sorumluluğunu da oluşturmaktadır.
- Örgütsel mutlulukta insan ilişkilerinin pozitif etkisi; saygı, sevgi, hoşgörü, özgürlük, yapıcı olma ve duygu kontrolü, güler yüzlülük, etkili iletişim ve pozitif psikoloji, zihinsel iyi oluş ve duygu paylaşımı, aidiyet hissi, açıklık, destek olma, yakınlık kurma değişkenlerine bağlıdır.
- Özel okul öğretmenlerini örgütsel mutluluk konusunda en çok yönetim baskısı, koordinasyonsuzluk ve ekonomik sorunlar mutsuz etmektedir. Maaş yetersizliği, emeğin karşılığını alamama, SSK ödemelerinin yapılmaması, maaştaki adaletsizlik ve maaşların zamanında ödenmemesi konuları da ekonomik sorunlar olarak indirgenebilir. Diğer taraftan kurumun geleceğinin belirsizliği, özel okulda çalışıyor olmaya özgü bir mutsuzluk sebebi olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın ikinci alt problemi olan; özel okul öğretmenlerinde örgütsel mutluluğun öğretmenlerin yaşantıları üzerindeki etkileri alt problemine ilişkin yöneltilen sorulara verilen cevaplardan elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Örgütsel mutluluk durumu özel okul öğretmenlerinin genel yaşantılarını doğrudan etkilemektedir.
- Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk durumlarının yaşantıları üzerindeki en önemli olumlu etkileri pozitif psikoloji ve zihinsel iyi oluş halidir. Diğer ilişkili durumlar ise;

işbirliği, iş verimliliği, iş ve özel hayatta karşılıklı olumlu yansımalar, adalet ve anlayış, mesleki doyum, iş garantisi ve aidiyettir.

- Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluk durumlarındaki olumsuzluklar en çok iş ve özel hayatın birbirine olumsuz yansımaları, yoğun mesai, SSK ödemeleri ve adaletsiz maaş uygulamalarıdır.

Çalışmanın dördüncü alt problemi olan; özel okul öğretmenlerinde örgütsel mutluluğun artırılması için yapılması gerekenler ve öneriler alt problemine ilişkin yöneltilen sorulara verilen cevaplardan elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Özel okul öğretmenlerinin örgütsel mutluluğun artırılmasıyla ilgili görüşleri en çok yönetimden somut ve psikolojik talep ve beklentiler konusunda yoğunlaşmaktadır.
- Özel okul öğretmenleri örgütsel mutluluğun artırılması bağlamında yönetimden en çok; kurumsallık, yeterli maaş, iş güvencesi, SSK ödemelerinin düzgün yatırılması, düzen, iş disiplini ve adil görev dağılımı konularında somut beklentiler içindedir.
- Özel okul öğretmenlerinin yönetimden psikolojik beklentileri; saygınlık, anlayış, değer görme, adalet ve motivasyon konularında yoğunlaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Y.(2018). *Öğretmenlerin farklılıkların yönetimi yaklaşımlarına ilişkin alguları ile örgütsel mutluluk alguları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Baltacı, A.(2017).*Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli*. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 1-15.
- Başkale, H. (2016).*Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün, belirlenmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 23-28.
- Bulut, A. (2015). *Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel mutluluk algularının incelenmesi: Bir norm çalışması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Büyük öztürk, Ş.,Kılıç Çakmak,E., Akgün, Ö. E.,Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019).*Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara. Pegem Akademi yayıncılık.
- Çelik, V. (2012).*Okul kültürü ve yönetimi* (5. Baskı). Ankara. Pegem AkademiYayıncılık.
- Ertekin, İ.(2017).*Klasik örgüt kuramları*, Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ertekin@erzincan.edu.trJOEEP | *Journal of Emerging Economie and Policy*, 2(2), 64-73.
- Ertekin, İ.,Olgun, H.Ö. veYengin, D.(2018).*Örgütsel iletişim kuramları*.TheTurkish Online Journalof Design, Art and Communication–TOJDAC, 8(2), 297-311.
- Ertong, C. (2018). *Okullarda öğretmenlerin örgütsel mutluluğunu etkileyen faktörlerin incelenmesi*, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Işıkoğlu Erdoğan, N. (2005). *Eğitimde nitel araştırma*. *Avrasya Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 20,158-165.
- Karasar, N. (2013).*Bilimsel araştırma yöntemi* (25. Baskı). Ankara. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karataş, Z. (2017). *Sosyal bilim araştırmalarında paradigma: nitel yaklaşımın yükselişi*. *Türkiye Sosyal Hizmet araştırmaları Dergisi*, 1(1),68-86.
- Korkut, A. (2019).*Öğretmenlerin örgütsel mutluluk, örgütsel sinizm ve örgütsel adalet algularının Analizi*(Doktora Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Maham,R.,Bhatti,O.K.veÖztürk,A.O.(2020).ImpactofIslamicspiritualityandIslamicocialresponsibility on employe ehappiness with perceived organization aljustice as a mediator. *Cogent Business & Management* (2020), 7, 1-20.
- Miles, M.B. ve Huberman, A.M. (2016). Nitel veri analizi. S.AkbabaAltun ve A. Ersoy. (Çev.Edt.), Ankara: Pegem.
- Milli Eğitim Temel Kanunu.4.6.1973 1739 sayılı Kanun Yönetmelik ve Genelgeler 3. Bölüm madde 43. Başbakanlık basımevi, Ankara.
- Onat Kocabıyık, O.(2016).*Olgubilim ve gömülü kuram: bazı özellikler açısından karşılaştırma*,Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 55-66.
- Ozen, F. (2018). Theimpact of theperception of organizationalvirtue on theperception of organizational happiness in educationalorganizations. *EducationalPolicy Analysis and Strategic Research*, 13(4), 124-140. doi: 10.29329/epasr.2018.178.7
- Özdemir, M. (2010). *Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma*, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.

- Öztürk, B. (2020). *Ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin yaşam doyumları ile örgütsel mutlulukları arasındaki ilişki*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Palihakkara N. VeWeerakkody, W.A.S. (2019). The impact of employee happiness on organizational citizenship behavior: A study of executive level employees in selected mobile telecommunication companies. *Kelaniya Journal of Management*, 08 (1), 57-70.
- Paul, H., Budhwar, P. ve Bamel, U. (2020). Linking resilience and organizational commitment: does happiness matter? *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*. 7 (1), 21-37.
- Safaria, T. ve Suyono, H. (2020). The role of parent-child relationship, school climate, happiness, and empathy to predict cyberbullying behavior. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 9 (3) 548~557.
- Sezer, S. & Can, E. (2020). School happiness: A Grounded theory. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 15(1), 44-62. doi: 10.29329/epasr.2020.236.3
- Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data* (3.Ed.). London: Sage.
- Şahin, F., Yenel, K. ve Kılıç, S. (2019). *Mutlu bir iş ortamına ilişkin öğretmen görüşlerinin perma modeline göre incelenmesi*, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25(4), 773-804.
- Şişman, M. (2012). *Öğretim liderliği* (4. Baskı). Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık.
- TDK, (2020). *Türk Dil Kurumu sözlüğü*. Erişim adresi: www.tdk.gov.tr.
- Terzi, S. (2017). Öğretmenlerin iş doyumları ile mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 6(17), 475-487.
- Tosten, R., Avcı, Y. E. ve Şahin, E. (2017). Relations Between the organization happiness and the organization also cialization perceptions of teachers: the sample of physical education and sport. *European Journal of Educational Research*, 7 (1), 151-157.
- Uyaroğlu, S. (2019). *Örgütsel bağlılığın örgütsel mutluluğa etkisi: Eğitim sektörü*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzun, T. ve Kesicioğlu, O.S. (2019). *Okul öncesi öğretmenlerinin örgütsel mutluluğu ile iş Tatminleri ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(29), 39-52.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı) Ankara. Seçkin Yayınları.

Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article

OSMANLI DÖNEMİNDE UŞAK KAZASI KARAHALLI KARYESİ'NİN SOSYAL, EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YAPISI

(15 VE 19. YÜZYILLAR)

Yusuf Heper*

Öz

Kütahya sancağına bağlı bulunan Uşak kazasının bir karyesi olan Karahallı, güneybatı Anadolu'da bulunan bir yerleşim yeridir. Karahallı'ya ait yerleşimin ne zaman başladığı kesin olmamakla beraber, Osmanlı kayıtlarında ilk kez II. Bayezid dönemine ait tahrir defterlerinde "Karahalillü" adıyla zikredilmektedir. Karahalillü cemaatinin kurduğu düşünülen bu karye, zaman içinde gelişme göstererek, Uşak kazasının önde gelen yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. Temettuat ve Nüfus Defterlerine bakıldığında karyenin önemli bir nüfus ve vergi potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Ekonomik ve nüfus özelliklerini içeren bu kayıtlar sayesinde, karyenin nüfus sayısı ve yapısı, insan tipolojisi ve fiziksel özellikleri hakkındaki bilgiler ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra karyede yapılan ekonomik faaliyetler, iş kolları ve meslek grupları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya Sancağı, Uşak Kazası, Karahallı Karyesi, Karahalillü Cemaati,

SOCIAL-EKONOMIC AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE OF THE USAK PROVINCES KARAHALLI VILLAGE IN THE OTTOMAN PERIOD

(15 AND 19 CENTURIES)

Abstract

Karahallı a place of a small town of Uşak, which were a part of Kütahya sanjac, were a settlement in South-western Anatolia. Although it was not a certain when the settlement started in Karahallı, first time it was mentioned as a "Karahalillü" in the Ottoman tahrir records belonging to the period of II. Bayezid. This village was thought to have founded by the Karahalillü community, has devoloped over time and has become one of the leading settlements of the Uşak district. Considering the Temettuat and Population registers it can seen that Karahallı had a important population and tax potential. In this respect, thanks to these records including economic and demographic characteristics, the population of structure and number of village, human typology and physical characteristics and economic activities occupational groups and business lines in the village were examined.

Key Words: Sanjak of Kütahya, Uşak Disrtict, Karahallı Village, Karahalillü Community

GİRİŞ

1071 Malazgirt ile başlayan Anadolu'nun Türkleşme sürecinin yaklaşık on yıl içinde Anadolu'nun en batısına ulaştığı bilinmektedir. Bizans ve Türkmenler arasında süregelen bu mücadelede, Anadolu'nun orta ve doğu kesimleri Türk iskânına imkân sağlarken, Batı Anadolu sahrası ise uç bölgesi olarak kabul edilmiştir. Bu noktada bu alan daha çok konar-

*Dr., ORCID: 0000-0002-6044-0126, E-posta: yusufheper64@hotmail.com

göçer Türk boylarının girdili-çıkıtlı hareket sahalarını oluşturmuştur. Özellikle Moğol baskısı ve Büyük Selçuklu ile Anadolu Selçuklu arasında süren siyasi rekabetler, Türkmenlerin yerleşimi açısından Batı Anadolu'yu cazip hale getirmiştir¹. Dolayısıyla Batı Anadolu'da yer alan Uşak bölgesi de Türkmen boy ve cemaatlerine mensup aşiretlerin iskânına maruz kalmış ve Uşak civarında bu aşiretlerin 70 civarında köy tesis etmiş oldukları bilinen bir olgudur². Uşak civarında kurulan konar-göçer Türkmen aşiretlerinden birisi olan Karahalilli Yörükleri, bugünkü Karahallı ilçesine gelip yerleştikleri bilinmektedir. Cevdet Türkay'ın Osmanlı arşiv belgelerine göre yaptığı bu çalışmada, Karahalilli Yörükleri, Bozulus aşiretindedir³. Karahalil/Karahalilobası cemaatine mensup Yörükler sadece Uşak vilayetinde değil Anadolu'nun çeşitli yerlerini iskân tutmuşlardır. Halaçoğlu ve Türkay'ın verdiği bilgilere göre bu cemaat, Uşak Kazası (Kütahya Sancağı), Konya, Karaman, Kayseri, Eskişehir, Kırşehir, Maraş, Sivas, Edirne Kazaları (Paşa Sancağı) ile Radovişte Kazası (Köstendil Sancağı), Baba-i Atik Kazası (Vize Sancağı), Danişmendli Kazası (Karahisar-ı Sahib Sancağı), Dimetoka Kazası (Paşa Sancağı), Tire Kazası (Aydın Sancağı), Eğridir Kazası (Hamid Sancağı), Eceovası (Gelibolu Sancağı) gibi bölgelerde yerleşime tabi olmuşlardır⁴. Bu bakımdan Karahallı isminin günümüzde sadece Uşak'ta değil Afyon, Aydın, Konya, Kastamonu, Yozgat gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ismen bulunması bu yerleşmenin bir göstergesi olmalıdır.

Karahallı karyesinin tabii bulunduğu Uşak ve çevresi, XI. Yüzyılın sonlarına doğru Türk hâkimiyetine girmiş olmakla birlikte, uç bölgesinde önemli bir konumda olduğundan sürekli Bizans ve Selçuklular arasında el değiştirmiştir. Germiyanogullarının hüküm sürdüğü bu bölge, nihai olarak II. Murad döneminde kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir. Uşak kazası, klasik Osmanlı idari taksimatında Anadolu Eyaleti'ne tabii Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza olarak düzenlenmiştir⁵. Karahallı, bağlı olduğu Uşak kazasının güneyinde konumlanmakla birlikte, doğuda Çivril (Şeyhlü) ve Bulkaz, güneyinde Çal ve Denizli, kuzeybatıda Paşalar⁶, Eşme ve Ulubey (Ulugöbek) kazaları ile çevrilidir.

Osmanlı idari taksimatında Karahallı'nın yeri II. Bayezid döneminde, Ulugöbek (Ulubey) nahiyesine bağlı bir karye görünümündeydi. Ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan 1520 yılı tahririnde Karahallı karyesi, Uşak kazasına tabii bir karye olarak belirlenmiştir. II. Selim döneminde yapılan 1570 tarihli tahrirde ise Ulugöbek ve Banaz nahiyesine bağlı bazı köyler Uşak'a bağlanmış ve artık Uşak merkez kaza olarak belirlenmiştir⁷. Dolayısıyla Karahallı karyesi bu dönemden daha erken bir zamanda Uşak kazasına bağlanmıştır.

Osmanlı döneminde ülke genelinde yapılan tahrirler, eyaletler ve onların bağlı bulunduğu vilayetlerde yaşayan insanların ve onların gelir kaynaklarının bir envanterini

¹ Saim Savaş, "Dedebalı Cemaati ve Uşak Kazası Dedebalı köyü" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 32, Temmuz 2018, s. 243-244.

² Mehtap Özdeğer, *15-16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s. 321.

³ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yay., 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 405.

⁴ Türkay, a.g.e., s. 405; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. III, Togan Yay., İstanbul 2011, s. 1206-1207.

⁵ Turan Gökçe, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Uşak Kazası: Kır İskân Yerleri ve Nüfus, XIII. Türk Tarih Kongresi, (4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler)*, c. III, III. Kısım, Ankara 2002, s. 1365.

⁶ Köydeki Mahmud Paşa zaviyesinin bulunmasına binaen bu yerleşim yerinin önceki isminin Mahmud Paşa köyü olduğu ve zamanla Paşalar ismini aldığı düşünülmektedir. Bk. M. Murat Öntüğ, "Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zâviyesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2007, s. 141.

⁷ Özdeğer, a.g.e., s. 123,126 ve 209.

zamanın şartları ölçüsünde, mümkün olduğunca gerçeğe uygun şekilde temin edilmesi amacıyla yapıldığından oldukça önemlidir⁸. Bu bakımdan Karahallı'ya ait ilk verileri Uşak Kazası adı altında Kütahya vilayeti için tutulan tahrir defterlerinde görmek mümkündür. İlk kez II. Bayezid dönemine ait bir tahrir defterinde “*Karahalillü/Tıfillü*” ismi olarak geçen bu karyede, 23 hane, 1 mücerred/bekâr ve 1 muaf bulunmaktaydı⁹. Öte yandan Kanuni Sultan Süleyman devrinde tutulan muhasebe defterine göre ise Karahallı'da 13 hane ve 6 nefer bulunmaktaydı. Karyenin gelir yekûnu ise 1213 akçeydi¹⁰. II. Selim dönemine gelindiğinde ise bu karyede 17 hane bulunmaktaydı. Karahallı'da bu hane sayıları bize karyenin o dönem ki nüfusu hakkında bazı bilgiler vermektedir. Nitekim Turan Gökçe'nin tahrir kayıtlarına dayalı yaptığı bu çalışmada bu tablo açıkça görülmektedir¹¹.

Tablo I: Karahallı Karyesinin XVI. Yüzyılda Tahmini Nüfusu

II. Bayezid Dönemi		Yavuz Selim Dönemi (1519-1520)		Kanuni Sultan Süleyman Dönemi		II. Selim Dönemi	
Hane sayısı	Tahmini nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus
25	78-126	10	42-62	13	60-76	17	51-85

Karahallı'da yer alan nüfus XVI. yüzyılda yukarıdaki şekilde bir görünüm almaktaydı. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise avarız tahrirleri ön plana çıkmıştır. Kütahya vilayetine bağlı Uşak kazasının köylerinin de bulunduğu 1676 tarihli avarız sayımında Karahallı'da kayıtlı neferan: 75, hane: 18 ve rub: 1 bulunmaktadır¹².

I. KARAHALLI KARYESİNİN DEMOGRAFİK YAPISI

A. Hane Sayısı ve Tahmini Nüfus

Osmanlı Devleti'nde ilk kez II. Mahmud döneminde yapılan nüfus sayımları, Anadolu ve Rumeli'de bulunan askerliğe elverişli nüfusun tespiti için yapılmıştır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yeni bir askeri yapılanmaya gidilmesinin bir sonucu olarak 1828 yılında başlatılan sayımlar, Rus Harbi sebebiyle 1829 yılında kesintiye uğrasa da, 1830 yılında başlayarak hitama ermiştir. Bundan sonra 1838-1845 yılında aynı amaca yönelik başka bir sayım yapılmıştır¹³. Osmanlı Devleti genelinde bu amaca yönelik yapılan nüfus sayımlarından Uşak kazasına bağlı bulunan Karahallı karyesinde de H. 1247/M. 1831 ve H. 1256/1840-41 yıllarında olmak üzere iki farklı nüfus sayımının yapıldığı görülmektedir.

⁸ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S: XXII, Ankara 1991, s. 430.

⁹ Gökçe, *a.g.m.*, s. 1370.

¹⁰ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), I (Dizin ve Tıpkıbasım), Ankara 1993, s. 67.

¹¹ Gökçe, *a.g.m.*, s. 1370.

¹² İbrahim Etem Çakır, Uşak Kazası (1676 Tarihli Avarız Defterine Göre), *OTAM*, S: 28, güz 2010, s. 42. İbrahim Ethem kaynak olarak Maliyeden Müdevver 2498 numaralı defterde bu bilgiyi zikretmekle birlikte Kamil Kepeci Tasnifinde yer alan 2693 numaralı Mevkufat defterinde bu rakamın aynı olduğu görülmektedir. Bk. BOA, K.K. 2693, s. 33.

¹³ Remzi Çavuş, “Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü”, *Tarih ve Gelecek*, Yıl: 4 (Nisan 2018), C: 4, S: 1, s. 53; Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtlar”, *Akademik Bakış*, C: 18, S: 15, (Kış 2014), s. 226.

Karahallı karyesine ait Nüfus ve Temettuat defterleri incelendiğinde, karyede toplam yer alan hane sayısına ulaşıldığı gibi, bu hane sayılarından hareketle karyenin nüfusuna dair bazı rakamlar elde etmek mümkündür. Tarih araştırmacıları tarafından sıklıkla başvurulan bu yöntem, Ömer Lütfi Barkan tarafından ortaya konulan bir modeldir¹⁴. Bu hesaplama her hanenin beş kişiden oluştuğu varsayılarak, yerleşim biriminin tahmini nüfusuna dair bazı rakamsal veriler elde edilebilmektedir.

Tablo II: Temettuat ve Nüfus Defterlerine Göre Karahallı’da bulunan Hane ve Erkek Nüfus Sayıları

1643 Numaralı Nüfus Defteri ¹⁵			1649 Numaralı Nüfus Defteri			9438 Numaralı Temettuat Defteri	
Hane sayısı	Tahmini nüfus	Erkek nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus	Erkek nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus
247	1236	689	249	1245	699	244	1220

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere ilk nüfus sayımında Karahallı karyesinin hane miktarı 247, erkek nüfus sayısı ise 689 olarak kaydedilmiştir. Söz konusu bu hesaba göre Karahallı’nın 1831 yılındaki nüfusu 1.235 olarak hesaplanmıştır. Öte yandan bu sayımdan yaklaşık on yıl sonra yapıldığı düşünülen 1840/41 tarihli nüfus sayımında Karahallı’da 249 hane mevcutken, toplamda 1.245 nüfusun bulunduğu görülmektedir. Son olarak Temettuat defterindeki hane sayılarından hareketle Karahallı’da 1844/45 yılında toplamda 1.220 kişilik bir nüfusun bulunduğunu söyleyebiliriz.

Karahallı’ya dair iki farklı Nüfus Defterine bakıldığında, Nüfusa dair ilk sayımları içeren 1643 Numaralı (M. 1831) defterin daha detaylı bilgiler verdiği görülmektedir. Bu defterde o dönemde Karahallı dışına muhacir ya da misafir olarak gidenlerin oraya niçin ve nasıl gittikleri belirtildiği gibi orada ne tür meslekler yaptıkları dahi kaydedilmiştir. 1831 yılında yapılan sayım esnasında, o sıralarda Karahallı’da bulunan dokuz kişi misafir olarak başka yerlerde bulunmaktaydı. Bunlardan Seyyid Mehmed, Çal kazasına bağlı Süller köyünde 4 senedir Süleyman isimli birinin evinde kalmaktadır. Yine aynı yerde ikamet eden Halil oğlu Süleyman ise burada eskici sanatıyla meşguldü. Buna benzer şekilde Karahallı’dan Akşehir, Denizli ve Kütahya taraflarına misafir olarak giden kimselerin bazıları çobanlık ve hademe gibi işlerle meşgul olurken, bazıları ise ticari münasebetler dolayısıyla o yörede ikamet etmiştir. Karahallı’dan misafir olarak giden kimseler dışında on kişi başka taraflara muhacir olarak gitmiştir. Yine bu kimselerin niçin ve nasıl gittiklerine dair fazla teferrattan söz edilmese de, yalnızca iki kişinin Uşak ve Çal civarında ikamet ettiklerinden bahsedilmektedir¹⁶.

B. Nüfus Yapısı ve Yaş Durumu

Karahallı karyesinde yaşayan reayanın nüfusu hakkında Osmanlı Arşivinde bulunan 1643 ve 1649 numaralı Nüfus defteri sayesinde bazı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bu defterlerden elde edilen bilgilere bakarak Karahallı’da bulunan erkek nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı, nüfus hareketliliği ve insan tipolojisi gibi hususlara dair yorumlar elde edebilmekteyiz.

¹⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografik Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul 1953, s. 12.

¹⁵ 1643 numaralı nüfus defterinde hane numarası bulunmayıp, hane sayısı yazar tarafından hesaplanmıştır.

¹⁶ BOA, NFS. d. 1643, s. 100

Tablo III: Karahallı Karyesinde Bulunan Nüfusun Yaşa göre Dağılımı

Yaş grubu	01-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-100	Toplam
1831 Tarihi	213	140	49	64	91	60	20	5	-	689
Nüfusa Oranı	%33	%20	%7	%9	%13	%8	%2	%0,7	-	-
1840/41 Tarihi	210	145	48	65	92	58	19	5	1	699
Nüfusa oranı	%30	%20	%6	%9	%13	%8	%2	%0,7	%0,1	-

1831 ve 1840/41 tarihli nüfus sayımlarına göre, Karahallı nüfusunun en yoğun olduğu yaş grubunun yaklaşık yarıdan fazlası 0-20 yaş aralığındadır. Bu verilere göre oldukça Karahallı'nın genç ve dinamik bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Karahallı'da yaşlı nüfusun oranı %2 gibi az bir rakama sahip olmakla birlikte, köyün en yaşlı kişisi aksakallı ve uzunca boylu olarak tanınan Hacı Ahmed oğlu Ali Efendi'dir (80 yaşında).

Osmanlı Devleti'nde askerlik mükellefiyetini tespit etmek amacıyla yapılan Nüfus sayımları sayesinde Karahallı karyesinde askere elverişli bulunan kişileri tespit etmek mümkündür. 1243 Numaralı Nüfus defterinde askere elverişli kişiler kırmızı kalemle "M" harfiyle işaretlenmiştir. Söz konusu defter incelendiğinde karyede bulunan 100 kişinin askere almak için elverişli olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan üçünün Karahallı dışında misafir olarak bulunduğunu belirtmek gerekir. Askere alınacak yaş grubunun 16-28 arasında değişmekle birlikte, askerlik yapmaya uygun kişilerin daha çok 18-19 yaş grubunda olduğu görülmektedir.

C. Aile İsim ve Unvanları

Şahıs isimleri her milletin dünya görüşü, gelenek-görenek, dini inanç ve yakın komşularına göre değişkenlik göstermektedir. Türkler, en eski Türk kavmi Hunlardan itibaren Kök-Türkler, Uygurlar, Kırgızlar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde farklı farklı kişi adları almışlardır¹⁷. Türk kültüründe olduğu gibi Osmanlı kültüründe de kişinin adı, onun kaderiyle ilgili olduğu düşünüldüğünden adların seçimine özen gösterilmiştir. Bu bakımdan aileler çocuklarına daha çok anne ve babalarının isimlerini vermişlerdir¹⁸. Bizim kültürümüzde ad verme geleneği, töreye bağlı olup, anne-baba tarafından çocuğa verilen ad, ebeveynlerinin hatırasının o çocukta hayat bulmasına vesile olmuştur¹⁹. İncelemiş olduğumuz Temettuat ve Nüfus defterlerinde bunun örneklerine sıkça rastlamaktayız. Bu defterler, isim koyma geleneği üzerinde çalışacak araştırmacıların müracaat edebileceği önemli bir kaynaktır. Karahallı'da isim verme geleneğine bakıldığında, dini inanişaya dayalı adların yoğun olduğu görülmektedir (bk tabloIV).

¹⁷ Tuncer Gülensoy "XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış", *İDİL*, c: I, S: 5, s. 2.

¹⁸ Ahmer Kayasandık, "Türkçe Kişi Adları Bibliyografya Denemesi", *Journal of Strategic Research in Social Science*, 5 (1), s. 58.

¹⁹ Tuncer Gülensoy, "Türklerde Ad verme Geleneği ve Hektor", *Milli Folklor*, Kış 1994, c. III, S: 22, s. 6

Tablo IV:9838 Numaralı Temettuat Defteri'ne Göre Karahallı'da Geçen Şahıs İsimleri

İsim	İsmin geçtiği sayı	İsim	İsmin geçtiği sayı	İsim	İsmin geçtiği sayı
Mustafa	51	İbrahim	24	Nabi	1
Osman	36	Halil	14	Abdal	1
Emin	2	Hasan	44	Mehmed	86
Ali	60	Ömer	23	Veli	16
Musa	4	Selim	1	Himmet	13
Ahmed	57	Şerif	2	İsa	5
İsmail	5	Şaban	1	Süleyman	10
Abdullah	6	Mistan	4	Bahtiyar	1
Yusuf	6	Hüseyin	31	Murtaza	3
Bekir	2	Ebu Bekir	5	Mahmud	2

Osmanlı döneminde soyadı kullanılmadığından, kişileri nitelendirmek için bağlı bulunduğu aile mensubuna ve onun lakaplarına bakılmaktaydı. Bu aile veya sülale adlarından sonra genellikle “oğlu/bin” kelimesi getirilmiştir. Bu sayede Karahallı'da bulunan müşterek aile adları tespit edilebilmektedir. Cumhuriyetin ilanıyla gelen soyadı kanunuyla birlikte lakapların soyadına verildiği görülmekle birlikte, günümüzde hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir. Örneğin yörede Cerid, Gümüş, Zora, Topal, Gencer, Köse, Bursalı, Çoban, Çakçak gibi soy isimler hâlâ kullanılmaktadır.

Tablo V: 9438 Numaralı Temettuat Defteri'ne Göre Karahallı'da Bulunan Müşterek Aile İsim ve Unvanları

Aile ismi	Hane no	Aile ismi	Hane no	Aile ismi	Hane no
Ali Efendi oğulları	1, 234, (8)	Hatip oğlu	2, 87	Hacı oğlu	3, 4, 220
Zor oğlu	5, 6	Seferoğulları	7	Deli Himmet	8
Kuzu Ali oğlu	9, 230	Veli Efendioğulları	10	Mistan oğlu	11, 74, 103, 120, 128, 173
Nazire oğlu	12	Muharrem oğlu	13, 28, 31, 33, 224, 233	Mercan oğlu	14, 98, 130, 157, 232
Derviş oğlu	15, 77	Dabaz oğlu	16, 152, 174, 178	Sentelli oğlu	17
Yunus oğlu	18, 27	Cerid oğlu	19, 121, 238, 239	Aşık Ali oğlu	20
Çolak oğlu	21, (6)	Bekden oğlu	22, 35, 116, 117, 198, 236	Gümüş oğlu	23, 70, 91, 146, 163, 191, 237, 240
Kara Osman oğlu	24, 34	Basdu oğlu	25	Hacı Mehmed oğlu	26
Münkar oğlu	29, 33	Sefir Beşe oğlu	30	Kadı oğlu	32, 89
Mehmed oğlu	36, 37	Hacı Veli oğulları	38	Hacı Ömer oğlu	39
Hacı Çakmak oğlu	40	Hacı Nebi oğlu	41, 251	Kodal oğlu	42, 158
Mican oğlu	43	Kara Bekir oğlu	44	Topal oğlu	45, 83, 122, 169
Zıllı Ali oğlu	46	Kırcaoğlu	47	Molla Ahmed oğlu	48
Kara Musa	49	Mahmud oğlu	50	Bursalı oğlu	51

oğlu					
Abdi oğlu	52	Tuluk oğlu	53, 54, 96	Son oğlu	55
Uzun oğlu	56	Kavuncu oğlu	57	Karabacak oğlu	58
Mollo Osman oğlu	59	İsa oğlu	60, 61, 218	Hekim oğlu	62
Boz oğlu	63, 71, 72, 73	Süleyman oğlu	64	Ebubekir oğlu	65
Dede oğlu	66	Köse Ömer oğlu	67, 163, 185	Pir Halil oğlu	68
Kuzu oğlu	69, 89	Tırtır oğlu	70	Mir oğlu	75, 242
Köse oğlu	76, 91, 105, 109, 185, 235, 241	Çakır oğlu	78, 138, 227	Küçük Mehmed oğlu	79
Berber oğlu	80, 82, 88, 90	Gencer oğulları	81	Huşûb oğlu	84
Akça oğlu	85	Tekin oğlu	86	Bazırlı oğlu	92
Hüseyin Ağa oğlu	93	Süleyman Nacak oğlu	94, 177, 190	Budağ oğlu	95
Deli oğlan oğlu	97	Kara Hisarlı oğlu	99	Büte oğlu	100
Mağnisalı oğlu	101, 118	Osman Yekin oğlu	102	Ömer oğlu	104, 164, 188
Ak Kuş oğlu	106	Hacı Bekir oğlu	107, 179, 180	Hacı Bodur oğlu	108
Hacı Arap oğlu	110	Cürepek oğlu	111	Çoban oğlu	112, 114, 140, 144, 210, 249
Odacı oğlu	113	Koca Ahmed oğlu	115	Kül Ahmed oğlu	119
Kazır oğlu	123	Bilal oğlu	124, 175	Şence oğlu	125
Hüseyin beşe oğlu	126, 129	Kül Himmet oğlu	127	Temürçi oğlu	128, 187, 202, 128
Koca Hüseyin oğlu	129	Can Veyis oğlu	131	Kınlı Yusuf oğlu	132
Kara Ahmed oğlu	133	Ceşe oğlu	134	Ali Halife oğlu	135
Çakçak oğlu	136	Yağcı oğlu	137	Çakal oğlu	139
Çallı Köse oğlu	141	Deli Bekir oğlu	142	Tire Ramazan oğlu	143
Odabaşı oğlu	145	Ali Gümüş oğlu	146, 191, 237	Solak oğlu	147
Sarı oğlu	148, 171, 194, 201, 217	İnce Kara oğlu	149	Molla Hasan oğlu	150
Berber Yusuf oğlu	151	Molla Veli oğlu	153	Ak Kınlı oğlu	154
Boyacı oğlu	155	Körükçü oğlu	156	Bahtiyar oğlu	159
Catimi oğlu	160	Zor Ağa oğlu	161, 235	Münir oğlu	162
Abdullah Yeğni oğlu	165	Ali Can oğlu	166	Hacı Ahmed oğlu	167, 221
Dübek oğlu	168	Koca İbrahim oğlu	169	Dalyan oğlu	170
Babuccu oğlu	172	Can Ali oğlu	173	Kadir oğlu	176
Zerin oğlu	181, 189	Hacı Ebubekir oğlu	182	Duraklı oğlu	183
Memiş oğlu	184	Hüseyin oğlu	186	Durmuş oğlu	192
Duran oğlu	193	Kavlı oğlu	195	Hacı Hüseyin oğlu	196
Hasan Beşe oğlu	197, 205	Bikan oğlu	198	Güle oğlu	199
Molla oğlu	200, 224	Karızlı oğlu	203	Ramazan oğlu	204, 244
Balı oğlu	206	Molla Veli oğlu	207	Cadalca oğlu	208
Güce oğlu	209	Erin oğlu	211	Müşahir oğlu	212

Hacı Murtaza oğlu	213	Kara Mustafa oğlu	214	Deli Hüseyin oğlu	215, 221
Emir oğlu	216	Hasan Efendi oğlu	219	Şaşid oğlu	220
Tulu oğlu	222	Mehmedcik oğlu	223	Kül oğlu	225
Bota Ahmet oğlu	226, 243	Bire oğlu	228	Misilla Osman oğlu	229
İc oğlu	230	Abdülkerim Kuzu oğlu	231	Mirse oğlu	240
Toma oğlu	248 ²⁰ , 252				

Karahallı'ya ait olan Temettuat Defteri incelendiğinde karyede ortak/müşterek olarak adlandırılan toplamda 167 adet aile adı yer almaktadır. Bu ailelerden Gümüş oğulları sekiz kez, Köse oğulları ise yedi kez yenilerek karyede en çok kullanılan aile unvanlarıdır. Gümüşoğullarını ve Köseoğullarını takiben Muharremoğlu, Bekden, Çoban ve Mistan oğulları da altışar kez geçmektedir. Özellikle bu aile ad ve unvanlarının günümüzde lakap ya da soy isim olarak kullanılır olması dikkate şayandır. Nüfus Defterleri ile Temettuat defterlerinde geçen aile isim ve unvanlarını incelediğimizde ikisinde de ortak olarak geçen birçok aile ismi mevcuttur (bk tablo VI).

Tablo VI: Nüfus ve Temettuat Defterlerinde Geçen Aile İsimleri ve Günümüzde Kullanılan Unvan/Soyisimler

1643 Numaralı Nüfus Defteri (1831)	1649 Numaralı Nüfus Defteri (1840/41)	9438 Numaralı Temettuat Defteri (1845)	Günümüzde Geçerli Olan Lakap/Soyisim ²¹
Hatip oğlu	Hatip oğlu	Hatip oğlu	Hatıplar
Muharrem oğlu	Muharrem oğlu	Muharrem oğlu	Muharremler
İsa oğlu	İsa oğlu	İsa oğlu	İsaoğulları
Sefer Beşe oğlu	Sefer Beşe oğlu	Sefer Beşe oğlu	Seferler
-	-	Kadı oğlu	Kadioğlugil
-	Magnisalı oğlu	Magnisalı oğlu	Manisalıgil
-	Hacı Bekir oğlu	Hacı Bekir oğlu	Hacı Bekirler
Hacı Arap oğlu	Hacı Arap oğlu	Hacı Arap oğlu	-
Tuluk oğlu	Tuluk oğlu	Tuluk oğlu	Tuluklar
Temürcü oğlu	Temürcü oğlu	Temürcü oğlu	Demirciler
-	Çakçak oğlu	Çakçak oğlu	Çakçaklar
Tirrin oğlu	Tirrin oğlu	-	Tirinler
-	Zor Ağa oğlu	Zor Ağa oğlu	Zoralar
-	Deli Himmet	Deli Himmet	Deli Himmetler
İnce Kara oğlu	İnce Kara oğlu	İnce Kara oğlu	İnce Karalar
Hoba oğlu	Hoba oğlu	-	Hopaoğlugil
Kodal oğlu	Kodal oğlu	Kodal oğlu	Kodallar
Köse oğlu	Köse oğlu	Köse oğlu	Köseoğlugil
Boyacı oğlu	Boyacı oğlu	Boyacı oğlu	Boyacı oğlugil
Sarı oğlu	Hacı Sarıoğlu	Sarı oğlu	Sarıgil
Pirioğlu	-	-	Piriler/ <i>Piri</i>
Gök Bekiroğlu	-	-	-
-	Gök Ömer oğlu	-	Gök Omarlar
Toma oğlu	Toma oğlu	Toma oğlu	-
Kını Yusuf oğlu	Kını Yusuf oğlu	Kını Yusuf oğlu	<i>Kınlı</i>
Sefer oğlu	Sefer oğlu	Sefer oğlu	Seferler
Çolak Hasan oğlu	Çolak Hasan oğlu	Çolak oğlu	Çolak Hasanlar

²⁰ Defterde 244 numaralı haneden sonra numara belirtilmemiş olup, 244'ten sonraki rakamlar yazar tarafından belirtilmiştir.

²¹ Günümüzde Karahallı'da kullanılan soy isim ve lakaplar için Mehmet Çolak'a müracaat edilmiştir.

Bezci oğlu	Bezci oğlu	-	-
Misdan oğlu	Misdan oğlu	Misdan oğlu	Mistanlar
Mican oğlu	Mican oğlu	Mican oğlu	Micanlar
Çoban oğlu	Çoban oğlu	Çoban oğlu	Çobanlar/ <i>Çoban</i>
Yekin oğlu	Yekin oğlu	-	-
-	Çiftçi oğlu	-	Çiftçiler
-	Derviş oğlu	Derviş oğlu	Dervişler
Murtaza oğlu	-	-	Murtazlar
Sağır oğlu	-	-	Sağırlar
Eski oğlu	-	-	<i>Eskici</i>
Memid oğul	Memid oğlu	-	-
Kül oğlu	Kül oğlu	Kül oğlu	Küloğlanlar
Emir oğlu	-	-	-
Çalık oğlu	-	-	-
Süleyman Nacak oğlu	Süleyman Nacak oğlu	Süleyman Nacak oğlu	-
-	-	Bekden oğlu	Bektenler
Berber oğlu	Berber oğlu	Berber oğlu	Berberler
Gümüş oğlu	Gümüş oğlu	Gümüş oğlu	<i>Gümüş</i>
-	Şence oğlu	Şence oğlu	Şenceler
Mercan oğlu	Mercan oğlu	Mercan oğlu	Mercanlar
Akıllı oğlu	Akıllı oğlu	-	Akıllalar
Solak oğlu	-	Solak oğlu	Solaklar
Bilal oğlu	Bilal oğlu	Bilal oğlu	-
-	Cerid oğlu	Cerid oğlu	Ceridler
-	Çortal oğlu	-	<i>Çortal</i>
-	Gencer oğlu	Gencer oğlu	Gencerler/ <i>Gencer</i>
-	Topal oğlu	Topal oğlu	Topallar/ <i>Topal</i>
-	Aşık Ömer oğlu	-	Aşık Omarlar
-	Nakıs oğlu	-	Nakıslar
Burusalıoğlu	-	Burusalı oğlu	Bursalıgil
-	-	Körükçü oğlu	Körükçüler
-	Babuccu oğlu	Babuccu oğlu	-
Molla oğlu	Molla oğlu	Molla oğlu	Mollalar
-	-	Kuru oğlu	Kuru oğlangil
Dübek oğlu	-	Dübek oğlu	-
-	Dalyan oğlu	Dalyan oğlu	-
Dabaz oğlu	Dabaz oğlu	Dabaz oğlu	Dabazoğlugil
Ballıoğlu	-	Ballı oğlu	Balcılar/ <i>Bal</i>
-	-	Göç oğlu	Göç oğlugil
-	-	Akkuş oğlu	Akkuşlar
-	Tahtalı oğlu	-	Tahtalılar
-	Küçük Mehmed oğlu	Küçük Mehmed oğlu	Küçük Memetler ²²
-	Dihancı Huşûb oğlu	Huşûb oğlu	Huşûblar
Yağcı oğlu	Yağcı oğlu	Yağcı oğlu	-
-	Bahtiyar oğlu	Bahtiyar oğlu	-
Odacıoğlu	-	Odacıoğlu	-

D. Nüfusun Fiziksel Özellikleri ve Nüfus Hareketliliği

Osmanlı Devleti genelinde yapılan bu nüfus sayımları diğer bölgelerde olduğu gibi o dönem Karahallı karyesinde yaşamış olan insan tiplerine dair ilginç bilgiler sunmaktadır.

²² Bu aile ismine günümüzde ulaşamamakla beraber, Küçük Memetler ailesine mensup Abdullatif oğlu Hasan'ın 1915 yılında Çanakkale'de şehit düşmesinden bu lakabın var olduğunu anlıyoruz. Bk. Karahallılarvakfi.com.tr.

Bu defterlerin sunduğu veriler sayesinde karyedeki erkeklerin boyları ile bıyık ve sakal betimlemeleri bulunmaktadır. Bu sayede Osmanlı döneminde Karahallı'da yaşamış kişileri tasavvur edebilmekteyiz.

Tablo VII: Nüfus Defterlerine Göre Karahallı'da Bulunan Erkek Tipolojisi

Sıra No	1643 Nüfus Defteri				1649 Nüfus Defteri			
	Sakal Durumu		Bıyık Durumu		Sakal Durumu		Bıyık Durumu	
	Cins	Adedi	Cins	Adedi	Cins	Adedi	Cins	Adedi
1	Gür	1	Kara	-	Gür	-	Kara	31
2	Ak	24	Ter	62	Ak	36	Ter	16
3	Kır	60	Kumral	2	Kır	67	Kumral	15
4	Köse Kır	2	Sarı	3	Köse	23	Sarı	1
5	Kara	70	Şaab-ı Emred	-	Kara	75	Şaab-ı Emred	32
6	Kumral	-			Kumral	52		
7	Müzellef				Müzellef	1		
8	Sarı	99			Sarı	4		

Karahallı Kazasına ilişkin Nüfus verileri incelendiğinde ilk Nüfus sayımının yapıldığı 1831 tarihiyle ilgili olarak İnsan Tipolojisinin büyük çoğunluğu Sarı Sakallı olup, onu müteakiben Kara ve Kır Sakallı olanlar gelmektedir. Karyede genç Nüfus ağırlıkta olduğundan bu yaş grubuna özgü olan Ter bıyıklı kimselerin de sayısı oldukça yüksektir. Öte yandan yaklaşık 10 yıl sonra yapılan bir diğer Nüfus sayımında bu oranın değiştiği görülmektedir. Bu sefer Kara Sakallı olanların sayısı hayli yüksek olmakla birlikte Sarı sakallı olanlar neredeyse yok gibidir. Bu durum o dönemde nüfus kaydını yapan memurların kişileri gruplandırmada kendi yorumlarını kattığı şeklinde düşünülebilir. Muhtemel suretle 1831 yılında yapılan sayımda sarı sakallı olarak kaydedilenler 1841 sayımında Kumral sakallı olarak kaydedilmiş olmalıdır. Yine ikinci Nüfus sayımı esnasında daha teferruatlı betimlemelerin yapıldığı göze çarpmakla birlikte Şaab-ı Emred yani sakalı henüz çıkmamış delikanlılar bile detaylandırılmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere köyde genç nüfus ağırlıkta olduğundan Ter bıyıklı ve Şaab-ı Emred/sakalı çıkmamış delikanlıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Son olarak Aksakallı olarak nitelendirilen kişiler ise daha çok 55 ila 70 yaş grubunda bulunan kimselerdir.

Tablo VIII: Nüfus Defterlerine Göre Karahallı'da Yaşayan Kişilerin Fiziksel Durumu

Sıra No	1643 Nüfus Defteri			1649 Nüfus Defteri		
	Boy	Adedi	Yüzde%	Boy	Adedi	Yüzde%
1.	Uzun boylu	6	%8	Uzun boylu	3	%0,4
2.	Uzunca boylu	70	%10	Uzunca boylu	1	%0,1
3.	Orta boylu	176	%25	Orta boylu	331	%47
5.	Kısa boylu	71	%10	Kısa boylu	2	%0,2
6.	Boyu yazılmayan	336	%48	Boyu yazılmayan	363	%51

Karahallı'da yaşayan kişilerin fiziksel durumlarına baktığımızda erkek nüfusun genel itibarıyla orta boylu olduğu anlaşılmaktadır. Bu vaziyet nüfus sayımı esnasında görevli olan memurların görecelik esasına dayandığından kesin bilgi olarak tanımlanamamalıdır. Çünkü uzunluk-kısalık gibi kavramlar kişiden kişiye değişebilmektedir.

Öte yandan Karahallı'daki nüfus hareketliliğine dair bazı bilgiler de mevcuttur. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında karyede yedi kişi Hacc-ı Şerif'de bulunurken, on bir kişi ise

askeri seferde bulunmaktaydı²³. 1840/41 yılında yapılan sayıma göre üç kişi İstanbul'a tahsile gitmiştir²⁴. Bunun dışında 8 kişi redif yani askerliğini yaptığı halde yedek olarak kaydedilmiştir. Karyede ikişer kişi topal ve çolak, birer kişi mecnun, divane, ama ve ayağı hastalıklı diye kayıtlıdır. Karyede dört kişi mefkûd yani kaybolmuş ya da kendisinden herhangi bir haber alınmamıştır. Bunlardan ikisinin askeri sefer esnasında kaybolduğu belirtilmiştir.

E. Mesleki Yapılanma

Temettuat ve Nüfus kayıtları incelendiğinde Karahallı kazasındaki meslek grupların tarım, hayvancılık ve küçük sanayi ile uğraşan kişilerden müteşekkil oldukları görülmektedir. Karahallı nüfusunun meslekleri arasında en çok çiftçi ve dokumacı grubu bulunmaktadır. Günümüzde Karahallı'nın çevre iller arasında "dokumacılar diyarı" olarak anılması tesadüfi değildir. Osmanlı döneminde el dokumacıları ile başlayan bu serüven, günümüzde dokuma makinelerinin işlenmesiyle devam etmekte ve halen bu meslek kasabanın en önemli kazanç kaynağıdır. Karye genelinde bahsi geçen meslekler dışında birçok meslek grubu bulunmaktadır (Bk. Tablo IX). Bu meslek gruplarından alınan vergiler hane ve yapılan işe göre değişmektedir. Karyede müderris, imam, hatib ve muhtar gibi vergiden muaf bazı meslek grupları mevcuttur. Bunun yanı sıra karyede herhangi bir mesleği ve arazisi bulunmayan kişilerden, yetim kalan çocuklara bakmakla mükellef ailelerden, hasta veya başkalarının yardımlarıyla geçinen kimselerden vergi talep edilmediği görülmektedir.

Tablo IX: 1845 Yılında Karahallı Merkezinde Bulunan Meslek Grupları

Meslekler	Kişi sayısı	Meslekler	Kişi sayısı
İmam ve Müderris	1	Ayakkabıcı	2
Hatip	1	Çoban	2
Muhtar-ı Evvel	1	Kalaycı	1
Ziraat Erbabı/Çiftçi	176	Kahveci	1
Hammal	1	Berber	1
Kırbaççı	3	Bez kıyyafı	1
Bezzaz	30	Kethüda	1
Nakliyeci	2	Nalbant	3
Çulhacı/Dokumacı	141	Kasap	1
Zerzevatçı	1	Bakıcı	1
Semerci	2	Amele	5
Ekmekçi	1	Leblebici	1

Temettuat Defterine göre karyede meslek grubunun en yoğun olduğu iş grubu Çiftçi ile dokuma işiyle uğraşanlardır. Bu bilgiler dışında 1843 numaralı Nüfus Defterinde en yoğun iş grubunun dokumacı olduğu görülmektedir. Bu bilgiler dışında Nüfus Defterinde çoban, berber ve bez işiyle uğraşan insan gruplarının mevcut olduğu kayıtlıdır.

II: KARAHALLI KARYESİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

A. Arazi Yapısı ve Alınan Vergiler

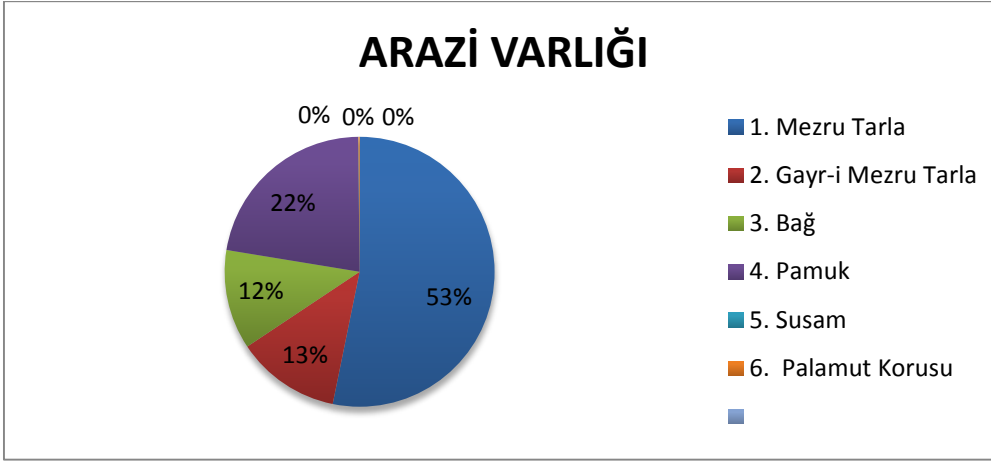
Karahallı karyesinde bulunan arazi yapısına baktığımızda tarıma elverişli olarak bulunan arazinin yarıya yakını tarla olarak kullanılmaktadır. Buna göre 1844/45 yılı için karyede toplamda 5,452 dönüm mezru tarla bulunmakla birlikte, 1,223 dönüm bağ, 2,979 dönüm penbe/pamuk ve 1,276 dönüm gayr-i mezru tarla yer almaktadır. Karahallı'da bu grup

²³ BOA, NFS. d. 1643.

²⁴ BOA, NFS. d. 1649, s. 17, 25.

dışında kalan susam (4 dönüm) ve palamut korusu (14 dönüm) bulunsa da bunların miktarı oldukça azdır. Bu bilgiler dışında karyede 10 dönüm müşterek, 24 dönüm müstecir ve 46 dönüm tarla ise kiraya verilmiş olarak işletilmektedir. Sözünü ettiğimiz işletilen arazilerden bazı vergiler alınmaktadır. Karyede işletilen bağlar için toplamda 5.205 kuruş, pamuk mahsulünden 3.936 kuruş ve susamdan ise 19 kuruş vergi toplanmıştır.

Şekil I: Karahallı'da Bulunan Arazi Varlığı

B. Yetiştirilen Ürünler ve Alınan Vergiler

Karahallı'da yetiştirilen ürünlere baktığımızda en çok buğday ve arpanın yetiştirilmiş olduğunu görmekteyiz. Yine bunun dışında burçak, mısır, darı, palamut ve melez gibi tarım ürünleri yetiştirilmiştir. Bu ürünlerin karye genelinde yetiştirilen ürünlerin ve onlardan alınan vergilerin toplamı şöyle bir görünüm arz etmektedir:

Tablo X: Karahallı'da yetiştirilen Ürünler ve Alınan Vergiler

Ürün	Hinta /Buğday		Şa'ir/Arpa		Burçak		Palamut		Mısır		Melez		Darı	
	Kile	Krş	Kile	Krş	Kile	Krş	Kıyye	Krş	Kile	Krş	Kile	Krş	Kile	Krş
Tpl	1,803	7299	248	1023	88	435	1550	641	3	12	70	535	10	48

Yukarıda gösterilen tablodan hareketle Karahallı'da 1,803 kile (54, 060 kg²⁵) buğday ve 248 kile (7,440 kg) arpa yetiştirildiğini görmekteyiz. Karyedeki vergi alımları incelendiğinde ise her 1 kile (30 kg) buğdaydan 7 kuruş, arpadan ise kile başına 4 kuruş vergi alınmıştır. Öte yandan karyede yetiştirilen burçaktan kile başı 5 kuruş, palamuttan ise her 5 kıyye için 2 kuruş vergi alınmıştır. Hayvan yemi olarak kullanılan melezden her kile için 6 kuruş, darıdan ise kile başı 4 kuruş vergi alındığı görülmektedir. İfade ettiğimiz rakamlar karyenin genelinde böyle olmakla birlikte bazı istisnalar yaşanabilmektedir. Karye genelindeki bazı hanelerin bu standartlara uymadığı görülebilmektedir.

Karye genelinde toplam 56 hanede herhangi bir ekim-dikim yapılmamıştır. Bunun kendine özgü sebepleri vardır. Karahallı karyesinde tarım ve hayvancılık dışında dokumacılar ile demirci ve pabuççuluk yapan esnaf grubu ekim dikim yapmaya gerek duymamıştır. Öte yandan bazı hanelerde bulunan kimseler hasta olduğu için, bazıları ise başkalarının mülkünde amelelik yaptığı için ekim-dikim yapmamışlardır.

²⁵ Söz konusu kilenin kg çevrilmesi hususunda Saim Savaş'ın Uşak sınırları içinde olan Dedeçalılar köyü için kullandığı 1 kile=30 kg formülü kullanılmıştır. Bk. Savaş, *a.g.m.*, s. 249.

A. Hayvan Varlığı

Karahallı karyesi diğer çevre köylerde olduğu gibi halkı hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Temettuat Defteri incelendiğinde karyede hemen her hanede bir ya da iki adet Karasığır öküzü bulunması bu durumu kanıtlamaktadır. Karahallı karyesinde beslenen hayvanlar, büyük-baş, küçük-baş ve binek-yük hayvanları şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Karyede hayvancılık dışında arıcılık yapılmakla birlikte, toplamda 27 adet arı kovani bulunmakta olup toplamda 125 kuruş hâsılatı olduğu kayıtlıdır. Karyede bulunan bu arı kovanlarından toplamda 56 kuruş vergi alınmıştır.

Tablo XI: Karahallı'da Bulunan Hayvan Varlığı

Büyükbaş	Karasığır Öküzü	Düve	Dana	Kısır inek	Sağman İnek	-
Adet	239	3	4	4	5	
Küçükbaş	Kuzu	Sağman Keçi	Yoz Keçi	Oğlak	Sağman Ağnam	Yoz Ağnam
Adet	401	45	41	45	346	446
Binek/yük	Erkek Merkeb	Dişi Merkeb	Bargir	Sıpa	Dölsüz Dişi Merkeb	Esb /at
Adet	80	14	58	7	36	1

Karyede toplamda 535 adet küçükbaş hayvan bulunmakta olup bunlar; kuzu, oğlak, sağman ve yoz keçi, sağman ve yoz ağnamdır. Karye halkı sözü geçen hayvan gruplarından en çok küçükbaş hayvanlar gelir getirmektedir. Karye genelinde bulunan küçükbaş hayvanlardan elde edilen toplam gelir şöyledir: sağman ağnam 4.475, yoz ağnam 773 kuruş ve sağman keçiden 69 ve yoz keçiden 6 kuruş hâsılat elde edilmiştir. Büyükbaş hayvanlar ise toplamda 1044 adet olup, bunlardan yalnızca sağman ineğin getirisi 220 kuruştur. Karahallı genelinde bu hayvanlardan adet-i ağnam vergisi olarak toplamda 236 kuruş vergi alınmıştır. Karahallı'da hatırı sayılır miktarda yük ve binek hayvanları bulunmakla birlikte bunlar taşımacılıkta kullanılmıştır. Özellikle Karahallı'dan çulha, saman, ürün vs. naklinde bu yük hayvanları bir yer teşkil etmiştir. Karyede toplamda 196 adet yük/binek hayvanı bulunmaktadır. Temettuat defterinde dişi merkepten 225 ve bargirden 575 kuruş hâsılat elde edileceği kayıtlıdır. .

SONUÇ

Günümüzde oldukça popüler olan Temettuat ve Nüfus Defterlerine göre bir bölgenin veya daha özelden küçük bir yerleşim yerinin sosyo-ekonomik ve demografik yapısının ele alınması yerel tarih çalışmaları açısından oldukça değerlidir. Bu noktada çalışmamız için seçtiğimiz yer olan Uşak kazasına tâbi Karahallı karyesinin kuruluşuna dair süreç belirtilmekle birlikte, Osmanlı genelinde yapılan vergi ve nüfus sayımlarında, karyenin Uşak içerisinde yer aldığı durumun yanı sıra yörenin sahip olduğu nüfus ve ekonomik potansiyel ortaya konulmuştur. Nüfus Defterleri sayesinde karyenin nüfus yapısına dair bilgiler edinebildiğimiz gibi, kabaca karyenin nüfusuna dair tahminlerde bile bulunmaktayız. Ancak Uşak ilini kapsayan geniş çalışmalar henüz yapılmadığı için Karahallı'nın Uşak merkezine tâbi diğer bölgeler arasındaki yer aldığı konumu tam olarak bilemiyoruz. Karahallı'ya yakın konumda bulunan Sivaslı karyesiyle bir nüfus kıyaslaması yapıldığında Karahallı'nın

Sivaslı'dan yaklaşık iki katı fazla bir nüfusa sahip olduğu görülecektir²⁶. Yine Osmanlı döneminde Karahallı'da kullanılan aile isim ve unvanlarından bazıları, Cumhuriyet döneminde aynen devam ettiği gibi bazıları da soy isim olarak kullanılageldiği yerinde yapılan araştırmalarla sabitlenmiştir. Bu yönüyle Karahallı üzerine yapılan bu yerel tarih çalışması, günümüzde kullanılan soy isim ve aile lakaplarının geçmişle bir bağlantısını göstermesi açısından önemlidir.

Karahallı'nın temel geçim kaynağı ziraat ve hayvancılığın yanında dokumacılık gibi küçük çaplı sanayiye dayanmaktadır. Nüfus ve Temettuat defterlerinde en çok ziraatın yanı sıra çulha/dokuma esnafının yoğun olduğuna dair rakamsal veriler, bu durumu kanıtlamaktadır. Zaten Karahallı'da dokuma mesleği çağın şartlarına göre gelişim göstererek, tarihten gelen bu özelliğini hâlâ sürdürmektedir. Karahallı'da yetişen tarım ürünlerine baktığımızda Sivaslı ve Bulkaz karyeleri²⁷ gibi çok çeşitlilik görülmemektedir. Bunun temel sebebi ise Karahallı'nın Sivaslı ve Bulkaz'ın sahip olduğu gibi geniş ve sulak bir araziye olanak sağlayan coğrafyaya sahip olamamasıdır. Karahallı'nın yerleştiği alana bakıldığında iki tepenin arasına kurulmuş bir karye görünümü vermektedir. Yörenin sahip olduğu tarım arazileri doğuda Sivaslı ve batıda Paşalar köyü yönündedir. Son olarak Karahallı sahip olduğu hayvan varlığı ve yapılan hayvancılık yönünde kendine yeter bir görünüme sahiptir.

---

²⁶ Sivaslı'ya dair Temettuat Defterinde 158 hane (790 nüfus), Nüfus Defterinde ise 134 hane (670 nüfus) kayıtlıdır. Bk. BOA, NFS. d. nr. 1648, s. 284 ve BOA, ML. VRD. TMT., nr. 9442.

²⁷ Bulkaz karyesi hakkında yapılan detaylı bir çalışma için bk. Leyla Aksu Kılıç ve Cemile Barlık, "Osmanlı Döneminde Uşak Kazası Bulkaz Karyesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu ve Demografik Yapısı (17-19. Yüzyıllar)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: XIII, S:1, 2020.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 13: Defter-i Hakani Dizisi: I, (1993), 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), I (Dizin ve Tıpkıbasım), Ankara.

BOA. K.K.d., nr 2693.

BOA. NFS. d. nr., 01643

BOA. NFS. d. nr., 01649

BOA. NFS. d. nr., 01648

BOA, ML. VRD. TMT., nr. 09438

BOA, ML. VRD. TMT., nr. 09442

II. DİĞER KAYNAKLAR

Barkan, Ö. L. (1953). “Tarihi Demografik Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul 1953, 1-25.

Çakır, İ. E. (2010). Uşak Kazası (1676 Tarihli Avarız Defterine Göre), *OTAM*, S: 28, 27-47.

Çavuş, R. (2018). “Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü”, *Tarih ve Gelecek*, Yıl: 4, c: 4, S: 1, 52-63.

Gökçe, T. (2002). Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Uşak Kazası: Kır İskan Yerleri ve Nüfus, *XIII. Türk Tarih Kongresi, (4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler)*, c. III, III. Kısım, Ankara, 1365-1388.

Gülensoy, T. (1994). Türklerde Ad verme Geleneği ve Hektor, *Milli Folklor*, c. III, S: 22, 5-7.

_____, (2012), XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış, *İDİL*, c: I, S: 5, 1-7.

Güneş, M. (2014). “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtlar”, *Akademik Bakış*, c: 18, S: 15, 221-240.

Halaçoğlu, Y. (2011). *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, c. III, Togan Yay., İstanbul.

Karahallilarvakfi.com.tr.

Kayasandık, A. (2019). Türkçe Kişi Adları Bibliyografya Denemesi, *Journal of Strategic Research in Social Science*, 5 (1), 57-90.

Kılıç, L. ve Barlık C. (2020), “Osmanlı Döneminde Uşak Kazası Bulkaz Karyesi’nin Sosyo-Ekonomik Durumu ve Demografik Yapısı (17-19. Yüzyıllar)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: XIII, S:1,

Öntuğ, M. (2007), “Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zâviyesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 141-154

- Öz, M. (1991). “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S: XXII, Ankara, 429-439.
- Özdeğer, M. (2001). *15-16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Savaş, S. (2018). “Dedebali Cemaati ve Uşak Kazası Dedebalılar köyü” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 32, 243-262.
- Türkay, C. (2012). *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre, Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yay., 3. Baskı, İstanbul.

EKLER

Resim I: Karahallı Köyünde Yaşamış Olan Hacı Köseoğlu Ailesine Ait 1926 Tarihli Bir Nüfus Cüzdanı Örneği.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ İÇİNDE ÇIKAN İKİLEM VE GENERAL CEMAL MADANOĞLU-ALBAY ALPARSLAN TÜRKES İLİŞKİSİ

Kübra TATLISU *

Öz

Bu çalışmanın esas konusu, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan hükümet darbesinin liderliğini üstlenen Cemal Madanoğlu'nun 27 Mayıs süreci ve bu süreçte yaşadıklarıdır. Kurulmuş olan komitenin darbeye komuta edecek bir lider arayışı üzerine Cemal Madanoğlu Tümgeneral rütbesiyle liderliği üstlenmiş, emir komuta zinciri dikkate alınmaksızın darbe gerçekleştirilmiştir. Hükümetin düşürülmesinden sonra bir Milli Birlik Komitesi kurulmuş, komiteye başkan seçilen Cemal Madanoğlu'nun inisiyatifi ile hukuk profesörlerinden oluşan bir Anayasa Komisyonu kurulmuştur. Milli Birlik Komitesi ilk iş olarak sivilleşme çabasına girmiştir. Cemal Madanoğlu bu süreçte en erken vakitte seçimlere gitmek ve hükümeti sivilleştirmek için uğraşmıştır. Fakat çabaları sonuç vermemiştir. Komite içindeki anlaşmazlıklar artmış, komitede gruplaşmalar başlamıştır. Ana hatlarıyla Cemal Madanoğlu'nun ve Alparslan Türkeş'in başını çektiği iki grup oluşmuştur. Türkeş ve grubunun sivilleşmeye müsaade etmemesi, askerî yönetim kurma çabası Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınmasına sebep olmuştur. Fakat anlaşmazlık devam etmiş ve sivilleşmeye karşı olan 14 üye komiteden tasfiye edilmiştir. Tasfiyenin uygulama evresinde ise Cemal Madanoğlu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cemal Madanoğlu, Alparslan Türkeş, Milli Birlik Komitesi

THE DILEMMA WITHIN THE NATIONAL UNITY COMMITTEE AND THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL CEMAL MADANOGLU-COLONEL ALPARSLAN TURKES

Abstract

The main subject of this study is the 27 May process and experiences of Cemal Madanoğlu, who was the leader of the military coup of May 27, 1960. Cemal Madanoğlu assumed the leadership with the rank of Major General upon the search for a leader to command the coup. The chain of command was not taken into account when the coup was made. After the overthrow of the government, a National Unity Committee was established and a Constitutional Commission consisting of law professors was established with the initiative of Cemal Madanoğlu, who was elected chairman of the committee. The National Unity Committee endeavored to be demilitarized as the first task. Cemal Madanoğlu struggled to hold elections at the earliest in this process and to demilitarize the government. But their efforts did not produce any results. Disagreements within the committee increased and groupings started within the committee. Two different groups have been formed, mainly led by Cemal Madanoğlu and Alparslan Türkeş. The fact that Türkeş's group did not allow demilitarization and the effort to establish a military administration caused Türkeş to be dismissed from his post as the Undersecretary of the Prime Ministry. However, the dispute continued and 14 members who were against demilitarization were purged from the committee. Cemal Madanoğlu was found during the implementation phase of the liquidation.

Keywords: Cemal Madanoğlu, Alparslan Turkes, National Unity Committee

* Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta:kubratatlisu4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8491-4023

GİRİŞ

22 Mart 1907'de Uşak ilinin Eşme ilçesinde doğan Cemal Madanoğlu,¹ darbeyi planlayan komiteyle Tümgenerallik rütbesindeyken tanışmıştır. Başlangıçta komitenin içerisinde yer almayan Cemal Madanoğlu bu örgüte sonradan dâhil olmuştur.² 27 Mayıs'ı planlayan askerlerin en kıdemlisi dahi albay rütbesinde olduğu için bu ekip, başlarında bir general olması gerektiğini düşünmüş ve Madanoğlu'na, 1957 yılı başlarında gizlice kurmuş oldukları komitelere başkanlık etmesi için teklifte bulunmuşlardır. Bu sırada Ankara'da Garnizon Komutanı olan General Cemal Madanoğlu planlanan harekâta başkanlık etmeyi kabul etmiştir.³ Artık komitenin bir üyesi olan ve Ankara Komutanlığı'nı üstlenen Madanoğlu 27 Mayıs gecesi Harp Okulu'nda yapılan toplantıyı idare etmiş ve dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel İzmir'den Ankara'ya gelinceye kadar onun adına komiteye başkanlık etmiştir.⁴

Demokrat Parti hükümeti düşürüldükten sonra bir *Milli Birlik Komitesi*⁵ ve hukuk profesörlerinden oluşan bir *İlim Heyeti*⁶ kurulmuştur. Çok geçmeden komite içinde gruplaşmalar oluşmuş, ideolojik kökenli anlaşmazlıklar başlamıştır. Anlaşmazlık ise asıl olarak Cemal Madanoğlu'nun Harbiye'ye topladığı -İlim Heyeti olarak da adlandırılan-profesörlerin, Madanoğlu'na hitaben "*Siz yasama yetkisiyle donatılmış bir darbe komitesi kuracaksınız. Devlet reisi de sizden, hükümet reisi de sizden!*" demesiyle gün yüzüne çıkmıştır. Profesörlere Cemal Madanoğlu'nun da Cemal Gürsel'in de en başından beri söyledikleri "*Askerin hükümetten bir an evvel çekilmesini sağlayacak anayasayı yapmaları yönünde*" olmuştur. Gürsel onlardan mümkün olduğunca kısa sürede bir anayasa hazırlamalarını rica etmiş ve "*Üç ay içinde seçime gidip iktidarı bırakacaklarını, sonra da askerlerin hiçbir görev kabul etmeyeceğini*" söylemiştir.⁷

Milli Birlik Komitesi'nin 27 Mayıs Darbesi'nden hemen sonra yaptığı işlerden birisi ordu bünyesinde olmuştur ve komitedeki bazı isimler tasfiye edilmiştir.⁸ Bunun sebebi ise komite içerisindeki görüş ayrılıklarıdır. Komitedeki esas çekişme o dönemde Başbakanlık Müsteşarlığı görevinde bulunan Kurmay Albay Alparslan Türkeş ve Ankara Komutanlığı görevinde bulunan Cemal Madanoğlu arasında yaşanmıştır. Bu çekişmenin sonucunda 14 isim komiteden çıkarılmış ve yurtdışı görevine gönderilmiştir. *14'lerin Tasfiyesi* olarak

¹ Halim Tugay Madanoğlu, *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, İstanbul 2019, s. 3

² Mehmet Ali Birand - Can Dünder - Bülent Çaplı, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul 2016, s. 174

³ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*, İstanbul 2008, s. 154-157

⁴ Milliyet, "Milli Birlik Komitesi Üyelerini Tanıtıyoruz", 14 Haziran 1960, s. 3

⁵ Milli Birlik Komitesi'nde bulunan isimler şunlardır: Cumhurbaşkanı Orgeneral Cemal Gürsel, Orgeneral Fahri Özdilek, Tümgeneral Cemal Madanoğlu, Tuğgeneral İrfan Baştuğ, Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Albay Alparslan Türkeş, Havacı Albay Mucip Ataklı, Albay Osman Köksal, Albay Fikret Kuytak, Albay Sami Küçük, Havacı Albay Haydar Tunçkanat, Albay Ekrem Acuner, Albay Muzaffer Yurdakuler, Yarbay Refet Aksoylu, Yarbay Orhan Erkanlı, Yarbay Orhan Kabibay, Yarbay Mustafa Kaplan, Yarbay Suphi Karaman, Yarbay Sezai Okan, Yarbay Ahmet Yıldız, Havacı Binbaşı Emanullah Çelebi, Binbaşı Fazıl Akkoyunlu, Binbaşı Vehbi Ersü, Binbaşı Suphi Gürsoytrak, Binbaşı Kadri Kaplan, Binbaşı Muzaffer Karan, Binbaşı Mehmet Özgüneş, Binbaşı Şükran Özkaya, Binbaşı Şefik Soyuyüce, Binbaşı Dünder Taşer, Denizci Binbaşı Münir Köseoğlu, Denizci Önyüzbaşı Selahattin Özgür, Denizci Önyüzbaşı Rifat Baykal, Yüzbaşı Ahmet Er, Yüzbaşı Numan Esin, Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu, Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, Yüzbaşı İrfan Solmazer. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hulusi Turgut, *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, İstanbul 1995, s. 200, 201)

⁶ Yapılan darbeye meşruiyet kazandırmak için Madanoğlu'nun emriyle İstanbul'dan Ankara'ya üniversite profesörleri davet edilmiştir. Bunlara MBK üyeleri, İlim Heyeti adını vermiştir. Bu isimler; Ord. Prof. Rektör Sıddık Sami Onar, -ki bu ilim heyeti aynı zamanda heyete komisyon başkanlığı yapan Onar'ın adı ile "*Onar Komisyonu*" olarak da bilinir- Ord. Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Naci Şensoy, Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. İsmet Giritli ve Prof. Muammer Raşit Seviç isimlerinden oluşmaktadır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kamil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, İstanbul 2007, s. 45)

⁷ Birand, Dünder, Çaplı, *a.g.e.*, s. 228-230

⁸ Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ankara 1977, s. 163

adlandırılan bu tasfiyenin üzerinden biraz zaman geçtikten sonra taraflar arasında bir mücadele daha başlamıştır. Komitedeki darbe yanlısı subayların ordudan atılması, ordu içerisinde Milli Birlik Komitesi'ne karşı bir gruplaşmayı da beraberinde getirmiştir. *Silahlı Kuvvetler Birliği*⁹ adı altında yeni bir cunta oluşmuş ve bu grup, tasfiye sırası kendilerine gelmeden bir an önce Cemal Gürsel'den bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bu isteklerde karşı gruptan bazı askerler ve Cemal Madanoğlu hedef gösterilmiştir. İsteklerin ağır şartlar taşıdığını düşünen Madanoğlu, Gürsel'in bu istekleri kabul etmesi üzerine görevinden istifa etmiştir.¹⁰

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ'NDE BAŞLAYAN İKİLEM VE KOMİTE'DE YAŞANAN ANLAŞMAZLIKLAR

Komitedeki bazı isimler başlangıçta pasif görünseler de aslında onlar en başından beri askerinin hükümette uzun süre kalmasını desteklemişler, bu niyetlerini de 27 Mayıs'tan çok önce kurulan komiteleşme evresinde belli etmişlerdi. Mesela bu isimlerden Albay Alparslan Türkeş'in görüşü en başından beri "*Darbeden sonra iktidarın sivillere hemen devredilmemesi ve sonu belli olmayan bir süre askeri yönetim kurulması*" yönünde olmuş ve fikrini örgüt içinde kabul ettiremeyeceğini fark edince Türkeş, alt rütbeli subaylara yönelmiştir. Bu uğurda da ilk örgütlenmelerde kendisine bir komite grubu bulmuştur. Türkeş gibi düşünenlerin sayısının artmasıyla da MBK içinde zaten ideolojik anlamda vâir olan ikilem, profesörlerin önerisiyle perçinlenmiş ve gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.¹¹ Madanoğlu'nun ilk etapta fark edemediği konu da zaten bu olmuştur. O, darbe hazırlıklarına son iki haftada katıldığı için darbenin sadece DP'nin tehlikeli gidişatını durdurmak amacıyla yapılacağını düşünmekteydi. Fakat komitede politikacı olarak kalmak, partileşmek ve reformlar yapmak isteyenlerden bilhassa komite toplantılarıyla beraber haberdar olmuştur. Bu fikir ayrılığında kaynaklı durum da MBK'de yaşanacak olan ikilemin başlangıcıdır.¹²

MBK'de yaşanan ikilem ilk olarak, MBK üyelerinin aynı zamanda bakan olup olmamaları konusunda ortaya çıkmıştır. 14 ismin tasfiyesine giden süreçte iki tane Milli Birlik Komitesi kurulmuş, komitenin ilk hükümetinin görevde olduğu esnada bahsi geçen bakanlık meselesi gündemi işgal etmiştir. Fakat Gürsel dâhil herkes mevcut kabinenin değişmesinde fikir birliğine varmıştır. Ancak yeni kabinenin oluşumu konusunda iki görüş çatışmıştır. Gürsel'in de içinde bulunduğu grup tamamen sivil bir hükümet kurulmasını, diğer grup ise karma bir hükümet kurulmasını ve komite üyelerinden bir kısmının da bakan olarak kabineye girmesini uygun bulmuştur.¹³

⁹ 14'lerin tasfiyesinden sonra geri kalan 23 MBK üyesinin ordu içinde keyfi şekilde hareket ettiklerini düşünmeye başlayan bazı subaylar ve yine 14'lerin mağdur olduğuna inanan taraflar ordu içinde ayrı bir teşkilat kurabilmek için uğraşmaya başlamıştır. Gelinek noktada ordu mensupları ideolojilerine göre siyasetin içine girmiş, orduda bölünmeler başlamıştır. Bu bölünmelere engel olmak ve orduyu MBK üyelerinin elinden kurtarmak için harekete geçilmesi gerektiğini düşünen subaylar tarafından bir örgütlenme oluşturulmuştur. Bu amaçla 1961 yılının Nisan ayında Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Kara Kuvvetleri ve Ordu Komutanlıkları, Deniz Kuvvetleri ve Harp Filosu Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı arasında ordunun siyasetten uzak durması, emir komuta zincirine uyulması ve hiçbir askerinin siyasi etki altında bulunmaması üzerine anlaşma yapılmıştır. Bahsi geçen konuların uygulanmasını sağlamak için de "*Silahlı Kuvvetler Birliği*" adı altında bir örgüt kurulmuştur. Ancak bu birlik MBK üyeleri arasında "*Albaylar Cuntası*" olarak değerlendirilmiş ve bu harekete karşı tepki alınmıştır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Talat Aydemir, *Hatıratım*, İstanbul 2017, s. 69, 70) Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurucu unsurları ise 27 Mayıs Darbesi'ne katılmamış olanlar veya eski darbecilerden ibarettir. Cemal Madanoğlu ise bu cuntaya karşı çıkmış ve en başından itibaren bununla mücadele içinde olmuştur. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Karavelioğlu, a.g.e, s. 160)

¹⁰ Ahmet İlyas, "27 Mayıs Askeri Darbesinin Sancıları ve Orduda Tasfiyeler 1960-1964", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 22, 2016, s. 169

¹¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul 1997, s. 112

¹² Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul 1965, s. 250

¹³ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, İstanbul 1972, s. 28, 29

Gürsel'in neden böyle bir davranış içinde olduğuna bakacak olursak onun aklında, askerın kışlasına kısa surede dönmesi gerektiği düşüncesi vardır. Bir an evvel asker kışlasına döneceğine göre kısa süre için bakanlıklara yeni bakanların atanmasını Gürsel gereksiz görmüştür. *‘Bu kısa süre zarfında bakanlıklar müsteşarlar eliyle de idare edilebilirler’* diye düşünen Gürsel'e de karşı çıkanlar komite üyelerinden evvela zaten profesörler olmuştur. MBK'nın profesörlerin tavsiyesi ile yasama organı haline getirildiği bu süreçte MBK üyelerinin de bakan olma arzusunda olduklarını gören Madanoğlu'nun olumsuz tepkisi üzerine üyelerin bakan olarak atanmasından vazgeçilmiştir. ¹⁴ Fakat vazgeçilmesine rağmen bu sorun uzamış, üyeler birbirine karşı mücadeleye girişmiştir.

Ana hatlarıyla MBK içinde seçime gitmek ve iktidarda kalmak isteyenler üzerine iki grup ¹⁵ oluşmuştur. Alparslan Türkeş ile Cemal Madanoğlu bu grupların başını çeken isimler olmuştur. Türkeş'in başını çektiği grup üyelerinin görüşü, *‘komiteyi iktidarda kalmaya ikna etmek’* yönündedir. Madanoğlu'nun başını çektiği ve sayıca az olan grubun görüşleri ise *‘bir referandum olması ve iktidarın bir an evvel sivillere bırakılması gerektiği’* yönünde olmuştur. Görüş ayrılığının doğuracağı ihtimal bir sonuç olarak iktidarın CHP'ye devredilmesi ihtimalinden korkan Türkeş ve grubu, buna izin vermemek için uğraşacaklarından bahsetmiştir. ¹⁶

İktidarı devretmek isteyenlerden Türkeş ve arkadaşlarına göre ülkedeki faaliyetler kesintiye uğratılmıştır ve bu da ancak Atatürk devrimlerinin uygulanmasıyla tamir edilebilir. Bu düşünce Türkeş ve grubunu, reform yapmak için harekete geçirmeye zorlamıştır. Yapılması gereken reformlar arasında toprak reformu, sağlık reformu, eğitim reformu, sosyal yardımlaşma reformu ve din reformu öne çıkmıştır. Ayrıca bu gruba göre Milli Savunma yeniden örgütlenmeli, ordunun eğitimine ağırlık verilmelidir. Kuvvet komutanlıkları kaldırılmalı ve Genelkurmay Başkanlığı yeniden yapılandırılarak kuvvetler doğrudan buradan idare edilmelidir. Çünkü ülkeyi bulunduğu durumundan ancak keskin bir reform yaparak kurtarabileceğine inanan Türkeş ve arkadaşları bu işin ancak MBK gibi her şeye hâkim olan bir hükümetle ve bir meclisle yapılabileceğine inanmaktaydı. Bu yüzden bu grup bir süre daha iş başında kalmaları gerektiğine inanmıştır. Komite içerisinde Madanoğlu'nun başını çektiği diğer grup ise öncelikle Gürsel'in desteği ile hareket etmiştir. Bunlar, idareyi uzun süreliğine ordunun elinde tutma niyetinde olmamış, çok partili hayatın işleyiş prensiplerine göre gitmeleri gerektiğine inanmıştır. Bu grup özellikle 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin Batı'nın gözündeki saygınlığını yitirmemesi için çabalamıştır. Askeri rejimle yönetilen bir ülkede demokrasiden bahsedilemeyeceğine inanmışlar ve Batı'da bu izlenimin verilmemesi adına en kısa sürede yönetimin sivillere bırakılması gerektiğini savunmuşlardır. ¹⁷ Fakat erken seçimin iktidarı CHP'ye teslim etmek anlamına geldiğini, bir süre daha iktidarda kalınması

¹⁴ Mete Kaynar, *‘Beyaz Zambaklar Memleketi ve İhtilâlin Mantığı’*, 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi, Resmi Tarih Tartışmaları 9, 2010, s. 48

¹⁵ Komitede hükümet devirme düşüncesini ortaya ilk atan ve ilk darbe komitesini oluşturan, fakat bu sırada Washington'da görevli olduğu için komiteye giremeyen Dündar Seyhan, kurulmasından sonra komitenin beş ayrı fikrî gruba bölündüğünü söylemektedir. Bunlardan ilki, Alparslan Türkeş'in başını çektiği ve ona destek veren Numan Esin, Muzaffer Özdağ ve Rifat Baykal grubudur. İkinci grup, Cemal Madanoğlu- Sami Küçük grubudur. Üçüncü grup, Sezai Okan ve Osman Köksal'ın oluşturduğu gruptur. Dördüncü grup, başlarında Mucip Ataklı'nın bulunduğu havacılar grubudur. Son olarak ise Orhan Kabibay'ın kendine münhasır grubu bulunmaktadır. Kabibay, Türkeş ve arkadaşlarının grubuyla da yakın temas halinde bulunmuştur. Ayrıca Kabibay, Okan ile de arkadaşlık bağı olan bir isim olarak bilinmektedir. 5 gruba ayrılan komitedeki fikir ayrılıklarının daha da belirginleşmeye başlaması ve Türkeş ile Madanoğlu'nun başını çekeceği iki farklı grubun oluşması, birbirine paralellik gösteren gelişmeler olmuştur. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul 1966, s. 89)

¹⁶ Seyhan, *a.g.e.*, s. 113-115

¹⁷ Levent Börklüoğlu, *‘27 Mayıs Askerî Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği’*, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, 2017, s. 19, 20

gerektiğini, önce partileşilmesinin ve daha sonra seçimlere gidilmesinin doğru olduğunu düşünen Türkeş ve başını çektiği grubun üye sayısı giderek artmış; hemen seçimlere gidilmesi ve askerinin kışlalara çekilmesi gerektiğini savunan Madanoğlu ve başını çektiği grup ise komitede azınlık hale düşmeye başlamıştır. Bir karar alınması gerektiği zaman komite oylarına başvurulduğu için bu oylamaların sonuçları hep Türkeş ve grubunun lehinde sonuçlanmaya başlamıştır. Bu da Madanoğlu ve grubunu telaşlandırmıştır. Madanoğlu bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Türkeş Başbakanlık müsteşarı. Kendi kendine birtakım işler yapıyor. Gece gündüz çalışıyor. Bizi oldubittiler karşısında bırakıyor. Gitgide de taraftar kazanıyor. Onun tarafından olanlar el kaldırıyorlar, 20-22 kişi oluyorlar. Biz azınlıkta kalıyoruz.” Türkeş ise aynı konuda şu bilgileri vermiştir:

*“Biz çoğunluktaız. Milli Birlik Komitesi'nde herhangi bir karar almak icap ettiği zaman bizim kararlarımız aşağı yukarı 10 veya 12'ye karşı, 25-26, hatta 27 oyla karar haline geliyordu. Veya karşı tarafın kabul ettirmek istediği herhangi bir karar, herhangi bir teklif, oy çoğunluğu bizim tarafta olduğu için kabul edilmiyordu. Aramızda böyle bir gerginlik sürüyordu.”*¹⁸

İktidarda kalmak isteyenlerin ve iktidarı devretmek isteyenlerin görüşleri etrafında şekillenen grupların başında bulunan Türkeş ve Madanoğlu, hem grup çekişmelerinde baş isim olmuş hem de bu sebepten aralarında kişisel bir anlaşmazlık doğmuştur. Devamında gelen kişisel gerginliğin artmasıyla komite arasındaki gerginlik kişisel olmaktan çıkmış artık yavaş yavaş başka alanlara da yayılmaya başlamıştır. Mesela önce Ağustos 1960'ta orduda geniş bir tasfiye yapılmış (EMİNSU Olayı)¹⁹ ve ardından da Ekim ayında 147'ler Olayı²⁰

¹⁸ Birand, Dündar, Çaplı, a.g.e, s. 255

¹⁹ Uzun adı Emekli İnkılâp Subayları Derneği'dir. Orduda “kadroda şişkinlik, sıfır general arayışı” gibi sebeplerle yapılan geniş bir subay tasfiyesidir. Ordudaki şişkinliğin giderilmesi ve ordunun gençleştirilmesini isteyen MBK içindeki bazı üyelerin girişimleriyle çıkarılan 42 Sayılı Yasa ile 253 generalin görevine son verilmiştir. Bazı MBK üyelerinin “Sıfır General” istemlerini karşılamak adına bu operasyonu Suphi Karaman ve başında bulunduğu bir kurul gerçekleştirmiştir. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kurtul Altuğ, *Bir Numaralı Tanık*, İstanbul 2006, s. 226) Fakat bu sayı 253 ile kalmamış, daha sonra binlere çıkmıştır. Emekliye ayrılan bu isimlere sonrasında sivil hizmetlerde, özellikle yeniden kurulması tasarlanan kalkınma örgütlerinde istihdam düşünülmüştür. Kalkınma örgütlerindeki istihdam fikirlerinden bahseden Orhan Erkanlı bu düşüncesine sebep olarak “emekli edilenlerin içinde sadece kadro fazlalığı nedeniyle emekli edilmiş genç, bilgili ve kabiliyetli binlerce subay vardı” açıklamasını yapmıştır. Erkanlı'nın düşüncesinin yalnız bir bölümü uygulanmış, geri kalan bazı emekli isimler de Savunma Sekreterliği'ne atanmıştır. Fakat EMİNSUların emekliliği konusundaki bilgiler net değildir. Altuğ, EMİNSUların emeklilik işlemlerinin Karaman ve onun başında bulunduğu bir kurul tarafından gerçekleştirildiğini söylerken; Erkanlı, MBK üyesi bazı generaller (Gürsel, Madanoğlu, Özdilek ve Ulay) ve Genelkurmay Personel Daireleri yetkilileri tarafından bu işlemin gerçekleştirildiğini söylemiştir. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Erkanlı, a.g.e, s. 41, 42)

²⁰ 147'ler Olayı, 147 öğretim üyesinin tasfiyesi meselesidir. Gerçekleştirilenler ise askeri yönetimin uzamasını isteyen İlim Heyeti'dir. Tasfiye edilenlerin içinde Yavuz Abadan gibi 27 Mayısçıların düşüncelerine yakın, CHP sempatanları bile bulunmaktadır. 147 ismin geleceği, 9 ismin kararına tabi tutulmuştur. İlim Heyetindeki isimler her ne kadar masumane bir niyetle çağrılmışsa da bu işi yer yer kendi çıkarları doğrultusunda yöneten bazı profesörlerin girişimleriyle MBK'nin adı 147'ler Olayı'yla duyulmuştur (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Engin Yıldırım, “İktidar, Üniversite ve Aydınlar”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2000, s. 4). Madanoğlu'nun 147'ler Olayı'nda bir girişimi olmamakla beraber MBK içinde bazı isimler Madanoğlu ve arkadaşlarının 147'ler Olayı'nda dolaylı olarak etkili olduklarını savunmuştur. 27 Ekim 1960'ta aralarında profesör, doçent ve asistanların bulunduğu 147 öğretim üyesi MBK'nin aldığı kararla görevlerinden alınca CHP, bu konuda tepkisini alenen belirtmiş ve bu olayda Türkeş ve arkadaşlarının etkisi olduğunu söylemiştir. Bu konuda CHP üyesi ve gazeteci Orhan Birgit, anılarında, 147'ler Olayı'nın tüm sorumluluğunu “Radikaller Grubu” diye de adlandırılan Türkeş ve grubuna yüklemiştir. Birgit; “Bahsi geçen isimlerin anılarına bakıldığı vakit o kişilerin 27 Mayıs'ta, CHP'nin toplumda yaratmak istediği sert politikaları yüzünden çıkabilecek bir kardeş kavgasını önlemek için yaptıklarını savunduklarını görürsünüz” diyerek Türkeş ve grubunun CHP'ye karşı olan tutumunu bir yerde ortaya koymuş ve şunu da eklemiştir: “Aynı kişiler MBK'de Madanoğlu, Küçük, Acuner, Kuytak, Ulay gibi arkadaşlarının 27 Mayıs'ta, İnönü ve CHP'nin yönlendirmesi doğrultusunda

yaşanmıştır. ²¹

Yine Ekim ayında yapılan bir toplantıda, komitenin gerginliğinin giderek arttığı görülmektedir. Gürsel'in başkanlığında toplanan komite üyeleri Gürsel'in okuduğu önerge ile irkilmiştir. Çünkü verilen önergenin mahiyeti, *'komite üyesi arkadaşların birbirlerinden endişe ettikleri, bu sebeple rahatça çalışmadıkları'* üzerinedir. Ahmet Er tarafından verilmiş olan önergede, bütün komite üyelerinden endişe ve şüphe içinde bulunup bulunmadıklarının sorulması istenmiştir. Bu toplantıdaki tartışmalar oldukça uzun ve kırıncı geçmiştir. Önergenin kabul edilmemesini isteyenler, bunun huzursuzluğu artırmaktan ve üyelerin birbirlerine olan güvenlerini sarsmaktan başka bir şeye yaramayacağını öne sürmüştür. Önergeyi benimsemiş olanlar ise hem komite üyeleri arasında hem de halk nezdinde MBK'nin çalışmaları hakkında çeşitli söylentiler dolaştığını söylemiştir. Üyeler birbirlerine güvenmezken vatandaşlar arasında komite çalışmaları esnasında silahlı kavgalara varan çatışmalar başladığına dair dedikodular dolaştığı belirtilmiş ve bunları önlemenin yolunun önergenin kabulü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sonuç olarak önerge Gürsel'in de katılımıyla kabul edilmiştir. Bütün üyelere kimden şüphe ettikleri sorulmuş, Gürsel, ilk soruyu Madanoğlu'na yöneltmiştir. Madanoğlu'nun kimseden şüphelenmediğini söylemesinin ardından Gürsel Köksal'a şüphelendiği birilerinin olup olmadığını sormuş ve Köksal da Madanoğlu ile aynı yanıt vermiştir. Sıra önerge sahibi Ahmet Er'e geldiğinde ise Er, *'endişemiz yoktur diyenlerden endişe ediyorum'* diye söyleyince ortalık bir anda karışmıştır. Madanoğlu ve Köksal ayağa fırlayarak endişe sebebini sormuş, toplantı ortamı gerginleşmiştir. Gürsel, sessizliği güç bela sağlamış, oturumu kapatmıştır. Komitedeki gerginlik ve anlaşmazlık, bu toplantıda bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar bütün komite üyelerinin rütbe farkı gözetilmeksizin eşit sayılacağı hükme bağlanmışsa da *'Yarınımızdan endişe ediyoruz. Arkamızı dönmekten bile çekiniyoruz. Bu havanın dağıtılması ve bizlere teminat verilmesi lazımdır'* şeklindeki düşünceler duyulmaya başlamıştır. Komitedeki endişe ve güvensizlik havası, gerginliği daha da artırmıştır. ²² Meclisteki tartışmalar artık kırıncı bir hâl almaya başlamıştır. MBK'nin dağılmadan önceki son toplantılarını yaptığı zamanlarda yine başka bir komite toplantısında Yüzbaşı Muzaffer Özdağ'ın Madanoğlu ile ilgili söyledikleri dikkat çekmektedir. Özdağ, mecliste bir gün Atatürkçülük ve milletin kaderini değiştirecek atılımlarla ilgili konuşma yaparken, Madanoğlu oturduğu yerden Özdağ'a laf atmıştır: *'Biz, bu uzun işleri bırakalım. Bunlara bizim aklımız ermez. DP iktidarını yıktık, bitti. Çağıralım İsmet Paşa'yı görevi devredelim, biz de kenara çekilelim'* Özdağ ise, Madanoğlu'nun bu sözlerine karşılık olarak sert bir yanıt vermiştir. Özdağ, Madanoğlu'nun istediği yere gidebileceğini, MBK'ye yanlılıkla girmiş gibi davrandığını ve görevini bir türlü kavrayamadığını ileri sürmüştür. Özdağ'a göre burada rütbe farketmezksizin herkes eşittir ve MBK bir kışla olmadığı gibi Madanoğlu da burada bir general değildir. ²³ Madanoğlu ve arkadaşlarını İsmet Paşa'nın kiralık askerleri olmakla suçlayan Özdağ'ın daha da sert olan ve dikkat çeken cümlesi ise şu şekildedir: *'Şunu bilin ki biz, İsmet Paşa'nın askerleri değiliz. Her defasında iktidarı İsmet*

---

yaptıklarını düşünürler...' (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Barış Kenaroğlu, 'Cumhuriyet Senatosu'nda Milli Birlik Grubu', *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2006, s. 38)

²¹ Birand, Dünder, Çaplı, a.g.e, s. 255

²² Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, Ankara 1966, s. 5-7

²³ Generallerin MBK'ye girdikten sonraki konumu ile ilgili MBK üyelerinden Kamil Karavelioğlu, şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: *'5 Haziran olaylarında Genelkurmay'ı ziyaretimizde Sunay Paşa bana patlamıştı ve ona da Sıtkı Ulay patlamıştı. Beni severdi, komitede en genç ben kalmıştım. General, komite üyesi biz gençleri başta Özdağ olmak üzere biraz hırçın bulurdu. Mesela Madanoğlu, hayatında onlarca yüzbaşıya komuta etmiş bir insandı. Günün birinde kendini yüzbaşılarda eşit statüde görev yaparken bulmuştu. Biz gençler farkında değildik ama onların durumu da kolay değildi.'* (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Karavelioğlu, a.g.e, s. 159)

Paşa'ya devretmekten söz ediyorsunuz. Kimin malını kime devrediyorsunuz?’’ Özdağ’ın ‘mal’’ diye söz ettiği anlaşıldığı üzere iktidardır ve iktidar da onu şu an elinde tutan askerlerindir. Bu toplantıda Özdağ’ı dinlerken Madanoğlu oldukça sinirlenmiştir. Toplantı bittiğinde meclisi terk etmiş ve sonraki üç ay, komite toplantılarına dahi katılmamıştır. ²⁴ Madanoğlu’nun ‘‘Görevi İsmet Paşa’ya devredelim’’ sözleri yüzünden olsa gerek Türkeş ve grubu Madanoğlu’nun CHP tarafından planlı olarak ortaya sürüldüğünü düşünmektedir. Onlara göre Madanoğlu, CHP ile danışıklı olarak hareket etmektedir. CHP tarafından onun şahsı kullanılarak Türkeş ve grubunu halkın gözünden düşürmek amaçlanmıştır. Ayrıca CHP onlara göre AP ve YTP’yi de kendi etrafında toparlamak amacındadır. ²⁵

Görüldüğü üzere artık kişisel olmaktan çıkarak gruplaşmalar halinde süren tartışmalar, güvensizlik ortamı, karşılıklı ithamlar iyiden iyiye artmıştır. Yapılan toplantılarda söz düelloları sürmeye devam etmiştir. Verilen önerilerde dahi güvensizlik temasının yattığı komite üyelerinin arasında gerginliğin ve gücü ele geçirme mücadelesinin iyice arttığı bu dönemde Gürsel ve Madanoğlu’nun başını çektiği grup, radikal düşünceleri olduğunu gördükleri Türkeş ve ekibini komitenin dışına itmeye karar vermiş ve bu şekilde MBK içindeki ikilem iyice belirginleşmiştir. ²⁶ Verilen kararın sebebi Türkeş ve grubunun davranışlarının, Madanoğlu ve grubunu rahatsız etmesi olmuştur. Türkeş, 27 Mayıs Darbesi’ne Türk Rönesansı’nı gerçekleştirmek adına giriştiğini söylemektedir. Türkeş’in bahsettiği ‘‘Rönesans’’ üzerine olan hedefleri ise;

‘‘Topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak, milletin tüm vatandaşlarını içine alan bir yardımlaşma teşkilatı kurmak, güzel sanatlar ve spordan halk hizmeti için faydalanılmasını sağlamak ve bu uğurda aydınları ve gençleri köylere göndererek onların halkla bütünleşmesini sağlamak.’’

doğrultusunda olmuştur. ²⁷ Gerçekliği tartışılacak olan bu hedefler karşı taraftan söylendiği gibi algılanmamıştır. Madanoğlu ve grubu Türkeş’in Rönesans adı altında yaptığı girişimleri, ‘‘Gücü ele geçirme mücadelesi olarak’’ algılamaya başlamıştır. Çünkü bu bahsi geçen hedefler olağan şartlarda bir sivil hükümetin yapması gereken işlerdir ve askerinin yeri kışladır. Ayrıca Türkeş ve grubunun sayıca da fazla olması Madanoğlu ve grubunu rahatsız etmiş, telaşlandırmıştır. Türkeş ve grubunun diğer gruba göre daha güçlü olduğundan olsa gerek Türkeş, başbakan gibi davranmaya başlamış ve atamaları dahi artık kendi gerçekleştirmeye başlamıştır. ²⁸ Türkeş’in yaptığı atamalar konusunda Madanoğlu, Gürsel ile konuşmasını şu şekilde anlatmıştır:

‘‘Bu ne kepezelik? Biz bu işi şu niyetlerle yaptık. Şimdi birçok oldubittilerle karşılaşılıyor’’ Gürsel Paşa da bizden taraf oldu. Dedi ki ‘‘Çocuklar, her gün burada bana sorulmadan emir subaylarım değiştiriliyor. Ben bazı kişilerle görüşmek istiyorum. Onu bulun getirin diyorum. Görüşmek istediğim adamla beni görüştürmüyorlar. Sizle şimdi konuşurken şu masanın altında bir dinleme aleti var mı yok mu onu da emin olun bilmiyorum...’’ ²⁹

Cemal Madanoğlu Türkeş’in o dönemde bulunduğu Başbakanlık Müsteşarlığı konumunun önemini ilk etapta fark etmemiştir. Burayı sıradan bir memuriyet zannederken atamaların dahi Türkeş eliyle yapıldığını fark edince burası için ‘‘Bu bildiğimiz memuriyet değilmiş bayağı başvekillik gibi bir şeymiş’’ yorumunda bulunmuştur. ³⁰ Yine MBK üyelerinden Kamil Karavelioğlu da, Türkeş’in görev yerini kendi özel maksatları için

²⁴ Sinan Onuş, *Sıfır General Parola: İnkılap*, Ankara 2010, s. 210, 211

²⁵ Turgut, a.g.e, s. 312

²⁶ Börklüoğlu, a.g.m, s. 20

²⁷ Ferit Salim Sanlı, ‘‘13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alparslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi İçinde İhtilaf’’, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27, 2018, s. 224

²⁸ İlyas, a.g.m, s. 167

²⁹ Birand, Dündar, Çaplı, a.g.e, s. 256

³⁰ Cevat Oktay, *Cemal Madanoğlu İnkılabı Anlatıyor*, Ankara, s. 12

kullandığını ve Türkeş'in ne yapmak istediğini, kimlerle görüştüğünü anlamlandıramadıklarını belirtmiştir.³¹

Türkeş'in yaptığı atamalar dışında dikkat çekmesinin sebeplerinden diğeri de basına verdiği demeçler, dış basınla kurduğu temaslar olmuştur. Hatta bir süre kendisinden Türkiye'nin Nasır'ı olarak bahsedilmeye başlanmıştır.³²

Bu şekilde sürüp giden bir çekişme üzerine Türkeş'in başvekil gibi davranması, atamalar yapması, demeçler vermesi iyice dikkat çekmiş, eylemlerini engellemek adını onu müsteşarlıktan alma fikri doğmuştur. Eylül başına kadar güç Türkeş ve grubunun elinde bulunurken o tarihten sonra 13 Kasım'a kadar geçen süreçte Türkeş ve grubu elindeki gücü yitirmeye başlamıştır.³³

13 Kasım'a giden süreçte ayrıca askerin iktidardan gitmesini istemeyen profesörlerin önerisiyle getirilen tabii senatörlük meselesi üzerinde tartışılmış, komite üyelerinden bazılarının "*Bunun bir siyasi rüşvet olduğunu ve asla kabul edilemeyeceğini*" söylemeleri üzerine tabii senatörlük teklifi yine 11'e karşı 26 oyla reddedilmiştir. 13 Kasım'dan biraz önce, Ekim ayındaki bu oylama sonucuyla da anlaşılmaktadır ki MBK'de gerginlik devam etmekte, bir barış ortamı sağlanamamaktadır.³⁴

ALPARSLAN TÜRKEŞ'İN MÜSTEŞARLIK GÖREVİNDEN ALINMASI VE SONUÇLARI

Bu süreçte yaşanan önemli meselelerinden birisi Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınmasıdır. Bu olaya yol açan gelişmeler ise bahsedildiği üzere Ağustos ve Eylül ayında komite içerisindeki anlaşmazlıkların hat sayfaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı makamında bulunması, birçok kişiyi ürkütmeye başlamıştır. Komite bu durumdan rahatsız olmuş, Türkeş'i görevinden uzaklaştırmak adına bu sebeple karar almıştır.³⁵ Türkeş ve grubunun radikal olması, yönetimi sivillere bırakmak istememesi ve bu uğurda bakanların da değişeceğinin rivayet edilmesi komitenin rahatsızlığını perçinlemiştir. Sonrasında Türkeş, Kabibay ve Erkanlı tarafından ortaya atılan "*Hükümetin yeterince hızlı olmadığı ve komitenin icrayı ele alması gerektiği*" önerisi komitede oylamaya sunulmuş ancak Gürsel'in de ret oyuyla, sunulan bu teklif 19 karşı oyla reddedilmiştir. Bunun dışında epeyce dikkat çeken başka bir girişim de Türkeş ve grubunun mevcut kabineden 10 bakanı görevinden uzaklaştırması olmuştur.³⁶ Bu bakanların uzaklaştırılmasını ve uzaklaştırmanın asıl amacını Madanoğlu kendi görüşleriyle: "*Kendileri vekil olsun, Türkeş başvekillik yapsın Gürsel Paşa ikinci plana düşsün. Bu maksatlarını ben daha evvel de hissetmişim. Yani Gürsel Paşa'yı harcamak istediklerini biliyordum*" şeklinde yorumlamıştır. Türkeş ve grubunun kabinede değişiklik yapmaya karar vermesi ve bu karara müteakip kabinedeki bazı isimlerin istifaya karar vermeleri, üstelik bundan Gürsel'in haberinin olmaması Madanoğlu'nu bu yorumları yapmaya itmiştir.

Türkeş'in müsteşarlıktan alınmaya karar verildiği bu süreçte Madanoğlu ile Türkeş arasında geçen başka bir konu da Madanoğlu'nun Türkeş'e verdiği bir emri onun ısrarla yerine getirmemesi olmuştur. Dönemin 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın İzmir'de Madanoğlu'na atfen beyanat vermesi üzerine Madanoğlu Türkeş'ten: "*Gümüşpala'nın bana atfen verdiği beyanat doğrudur. Bunu teyit ettiğimi, benim ağızından çıkmış bir beyanatmış gibi sen yaz, bana göstermene lüzum yok ajansa gönder radyoda okunsun*" isteğinde bulunmuştur. Çünkü Gümüşpala darbe günü Madanoğlu'nun kendisini

³¹ Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 84, 85

³² Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ankara 1977, s. 218, 219

³³ Ahmet Er, *Hatıralarım ve Hayatım 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, Ankara 2012, s. 104

³⁴ Örtülü, *a.g.e.*, s. 41

³⁵ Talat Aydemir, *a.g.e.*, s. 53

³⁶ Sanlı, 13 Kasım 1960 Tasfiyesine..., s. 225

telefonla aradığını ifade eder tarzda gazetelere bir beyanat vermiştir. Madanoğlu ise onu teyit etmek ve bu şekilde Gümüşpala'yı bir müşkülünden kurtarmak istemiştir. Madanoğlu'nun ısrarlarına rağmen istenen beyanatın hiçbir yerde çıkmaması ikili arasındaki gerginliği artırmıştır. Gerginlik MBK içine de yansımıştır. Zaten karşı taraftan "*gücü ele geçirme mücadelesi*" şeklinde algılanan Türkeş ve grubunun davranışları, Madanoğlu'nun gözüne iyice batmış, bunun üzerine Türkeş'in görevinden alınmasına kesin olarak karar verilmiştir. Komite dışında bir araya gelmeyen Madanoğlu ve grubu bir yana, diğer grubun her gün Başbakanlıkta toplanması ve planlar yapması Madanoğlu'nun dikkatini çekmiştir. Komitede bir ikilik doğmuş olması halk nezdinde çok da olumlu karşılanmayacaktır fakat tedbir alınması adına Türkeş'i müsteşarlıktan almanın en doğru hareket olduğuna karar verilmiştir.³⁷

Bu dönemde komitedeki bazı isimler İsmet İnönü'ye karşı Türkeş ve grubuna nazaran sert bir tutum içinde olmamıştır. Ahmet Yıldız, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner ve birkaç kişi daha "*MBK'nin memleketin idaresini CHP'ye devretmesi üzere karar almasını*" istemiştir. Bu öneriden sonra komitede kıyamet kopmuş, tartışmalar kavga derecesine varmıştır. Hatta bu toplantıda Türkeş'in Madanoğlu'na silah çektiği yönünde söylentiler dolaşırsa da bu olaylar hakkında hiçbir zaman bir açıklama yapılmamıştır. Bu teklif kabul edilseydi dahi CHP bunu kabul eder miydi veya bu teklifi CHP mi en başından beri bazı isimlere empoze etmekteydi, orası bilinmemektedir. Fakat bu olaydan sonra komite üyeleri birkaç gün sonra tekliflerini değiştirerek yeniden komite toplantısına getirmişler, bu kez de en başında konuşulduğu gibi "*iktidarın seçimle devredilmesini isteyerek düşünülen seçimlerin bir an önce yapılması gerektiğini*" söylemişlerdir. Türkeş ve grubu bunu da reddetmiş, yapılması gereken reformlar olduğunu söylemiştir. Bu iki öneri de sayıca fazla olan Türkeş ve arkadaşlarının reddiyle kabul edilmemiştir. İlerleyen zamanlarda Türkeş ve grubu başka bir öneri sunmuştur. Türkeş'in uzun bir konuşma yapmasıyla başlayan ve içeriğinde MBK'nin köklü reformlar yapması, müsait seçim zemini hazırlamak ve seçimlere *Milli Birlik Partisi* adıyla katılmanın doğru olacağı, reformları gerçekleştirinceye kadar idareyi elde bulundurma mecburiyeti, darbe idaresinin dört yıl iktidarda kalmasının lüzumu ve bunun için de referandum yapılarak halkın arzusunun tespit edilmesi maddelerini barındıran önerge sayı çoğunluğunun imzası ile kabul edilmiştir. Uzun tartışmalardan sonra, MBK'nin dört yıl iktidarda kalması, köklü reformlar yapması, bunun için referanduma başvurulması ve dört yıl sonra yapılacak seçimlere *Milli Birlik Partisi* adıyla katılması, 11 e karşı 26 oyla kabul edilmiştir. Komite bu kararı, 1960 yılının Eylül ayı başında almıştır. Bu kararın alınmasından sonra bütün komite üyelerinin halkla temasa geçmeleri, onların isteklerini öğrenmeleri ve edinecekleri bilgileri komiteye getirmeleri için bir gezi programı hazırlanması teklif edilmiştir. Bu teklif de sayı çoğunluğu ile kabul edilmiştir. Komite üyelerinin 15 Eylül'de başlamak ve Eylül sonunda tamamlanmak üzere yapacakları gezileri programlaştırmak için bir komisyon kurulmuştur. İki teklif de oy çoğunluğu ile kabul edilmiştir. Fakat işin ilginç yanı, iktidarda dört sene kalmayı taahhüt eden, halkla hemhal olunacak gezi programını onaylayan maddelerine rağmen bu önergeye imza atan isimler arasında Gürsel, Madanoğlu, Köksal gibi isimler de vardır. İmzalanan önergenin içeriğinde görüldüğü üzere bu isimlerin düşüncelerinin tam zıddı maddeler yer almaktadır. Özellikle Madanoğlu'nun asker kimliğinden vazgeçmediğini bildiğimiz bu süreçte imzaların atılma sebebi Türkeş ve grubunu oyalamak içindir. Madanoğlu ve grubu, önergeyi kabul etmiş gibi görünmek yönünde bir strateji uygulamıştır. Türkeş'in müsteşarlıktan alınması kararı verildikten sonra bu uygulamaya gidilmiştir. Onun eylemlerini engellemek adına Türkeş karşıtı isimler tarafından bir süre Türkeş ve grubunun önergeleri kabul edilmiş, istenenlere çaresiz boyun eğmişler gibi bir izlenim yaratılmıştır.³⁸ Çünkü imzalayan isimlerden Madanoğlu ve çevresindeki Köksal,

³⁷ Oktay, *a.g.e.*, s. 13-18

³⁸ Örtülü, *a.g.e.*, s. 17-21

Acuner, Ataklı gibi isimler, önergeyi onayladığı halde bu gezilere katılmamış ve işin daha da ilginç tarafı komite üyeleri gezideyken Gürsel, Türkeş'i bir emrivaki ile müsteşarlıktan alarak yerine sivil bir kişiyi getirmiştir. Anlaşılan Türkeş karşıtı isimler, Türkeş'in eylemlerine son vermek için ona daha ılımlı yaklaşılması gerektiğini düşünmüştür.³⁹ Madanoğlu ve grubunun aldığı her karar, sunduğu her önerge komitede oy çoğunluğuyla her seferinde reddedilince artık son çare, tersi bir hamle yapılarak Türkeş ve grubunun istekleri kabul edilmiş gibi bir görünüm sağlanmış ve bir fırsatta aceleyle Türkeş mevcut görevinden uzaklaştırılmıştır.

Türkeş'in görevden alınması demek komitede *Necip'in Nasır'ı*⁴⁰ pozisyonunda değerlendirilen Türkeş'in ve onun grubunun gücünün azalması anlamına gelmektedir. Şimdi Gürsel'in ve Madanoğlu'nun komitedeki eli güçlenmiştir. Fakat Türkeş'in görevden alınması aynı zamanda onun politik hırslarının da bir başlangıcı olacaktır. Gücü ele geçirme mücadelesindeki iç çekişme bu hadiseyle birlikte gün ışığına çıkmış ve radikal kanadı temsil eden Türkeş Madanoğlu'na mağlup olmuştur. Gelinek noktada Türkeş her ne kadar radikallikten suçlanıp görevinden alındıysa da aslında asıl radikal uygulamalarını görevden alınma sürecinden sonra gerçekleştirmiştir.⁴¹

Türkeş artık sadece komitedeki görevinden ibaret bir yetkiyle bırakılmıştır. Fakat bu uzaklaştırma, komitede gerginliği iyice artırmıştır. Türkeş ve grubu bu sefer Köksal ve Madanoğlu gibi kilit görevlerdeki üyelerin de komiteye geri gelmesini istemiştir. Çünkü onun artık tek görevi komite içerisindeki varlığından ibarettir.⁴² Türkeş'in komiteye dönmesi ile Türkeş ve arkadaşlarının cuntalaşması paralellik göstermektedir. Komitede "*bozguncu*" olarak adlandırılan Madanoğlu ve grubunu komiteden uzaklaştırmak ve direksiyonu tamamen ele almak için çareler aranmaya başlanmıştır. Bu düşüncenin Gürsel tarafından nasıl karşılanacağını kestiremedikleri için Gürsel'in olumsuz tepki verme ihtimali üzerine Türkeş ve grubu bir alternatif düşünmüştür. Gürsel'in tepkisinin ne olacağını kestiremeyen grup cunta teşebbüsünün riskli olduğuna karar vermiş, çare olarak da Gürsel'e gidip, Türkeş'e yapıldığı gibi komitedeki bazı isimlerin de ikinci görevinin onların elinden alınması gerektiğini söylemeye karar vermişlerdir. Özellikle göz önünde olan Osman Köksal'ın Muhafız Alayı'nı; Cemal Madanoğlu'nun Ankara Komutanlığı'nı; Sıtkı Ulay'ın Ulaştırma Bakanlığını ve Ahmet Yıldız'ın Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nü bırakmaları gerektiğini düşünmektedirler. Onların da ikinci görevini bırakıp komiteye dönmeleri, Türkeş ve grubunun işini daha kolay hale getirecektir ve cunta planından da böylece vazgeçmeyi düşünmüşlerdir.⁴³ Bu fikri Gürsel'e ve komiteye bildirmişler fakat komite bu isteği dikkate almamıştır. Türkeş'in ise görevden alınıp komiteye dönmesi zaten gergin olan ortamı hepten

³⁹ Taylak, *a.g.e.*, s. 219

⁴⁰ Türkeş bazı gazetelere verdiği demeçlerde ve o dönemde bir üniversitenin Hukuk Fakültesi'nde yaptığı konuşmada "*Türkiye'nin demokratik yollardan davalarını halledemeyeceğini ve normal yollarla muasır medeniyetler seviyesine ulaşamayacağını -ki tarihte ne Tanzimat ne I. ve II. Meşrutiyet ne de Cumhuriyet hareketlerinin ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine ulaştıramadığını-*" savunmuş ve bu sebeple bazı hamleler yapmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Cemal Gürsel ise böyle düşünenlerin Türk milletine iftira attığını bir basın toplantısında resmen açıkladığı halde Türkeş ve arkadaşlarının bu görüşlerinde ısrar ettikleri görülmüştür. Türkeş'in ortaya attığı bu fikirleri sebebiyle de kendisine Nasır gözüyle bakılmaya başlanmıştır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Metin Toker, "Yurtta Olup Bitenler", *Akis Dergisi*, 26 Eylül 1960, Sayı 319, Cilt 19, s. 6) Türkeş 1960'lı yıllar boyunca basında Nasır'a benzetilmiştir. Onun diğer askeri darbelerdeki önderler ile değil de Nasır ile özdeşleştirilmesi tesadüfi değildir. 1952'de gerçekleşen Mısır Darbesi'nden sonra Devlet Başkanı olan General Necip'in en yakınındaki isim, "*Kudretli Albay Nasır*"dır. İlerleyen yıllarda Nasır Mısır'da Necip'in devrilmesinde öncü rol oynamış ve idareyi eline almıştır. Türkeş de Başbakanlık Müsteşarlığı mevkiindeki eylemlerinden ve Gürsel'e karşı olan tavırlarından ötürü bu dönemde Necip'in Nasır'ı benzetmesiyle anılmıştır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Şerafettin Can Erdem, "Türk Siyasetinde Etkin Bir Genelkurmay Başkanı: Cevdet Sunay", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Sayı 242, Cilt 123, 2019, s. 161)

⁴¹ Ferit Salim Sanlı, *13 Kasım 1960 Tasfiyesine...*, s. 227, 228

⁴² Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 84, 85

⁴³ Turgut, *a.g.e.*, s. 271, 272

germiştir. Kasım başlarında her ne kadar anayasa hazırlığına odaklanılmışsa da komitede kalıcılık tartışması sona ermemiştir. “İktidarda kalabilir miyiz, nasıl kalırız, referandum mu yapsak?” gibi konular tartışılmaktadır. Bu sırada bir *Uzlaştırma Komisyonu* kurulmuş, bu komisyon kalmayı savunanlarla, verilen sözde durulmasını isteyenleri uzlaştıracak bir komisyon olmuştur. Fakat yöntem bulunacak gibi görünürken tartışma büyümüş, artık Kasım ortasında *paketlenme* sözleri sokağa dökülmeye başlamıştır. Bu sırada Cemal Gürsel’in o günlerde sık sık İsmet Paşa ile temasta olduğu bilindiği için bu durum Türkeş ve grubunu tedirgin etmiş olabilir. Madanoğlu ise bu süreçte tartışmaları dikkatle takip etmekle yetinmiştir.⁴⁴ Paketlenme sözünün ne noktada ciddi olduğuna bakacak olursak Seyhan’ın söylediği; “*ya biz ya onlar!*” sözleri, bu işin ciddiyetini ortaya koyacak mahiyettedir.⁴⁵

Özetle; komitedeki ikilem hat safhaya çıkmış, çekişmeler artmış, MBK üyeleri uzlaştırılmaya çalışılırken iyice birbirinden koparak kutuplaşmıştır. Bu duruma bir tedbir olarak Gürsel bir emrivaki ile Türkeş’i görevinden almıştır. Fakat bu sefer komite iyice karışmıştır. Artık gelinen noktada başka bir tedbir yoluna gidilmiş ve komiteden Türkeş ve grubunun tamamen uzaklaştırılmasına karar verilmiştir.

14’LERİN TASFİYESİ SÜRECİNDE CEMAL MADANOĞLU’NUN ROLÜ (13 KASIM 1960)

Türkeş’in müsteşarlıktan alınması bir işe yaramayınca artık tüm grubun komiteden tamamıyla uzaklaştırılması fikri doğmaya başlamıştır. 13 Kasım’a giden süreçte Madanoğlu’nun Türkeş ve grubunu komite dışına itme konusunda aklına ilk etapta sürgünden farklı bir çözüm yolu gelmiştir. Madanoğlu, birlik komutanlarının desteğiyle 38 kişilik komiteyi sivillerle, profesörlerle, öğrenci temsilcileriyle genişletmeyi düşünmüştür. Bu sayede Türkeş ve grubunun etkisi kırılacaktır. Kendisi bu hazırlık içindeyken Gürsel’in Türkeş ve grubundaki 7 ismin Kars Kalesi’ne kapatılması fikrini Madanoğlu’na sunması üzerine işler farklılaşmıştır. Komiteyi genişleterek problemi çözmeyi düşünen Madanoğlu’na, Gürsel, problemi kökten çözüme fırsatı vermiştir. Başlangıçta uzaklaştırılması düşünülen isimler çoğalmış ve neticede 14 isimde karar kılınmıştır. Bu sırada uzaklaştırılmasına karar verilen 14 ismi Kars Kalesi’ne hapsetmekten vazgeçip yurtdışına çıkarma fikri gelişmiştir. Son olarak verilen karar 14 ismin dış göreve gönderilmesi yönünde olmuştur.⁴⁶ Bu fikir karşı tarafın da aklına gelmiş olsa gerek ki bunu Dündar Seyhan’ın “*Ya biz sahneden çekilecektik veya onları çekecektik*” söylemlerinden anlamaktayız.⁴⁷ Türkeş’in de bahsettikleri Seyhan’ı doğrulamaktadır. Madanoğlu ve grubu tarafından izlendiklerini ve telefonlarının dinlendiklerini düşünen Türkeş ve arkadaşları, “*Her iki taraf da bir operasyon hazırlığı içindeydi. Ama kim erken davranacak belli değildi*” demiştir.⁴⁸ Fakat Madanoğlu ve grubu, Türkeş ve grubuna göre daha erken davranmıştır. Daha doğrusu erken davranmak zorunda kalmıştır. Sezai Okan, Osman Köksal ve bazı başka isimlerle Madanoğlu başkanlığında hazırlık yapılmış, dış göreve gönderilecek 14 isme birisi İstanbul, diğeri Ankara adreslerine olmak üzere ikişer zarf hazırlanmıştır. Karar verildikten sonra aynı hafta içinde kararı uygulamaya geçirmek üzere hazırlıklar başlamıştır. Madanoğlu Gürsel’i durumdan haberdar etmek adına: “*Paşam biz bu işi pazar sabahı yapıyoruz*” diyerek bilgi vermiştir. Gürsel’in bu kadar kısa sürede yetiştiremeyeceklerini düşünmesi üzerine Madanoğlu: “*Biz yetiştiremezsek öbür pazara onlar bizi toplarlar*” demiştir.⁴⁹

Verilen karara giden yolda Madanoğlu’nun Gürsel ile konuşmaları belirleyici

⁴⁴ Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 85

⁴⁵ Seyhan, *a.g.e.*, s. 114

⁴⁶ Madanoğlu, *a.g.e.*, s. 313, 314

⁴⁷ Seyhan, *a.g.e.*, s. 115

⁴⁸ Turgut, *a.g.e.*, s. 275

⁴⁹ Madanoğlu, *a.g.e.*, s. 313

olmuştur. Bu isimlerin artık gönderilmesine dair net karar verilmiştir. Gürsel düğmeye basmış, Madanoğlu uygulamaya başlamıştır. Alınan kesin kararlar Gürsel ve Madanoğlu'nun anlaştığı üzere bu isimler görevlerinden alınmaya karar verilmiş ve plan hazırlanmıştır. Madanoğlu güvendiği isimlerle, beş-altı kişi birleşip karar vermiş, oylamış ve 14 kişide durulmuştur.⁵⁰ Bu 14 kişi komiteden uzaklaştırılmaya karar verildiğinde onların emekliye sevk edilerek yurtdışına çıkarılacağını ve bu hareketin gece sabaha karşı gerçekleştirileceğini Talat Aydemir'e haber veren Halim Mentеш'tir. Aydemir ise yardım etmeyi kabul etmiştir. Bahsi geçen beş-altı kişinin içinde anlaşılan Aydemir de bulunmaktadır. Sonraki süreçte adını Silahlı Kuvvetler Birliği ile duyuran Aydemir'in, bugün 14'lerin gönderilmesi hususunda Madanoğlu'nun yanında yer alması ilgi çekicidir. Uzaklaştırılacakların listesi okunduğunda isimler ilk etapta dokuz kişiden ibarettir fakat o gece on dörde yükselmiştir. Aydemir bu sayıları, Cemal Madanoğlu'ndan emir alınca öğrenmiştir.⁵¹

Madanoğlu "14 sayısı"nın rastlantısal olduğunu söylemiştir. Çünkü daha fazla ismin yollanması ona göre komitede kalanları da sıkıntıya düşürebilirdi. "Yeter bu kadar, kendimizden fazlasını sürgüne göndermiş olmayalım" diyerek 14 kişide karar kılmıştır.⁵² Karar verildikten sonra komiteden uzaklaştırılacak olan isimlere gönderilecek yazı 12 Kasım'da yani tasfiyeden bir gün önce Gürsel ile Madanoğlu arasında görüşülmüştür. Ahmet Yıldız'ın anlattıklarına göre; Gürsel, Madanoğlu'na bu yazının içeriğini göndermiş fakat içerikte yazan "Komitenin çalışmalarının ulusal birliği ve ülke yararlarını çekinceye düşürdüğüne, MBK'yi dağıttığına ve tüm yetkileri kendine aldığına" dair olan yazılara Madanoğlu karşı çıkmıştır. Daha sonra Madanoğlu; Ulay, Okan, Köksal ve dönemin İçişleri Bakanı Muharrem İhsan Kızıloğlu ile buluşarak Gürsel'in gönderdiği metni değiştirmiştir.

Artık karar verilmiş, 14 isme gönderilecek olan yazı hazırlanmış, sabaha karşı harekete geçilmiştir. Madanoğlu sabah 5.30'da Merkez Komutanı'nı ve Harp Okulu Komutanı'nı yanına çağırarak durumu anlatmıştır. Tasfiye edilenlerin evlerinden çıkmamaları istenmiştir.⁵³ Bu sırada Madanoğlu'nun emriyle Ankara Kumandanlığı'na çağırılan Aydemir, Madanoğlu'nun verdiği emri uygulamaya koyulmuştur. Alınan karar, ihraç edilecek isimlere sabah 7.00'de emniyetten iki sivil polis tarafından bildirilmiştir. Her bir kişiye gönderilmek üzere ikişer memur görevlendirilmiştir. Tebliğ zarfının birini polisin biri verirken diğeri evin önünde tedbir amaçlı beklemiştir. Zarfın içinde yazanlar ise; "Emekliye ayrıldınız, ikinci bir emre kadar evinizden çıkmayacaksınız. 7.30'da ajans haberlerini dinleyiniz!" şeklindedir.⁵⁴ Gürsel'in emri mühürlü bir zarf içinde 14 kişiye tebliğ edilmiştir. Yıldız'ın değiştirildiğini söylediği tebligatın son halinde ise genel hatlarıyla şunlar yazılıdır:

"Memleketin menfaatleri göz önünde bulundurularak Milli Birlik Komitesi lağvedilmiş ve aşağıda adları yazılı kimseler tarafından yeniden kurulmuştur.⁵⁵ Sizin bugüne kadarki çalışmalarınıza teşekkür ederiz, bu andan itibaren emeklisiniz. Gerek şahsî emniyetiniz gerek memleketin menfaatleri bakımından evinizden dışarı çıkmamanızı rica ederim"

Tebliğatin verildiğini isimleri, onlara bu tebligatın nasıl ulaştırıldığını, kimlerin

⁵⁰ Birand, Dünder, Çaplı, a.g.e, s. 257

⁵¹ Talat Aydemir, a.g.e, s. 63

⁵² Birand, Dünder, Çaplı, a.g.e, s. 257

⁵³ Ahmet Yıldız, *İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler*, İstanbul 2001, s. 200

⁵⁴ Talat Aydemir, a.g.e, s. 64

⁵⁵ Yeniden kurulan II. Milli Birlik Komitesi üyeleri şunlardır: Başkan: Cemal Gürsel; Üyeler: Ekrem Acuner, Refet Akkoyunlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ercü, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Kadri Kaplan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selâhattin Özgür, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, İstanbul 1993, s. 502)

nereden toplandığını Madanoğlu, olaydan bir süre sonra gazeteci Cevat Oktay'a anlatmıştır. Tebligattan hemen sonra Gürsel ile görüşmek için gelen Muzaffer Özdağ ve Dündar Taşer tevkif edilmiştir. Daha sonra Orhan Erkanlı tevkif edilmiş ve sakın kalamadığı gerekçesiyle bir süre Erzurum'a götürülmüştür. Diğer isimler de sırasıyla tevkif edilmiş fakat Münir Köseoğlu ve Fazıl Akkoyunlu, olay çıkartma ihtimalleri olmadığı düşünülerek tevkif edilmemiş, bir süre için evlerinde bırakılmıştır.⁵⁶ 14'lerin gönderilmesi hususunda sıkı tedbirler alınmıştır. Özellikle Orhan Kabibay'ın bir girişimde bulunmasından korkulmuş ve bu uğurda tedbirler alınmıştır. Bu sırada okul kumandanlığını korumakla görevli bulunan Talat Aydemir; *"İki üç günü evden ayrı geçirdim. Evimle olan telefon muhaberemi kestiler. Beni hariçten arayanlar telefon başında ilk önce Cemal Madanoğlu'nu buldular. Çünkü oraya bağlatmış. Yani esaslı tedbirler alınmış farkında değiliz"* diyerek alınan tedbirlerin ciddiyetinden bahsetmiştir.⁵⁷

Anlaşıldığı üzere Cemal Paşalar bu işi kişisel çıkarları doğrultusunda değil, ülke çapında alınması gereken bir tedbir olarak görmüş ve harekete geçmiştir. Verilen kesin karardan sonra yapılan ilk girişimle Türkes dâhil toplam 14 üyenin komitedeki görevleri Gürsel'in onayı, Madanoğlu'nun girişimleri ile son bulmuştur.⁵⁸ Aslında yürürlükte bulunan geçici anayasaya göre MBK üyeleri ancak ağır bir suç işlemeleri durumunda görevden alınabilmektedir. Şu durumda anayasanın bu maddesi ciddiye alınmadan uygulama yapılmıştır. Fakat tarafların mücadelesi ve paketleme kelimesinin ortalıkta gezinmesi onlara göre bu uygulamayı mecbur kılmıştır.⁵⁹

Bahsi geçen bu 14 ismin içerisinde yer alanlar şunlardır: Ahmet Er, Alparslan Türkes, Dündar Taşer, Fazıl Akkoyunlu, İrfan Solmazer, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Muzaffer Özdağ, Münir Köseoğlu, Numan Esin, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Rıfat Baykal ve Şefik Soyuyüce.⁶⁰

14 isim karardan sonra bariz bir direniş göstermemişler ve Mürted Hava Üssünden görevlendirildikleri yabancı elçiliklere gönderilmişlerdir. Bu durum Türkiye tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır. Ordu içerisinde sürekli komiteler kurulacak ve iç hesaplaşmalar devam edecektir. İleride Silahlı Kuvvetler Birliği'nin oluşması ve faaliyetleri de bu iç hesaplaşmalara en büyük kanıt niteliğindedir.⁶¹

Madanoğlu-Türkes çekişmesinde şimdilik galip gelen Madanoğlu olmuştur. Çünkü SKB'nin kurulması ve güç kazanması Madanoğlu'nun istifasına sebep olacaktır. Madanoğlu'nun, Cumhurbaşkanı Gürsel'in de bilgisi dâhilinde aldığı karar ve uyguladığı planla Türkes, 10 gün gözaltında kaldıktan sonra Hindistan-Yeni Delhi Büyükelçiliği'nde pasif bir göreve yollanmış, diğer 13 komite üyesi de benzer görevlerle yurtdışına gönderilmiştir. 14'ler dosyası ise böylece kapanmıştır.⁶²

13 Kasım'ın askerî lideri Cemal Madanoğlu olmuştur. Operasyonun parolası olarak, Madanoğlu'nun köpeğinin ismi olan *"Can Can"*⁶³ in tercih edilmesi de ayrıca ilgi

⁵⁶ Oktay, *a.g.e.*, s. 22-25

⁵⁷ Talat Aydemir, *a.g.e.*, s. 65, 66

⁵⁸ Börklüoğlu, *a.g.m.*, s. 20

⁵⁹ İsmet İnönü, *DeFTERLER (1919-1973)*, İstanbul 2001, s. 809

⁶⁰ Ferit Salim Sanlı, "27 Mayıs'ın 'Zoraki Diplomatları': 14'lerin Yurtdışı Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 23, Cilt 11, 2018, s. 222

⁶¹ Osman Tarım, "27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2013, s. 24

⁶² Birand, Dündar, Çaplı, *a.g.e.*, s. 258

⁶³ Milliyet, "MBK Üyeliğinden İstifası Kabul Olunmayan Madanoğlu İstifasında İsrar Ediyor", 11 Haziran 1961, s. 1

çekicidir.

13 Kasım Tasfiyesi ile Türkes ve grubunun komite üyeliği hakları ellerinden alınmış, emekliye ayrılmaları uygun görülmüştür. Bu olaya hukuki bir gerekçe olarak da ‘‘Bu yeni bir ihtilal’’ denmiştir. Türkes ve arkadaşlarının aralarındaki irtibatın kopması sebebiyle grup içinde açık verildiğini ve 13 Kasım tertipçilerinin bu açıktan sızdığını düşünen Seyhan yapılan bu eylemi eleştirmiştir.⁶⁵

14’lerin gönderilmesinden bir süre sonra bu isimler hem affedilmek adına Türkiye’den bazı isimlerle temas kurmuş hem de yurt dışında birbirleriyle haberleşmeye devam etmişlerdir. Türkiyedeki olaylar yakından takip edilmiş, Brüksel Koordinasyon Merkezi’nden Numan Esin ve Orhan Kabibay tarafından 14’lere bilgiler aktarılmıştır.⁶⁶ Temas kurulan isimlerden birisi İsmet İnönü’dür. Kurmay Albay Bahri Yazır, Sezai Okan’dan getirdiği haberi ulaştırmak adına İnönü ile temas kurmuştur. İnönü’den 14lerin suçsuz olduklarını ve affedilmelerini istediklerini belirtmiş, bu isimleri affetmesini Cemal Gürsel’e söylemesi için İnönü’den ricada bulunmuştur. Yazır ayrıca Madanoğlu ile konuşup onu ikna etmek için uğraşacağını da İnönü’ye belirtmiştir.⁶⁷

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ’NDE YENİDEN SİVİLLEŞME ÇABALARI

13 Kasım 1960’ta yaşanan bu olay aynı günün sabahı radyodan ilan edilmiştir. Cemal Gürsel MBK’yi feshedip yeniden kurmuştur. Alparslan Türkes’i ve grubunu artık komite dışında bırakmışlar ve şimdi komite, ‘‘En erken vakitte seçime gidilerek iktidarın sivillere teslim edilmesi gerektiğini düşünenlerden ibaret isimlerle’’ yeniden çalışmalara başlamıştır.⁶⁸

27 Mayıs’tan sonra kurulan Milli Birlik Komitesi, 12.6.1960 tarihli, 1 sayılı Geçici Anayasa ile görev tanımları belirtilen Milli Birlik Komitesidir. Fakat bu komite şimdi 13 Kasım 1960’ta Cemal Gürsel tarafından dağıtılmış ve bunun yerine Gürsel’in 14 Kasım 1960 tarihli, basında yayınlanan ve radyoda okunan beyannamesiyle ikinci bir Milli Birlik Komitesi kurulmuştur. 13 Kasım hareketi, komitenin kendisine yaptığı ikinci bir darbe olmuştur. II. MBK, ilk komitenin kadrosundan 14 üyenin tasfiyesi ve yurt dışına çıkarılışıyla kurulmuştur. Yeni komitenin kuruluşu, Cemal Gürsel’in şu tebliğiyle açıklanmıştır:

1. Milli Birlik Komitesinin çalışmaları, memleketin yüksek menfaatini tehlikeye sokacak duruma düştüğünden, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri üzerine bugün (13 Kasım 1960)tan itibaren, Milli Birlik Komitesini feshettim.

2. Türk milleti adına yasama yetkisini kullanacak olan yeni Milli Birlik Komitesi şunlardır: Başkan: Cemal Gürsel; Üyeler: Ekrem Acuner, Refet Akkoyunlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ercü, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Kadri Kaplan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selâhattin Özgür, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler.

3. Yeni Milli Birlik Komitesi, en kısa bir zamanda kurulacak olan Kurucu Meclis’le birlikte, memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzenleyecektir.

4. Görevlerinden affedilen üyeler emekliye sevk edilmişlerdir.

5. Bu konuda, devlet başkanından başka bir makam ve şahıs beyanat veremeyecektir.

⁶⁴ Ferit Salim Sanlı, ‘‘Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960 - 1969)’’, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 148

⁶⁵ Seyhan, a.g.e, s. 117-118

⁶⁶ Er, a.g.e, s. 149

⁶⁷ İnönü, a.g.e, s. 822

⁶⁸ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, İstanbul 2005, s. 721

Vatandaşa keyfiyeti arz ederim. ⁶⁹

14'ler, yapılması planlanan işlere engel olan ekip olarak görülmüştür. Eğer bu isimler gönderilmeseydi, kurucu meclis yasası hazırlansa bile bunun uygulamaya geçirilemeyeceği görüşü hâkimdi. Kurucu meclisin çalışmaya başlamasının ancak komitedeki 14'lerin tasfiyesiyle mümkün olabileceğine inanılmıştır. ⁷⁰ Gürsel'in 14 Kasım'da verdiği tebliğden iki gün sonra, 16 Kasım 1960'ta ise komitenin bir açıklamasıyla kurucu meclisin seçimsiz oluşturulacağı haberleri duyulmuştur. O gün SBF seminerindeki konuşmayı daktiloyla bizzat yazan Nihat Erim, bunu General Cemal Madanoğlu'na ulaştırmak üzere göndermiş ve bu yapılan seçimsiz oluşumu "*Türlü mahzurları olacak bunun*" diye yorumlamıştır. ⁷¹

Tasfiyeden sonra orduda ve bilhassa kalan üyeler arasında tartışmalar başlamıştır. Hala aynı konular tartışılmaktadır. Fakat bunlar aslında tam anlamıyla bir tartışma niteliğinde değildir çünkü 14 üye gönderilmiş, artık kurucu meclisin kurulup iktidarın devredilmesi yönündeki engeller kalkmış, bu da tam anlamıyla bir tartışma olmaktan çıkmıştır. Yeni komitenin tavrı bellidir. Kurucu meclis kurulacak, anayasa yapılacak, ülkenin onayına sunulacak ve de rejim sivilleştirilecektir. Artık komitenin işi bu yödedir. ⁷² İlan edilen yeni komite, MBK kanunlarının aynı kanun numaraları ile devam ettirilerek değiştirilmeden yürütülmesine karar vermiş, bu kanunlar serisinde de kurucu kanuna gidilmemiştir.

Her ne kadar bu sırada Silahlı Kuvvetler Birliği adı altında oluşan cunta, MBK üzerindeki varlığını hissettirmeye başlamışsa da artık bir an önce bütün bu işlerin sivil iktidara devrine ve yeni bir anayasa yapılması suretiyle kurucu meclise gidilmesine kesin karar verilmiştir. ⁷³

CEMAL MADANOĞLU-ALPARSLAN TÜRKES İLİŞKİSİ

Komite içerisinde esas çekişme Türkeş ve Madanoğlu arasında yaşanmış, çekişmeye bu iki isim bilerek veya bilmeyerek liderlik etmiş, bu isimlerin destekçisi diğer üyeler ise çekişmeye bağlı taraf belirlemiştir. MBK, kurulduğu andan itibaren aynı ideolojik görüşlere sahip insanlardan ibaret olmamıştır. Hatta 27 Mayıs öncesi oluşan komitelerde fikren birbirine yakın insanların farklı grupları tercih etmesi, Sadi Koçaş'ın el etek çekip yurtdışı görevini kabul etmek suretiyle komiteyi bırakıp gitmesi ⁷⁴ gibi örnekler Milli Birlik Komitesinde de ideolojik fikir yönünden ayrıklık oluşacağının kanıtı olmuştur. Gelinek noktada Madanoğlu'nun etrafında Gürsel dâhil olmak üzere daha ılımlı ve daha yaşlı üyeler; Türkeş'in etrafında ise daha radikal ve daha genç üyeler belirginleşmeye başlamıştır. Komitede artık iki grup oluşmuş bu doğrultuda Madanoğlu-Türkeş ilişkisi komite kararlarını etkilemeye başlamıştır.

Esasen Madanoğlu'nu Türkeş'ten fikren ayıran en önemli özellik Madanoğlu'nun, asker kimliğini ön planda tutmak istemesi ve her fırsatta 27 Mayıs gecesi Harp Okulu'nda ettikleri yemini hatırlatarak MBK'de de bunun topyekûn böyle olması gerektiğini kabul ettirmeye çalışması olmuştur. O, sivilleşme sürecini hızlandırmak istemiş ve bir an evvel seçimlere gidilmesi gerektiğini her zaman söylemiştir. Fakat bunun tam zıddını düşünen Türkeş bir MBK üyesi ve bir asker olarak seçimlere gitmenin acelesi olmadığını hatırlatmıştır. Bir nevi siyasetçi kimliği ile komitede bulunmuş ve o da bu görüşünü MBK'nin kabul etmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu sebepten bulunduğu müsteşarlık konumundan yararlanmak suretiyle bu mevki sayesinde gücünü artırmaya çalışınca bu girişim Madanoğlu'nun dikkatini çekmiştir. Türkeş'in siyasetçi bir kimlikle komitede bulunduğuna

⁶⁹ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 501, 502

⁷⁰ Örtülü, a.g.e, s. 49

⁷¹ Erim, a.g.e, s. 721

⁷² Karavelioğlu, a.g.e, s. 96

⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul 2000, s. 401, 402

⁷⁴ Özdağ, a.g.e, s. 111

kanıt olarak MBK'nin dört yıl iktidarda kalmasını ve dört yılın sonunda yapılacak seçimlere *Milli Birlik Partisi* adıyla katılmasını istemesi gösterilebilir.

İki isim arasındaki en büyük problem ‘‘yönetimi sivillere bırakmak/bırakmamak düşüncesi’’ etrafında şekillenmiştir. Madanoğlu darbenin olduğu günden itibaren, idarenin sivillere devredilmesini ve harekâta katılan subayların bir an önce ordudaki vazifelerine geri dönmelerini savunmaktadır ki bu da onun asker kimliğini ön planda tutan bir isim olduğunu göstermektedir. ⁷⁵ Türkeş ise erkenden seçime gitmenin idareyi CHP'ye devretmek olduğunu her seferinde hatırlatarak siyasetçi bakış açısını ortaya koymuştur. ⁷⁶

İkisi arasındaki çekişme, Akis dergisinde şu sözlerle ifade edilmiştir:

‘‘Türkeş ile Madanoğlu için başından itibaren geçinemediler. Bir defa karakterleri taban tabana zıttı. Türkeş ne kadar içine kapalıysa Madanoğlu o derece dışarıya açıktı. Birinin ince planlar yapması, örümcek ağ örür gibi taktik gütmesine karşılık; ötekinin fartası furtası yoktu. Hatta patavatsızdı. Türkeş'in ikiyüzlülük saydığı hareketlerine dayanamıyordu. Madanoğlu Türkeş'i çok kere haşladı. Hatta bazı kavgalar daha ileriye bile gitti’’ ⁷⁷

Hem daha önce oluşturulan ihtilal komitesinde bulunan hem de daha sonra MBK üyesi isimlerden biri olan Ahmet Yıldız da, Türkeş ve Madanoğlu hakkında bazı yorumlarda bulunmuştur. Yıldız; Alparslan Türkeş'i hayal dünyası çok geniş olan ve hatta çoğu zaman hayallerle gerçekleri karıştıran, Turancı görüşlerinden çok zarar gören, demokrasiden hoşlandığı söylenemeyecek birisi olarak tanımlarken; Cemal Madanoğlu'nu, hem ihtilale hazırlık aşamasında önemli bir isim olarak bulunan hem de komitenin saygınlığında ve güç kazanmasında önemli katkıları olan bir isim olarak tanımlamıştır. ⁷⁸

Madanoğlu, zannımca, Türkeş'in yapmaya çalıştığı işi; ‘‘Damdan düşer gibi hükümet koltuğuna oturmak yönünde’’ değerlendirmiştir. Türkeş askerlikten olağan bir şekilde istifa edip parti kurmak suretiyle CHP ve diğer partilerin yanında seçimlere katılsaydı, bu uğurda diğer partiler gibi seçim çalışmaları yapsaydı, Madanoğlu-Türkeş anlaşmazlığı yaşanmazdı. Çünkü Türkeş asker kimliği ile siyasetçi kimliğini birbirinden ayırmış olurdu ki bunun o dönemdeki en bariz örneği, Ragıp Gümüşpala'nın ordudaki görevinden emekli olmak suretiyle Adalet Partisi'nin başına geçmiş olmasıdır. Fakat şu durumda Türkeş Madanoğlu'na göre darbe sayesinde gelen bir sonuçla kolay yoldan siyaseti ele geçirmek istemiştir. Türkeş'in darbe metnini okumak suretiyle radyoda ismini duyurmak istemesi de ⁷⁹ zihnindeki planının bir başlangıcıdır. Madanoğlu'na göre Türkeş, zor olan yolu seçip olağan halde parti kurarak çalışmalar yapsaydı seçimlerin sonucunda Türkeş için iki ihtimal vardı. Ya seçilirse başa geçecekti ya da seçilmezse Türkiye gezilerine devam edecekti. Fakat bunu yaparsa da karşısına bir Millî Mücadele komutanının yönettiği, mücadelenin ikinci adamı olarak görülen CHP çıkacaktı ve Türkeş'in işi zorlaşacaktı. İstifa etmesi şu durumda büyük risk olurdu. Madanoğlu'na göre Türkeş bu riski almak istememiş ve hükümet koltuğunun ona altın tepside verilmesi seçeneğini seçerek Başbakanlık Müsteşarı olmuştu. Müsteşar olmasına rağmen kişisel atamalar yapması, kişileri görevden alması, ⁸⁰ Gürsel'e danışmadan hareket etmesi gibi eylemleri de bunu Madanoğlu'nun gözünde kanıtlar nitelikte eylemler olmuştur.

Madanoğlu-Türkeş tartışmasını, Madanoğlu'nun gazetecilere verdiği röportaj doğrultusunda Türkeş'in yakın arkadaşlarından Orhan Erkanlı eleştirmiş, MBK'de yapılan bir toplantıdan ve toplantının özel zabıtlarının kendisinde olduğundan bahsetmiştir. Fakat anılarında bunun üzerine başka bir açıklaması yoktur. ‘‘Bu zabıtların açıklanması birçok kişiyi küçük düşürebilir’’ diye belirtmiştir. ‘‘Toplantının, 13 Kasım'dan sonra Madanoğlu'nun

⁷⁵ Sanlı, a.g.t, s. 94, 95

⁷⁶ Taylak, a.g.e, s. 94

⁷⁷ Metin Toker, ‘‘İhtilal’’, Akis Dergisi, 26 Şubat 1962, Sayı 400, Cilt 23, s. 23

⁷⁸ Yıldız, a.g.e, s. 163

⁷⁹ Birand, Dünder, Çaplı, a.g.e, s. 193

⁸⁰ İlyas, a.g.m, s. 167

gazetecilere beyan ettiği şekilde cereyan etmediğini teyit etmek isterim.” diyen Erkanlı ne şekilde cereyan ettiğini de açıklamamıştır. Sadece “O toplantıda esas mesele bakanların sivil veya asker olmasından ziyade ihtilalin, ihtilal olarak yaşatılması veya satılması idi...” yorumunda bulunmuştur.⁸¹

Madanoğlu ile Türkeş’in anlaşamama sebebini, Madanoğlu daha ciddi boyuta taşıyarak bazı açıklamalarda bulunmuştur ki bu açıklamalar Erkanlı’nın yukarıda bahsettiği ancak ayrıntı vermediği açıklamalardır. Erkanlı ayrıntı vermediği için Madanoğlu’nun verdiği ayrıntıdan ibaret olan bilgileri baz almak zorunluluğu doğmuştur. Madanoğlu Türkeş’in ilk etapta bir şeyler ile ilgilediğini hissettiğini fakat ne yapmaya çalıştığını anlamadığını söylemiştir. Bir süre olanı biteni takip etmiş,⁸² Türkeş’in niyetinin ne yönde olduğunu sonraki süreçte tam olarak anladığını ifade etmiştir. Komitenin Türkeş ve grubunun faaliyetleri sebebiyle komite olmaktan çıkıp adeta kurucu meclis havasına girmesi Madanoğlu’nu rahatsız etmiştir. Sistemli bir şekilde çalışan Türkeş ve grubunun komite dışında da bir araya gelerek toplantılar yapması, Panturanizm yönündeki düşünceleri, Türkiye’nin ismini *Türkeli* olarak değiştirme hayalleri, bazı öğrencilere silah ve bayrak üzerine yemin ettirmeleri ortaya çıkınca Madanoğlu’nun Türkeş konusundaki rahatsızlığı giderek artmıştır. Bu konuda Madanoğlu; “*Panturanizm diye bir vaveyla koparacaklar, Rusya’daki ırkdaşlarımızı da Ruslara kestirecekler. Bunun neticesi bu olurdu*” yorumunda bulunmuştur. Hatta zaman zaman Balmumcu Çiftliğindeki⁸³ tutukluların akrabalarına giderek onlardan para istediklerine dair söylentiler çıkmıştır. Türkeş ve grubu, onlardan para alarak bu kişilerin akrabalarını serbest bırakma vaadinde bulunmuştur. Bu söylemler komitede duyulunca Madanoğlu ve grubu, Türkeş ve grubunu uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Fakat karışığında “*Biz hazineye para topluyoruz*” şeklinde bir cevapla karşılaşmıştır.⁸⁴

Bunun dışında Madanoğlu Doğu Perinçek ile yaptığı bir röportajda da Türkeş’in fikirlerinin boyutundan bahsetmiş ve hatta Mendereslerin idamı konusunda dahi Türkeş’i suçlamıştır. Türkeş’in aslında din ile bir alakası olmadığını, hepsinin gösteriş olduğunu ve din istismarı yaparak bilinçsiz subayları ikna etmeye çalıştığını söyleyen Madanoğlu komite içinde Türkeş’in egemen olmasından rahatsız olmuş ve kendini sorumlu hissetmeye başlamıştır. Türkeş düşüncelerinden ve yaptıklarından dolayı komiteden uzaklaştırılmıştır. Fakat daha sonra komite içinde ikinci bir Türkeş kafası belirmiş, bu isimler iktidarda kalmak için ortalığın karışması yönünde uğraşmıştır. Madanoğlu’na göre Menderes de bu yüzden, karışıklık için idam edilmiştir.⁸⁵

Madanoğlu’nun bahsettikleri, ağır ithamlardır. Fakat ikisi arasında yaşanan ne olursa olsun, mevcut anlaşmazlıklar Türkiye tarihinde *14’lerin Tasfiyesi* başlığının açılmasına sebep olacak bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Madanoğlu ve Türkeş’in anlaşamaması, her iki ismin çevresine de intikal etmiş, bu nefret garip sonuçlar doğurmuştur. Hatta ilginçtir, Madanoğlu-Türkeş anlaşmazlığı ileride Madanoğlu’nun istifasından sonraki dönemde de farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ocak 1962’de yaşanan gelişmelerden birisi, Milliyet gazetesinde yayınlanmıştır. Türkiye Çalışma Partisi Genel Başkanlığı için dönemin eski MBK üyesi emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu’na bir teklif yapılmış, yetkili isim Seyfi Demirsoy tarafından da bu durum parti içinde açıklanmıştır. Fakat partinin kurucular toplantısında

⁸¹ Erkanlı, *a.g.e.*, s. 29

⁸² Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 85

⁸³ Balmumcu Çiftliği esasen Yıldız Sarayı’nın çiftliğidir. 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra bu çiftliğin idare personel binaları ve hayvan ahırları siyasi tutuklulara özgü bir hapisane olarak kullanılmıştır. Yassıada Mahkemeleri için dava dosyaları hazırlanana kadar bu çiftlik Yassıada’ya giden bir basamak olmuş, kısa bir süreliğine Yassıada’da yargılanacak olan tutukluları ağırlamıştır. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ali Fuad Başgil, *Hatıralar*, İstanbul 2007, s. 45)

⁸⁴ Oktay, *a.g.e.*, s. 13-21

⁸⁵ Madanoğlu, *a.g.e.*, s. 313, 314

Bandırma Tütün İşçileri Sendikası Başkanı Dervişe Koç, Madanoğlu'na yapılan teklife itiraz etmiştir. Eski MBK üyelerinden Albay Alparslan Türkeş'in kardeşi olan Koç, Madanoğlu için; "O, partiye girerse ben çekilirim" demiş, bunun üzerine hava gerginleşmiştir. Demirsoy ise ortada bir resmiyet olmadığını belirtmiş ve konu böylece kapanmıştır.⁸⁶ Türkeş için de Madanoğlu için de ortadaki mevcut anlaşmazlık, iki ismin çevresinde de sürüp gitmiştir. Madanoğlu verdiği bir röportajda Türkeş ile sonradan bir cenaze töreninde karşılaştığını ve orada herkesin elini sıkıldığını fakat Türkeş'in elini sıkılmayıp yanındakine geçtiğini söylemiştir.⁸⁷

Özetle; yönetimi sivillere bırakmak veya bırakmamak konusunda komitede yaşanan kararsızlıklar, Madanoğlu-Türkeş ilişkisinde belirleyici bir rol oynamıştır. İkili arasındaki anlaşmazlık aynı zamanda ideolojik farklılıklardan da kaynaklanmaktadır. Bu iki isim MBK içerisinde de bugün de sol ve sağ isimler olarak nitelendirilmiştir. Türkeş'in Turancılık etrafında şekillenen görüşünü Madanoğlu hayalperestlik olarak değerlendirmiş, Orta Asya Türkleri ile birleşmek hususunda Rusya gerçeğini göz ardı ettiğini ve bunun bir *arzu planı* olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

SONUÇ

27 Mayıs'a giden süreçte ordu içinde Demokrat Parti'nin ve parti kurumlarının ülkeyi istenen refaha ulaştırmakta yetersiz kalacağına dair bir inanç başlamıştı. Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarında yaşanan gelişmeler de bu inancı perçinlemiştir. Ordu ise rejimi koruma ve Atatürk ilkelerini hakkıyla uygulama görevini 27 Mayıs 1960'ta doğrudan müdahale ile yerine getirmek istemiştir. 1960'ta da asker, siyasetin içinde yer almış ve mevcut gidişatı şekillendirmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne giden yolda askerin şekil vermeye çalıştığı politika, mevcut hükümetin politikasıyla zıt düşünceler içerdiği için ordu yönetime el koymuştur. Sebebi ise hükümetin Atatürk politikalarından uzaklaşması ve dış politikada olan yaptırımlarıdır. General Cemal Madanoğlu'nun liderliğinde yapılan bu darbe, Türk demokratikleşmesinin önüne geçen bir hamledir fakat darbe, darbe olarak kalmamıştır. 27 Mayıs'ı diğer hükümet darbelerinden ayıran özellik de bu olmuştur. Cemal Madanoğlu'nun girişimleri ile bir Anayasa Komisyonu'nun kurulması sağlamıştır. Bu sayede komite üyeleri senato koltuklarına oturmuş, Türkiye'de bir çift meclisli dönem başlamıştır. Bu yönüyle başlangıçta darbe olan bu eylem peyderpey bir ihtilâle dönüşmüş, daha öncesinde ve sonrasında 27 Mayıs'ın benzerine rastlanmamıştır. Darbeler normal şartlarda fikirleri ve uygulamaları onaylanmayan hükümetin devrilmesi ve hemen ardından ordunun onayladığı başka bir hükümetin kurulması yani yönetimin sivillere bırakılması mantığını içerir. Fakat 27 Mayıs'ta darbeden sonra en erken vakitte seçimlere giderek sivilleşme amacından uzaklaşmıştır. Komite içinde politikada yer edinmek için hemen sivilleşmek istemeyen bir askerî kesim vardır ki bu sebepten darbe komitesi kendi içinde ayrıklık yaşamış ve cuntalaşmalar başlamıştır. 27 Mayıs ile başlayan komite içi anlaşmazlıklar komitenin çalışmalarını aksatmıştır. Sivilleşme ve seçime gitme amacından uzaklaşılmasına sebep olan isimler yüzünden komitenin çalışmaları aksayınca son çare olarak sivilleşme karşıtı olan bazı isimlerin komiteden tasfiyesine karar verilmiştir. Tasfiye fikrinin yaratıcısı olan Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu olmuştur. Gürsel düğmeye basmış, Madanoğlu ise planı uygulamıştır.

⁸⁶ Milliyet, "Madanoğlu'na Başkanlık Teklif Edildi" 25 Ocak 1962, s. 5

⁸⁷ Madanoğlu, *a.g.e.*, s. 314

⁸⁸ Oktay, *a.g.e.*, s. 20

KAYNAKÇA**Kitaplar, Makaleler ve Tezler**

- Altuğ, K. (2006). Bir Numaralı Tanık, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (2000). İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1993). Menderes'in Dramı (1899-1960), İstanbul.
- Aydemir, T. (2017). Hatıratım, İstanbul.
- Başgil, A. F. (2008). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım, İstanbul.
- Başgil, A. F. (2007). Hatıralar, İstanbul.
- Birand, M. A. - Dündar, C. - Çaplı, B. (2016). Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu, İstanbul.
- Börklüoğlu, L. (2017). "27 Mayıs Askerî Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği", *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 13-28.
- Er, A. (2012). Hatıralarım ve Hayatım 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e, Ankara.
- Erdem, Ş. C. (2019). "Türk Siyasetinde Etkin Bir Genelkurmay Başkanı: Cevdet Sunay", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Cilt:123, Sayı:242, 157-182.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*, İstanbul.
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, İstanbul.
- İlyas, A. (2016). "27 Mayıs Askeri Darbesi'nin Sancıları ve Orduda Tasfiyeler 1960-1964", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:22, 163-178.
- İnönü, İ. (2001). *Defterler (1919-1973)*, İstanbul.
- İpekçi, A. – Coşar, Ö. S. (1965). *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, İstanbul.
- Kaynar, M. (2010). "Beyaz Zambaklar Memleketi ve İhtilâlin Mantığı", *27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi*, (Ed: Tolga Ersoy ve Haydar Çetinbaş), *Resmi Tarih Tartışmaları* 9, 23-55
- Kenaroğlu, B. (2006). *Cumhuriyet Senatosu'nda Milli Birlik Grubu, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.
- Madanoğlu, H. T. (2019). *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, İstanbul.
- Oktay, C. (TY). *Cemal Madanoğlu İnkılabı Anlatıyor*, Ankara.
- Onuş, S. (2010). *Sıfır General Parola: İnkılap*, Ankara.
- Örtülü, E. (1966). *Üç İhtilalin Hikayesi*, Ankara.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul.
- Sanlı, F. S. (2018). "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alparslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi İçinde İhtilaf", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, 213-249.
- Sanlı, F. S. (2018). "27 Mayıs'ın "Zoraki Diplomatları": 14'lerin Yurtdışı Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:11, Sayı:23, 221-248.
- Sanlı, F. S. (2017). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960 – 1969)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki Adam*, İstanbul.
- Tarım, O. (2013). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Taylak, M. (1977). *27 Mayıs ve Türkeş*, Ankara.
- Turgut, H. (1995). *Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı*, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2000). "İktidar, Üniversite ve Aydınlar", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2,

1-11

Yıldız, A. (2001). İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Milliyet. (1960). ‘‘Millî Birlik Komitesi Üyelerini Tanıtıyoruz’’, 14 Haziran.

Milliyet. (1961). ‘‘MBK Üyeliğinden İstifası Kabul Olunmayan Madanoğlu İstifasında İsrar Ediyor’’, 11 Haziran.

Milliyet. (1962). ‘‘Madanoğlu’na Başkanlık Teklif Edildi’’, 25 Ocak.

Toker, M. (1962). ‘‘İhtilal’’, Akis Dergisi, Cilt:23, Sayı:400.

Toker, M. (1960). ‘‘Yurtta Olup Bitenler’’, Akis Dergisi, Cilt:19, Sayı 319.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE HAKKÂRİ DOĞUMLU MEMURLAR

Serkan ERDOĞAN*

Öz

Bu çalışma, Osmanlı memurlarının biyografisi için en önemli arşiv malzemesi olan ve 1879 yılında II. Abdülhamid'in emriyle tutulan Sicill-i Ahvâl Defterleri verilerine göre Hakkâri Sancağında doğmuş Osmanlı memurlarının biyografilerine ışık tutmaktadır. Bu kapsamda Hakkâri Sancağının idari yapısı içinde yer alan bölgelerde doğmuş 27 memurun, doğum yılları, baba isimleri ile meslekleri, öğrenim gördükleri mektepler, göreve başlama yaşları, mesleki safahatları, bildikleri diller ve ne derece bu dilleri bildikleri ve aldıkları maaşlar gibi hususlar ile ilgili kayıtların sunduğu imkânlar dâhilinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Hakkâri Sancağı doğumlu memurların Osmanlı Devleti'ndeki resmi çalışma hayatları ve süreleri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hakkâri, Sicill-i Ahvâl, Memur.

OFFICERS BORN IN HAKKÂRİ ACCORDING TO SİCİLL-İ AHVÂL REGISTERS

Abstract

This study, according to Sicill-i Ahvâl Registers which has been kept by effort of II. Abdulhamid explore biographies of the Ottoman officers based on the most important source for the biography of the Ottoman officers in the Sanjak of Hakkâri. Within this framework, the records of 27 officers who were born in the administrative structure of Hakkâri Sanjak, such as their born dates, father names and professions, the school, working age, their professional status, the languages they know and the extent of their knowledge of these languages and their salaries are assessed. It has been discussed to extensive evaluation within the bounds of possibility. In this context, officers from the the Sanjak of Hakkâri were revealed their working lives and periods in the Ottoman state.

Keywords: Ottoman Empire, Hakkâri, Sicill-i Ahvâl, Civil Servant.

Giriş

Osmanlı Devlet teşkilatında çalışan, Müslim ve gayrimüslim bütün memurların resmî vukuatlarının kaydedildiği ve hizmetlerindeki değişikliklerin takip edildiği aşamaları gösteren ilk ve önemli bir çalışma, 1879 yılında II. Abdülhamid dönemi başında Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kuruluşu ile gerçekleşmiştir¹.

Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olarak kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu tarafından 1909 yılına değin toplam 201 defter tutulmuştur². Sicill-i Ahvâl defterlerine kaydedilen

* Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, serkan.erdogan@usak.edu.tr,
ORDIC: 0000-0002-9919-4479.

¹ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babıâli 1789-1922)*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 306.

² Gülden Sarıyıldız'ın kaleme almış olduğu eserde Sicill-i Ahvâl defterlerinin sayıları hakkında farklılıklar bulunduğu izah edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, İstanbul 2019, s. 135.

biyografiler, memurların devlet hizmetine girdikleri zaman vermek mecburiyetinde oldukları “tercüme-i hâl varakası” denilen matbu bir belge ile tercüme-i hâl varakasına eklenmesi zorunlu olan bazı resmî evraklar esas alınarak hazırlanırdı³. 1879 Sicil Talimatnâmesine göre “tercüme-i hâl varakası” belli metot dâhilinde kayıt edilirdi⁴. Bu çerçevede, belgede memurun adı, varsa namı, doğum yeri ve tarihi, eğitim gördüğü mektepler ile aldığı dersler, baba adı, rütbe ve madalyalar, kazandığı mükâfatlar, hakkındaki şikâyetler gibi geniş bir muhtevayı içermektedir⁵.

Bürokratik yapının işleyişine ve tespitine önem veren komisyon, memurların tercüme-i hâl varakasını inceleyerek mesleki yeterliliklerini ortaya koymuştur. Memurların seçim, tayin ve terfi gibi konularda sorumlu ve yetkili olan Memurin-i İntihâp Komisyonu ile sağlanmıştı⁶. Belli bir zaman sonra ise bu komisyon ile Sicill-i Ahvâl Komisyonu Umûmisi kaldırılarak bu iki komisyonun yapmış olduğu işin daha geniş yetkilerle donatıldığı Memurin-i Mülkiye Komisyonu kurulmuştur⁷. Bu komisyon memurların atamaları ve personel sicil sistemini düzenlemekle sorumlu tutulmuştur. 1908 yılında ise Memurin-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak yerine daha kapsamlı Sicill-i Ahvâl-i Memurin Komisyonu kurulmuştur⁸.

Bu bağlamda Mezopotamya bölgesinin çatısı konumunda bulunan farklı millet ve mezheplere mesken olması ile dikkatleri üzerine çeken Hakkâri, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Van'ı fethetmesi üzerine 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Van Eyaleti sınırları dâhilinde bu eyalete bağlı bir “hükümet sancağı”⁹ statüsünde yerini almıştır¹⁰. 1864 yılında eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçilmesi ile birlikte kurulan Erzurum Vilâyeti içinde Van Sancağına bağlanan Hakkâri, bu yüzyılın sonunda bu statüsünü devam ettirmiştir¹¹. 20. yüzyılın başlarında ise Erzurum Vilâyeti dâhilinde Van Sancağıyla birlikte birinci sınıf sancak merkezi konumundadır. Bu dönemde Hakkâri Sancağına bağlı kazalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹².

Tablo 1: Tanzimat Sonrası Hakkâri Sancağı Kazaları

Osmanlı Dönemi İsimleri ¹³	Günümüz İsimleri ve Konumları ¹⁴
---------------------------------------	---

³ Yasemin Beyazıt, “Sicill-i Ahvâl Defterleri'nin Tahlili ve Denizli Merkez Doğumlu Memurlar Üzerine Bir Prosopografi Denemesi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-7-8 Eylül 2006, Denizli, Cilt: 1, s. 504.

⁴ Carter V. Findley, *a.g.e.*, s. 305-307.

⁵ Gülden Sarıyıldız, *a.g.m.*, s. 134.

⁶ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 27.

⁷ Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1878-1909)*, Derin Yayınları, İstanbul 2004, s. 90.

⁸ Hüseyin Saraç, “Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Arabsun (Gülşehir) Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 67, Nevşehir 2016, s. 67.

⁹ 19. Yüzyılın başlarına kadar hükümet sancağı konumunda bulunan Hakkâri, 19. Yüzyıldan itibaren yurtluk-ocaklık olarak tanımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Fatih Gençer, “19. Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı: 23, İzmir 2015, s. 412.

¹⁰ Özden Özgen, *Hakkâri Vilâyetinin Sosyo-iktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 19.

¹¹ Mehmet Demirtaş, “Hakkâri'de Yerleşme ve Nüfus (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, *Ekev Akademik Dergisi*, Yıl:11, Sayı: 32, Yaz 2007, Erzurum, s. 288.

¹² Ela Özkan, “19. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Taksimatındaki Değişiklikler (1839-1925)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 65, Elazığ 2018, s. 389.

¹³ Tabloda görüldüğü üzere 19. yüzyılda Hakkâri Sancağına bağlı 12 kaza bulunmaktadır. Tanzimat sonrası yapılan düzenlemeler neticesinde bu kazalar dönem dönem çevre sancaklarına bağlanmış veya müstakil sancak konumuna getirilmiştir. Bu düzenlemeler esas alınan Sicill-i Ahvâl kayıtlarına da yansımıştır. Örneğin BOA. DH. SAİD. d. 44/32 Numaralı belgede 1850 tarihinde Başkale'nin Elbak Sancağına bağlı kasaba konumunda olduğu BOA. DH. SAİD. d. 139/142 Numaralı belgede ise 1870 tarihinde Başkale'nin Hakkâri Sancağına bağlı kasaba olduğu anlaşılmaktadır. Bu vesile ile dönem dönem Hakkâri Sancağına tabi olmuş bütün idari üniteler

Gevar	Hakkâri iline bağlı Yüksekova ilçesidir.
Elbak	Van iline bağlı Başkale ilçesidir.
Şemdinân	Hakkâri iline bağlı Şemdinli ilçesidir.
Mahmudi	Van iline bağlı Saray ilçesidir.
Norduz	Van iline bağlı Gürpınar ilçesi sınırları dâhilindedir.
Çal	Hakkâri iline bağlı Çukurca ilçesidir.
Mamûretülhamid	Van iline bağlı Gürpınar İlçesi sınırları dâhilindedir
Beytüşşebab	Şırnak iline bağlı ilçedir.
Oramar	Hakkâri ili bağlı Yüksekova ilçesi sınırları dâhilindedir
İmadiye	Irak sınırları dâhilinde Duhok iline bağlı ilçedir.
Çölemerik	Hakkâri ilidir.
Şatak	Van iline bağlı Çatak ilçesidir.

Yapılan bu çalışma ile Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen personel hakkında tutulan kayıtları incelemek suretiyle Hakkâri Sancağına bağlı idari yerlerde doğmuş 27¹⁵ memurun biyografi kayıtlarını Sicill-i Ahvâl Defterleri esas alınarak ortaya konulmuş ve değerlendirilmiştir. Memurların 15'i Başkale, 9'u Çölemerik¹⁶, 2'si İmadiye ve 1'i Şatak doğumludur. Sancak geneli bakımından memur sayıları oldukça az bir oran oluşturmaktadır. Nitekim Hakkâri Sancağına yakın ve komşu olan bölgelerde doğmuş memur sayısı, Hakkâri ile mukayese edilmeyecek kadar fazladır. Bu sayı Erzurum'da 517, Van'da 309 Bitlis'te ise 152'dir. Bunun nedenleri arasında okur-yazar oranının yeterli düzeyde olmaması ile açıklanabilir¹⁷. Mevsim içerisinde bölgeye kar yağışının fazlası olması ve yağın uzun süre yerde kalması Hakkâri'ye ulaşımı zorlaştırdığından bölge, eğitim faaliyetlerinden önemli oranda mahrum kalmıştır. Dolayısıyla, Hakkâri'de yaşayan yerel halkın okur-yazarlık seviyesinin istenilen oranda artmadığını ve insanların eğitime rağbet etmediğini söylemek mümkündür. Bu hususların yanında Hakkâri'de geleneksel bir yaşantının uzantısı olarak görülen ve yerel halkın en önemli kültürel müessesesi olarak düşünülen aşiretçiliğin önemli bir etkisi vardır. Sosyal organizasyon olarak da tanımlanabilecek aşiretçi yapı biriminin en üstünde bulunan şeyh ve ağalar bölgenin siyasi ve toplumsal sorunlarını çözme konusunda aktif rol oynamışlardır. Kan bağına dayanan ve tamamen aidiyet duygusu içerisinde olan bu geniş akraba topluluğu bölgenin idari ve ekonomik kalkınmasını engellemekle birlikte içe dönük bir kültürün oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere olumsuz mevsim koşulları ve engebeli coğrafi yapısıyla beraber mahalli adetlerin ve ahlaki anlayışların

çalışmaya dâhil edilmiştir. Bkz; 1871/H.1288 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 134; 1872-1873/H.1289 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 143; 1873/H.1290 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 138; 1874/H.1291 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 138; 1875/H.1292 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum: 132.

¹⁴ Hakkâri İl Kültür Turizm Müdürlüğü 2015, "<https://Hakkâri.ktb.gov.tr/TR-159003/tanzimat-sonrasi-Hakkâri.html>"

¹⁵ Arşivde, BOA. DH. SAİD. d. 138/145 Numaralı kaydın künyesinde Hakkâri Sancağına tabi Gevar Kazası doğumlu Ahmet Hamdi olarak ifade edilmiştir. Kaydın içeriğini tetkikten sonra ismi geçen memurun Adilcevaz Kasabasında doğduğu anlaşılmıştır. Bu vesile ile çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹⁶ Yapılan tetkiklerde, BOA. DH. SAİD. d. 84/473;186/228 numaralı belgelerde memurların Hakkâri'de doğdukları anlaşılmıştır. Çölemerik, Hakkâri Sancağının merkez kazası olmasından ötürü memurlar Çölemerik'e izafe edilmiştir.

¹⁷ Hakkâri Sancağının okur-yazarlık oranı hakkında detaylı bilgi için bkz; 1898-1899/H.1315-1316 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 1420; 1900/H.1316 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 1206-1207; 1901/H.1317 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 1422-1423; 1902/H.1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 1594-1595; 1902/H.1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 922-923; 1903/H.1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 688-689; 1905/H.1321 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye: 977-978.

tesiri altında kalan bölge, yeterli düzeyde eğitim-öğretim ve bayındırlık faaliyetlerinden mahrum kalmıştır¹⁸. Ezcümle, bütün bu olumsuzlukların da bölgedeki memur sayısına olumsuz yönde etki ettiği söylenebilir.

Memurların Toplum İçindeki Konumu

Hakkâri memurlar çeşitli görevlerde bulunmuşlar ve farklı bölgelerde memurluk yapmışlardır. Hakkâri Sancağında doğmuş memurların 25'i Müslüman 2'si de gayrimüslimdir. Memurların doğum yılları incelendiğinde en gencin H.1255/M. 1839 en yaşlısının ise H.1311/M. 1893'e tesadüf eden doğum tarihlerine göre, 2 memurun arasında 54 yıl gibi bir zaman dilimi vardır. Genç kuşağın ilk temsilcisi Timur Bey¹⁹ Sultan Abdülhamid tahta çıkmadan henüz 1862'de henüz 18 yaşında iken göreve başlamışken, en yaşlı Mehmet Galip Efendi²⁰ ise 1909 'da 41 yaşında II. Abdülhamid tahtan indirildikten sonra memuriyete girmiştir.

Yörede doğum yapan devlet adamlarının 22'si efendi, 5'i bey unvanını kullanmıştır. Memurların baba isimlerini incelediğimizde 16'sı efendi, 5'i bey, 5'i ağa 1 tanesi ise hacı unvanını kullanmıştır. Memurların babalarının meslekleri incelendiğinde ciddi bir oranın (yaklaşık %70) 19'unun mesleği belirtilmemekle birlikte 3'ü Müftû, 1'i Sarraf, 1'i Tahrirat Memuru, 1'i Kaymakam Vekili, 1'i Sancak Mutasarrıfı, 1'i Nahiye Müdürü olduğunu anlaşılmıştır (Bkz. Tablo-2). Bu memurlardan baba mesleği bilinenlerden yaklaşık %40'ı devlet hizmetinde çalışmaktadır. Yüzde %60'ı ise serbest meslekte çalışmaktadır.

Tablo-2: Hakkâri Sancağı Devlet Memurlarının Aile Durumları ve Toplumsal Statüleri²¹

Sıra	Adı	Baba Adı	Baba Mesleği	Doğum Yeri	Doğum Tarihi (Hicri/Miladi)
1	Timur Bey	Süleyman Bey		Çölemerik	1255/1839
2	Abdülbaki Efendi	Mehmet Efendi		Başkale	1260/1844
3	Reşid Bey	Süleyman Bey		Çölemerik	1261/1845
4	Hasan Efendi	Muhyiddin Efendi	Müftû	Başkale	1266/1849
5	Mehmet Emin Efendi	Mehmet-zâde Efendi		Başkale	1267/1850
6	Ali Rıza Efendi	Rıfkı Efendi		Başkale	1268/1851
7	Abdullah Talat Efendi	Yusuf Ağa		Çölemerik	1269/1852
8	İsmail Hakkı Efendi	Abdullah Efendi		Başkale	1272/1855
9	Arhoroni	Haçik Efendi	Sarraf	Başkale	1273/1856
10	İbrahim Ethem Efendi	Ahmet Efendi		Başkale	1274/1857
11	Mehmet Efendi	Timur Ağa		Başkale	1274/1857
12	Ohannes Efendi	Keşiş Markaryan Karabet Ağa		Şatak	1275/1858
13	Mehmet Nazif Efendi	Abdullah Hilmi Efendi	Müftû	Başkale	1275/1858
14	Veysi Bey	Seraceddin Bey		İmadiye	1276/1856
15	Yusuf İzzettin Efendi	Mustafa Efendi		Başkale	1277/1860
16	Kasım Fahrettin Efendi	El-Hac Mustafa		Başkale	1277/1860

¹⁸ Özden Özgen, *a.g.e.*, s. 183-185.

¹⁹ BOA. DH. SAİD. d. 3/192.

²⁰ BOA. DH. SAİD. d. 200/11.

²¹ İlgili tabloda verilmiş olan bilgiler burada atıf yapılan belgelerden derlenmiştir: BOA. DH. SAİD. d. 186/228; 89/473; 29/153; 200/111; 60/441; 173/411; 186/107; 115/389; 177/59; 3/192; 2/656; 174/161; 139/481; 181/15; 139/457; 179/3; 117/453; 122/479; 138/263; 5/487; 134/297; 51/85; 11/223; 4/860; 5/545; 15/27; 140/173; 113/4711.

		Efendi			
17	Mehmet Halit Efendi	Hüseyin Efendi		Çölemerik	1280/1863
18	Mehmet Tahir Efendi	Abdülkerim Efendi		Başkale	1281/1864
19	Mehmet Galib Efendi	Abdurrahman Ağa		Başkale	1284/1867
20	Mehmet Şakir Efendi	Hacı Ali Efendi		Başkale	1285/1869
21	Mehmet Derviş Efendi	Hacı Mehmet Ağa		Çölemerik	1287/1870
22	Mehmet Ali Bey	Kâmîl Bey	Saruhan Mutasarrıfı	Çölemerik	1292/1876
23	Mehmet Selahattin Bey	Mehmet Kâmîl Efendi		Çölemerik	1294/1878
24	Mehmet Hamdi Efendi	Mustafa Vasfî Efendi	Kaymakam Vekili	Çölemerik	1296/1880
25	Abdurrahman Âgâh Efendi	Mehmet Hamdi Efendi	Nahiye Müdürü	Çölemerik	1298/1881
26	Mehmet Bahaddin Efendi	Hacı Ömer Efendi	Genç Sancağı Tahrirat Müdürü	Başkale	1302/1886
27	Abdurrahman Efendi	Abdullah Bey	Müfî	İmadiye	1311/1893

Memurların Eğitim Durumları

Sultan II. Mahmud ile başlayan Abdülaziz ile süregelen eğitim reform süreci II. Abdülhamid devrinde daha da önemli bir duruma gelmiştir. Devletin idari yönetimindeki değişim dönüşüm sonucunda oluşan yerel bürokratik kadronun eğitimi için yeni eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur²². Bürokraside artık usta-çırak ilişkisinin yeterli olmadığını anlaşılması ile birlikte memurların eğitimleri için, memuriyete hazırlık işlevi üstlenecek ortaöğretim sistemine ihtiyaç duyulmuştur²³. Ekonomik dış borçların artan yükü nedeniyle Osmanlı Devleti iflasın eşiğine gelmiş olsa da Sultan II. Abdülhamid döneminde devlet, eğitime ayrı bir ehemmiyet vererek imparatorluğun her tarafında farklı seviyelerde eğitim hizmeti sunan kurumlar açmıştır. Bu bağlamda da Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren Osmanlı sınırlarında eğitim veren rüşdiye, idâdî, dârülmuallîm ve ibtidâî gibi farklı kurumlarının sayılarının arttığı söylenebilir²⁴.

Hakkârili memurların çoğunluğu eğitimlerini Hakkâri’de tamamlayarak memuriyete başlamıştır. Memurların yalnızca 3’ü medrese 2’si Mekteb-i Sultânî geri kalanların tamamı ise ibtidâî, sıbyân ve rüşdiye mekteplerinde fen, hesap, hukuk, tarih, Arapça, Farsça, Fransızca okuyarak eğitimlerini tamamlamıştır. Memurların çoğunun bu mekteplerden mezun olması, memuriyete giriş için çok yüksek kriterlerin olmadığını göstermektedir. Bilindiği üzere 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı’ndan sonra Osmanlı Devleti bir devlet politikası olarak sınırlarında yaşayan Müslim ve gayrimüslim tebaaya yönelik eğitim nazarisini değiştirmiş ve onların aynı mekteplerde eğitim alarak Osmanlı’ya bağlılıklarını garanti altına almak istemiştir. Devletin tüm iyi niyeti ile topraklarında yaşayan tüm tebaaya aynı mekteplerde eğitim şansı sağlayan 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesine rağmen Osmanlı’da yaşayan gayrimüslimler bu girişime çok fazla destek vermemiş ve kendi menfaatlerinin peşinden gitmişlerdir²⁵.

²² Mustafa Gençoğlu, “1864-1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdâresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Cilt: 2, Aralık 2011, s. 31.

²³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 26.

²⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 163.

²⁵ İlgili konuya dair güzel ve çarpıcı bir örnek için bakınız; Mustafa Murat Öntüğ-Serap Sunay, “Sivas Doğumlu Ermeni Memurlar (Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre), Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri”, *Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*, No: 9, Cilt: 1, Sivas 2007, s. 397.

Memurların lisan bilgileri deftere “tekellüm eder”, “aşınadır”, kitabet eder” veya “okuryazardır” biçiminde kaydedilmiştir²⁶. Müslüman Osmanlı tebaasının memuriyete girebilmesi için sadece Türkçe okuyup yazmaları yeterli iken gayrimüslimlerin Türkçe’nin yanında en az iki lisan bildikleri tespit edilmiştir. Tespit edilen 27 Hakkârili memurun %90’ını birden fazla dil bildiği veya aşına olduğu görülmektedir. Bir dil bilen 5 memur, iki dil bilen 23 memur, üç dil bilen 6 memur, dört dil bilen 12 memur, beş dil bilen 1 memur, altı dil bilen 1, yedi dil bilen 1 memur tespit edilmiştir. Bu diller arasında en çok bilinen lisan Kürtçedir. Kürtçe’yi, Arapça, Farsça, Ermenice, İbrânîce, Süryânîce, Fransızca ve İngilizce takip etmektedir (Bkz. Tablo-3). Bunlar içerisinde Abdülbaki Efendi, Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Süryânîce, İbrânîce ve Ermenice ile en çok lisan bilen memurdur. Onu Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Süryânîce ve İbrânîce olmak üzere toplam altı dil bilen İbrahim Ethem Efendi takip etmektedir. Memurların %90’ını Kürtçe’ye aşınadır. Görüldüğü üzere Hakkârî Sancağındaki tebaanın Kürtçe’ye olan aşinalığı bu dili bilen memur sayısının fazla olmasına katkı sağlamış olduğu söylenebilir.

Tablo-3: Hakkârî Sancağı Devlet Memurlarının Eğitim Durumları²⁷

Sıra	Memurun Adı	Eğitim Gördüğü Mekteb/ler	Bildiği veya Aşına olduğu Dil/ler
1	Timur Bey	Çölemerik Medresesi	Türkçe okur-yazar. Farsça ve Kürtçe aşınadır.
2	Abdulbâkî Efendi	Başkale Sıbyân ve Rüşdiye Mektebi	Türkçe okur-yazar. Arapça, Farsça, Kürtçe, Süryânîce-İbrânîce-Ermenice aşınadır.
3	Reşid Bey	Çölemerik Mekteb-i Sıbyân-Çölemerik Medresesi	Türkçe, Farsça, Kürtçe okur-yazar. Arapça aşınadır.
4	Hasan Efendi	Başkale Mekteb-i İbtidâî-Mekteb-i Rüşdiye-Başkale Medresesi	Türkçe, Farsça, okur-yazar ve tekellüm eder. Kürtçe ve Arapça aşınadır.
5	Mehmet Emin Efendi	Başkale Sıbyân Mektebi	Türkçe, okur-yazar ve tekellüm eder. Farsça ve Arapça aşınadır.
6	Ali Rıza Efendi	Başkale Sıbyân ve Rüşdiye Mektebi	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder.
7	Abdullah Talat Efendi	Çölemerik Sıbyân Mektebi	Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder.
8	İsmail Hakkî Efendi	Başkale Sıbyân ve Rüşdiye Mektebi	Türkçe, okur-yazar ve tekellüm eder. Arapça ve Kürtçe aşınadır.
9	Arhoroni Efendi	Kudüs Mir Yakup Manastır Mektebi	Türkçe, Ermenice okur-yazar ve tekellüm eder. Kürtçe aşınadır.
10	İbrahim Ethem Efendi	Başkale Sıbyân ve Rüşdiye	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder. Farsça, Kürtçe, Süryânîce ve İbrânîce aşınadır.
11	Mehmet Efendi	Başkale Sıbyân Mektebi	Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder.
12	Ohannes Efendi	Şatak Ermeni Mektebi	Ermenice, Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder. Kürtçe aşınadır.
13	Mehmet Nazîf Efendi ²⁸	Başkale Mekteb-i İbtidâî-Mekteb-i Rüşdiye	Türkçe okur-yazar. Farsça tekellüm eder. Arapça ve Kürtçe aşınadır.
14	Veysi Bey	Bağdat Sıbyân Bağdat Rüşdiye Mektebi	Türkçe, Arapça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder. Farsça aşınadır.

²⁶ Mustafa Murat Öntüğ-Serap Sunay, a.g.m., s. 404.

²⁷ İlgili tabloda verilmiş olan bilgiler burada atıf yapılan belgelerden derlenmiştir: BOA. DH. SAİD. d. 186/228; 89/473; 29/153; 200/111; 60/441; 173/411; 186/107; 115/389; 177/59; 3/192; 2/656; 174/161; 139/481; 181/15; 139/457; 179/3; 117/453; 122/479; 138/263; 5/487; 134/297; 51/85; 11/223; 4/860; 5/545; 15/27; 140/173; 113/4711.

²⁸ Arşivde, Mehmet Nazîf Efendi ile ilgili iki kayda tesadüf edilmiştir. Bu kayıtlar tetkik edildiğinde memurun en son çalıştığı kurum baz alınarak tabloya ilave edilmiştir. Bkz; BOA. DH. SAİD. d. 122/479; 113/471.

15	Yusuf İzzettin Efendi	Başkale Mekteb-i İbtidâî-Mekteb-i Rüşdiye	Türkçe, Farsça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder. Arapça aşınadır.
16	Kasım Fahrettin Efendi	Başkale Mekteb-i Rüşdiye	Türkçe-Kürtçe okur-yazar. Arapça ve Farsça aşınadır.
17	Mehmet Hâlit Efendi	Çölemerik Medresesi	Türkçe okur-yazar. Farsça ve Arapça aşınadır.
18	Mehmet Tahir Efendi	Başkale Sıbyân ve Rüşdiye Mektebi	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder.
19	Mehmet Gâlib Efendi	Başkale Mekteb-i İbtidâî	Türkçe ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder.
20	Mehmet Şâkir Efendi	Başkale Sıbyân ve Rüşdiye Mektebi	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder.
21	Mehmet Derviş Efendi	Çölemerik Sıbyân Mektebi	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder.
22	Mehmet Ali Bey	Mekteb-i Sultânî	Türkçe ve İngilizce tekellüm eder. Fransızca aşınadır.
23	Mehmet Selahattin Bey	Mekteb-i Sultânî	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder.
24	Mehmet Hamdi Efendi	Çölemerik Rüşdiye Mektebi	Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder.
25	Abdurrahman Âgâh Efendi	Çölemerik Sıbyân- Gevar Rüşdiye Mektebi	Türkçe-Farsça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder. Ermenice ve Fransızca aşınadır.
26	Mehmet Bahaddîn Efendi	Bitlis Sıbyân ve Rüşdiye Mektebi	Türkçe okur-yazar ve tekellüm eder.
27	Abdurrahman Efendi	İmadiye Medresesi	Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe okur-yazar ve tekellüm eder.

Memurların Görevleri Hakkındaki Bilgiler

Hakkâri Sancağında icra edilen meslek dalları incelendiğinde mülâzemet ile yani bir nevi tecrübe kazanma sürecinden sonra memuriyete başlarlardı. Hakkârili mülkî görevlilerden en yaşlısı olan Abdurrahman Efendi²⁹ ile en genci Reşid Bey'in³⁰ mülâzemet dönemleri dahil olmak üzere ilk göreve başlangıç tarihi baz alınarak yapılan hesaplama göre, Hakkâri Sancağı memurlarını içeren bu siciller toplam 55 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bunlar içerisinde memuriyet safahatı 33 sene ile en uzun olan Reşid Bey'i, 28 yılla İsmail Hakkı Efendi³¹, 24 yılla Timur Bey³² takip etmektedir. Tüm bunlardan uzun süre kamu hizmetinde kalabildikleri anlaşılan araştırma grubunun %33,7'sinin 10 sene ve üzerinde Devlet-i 'Aliyye memuru olarak görev yaptıkları görülmektedir. Bunun dışında kalan memurların bölgede 1 ila 9 yıl arasında değişen bir görev süresine sahip olduğu söylenebilir.

Araştırma grubundaki memurların bazıları, bürokratik yaşamlarında "mülâzemet" yani maaşsız olarak tecrübe kazanma sürecinin ardından göreve başlamışlardır. Hakkârili memurların %46'sı mülâzemet ile işe başlamışken kalan %54'ü mülâzemetsiz olarak doğrudan maaşla göreve başlamışlardır. Genellikle bir veya iki sene süren bu dönemin istisnâî örneği yedi sene olarak araştırma grubunda mevcuttur. Mehmet Efendi³³, 1889 yılından 1896 yılına değin Elbak Kazasında yedi sene boyunca mâl kalemi memurluğunda mülâzemet süresini ifa etmiştir. Mehmet Efendi'yi, 6 sene ile 20 yaşında Abdurrahman Efendi takip etmektedir. Geri kalanlar ise genel teamüllerine uygun olarak bir veya iki senede süreci tamamlayıp maaşlı olarak çalışmaya başlamışlardır. Memurların, mülâzemet süreleri dâhil edilerek yapılan incelemeler sonucunda en genç mülkî görevli 16 yaşında göreve başlayan

²⁹ BOA. DH. SAİD. d. 200/11.

³⁰ BOA. DH. SAİD. d. 3/192.

³¹ BOA. DH. SAİD. d. 51/85.

³² BOA. DH. SAİD. d. 2/656.

³³ BOA. DH. SAİD. d. 134/297.

İbrahim Ethem Efendi³⁴ iken; en yaşlısı ise 41 yaşında devlet hizmetinde göreve başlayan Mehmet Galip Efendi'dir³⁵. Bu memurlardan %31,5'i memuriyete 16-20 yaş arasında, %37'si 21-25 arasında, %18'i 26-30 arasında, %12'si 31-35 yaş arasında, yine %1,5'i ise 40 yaşından sonra girmişlerdir. Böylece memurlarının çoğunluğunun (%86,5) 16-30 yaş arasında göreve başladıkları saptanmıştır.

Hakkârili memurların çoğu (%70), memuriyete Hakkâri Sancağına bağlı kazalardaki çeşitli bürolarda başlamışlardır. Fakat yükseköğrenim görmüşler ya da farklı vesileler ile sancak dışına çıkmışlarla, babası nüfuzlu olduğu tahmin edilenler, İstanbul, Van, Trabzon, Suriye, Irak gibi imparatorluğun çeşitli yerlerinde ilk görevlerine başlamışlardır. Memurların %15'i Hakkâri doğumlu olmalarına rağmen, memuriyet hayatları boyunca Hakkâri'de çalışmamışlar. Bu memurlardan Mehmet Bahattin Efendi Bitlis'te, Abdurrahman Âgâh Efendi Suriye'de, Mehmet Selahattin Bey ise İstanbul'da başladıkları memuriyet hayatlarına imparatorluğun muhtelif yörelerinde devam etmişlerdir.

Genel olarak taşradaki bürolarda çalışan, memurlar hizmet ettikleri görevlere ve yerlere göre farklı maaşlar almışlardır. İçinde çeşitli bürolarda çalışan, kaymakamdan, gümrük memuruna, mâl müdüründen, Posta ve Telgraf Nezâreti memuruna kadar taşrada mevcut bazı birimlerde çalışan örnekleri mevcuttur. Bunlar içerisinde %42,5 gibi bir oranla Hakkârili memurların en çok çalıştığı daire Bidâyet Mahkemesi ve tahrirata ait bürolardır. Osmanlı bürokrasisinde merkezde ve taşrada memurlara ödenen maaşlar arasında ciddi farklar olduğu görülmektedir. En düşük maaşla Başkale'de Berât Kalemî Mübeyyizliğine tayin olan Yusuf İzzettin Efendi'nin³⁶ maaşı 20 kuruştur. En yükseği ise 2.500 kuruş ile Adilcevaz Kazası Kaymakamı Reşid Bey'dir³⁷. Bu durum en yüksek maaşın, en düşük maaştan 125 kat fazla olması azımsanmayacak derecededir.

Memurların göreve başlama maaşlarına bakılacak olursa; 20-200 kuruş arası 17 kişi, 200-500 kuruş arası 10 kişidir. İlk maaşlar baz alındığında en düşük memur maaşı ile en yüksek maaş arasında 25 kat fark bulunmaktadır. Bu da memurların yaşam standartları arasındaki farkın ne derece fazla olduğunu gözler önüne sermektedir. Memurların son maaşlarına bakılacak olursa; 80-300 kuruş arası 13 kişi, 400-700 kuruş arası 12 kişi, 750-1.500 kişi arası 2 kişi tespit edilmiştir. Genellikle 1.000 kuruşun altında seyreden rakamlardan oluşan maaşlar arasındaki en dikkat çeken 2.500 kuruştur.

Tüm bunların yanı sıra memur maaşlarındaki dalgalanmalar göze çarpmaktadır. Örneğin göreve 150 kuruşla başlayan Reşid Bey'in³⁸ maaşı zaman içerisinde ciddi manada artış göstermiş ve 2.500 kuruşa kadar ulaşmıştır. Öte yandan 600 kuruş ile göreve başlayan Mehmet Derviş Efendi'nin³⁹ maaşında da ciddi bir azalma yaşanmış ve ilgili memurun maaşı 100 kuruşa kadar düşmüştür. Genel olarak bölge memurlarının maaşlarında yaşanan bu dalgalanmaların sebepleri bütçe açığının kapatılmak istenmesi ve memur kadrolarının ücret politikasındaki uyumsuzluklar olarak açıklanabilir.

Memurlar görevdeki başarıları ile taltif edilirken işledikleri suçlardan ötürü taht-ı mahkemeye alınıp cezalandırılmışlardır. Memurlardan ikisinin ödül aldığı görülmektedir. 1886/1877 yıllarında Şenak Kazasında Kaymakam olan Reşid Bey⁴⁰ ile Gevar Sancağı Defter-i Hâkânî Memuru olan Timur Bey⁴¹, 1877-1888 de cereyan eden Osmanlı-Rus mücadelesinde yapmış oldukları görevlerden dolayı dördüncü rütbe mecidiye nişanı ve bir

³⁴ BOA. DH. SAİD. d. 5/487.

³⁵ BOA. DH. SAİD. d. 181/15.

³⁶ BOA. DH. SAİD. d. 179/3.

³⁷ BOA. DH. SAİD. d. 3/192.

³⁸ BOA. DH. SAİD. d. 3/192.

³⁹ BOA. DH. SAİD. d. 186/107.

⁴⁰ BOA. DH. SAİD. d. 3/192.

⁴¹ BOA. DH. SAİD. d. 2/646.

kıt'a madalya ile ödüllendirilmişlerdir. Dört memur ise görevlerinde yapmış oldukları usulsüzlüklerden dolayı azledilmişlerdir. Ali Rıza Efendi'nin sicilinde *nezâret ve müdürîyet ve idârelerde eşya nakline mahsûs yolculara meccânen verilen edâ ve mürûr tezkirelerinin mündericâtınca fazla ve noksanın üçüncü defa tekerrüründen* dolayı azlolunmuştur ibaresi yer almaktadır. Mehmet Rıza, Mehmet Galib ve Mehmet Derviş Efendi'nin ise görevlerini kötüye kullanmaları sebebiyle azledildikleri ancak ne sebepten ötürü kadro haricine çıkarıldıklarına dair bilgiye rastlanılmamıştır.

Tablo-4: Hakkârili Devlet Memurların Meslekleri ve Maaşları⁴²

Adı	Görev Yeri ve Mesleği	Göreve Başlama		Maaşı Aylık/Kuruş
		Tarihi	Yaşı	
Timur Bey	1-Gevar Kazası Becerge Hudud Memuru	1859	20	250
	2-Başkale Kır Serdarı	1860		500
	3-Gevar Kazası Gümrük Müdürü	1861		400
	4-Şemdinan Kazası Gümrük Müdürü	1862		500
	5-Çölemerik Zabtiye Yüzbaşısı	1863		350
	6-Humaro Nahiye Muhâfızı	1869		400
	7-Oramar Nahiye Müdürü Memuru	1871		350
	8-Asâkiri Mu'âvene Kaymakamlığı	1871		1630
	9-Oramar Nahiye Müdürü Memuru	1872		350
	10-Van Vilâyeti A'şar Müfettişi Muâvinliği	1878		600
	11-Erçiş Kazası A'şar ve Ağnâm Muâvini	1880		600
	12-Gevar Sancağı Defter-i Hâkânî Memuru	1883		500
Abdülbaki Efendi	1-Başkale Kazası Asâkir Zabtiye Kâtibi	1875	30	150
	2-Başkale Kazası Vergi Memuru	1878		200
	3-Hakkâri Bidâyet Mahkemesi Azâ Mülâzımı	1879		200
Reşid Bey	1-Hakkâri Sancağı Üçüncü Tapu Memuru (Mülâzemet: 1 Sene)	1862	18	-
	2-Hakkâri Sancağı İkinci Tapu Memuru	1863		150
	3-Gevar Kazası Nüfus Memuru	1865		200
	4-Gevar Kazası Mâl Müdürü	1867		150
	5-Şemdinan Nahiye Müdürü	1869		400
	6-Van Sancağına Tabi Şenak Kazası Kaymakamı	1877		1350
	7-Gevaş Kazası Kaymakamı	1882		1210
	8-Van Sancağına Tabi Şenak Kazası Kaymakamı	1886		2500
	9-Adilceviz Kazası Kaymakamı ⁴³	1895		2500
Hasan Efendi	1-Başkale Kazası Tahrirat Kalemi Memuru (Mülâzemet:1 Sene)	1868	18	-
	2-Başkale Kazası Anbar Memuru	1869		250
	3-Başkale Kazası Tapu Memuru	1869		250
	4-Hakkâri Sancağı Meclis Memuru	1876		200
	5-Bargiri Nahiyesi Askeriye Erzak Sevk Memuru	1876		800
	6-Başkale Kazası Mahkeme Azâsı	1880		360
	7-Başkale Sancağı Defter-i Hâkânî Memuru	1884		500
Mehmet Emin Efendi	1-Hakkâri Sancağı Temyiz Hukuk Dairesi Başkâtibi	1878	38	80
	2-Hakkâri Sancağı Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkâtibi	1880		300
	3-Hakkâri Sancağı Defter-i Hâkânî Başkâtibi	1883		380
Ali Rıza Efendi	1-Başkale Kazası Tahrirat Kalemi (Mülâzemet:1 Sene)	1875	22	-
	2-Hakkâri Vergi İdâresi Kâtibi	1876		250
	3-Mahmudi Kazası Vergi Memuru	1879		200
	4-Gevaş Kazası Bidâyet Mahkemesi İkinci Kâtibi	1885		225
	5-Başkale Kazası Anbar Memuru	1886		300

⁴² İlgili tabloda verilmiş olan bilgiler burada atıf yapılan belgelerden derlenmiştir: BOA. DH. SAİD. d. 186/228; 89/473; 29/153; 200/111; 60/441; 173/411; 186/107; 115/389; 177/59; 3/192; 2/656; 174/161; 139/481; 181/15; 139/457; 179/3; 117/453; 122/479; 138/263; 5/487; 134/297; 51/85; 11/223; 4/860; 5/545; 15/27; 140/173; 113/4711.

⁴³ 24 Mart 1895 tarihinde becayiş ile göreve başlamıştır.

	6-Hakkâri Vergi İdâresi Memuru	1886		300
Abdullah Talat Efendi	1-Beytüşebab Kazası Sandık Emini	1884	29	50
	2-Çal Kazası Sandık Emini	1885		75
	3-Çal Kazası Mâl Müdürü	1887		100
	4-İmadiye Kazası Mâl Müdürü Muâvinliği	1888		150
	5-Hakkâri Sancağı Muhâsebe Kalemi Kâtibi	1890		90
	6-Hakkâri Sancağı İdâre Kâtib Muâvinliği	1890		100
	7-Çölemerik Kazası Nüfus Müdürlüğü Memuru	1894		150
	8-Çölemerik Kazası Tahkikât Kâtibi	1896		150
İsmail Hakkı Efendi	1-Başkale Kazası Mâl Kalemi Memuru (Mülâzemet:1 Sene)	1875	19	-
	2-Başkale Kazası Vergi İdâresi Memuru	1876		300
	3-Hakkâri Sancağı Muhâsebe Kalemi Memuru	1878		270
	4-Elbak Sancağı Muhâsebe Kalemi Memuru	1879		360
	5-Hakkâri Sancağı Muhâsebe Kalemi Memuru	1884		300
	6-Elbak Kazası Nüfus Memuru	1892		500
	7-Hakkâri Sancağı Muhâsebe Kalemi Memuru	1901		310
	8-Adil Cevaz Kazası Mâl Müdürlüğü Memuru	1903		500
Arhoroni	1-Başkale Kazası Reji İdâre Muhâsebecisi	1885	26	400
	2-Hakkâri Sancağı Yol ve İnşaat Memuru	1886		300
	3-Başkale Kazası Reji İdâre Muhâsebecisi ve Anbar Memuru	1888		300
	4-Bitlis Reji Müdüriyeti Muhâsebeciliği ve Anbar Memuru	1890		400
	5-Hakkâri Bidâyet Mahkemesi Azâlığı	1892		225
	5-Hakkâri Sancağı Duyûn-u Umûmiye Memuru	1897		300
İbrahim Ethem Efendi	1-Hakkâri Meclisi Cinayet Kalemi Memuru (Mülâzemet:3 Sene)	1874	16	-
	2-Hakkâri Meclisi Cinayet Kalemi İkinci Kâtibi	1877		80
	3-Mahmudi Kazası Bidâyet Mahkemesi Kâtibi	1880		400
	4-Hakkâri Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi Kâtibi	1881		300
Mehmet Efendi	1-Elbak Kazası Mâl Kalemi Memuru (Mülâzemet:7 Sene)	1889	31	-
	2-Hakkâri Sancağına Tabi Şikefti Nahiyesi Sandık Emaneti	1896		150
Ohannes Efendi	1-Şatak Vergi Kol Memuru	1878	19	200
	2-Şatak Kazası Sandık Emini	1880		270
Mehmet Nazif Efendi	1-Hakkâri Sancağı Tahrirat Memuru (Mülâzemet:1 Sene)	1880	21	-
	2-Hakkâri Sancağı Meclis İdâre Kâtibi	1881		100
	3-Hakkâri Sancağı Tahrirat Kalemi Mübeyyizliği	1882		150
	4-Başkale Sancağı Tahrirat Kalemi Memuru	1883		200
	5-Başkale Sancağı Temyiz Kalemi Memur	1884		250
	6-Başkale Sancağı Tahrirat Muâvini	1885		300
	7-Hakkâri Sancağı Tahrirat Kalemi Memuru	1888		380
	8-Elbak Kazası Ziraat Bankası Sandığı Muhâsebe Kâtibi	1890		400
	9-Hakkâri Sancağı Meclis İdâre Başkâtibi	1901		450
	10-Çölemerik Kazası Kaimakamlık Vekâleti Memuru	1908		450
Veysi Bey	1-Bağdat Muhâsebe Kalemi Memuru (Mülâzemet:1 Sene)	1878	19	-
	2-Musul Emlak Komisyonu Memuru	1881		400
	3-Şemamik Kazası Hayvancılık İdâresi Memuru	1888		400
	4-Zemar Kazası Hayvancılık İdâresi Kâtibi	1889		500
	5-Şerkat Kazası Hayvancılık İdâresi Memuru	1891		500
Yusuf İzzettin Efendi	1-Elbak Sancağı Berât Kalemi Mübeyyizliği Memuru	1886	24	20
	2-Hakkâri Sancağı Tahrirat Kalemi Mübeyyizliği	1889		42,5
Kasım Fahrettin Efendi	1-Elbak Sancağı Tahrirat Kalemi Mübeyyizliği Memuru	1885		30
	2-Hakkâri Sancağı Tahrirat Mübeyyizliği Memuru	1886		30
	3-Elbak Sancağı Tahrirat Kalemi Memuru	1867		75
	4-Hakkâri Sancağı Belediye Riyaseti (Fahri)	1867		-
	5-Hakkâri Sancağı Bidâyet Mahkemesi Azâsı	1867		250
Mehmet Halit Efendi	1-Hakkâri Sancağı Tahrirat Kalemi kâtibi (Mülâzemet: 3 Sene)	1890	26	-
	2-Çölemerik Kazası Nüfus Kâtibi	1890		80
	3-Çölemerik Kazası Tahrirat Mübeyyizliği Memuru	1892		120
	4-Askeri Süvari Alayı Kâtibi	1893		200
	5-Hakkâri Sancağı Bidâyet Mahkemesi Azâsı	1905		300

	6-Hakkâri Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Azâsı	1910		350
	7-Van Vilâyeti Bidâyet Mahkemesi Azâsı	1911		1000
Mehmet Tahir Efendi	1-Elbak Kazası Mâl ve Tahrirat Kalemi (Mülâzemet:3 Sene)	1897	33	-
	2-Hakkâri Sancağına Tabi Şikefti Nahiyesi Tahrirat Kalemi Müsevvidi Saniliği Memuru	1900		150
Mehmet Galib Efendi	1-Hakkâri Sancağı Muhâsebe Kalemi Evrak Memuru	1868	41	80
Mehmet Şakir Efendi	1-Elbak Kazası Mâl Kalemi Memuru (Mülâzemet:4 Sene)	1890	20	-
	2-Bacerge Nahiyesi Sandık Emîni	1894		150
	3-Hakkâri Sancağına Tabi Şikefti Nahiyesi Sandık Emaneti	1897		150
Mehmet Derviş Efendi	1-Hakkâri Sancağı Tahrirat Kalemi kâtibi (Mülâzemet:1 Sene)	1889	19	-
	2-Hakkâri Sancağı Tahrirat Kalemi Mübeyyiz Memuru	1890		130
	3-Çölemerik Kazası Sertahsildarı Memuru	1898		250
	4-Çölemerik Kazası Anbar Memuru	1902		600
	5-Çölemerik Kazası Sandık Emanet Memuru	1908		270
	6-Çölemerik Kazası Mâl Müdür Muâvinliği	1909		100
Mehmet Ali Bey	1-Zabtiye Nazereti Mektûbî Kalemi (Mülâzemet:1 Sene)	1896	20	-
	2-Zabtiye Nezâreti Kalem Müdürü Müsveddesi	1897		500
	3-Tiyatro Sansürlüğü	1898		400
	4-Haleb Vilâyeti Mektûbî Memuru	1900		800
	5-Üsküdar Beledi Daire Müdürlüğü Memuru	1910		400
Mehmet Selahattin Bey	1-Küçükçekmece Müdürlüğü Memuru	1903		500
	2-Küçükçekmece Vergi Memuru	1909		600
Mehmet Hamdi Efendi	1-Çölemerik Kazası Ağnâm Muharrirliği	1898	19	200
	2-Çölemerik Nüfus Memuru	1906		250
Abdurrahman Âgâh Efendi	1-Şam Telgraf ve Posta Memuru (Mülâzemet:1 Sene)	1907	28	-
	2-Trabzon Şam ve Posta Memuru	1907		200
	3-Şam Telgraf ve Posta Memuru	1908		300
Mehmet Bahaddin Efendi	1-Genç Sancağı Tahkikât Kalemi Memuru (Mülâzemet:2 Sene)	1901	18	-
	2-Genç Sancağı Tahkikât Kalemi Mübeyyiz Memuru	1903		65
	3-Genç Sancağı Merkez Kazası Nüfus Memuru	1905		250
	4-Kulp Kazası Müfredat Kâtibi	1907		200
Abdurrahman Efendi	1-İmadiye Bidâyet Mahkemesi Memuru (Mülâzemet: 6 Sene)	1914	20	-
	2-Pervari Zir Nahiyesi Memuru	1920		150

Sonuç

Sicill-i Ahvâl kayıtları, ihtiva ettiği bilgiler itibariyle 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde görev yapan memurların durumları ile ilgili en önemli kaynakların başında gelmekle birlikte bir takım sınırlılığa sahip olmalarına rağmen, biyografi çalışmaları için önemli bir veri kaynağı durumundadır.

Doğu Anadolu'nun 15 il merkezinden biri olan Hakkâri, etrafı yüksek dağlarla çevrili bir ovada kurulmuştur. Güvenlik, coğrafi koşullar ve buna ilave olarak ağa ve şeyhlerin denetimindeki topluluğun, devlete olan irtibatını oldukça gevşek olmasına ve okullaşmasında istenen düzeyde ulaşmamasına sebebiyet vermiştir. Doğal olarak eğitim göremeyenlerin de devlet memuru olamadıkları için Hakkâri memur sayısı oldukça düşük seviyede kalmıştır.

Memurların eğitim hayatı incelendiğinde genelinin ilköğretim seviyesinde bir eğitime sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Hakkâri Sancağında doğmuş memurlar arasında üniversite düzeyinde eğitim görmüş ve Batı dillerine aşinalık göstermiş memurların azınlık teşkil ettiği söylenebilir. Hakkâri Sancağından çıkan memur sayıca az olmasına rağmen almış oldukları eğitim ve bildikleri diller onların devlet politikalarına yön verecek mevkilere gelmelerine ve imparatorluğun farklı yerlerinde görev yapmalarına olanak tanımıştır.

Bunların yanı sıra ilgili kayıtlarda memur maaşları ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Nitekim Hakkâri'de doğmuş olan memurlar kariyerlerine maaş almadan "mülâzım" olarak başlamışlardır. Ardından belirli oranlarda maaş almaya başlayan memurlar aylık 50 ile 2.500 kuruş arasında bir meblağ kazanmaktadırlar. İmparatorluğun iktisadi yapısıyla bağlantılı olarak memurlarla ilgili yapılan düzenlemelerde maaşlarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Hatta memurların çoğunluğunun tecziye ve taltif almadığı da göze çarpmaktadır.

Bölgeye ait Sicill-i Ahvâl kayıtları incelendiğinde ortaya çıkan bir diğer husus memurların isimleri ile alakalıdır. Buna göre, memurlardan 9'u tek isim kullanırken 18'i de çift isim tercih etmişlerdir zira bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde bürokratik işlemlerde bulunan ve aynı isimlere sahip olan görevlilerin karıştırılmaması adına bölge memurları sahip oldukları tüm isimleri kullanmaya özen göstermişlerdir.

Sonuç olarak, Hakkâri Sancağına ait Sicill-i Ahvâl defterlerinde yer alan 27 memurun kaydı incelendiğinde elde edilen verilere göre bahsi geçen 27 memurdan 25'i Müslüman, 2'si de gayrimüslimdir. Memurların tamamı Türkçe bilmektedir. İçlerinde Arapça, Farsça, Fransızca ve Kürtçe bilene de tevafuk edilmiştir. Görev süresince becayiş, terfi, istifa, azledilme ve çalıştıkları kurumların lağvedilmesi neticesinde görev yerlerinin değiştirildiğine de rastlanmaktadır. İnceleme konusu yapılan memurlar başta doğum yerleri olmak üzere Osmanlı Devleti'nin pek çok idarî biriminde görev yapmışlar ve iştigal ettikleri vazifeleri yerine getirmeye çalışmışlardır. Tüm bunlardan hareketle, Hakkâri'nin sosyo-ekonomik tarihi ve kültürel yapısı hakkında kayda değer verilere sahip olabiliriz.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâresi Defterleri

- BOA. DH. SAİD. d. 89/473.
BOA. DH. SAİD. d. 186/228.
BOA. DH. SAİD. d. 29/153.
BOA. DH. SAİD. d. 200/111.
BOA. DH. SAİD. d. 60/441.
BOA. DH. SAİD. d. 173/411.
BOA. DH. SAİD. d. 186/107.
BOA. DH. SAİD. d. 115/389.
BOA. DH. SAİD. d. 177/59.
BOA. DH. SAİD. d. 3/192.
BOA. DH. SAİD. d. 2/656.
BOA. DH. SAİD. d. 174/161.
BOA. DH. SAİD. d. 139/481.
BOA. DH. SAİD. d. 181/15.
BOA. DH. SAİD. d. 139/457.
BOA. DH. SAİD. d. 179/3.
BOA. DH. SAİD. d. 117/453.
BOA. DH. SAİD. d. 122/479.
BOA. DH. SAİD. d. 138/263.
BOA. DH. SAİD. d. 5/487.
BOA. DH. SAİD. d. 134/297.
BOA. DH. SAİD. d. 51/85.
BOA. DH. SAİD. d. 11/223.
BOA. DH. SAİD. d. 4/860.
BOA. DH. SAİD. d. 5/545.
BOA. DH. SAİD. d. 15/27.
BOA. DH. SAİD. d. 140/173.
BOA. DH. SAİD. d. 113/4711.

Sâlnâmeler

Vilâyet Sâlnâmeleri (VS.): Erzurum,

- 1871/H.1288 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Defa 2, Vilâyet Matbaası.
1872/H.1289 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Defa 3, Vilâyet Matbaası.
1873/H.1290 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Defa 4, Vilâyet Matbaası.
1874/H.1291 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Defa 5, Vilâyet Matbaası.
1875/H.1292 Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Defa 6, Vilâyet Matbaası.

Ma'ârif Sâlnâmesi,

- 1898-1899/H.1316 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye, Matbaa-ı Amire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.
1899-1900/H.1317 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye, Matbaa-ı Amire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.
1900-1901/H.1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye, Matbaa-ı Amire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.

- 1901-1902/H.1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye, Matbaa-ı Amire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.
- 1903-1904/H.1321 Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye, Matbaa-ı Amire, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.

Kitap ve Makaleler

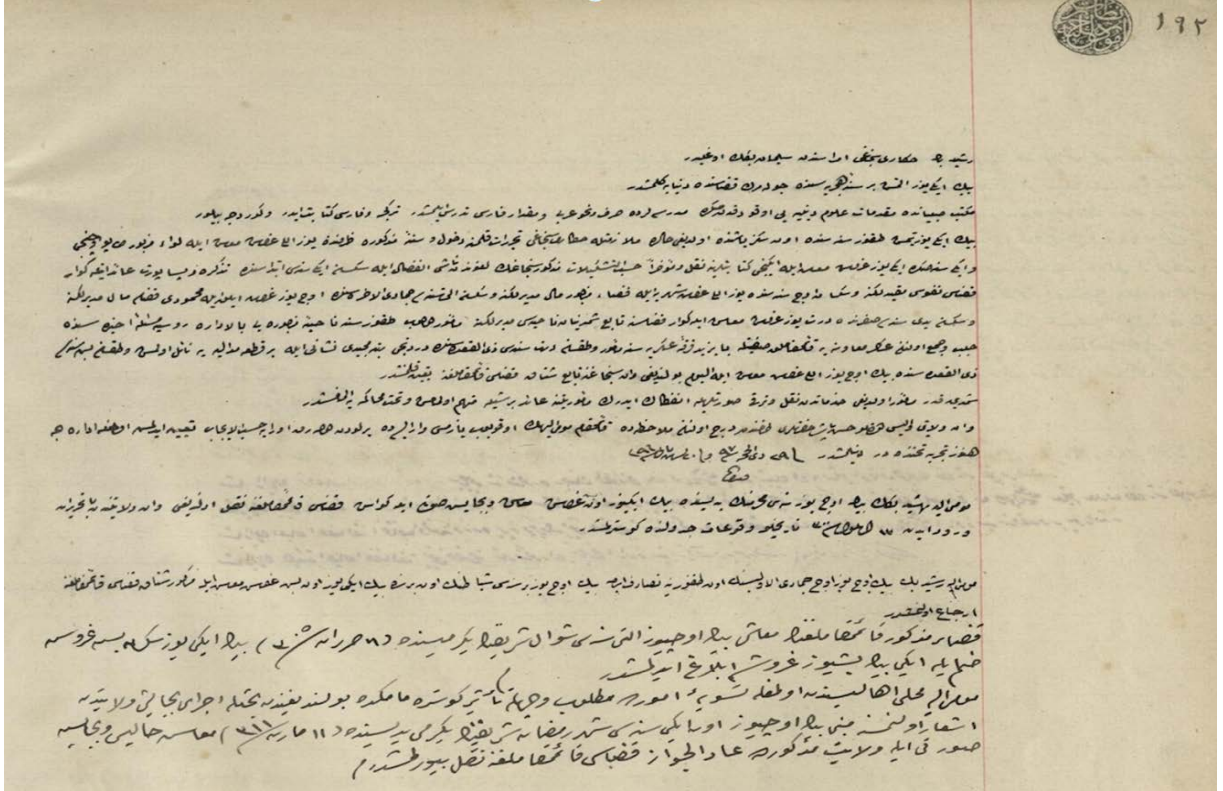
- Akyıldız A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beyazıt Y. (2006). "Sicill-i Ahvâl Defterleri'nin Tahlili ve Denizli Merkez Doğumlu Memurlar Üzerine Bir Prosopografi Denemesi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-7-8 Eylül 2006 Denizli, Cilt: 1 s. 502-510.
- Demirtaş M. (2007). "Hakkâri'de yerleşme ve Nüfus (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)" *Ekev Akademik Dergisi*, Yıl: 11, S: 32, Erzurum, s. 285-308.
- Findley Carter V. (1996). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Findley Carter V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babiâli 1789-1922)*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gençer F. (2015). "19. Yüzyılın Başlarında Hakkâri Sancağına Dair Bazı Tespitler", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, S: 23, İzmir, s. 409-431.
- Gençoğlu M. (2011). "1864-1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdâresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2 (1), Çankırı, s. 20-50.
- Kodaman B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öntuğ M, Sunay S. (2007). "Sivas Doğumlu Ermeni Memurlar (Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre), *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 21-25 Mayıs 2007, Sivas s. 393-417.
- Özgen Ö. (2019). *Hakkâri Vilâyetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)*, Libra Yayınevi, İstanbul.
- Özkan E. (2018). "19. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Taksimatındaki Değişiklikler (1839-1925)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 65, Elazığ, s. 381-392.
- Saraç H. (2016). "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Arabsun (Gülşehir) Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Nevşehir, s. 66-82.
- Sarıyıldız G. (2004). *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1878-1909)*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Sarıyıldız G. (2019). "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- Hakkâri İl Kültür Turizm Müdürlüğü 2015,"<https://Hakkâri.ktb.gov.tr/TR-159003/tanzimat-sonrasi-Hakkâri.html>"

EKLER

EK I: BOA. DH. SAİD. d. 3/192- Çeviri Metin:

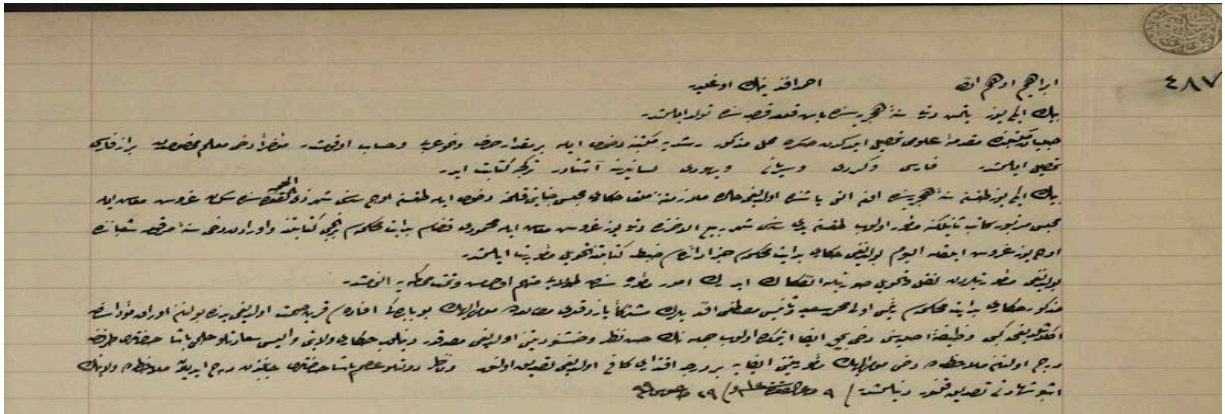

1. Reşid Bey Hakkâri Sancağı Ümerâsından Süleyman Bey'in oğludur.
2. Bin iki yüz altmış bir sene-i hicriyesinde Çölemerik Kazâsında dünyaya gelmiştir.
3. Mekteb-i Sıbyânda Mukaddimât-ı Ulûm-ı Dîniyeyi okuduktan sonra medreselerde sarf ve nahiv-i Arabî ve mikdâr-ı fâris tederrüs eylemiştir Türkçe ve Fârisî kitâbet eder ve Kürdce bilir.
4. Bin iki yüz yetmiş dokuz senesinde on sekiz yaşında olduğu halde Mülâzemetle Hakkâri Sancağı Tahîrât Kalemine duhûl ve sene-i mezkûre zarfında yüz elli guruş maaş ile livâ-i mezbûr tapu üçüncü
5. ve iki sene sonra iki yüz guruş maaş ile ikinci kitâbetlerine nakl ve muahharan hasbe't-teşkilât mezkûr sancağın lağvından nâşî infisâl ile seksen iki senesi ibtidâsında tezkire ve pasaport âidâtıyla Gevar
6. Kazâsı Nüfûs Mukayyidliğine ve seksen üç senesinde yüz elli guruş şehriye ile kazâ-i mezbûr mâl müdürliğine
7. ve seksen altı senesi Cumâde'l-Uhrâsında üç yüz guruş aylık ile Mahmudi Kazası Mâl Müdürliğine ve seksen yedi senesi saferinde dört yüz guruş maaş ile Gevar Kazâsına tâbi Şemdinan Nahiyesi Müdürliğine me'mûr olup dokuz sene nahiye-i mezbûreyi bi'l-idâre Rusya mesele-i ahiresinde
8. celb ve cem' olunan asâkir-i mu'âveneye kâimmakâmlık sıfatıyla Bayezid Fırka-i Askeriyesine me'mûr ve doksan dört senesi zi'l-ka'desinde dördüncü rütbe mecîdî nişânı ile bir kıt'a madalyaya nâil olmuş ve doksan beş senesi
9. zi'l-ka'desinde bin üç yüz elli guruş maaş ile elyevm bulunduğu Van Sancağına tâbi Şenak Kazâsı Kâimmakâmlığına ta'yîn kılınmıştır.

10. Şimdiye kadar me'mûr olduğu hıdemâtdan nakl ve terakkî sûretleriyle infikâk ederek me'mûriyetine aid bir şeyle müttehim olmamış ve taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.
11. Van Vilâyeti vâlisi devletlü Hasan Paşa Hazretleri tarafından derc olunan mülâhazada kâimmakâm-ı mûmâ ileyhın okuyup yazması var ise de yerliden olarak oraya hasbe'l-îcâb ta'yîn edilmiş olmağla idârece
12. Henûz tecrübe tahtındadır denilmiştir. Fî 29 Zi'l-hicce sene 97 ve fî 20 Teşrîn-i sâni sene 296
13. mûmâ ileyh Reşid Bey'in bin üç yüz senesi Muharremi'nin yedisinde bin iki yüz on gurus maaş ve becâyış sûreti ile Gevaş Kazâsı Kâimmakâmlığına nakl olunduğu Van vilâyetinden bâ tahrîrât
14. vürûd eden 17 Eylûl sene 300 tarihli vukû'ât cedvelinde gösterilmiştir.
15. Mûmâ ileyh Reşid Bey bin üç yüz üç cumâde'l-ülâsının on dokuzuna tesâdüf eden bin üç yüz bir senesi Şubatının on birinde bin iki yüz on beş gurus maaş ile mezkûr Şenak kazâsı kâimmakâmlığına
16. İrcâ' olunmuştur.
17. Kazâ-i mezkûr kâimmakâmlığının maaşı bin üç yüz altı senesi şevval-i şerifinin yirmisinde (6 Haziran sene 305) bin iki yüz seksen beş gurus zamm
18. ile iki bin beş yüz gurusâ iblağ edilmiştir.
19. Mûmâ ileyh mahallî ahalisinden olmağla tesviye-i umûrda matlûb vechile te'sîr gösterememekde bulunduğundan bahisle icrâ-yı becâyışı vilâyetden
20. iş'âr olunmasına mebnî bin üç yüz on iki senesi şehr-i ramazan-ı şerifinin yirmi yedisinde (11 Mart sene 311) maaş-ı hâlisi ve becâyış
21. sûreti ile vilâyet-i mezkûrda Adilcevaz Kazası Kâimmakâmlığına nakl buyrulmuştur.

EK II: BOA. DH. SAİD. d. 5/487-Çeviri Metin:

1. İbrahim Edhem Efendi Ahmed Efendi'nin oğludur.
2. Bin iki yüz yetmiş dört sene-i hicriyesinde Başkale Kasabasında tevellüd eylemiştir.
3. Sıbyân mektebinde mukaddime-i ulûmî tahsîl eyledikten sonra mahall-i mezkûr rüşdiye mektebine duhûl ile bir mikdar sarf ve nahiv-i Arabî ve hesâb okumuştur muahharan dahi mu'allim-i mahsûsdan biraz Fârisî
4. tahsîl eylemiştir Fârisî ve Kürdî ve Süryani ve Yehudi lisânlarına âşinâdır Türkçe kitâbet eder.
5. Bin iki yüz doksan sene-i hicriyesinde on altı yaşında olduğu halde mülâzemeten mülgâ Hakkâri meclis-i cinâyeti kalemine duhûl ile doksan üç senesi şehr-i zi'l-hiccesinde seksen gurus maaş ile

6. meclis-i mezbûr kâtib-i sânlîliğine me'mûr olup doksan yedi senesi şehr-i rebiülahirinde dört yüz guruş maaş ile Mahmudi Kazâsı Bidâyet mahkemesi birinci kitâbetine ve oradan dahi sene-i merkûme
7. şabanında üç yüz guruş aylıkla elyevm bulunduğu Hakkâri Bidâyet Mahkemesi cezâ dâiresi zabt kitâbetine tahvîl-i me'mûriyet eylemiştir.
8. Bulunduğu me'mûriyetlerden nakl ve tahvîl sûretiyle infikâk ederek umûr-ı me'mûresinden dolayı müttehim olmamış ve taht-ı muhâkemeye alınmamıştır.
9. Mezkûr Hakkâri Bidâyet Mahkemesi reis-i evveli Mehmed Said ve sânisî Mustafa Efendilerin müştereken yazdıkları mütâla'ada mûmâ ileyhî bu bâbdaki ifâdesi karîn-i sıhhat olduğu yedinde bulunan evrâk müeddâsından
10. anlaşıldığı gibi vazîfe-i asliyesini dahi bi-hakkın îfâ etmekte olup cümlelerin hüsn-i nazar ve hoşnudiyeti olduğu musaddaktır denilip Hakkâri Vilâyeti valisi sa'âdetlü Hilmi Paşa hazretleri tarafından
11. derc olunan mülâhazada dahi mûmâ ilehin me'mûriyetini îfâyâ bir derece iktidârı kâfi olduğu tasdîk olunur ve nâzır devletlü Asım Paşa hazretleri cânibinden derc edilen mülâhazada vilâyetin
12. işbu şehâdeti tasdîk kılınır denilmiştir. Fî 9 Zi'l-ka'de sene 1300 ve fî 29 Ağustos sene 99.

Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article

XVIII. YÜZYIL'DA AFYONKARAHİSAR'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI, VAKIFLAR VE VAKIF GÖREVLİLERİ (HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE)*

M. Murat ÖNTUĞ** Halime YİĞİT***

Öz

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde vakıf sisteminin gelişmesi, şehirlerin sosyokültürel alanda gelişmelerine büyük katkı sağlamıştır. Vakıfların siyasi, ticari, iktisadi, içtimai, eğitim ve kültür açısından önemli görevleri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda XVIII. yüzyılda Afyonkarahisar şehrinin gelişimine etkisi bulunan eğitim kurumları, vakıflar ve vakıf görevlileri hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir. Çalışmamızın ana kaynağı olarak Vakıflar Gelen Müdürlüğü arşiv kaynaklarından Hurufat Defterleri kullanılmıştır. Bu kaynaklar XVIII. yüzyıl Afyonkarahisar'ının dinî, kültürel, sosyal ve iktisadi durumlarının ortaya konulabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Afyonkarahisar kazasına ait toplam yirmi bir adet defter incelenmiştir. Bu belgelerin tamamı XVIII. yüzyılda Afyonkarahisar'ın merkez mahalleleri ile çevresinde bulunan köy ve kasabalara ait kayıtlardan oluşmaktadır. Defterlerin tamamının tasnifi yapılarak Afyonkarahisar'da bulunan eğitim kurumları, vakıflar ve vakıf görevlilerinin ücretleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Hurufat Defterleri, Eğitim Kurumları, Vakıf.

Abstract

The development of the foundation system in the Seljuk and Ottoman periods contributed to the development of the cities in the socio-cultural field. Private Foundations have important political, commercial, economic, social, educational and cultural functions. In our study, information about educational institutions, foundations and foundation officials investigated which had an impact on the development of the city of Afyonkarahisar in the 18. century. As the main source of the study, Hurufat Books were used which are supplied by archive sources of the Directorate of Vakıflar. These sources have great importance in terms of revealing the religious, cultural, social and economic conditions of the 18. century for the Afyonkarahisar. Twenty-one notebooks belonging to the Afyonkarahisar district were examined. All of these documents consist of records belonging to the central neighborhoods of Afyonkarahisar and the villages and towns around it for the 18. century. All the notebooks were classified and the cost of educational institutions, foundations and officials in Afyonkarahisar were determined.

Keywords: Afyonkarahisar, Hurufat Notebooks, Educational Institutions, Foundation.

GİRİŞ

Karahisar tarihinin MÖ III. bine kadar uzandığı bilinmektedir (Şahin, 2002:40). Şehrin adının, Hititler döneminde *Hapanova*, Bizanslılar döneminde *Akreinos*, Türkler

*Bu makale Prof. Dr. M.Murat ÖNTUĞ'un danışmanlığında Halime YİĞİT tarafından hazırlanan Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri (XVIII. Yüzyıl)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muratmustafa.ontug@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0243-4091>.

*** Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı halimeyigit@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-7466-7751>.

tarafından feth edildikten sonra Karahisar-ı Devle ve Karahisar-ı Sahib olarak anıldığı bilinmektedir (Yılmaz, b.t.y.:10). Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) şehri, Karahisar ismini, şehrin ortasındaki kayaların renginden ve üstünde bulunan hisardan almaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan ve Moğol istilası sırasında şehre sığınan, Sahib Ata Fahreddin Ali'den dolayı da "Sahib" ismiyle anıldığı düşünülmektedir (Emecen, 1988: 443).

Afyonkarahisar, Türkler tarafından fethedilmeden önce, Hitit, Frig, Lidya, Pers, Makedonya, Selefkos, Bergama, Roma ve Bizans medeniyetleri hüküm sürmüşlerdir. Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'da Türk fetihlerinin ilerlemesi ile 1077 senesinde Emir Sanduk'un, emrindeki Türk birlikleriyle Dazkırı dışında Akdağ'a kadar olan alanların fethi ile Afyonkarahisar'da Türk iskânı başlamıştır. Türk-Bizans sınırına yakın olduğundan sıkça Bizans tacizlerine maruz kalan şehirde, Miryokefalon Zaferi'yle (1176) kesin olarak Türk hakimiyeti sağlanmıştır (Yılmaz, b.t.y.:10-11).

Anadolu Selçukluları döneminde şehre çok önem verilmiş, mevcut kaleler onarılmış veya yeniden yapılmıştır. Cami, türbe, medrese, kervansaray, han, su yolu gibi yapılar inşa edilmiştir. 40 direkli Ulu Cami, Sahipata Kervansarayı, Taş Külliye, Ebheri ve Kureyş Türbeleri döneme ait önemli yapılarıdır (TCKTB, 2020). Germiyanoglu II. Yakup Bey'in vasiyeti ile Osmanlı egemenliğine giren şehir, Karamanoğulları tarafından saldırılara maruz kalmış, Karamanoğullarının II. Mehmet tarafından ortadan kaldırılması ile kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. XV. yy itibariyle Osmanlı'da gelişen kültür ve sanat burada da varlığını göstermiş, şehirde kentleşme oluşmuş, muhassıllık, mutasarrıflık ve kadılık olarak idari merkez konumuna gelmiştir. Sultan Divani (Mehmet Semai) ile Mevlevilik en üst seviyeye ulaşmış, Karahisar adı İslâm dünyasında duyurulmuştur. Şemsettin Karahisari ve Ahmet Karahisari gibi kültür ve sanat adamları Karahisar adıyla anılmışlardır (TCKTB, 2020).

Selçuklu Devleti'nin uç vilayetlerinden biri olan Afyonkarahisar, Osmanlı Devleti'nde Karahisar ve Karahisar-ı Sahib adlarıyla Anadolu Beylerbeyliği sancaklarından biri olmuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yeni bir teşkilatlanması olana kadar Anadolu Eyaleti'nin sancağı olarak kalmıştır (Yılmaz, b.t.y.:12). Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Karahisar'dan bahsederken; Afyon halkına galib, şehre Karahisar-ı Sahib denildiğini yazmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bulunan altı karahisar kalesinden biri olan Karahisar-ı Sahib, Osmanlı'nın Anadolu Sancaklarından biridir (Evliya Çelebi, 2003:18).

Afyonkarahisar'da mahallelere girip çıkanların denetlenebilmesi için ve asayişin henüz sağlanmadığı dönemlerde, mahallelerin duvarlarla ayrılarak çıkmaz sokaklar yapılmasından dolayı sokakları dardır. XII. yüzyıl ortalarına kadar kale içi yerleşimin devam ettiği şehirde, XIII. yüzyıldan itibaren kale dışına yerleşilmeye başlanmıştır. İlk olarak kalenin güneybatı tarafına mahalleler kurulmaya başlanmış, ardından doğu ve güney olarak devam etmiştir. XVI. yüzyılda 35 mahalleye ulaşan şehir, XVII. yüzyıla kadar gelişerek 42 mahalleye ulaşmıştır (Emecen, 1988:444). Hurufat defteri kayıtlarında XVIII. yüzyılda tesbit edilen mahalle sayısı ise 30'dur. Nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşurken Hristiyan ve Yahudi tebası da bulunmaktadır.

1.EĞİTİM KURUMLARI

İslâm kültüründe eğitime karşılık olarak terbiye ifadesi ile beraber te'dip, tezhîp, tedris, tezkiye, irşad, siyaset kelimeleri de kullanılmıştır. Öğretime karşılık olarak da tâlim

ve tahsil kelimelerinin kullanıldığı görülür. İlm kökünden gelen talim; bilgi vermek, ders okutmak anlamlarına gelmektedir. Öğretme işini yapan muallim, öğrenen kişi müteallim olarak tanımlanırken, eğitim, karakter ve davranış üzerinde etkili olup değer ve beceri kazandırmayı amaçlar. Öğretim, genç nesillere insanlığın sahip olduğu bilgileri kazandırmayı hedefler (Kazıcı ve Ayhan, 2010:515-516).

Mekteb, sözlük anlamı yazmak olan ketb kökünden gelmektedir ve okul demektir (Bozkurt, 2004:5). Mekteb için, Abbasiler’de “küttab” Selçuklular, Karahanlılar ve Osmanlılarda “sıbyan mektebi” ifadeleri kullanılmıştır. Zamanla Osmanlılar “darülim, darü’tta’lim, mahalle mektebi, muallimhane, makteb-i ibtidaiyye, taş mektep” isimlerini de kullanmışlardır. Bu mektep hocalarına muallim, yardımcılarına kalfa veya halife denilirdi (Baltacı, 2004:6).

Osmanlıda örgün eğitim kurumlarının sivil ve askeri olarak iki farklı alanda şekillendiği görülür. Sivil eğitim kurumları; orta ve yüksek derece eğitim kurumları olan medreseler ile ilk seviyede eğitim verilen, 5-6 yaş gurubundaki çocuklara basit matematik bilgisi ve okuma-yazmanın öğretildiği sıbyan mektepleridir (Baltacı, 830-831). Bu çalışmamızda, Afyonkarahisar’a ait Hurufat defteri kayıtlarında adı geçen, sivil eğitim kurumları olan, mektep ve medreseleri inceleyeceğiz.

1.1. MEDRESLER

Medreseler, vakıf kurumları olduğu için, işleyişi, mali kaynaklarının kullanılması ve denetlenmesi işi vakıf kurallarına göre yapılmaktadır. Ancak konu toplumsal bir kurum olduğu ve toplumun eğitimiyle ilgili olduğundan, devlet tarafından denetimi sıkı tutulmuştur. İlk zamanlar kazaskere bağlı olan medreselerin yüksek dereceli olanları, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şeyhülislama verilirken diğerleri kazaskere bağlı kalmıştır (İpşirli, 2003:330). Temel unsurunu müderris oluşturduğundan, talebelerin hangi medresede okuduğundan çok hangi hocadan ders aldığı önemlidir. Dersler sabah ve ikinci namazından sonra, haftanın beş günü şeklinde yapılır, salı ve cuma günleri tatil olurdu (İpşirli, 2003:30-31). İslâmiyetin kabulü ile ilk kez ortaya çıkan ve kısa sürede yayılan medreseler, düzenli, planlı ve güçlü bir eğitim-öğretim sistemi ile eğitime yeni özellikler kazandırmıştır (Akyüz, 2008:19).

1.1.1. Alaca Medrese / Umur Bey Medresesi

Vakfiyesinden anlaşıldığı üzere medrese, Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey tarafından 1455 senesinden önce yaptırılmıştır (Oocities, 2021). Umur Bey’in doğumu ile ilgili bir bilgi yoktur. Babası Kara Timurtaş Paşa Yıldırım Bayezid’in vezirlerindedir. II. Murad döneminde siyasi başarılarla da imza atan Umur Bey, daha çok imar faaliyetleri ve kültür-sanat alanlarında etkinlikler göstermiş ve bu yönleriyle tanınmıştır (Keskin, 2019:122-123). Alaca Medrese [Umur Bey Medresesi], Osmanlı Döneminin ilk medreselerindedir. Umur Bey’in inşâ ettirdiği; At Pazarı Medresesi, Alaca Medrese ve Umur Bey Medresesi gibi çeşitli isimlerle anılan medrese, Umur Bey Külliyesi içerisinde (Karazeybek vd., 2005:59). 1676 yılında harap olarak yıkılan medresenin yerine Kaymakam Mehmet Bey tarafından Dehşeti Medresesi olarak da bilinen Kadirî Tekkesi yapılmıştır (İlgar, 1990:107). Söz konusu tekke, Osmanlı Dönemine ait günümüze ulaşamayan eserlerdendir. Zilhicce 1125 [Aralık-Ocak 1713-1714] tarihinde Alaca Medresenin tayin ile mütevellisi olan Müftü İsmail vefat etmiş, yerine Müftü Mehmet atanmıştır (VAD, nr:1107/91). Cemaziyelevvel 1140 [Aralık-Ocak 1727-1728] tarihinde Umur Bey Medresesinde, talebeden Süleyman’ın ferağından [çekilmesinden] yerine İbrahim arzı ile, Receb geçmiştir (VAD, nr:1128/85). Şevval 1162 [Eylül-Ekim 1749] tarihinde üç akçe ile Umur Bey

Medresesinin talebesi olan Receb vefat etmiş, oğlu Mehmed vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1112/73).

1.1.2. Cacabey Medresesi

“Caca” isminin İlhanlı soyundan gelen bir aşiretin ismi olduğu düşünülmele birlikte, “caca oğlu”, “caca neslinden olan” olarak kullanıldığı da iddia edilmektedir. Zeki Velidi Togan ise “caca” sözcüğünü Moğolca “çaça” sözcüğü ile açıklamaya çalışmıştır (Şimşek, 2006:10-11). Cacabey ise, Bahaeddin Caca oğlu Nureddin Cibril’dir. Kırşehir emiri olarak bilinen Cacabey’in, Kırşehir emiri olmadan önce Eskişehir emirliği yapmış olabileceği düşünülmektedir. Hakkında çok sağlam bilgiler bulunmayan Cacabey, Selçuklular Döneminde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çıkan isyanları bastırmıştır (Şimşek, 2006:11). Afyonkarahisar Hurufat defteri kayıtlarında rastladığımız Cacabey Medresesinin de bu kişiyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Ramazan 1117 [Aralık-Ocak 1705-1706] tarihinde Caca Bey Medresesinde mutasarrıf olan Yusuf’a; Ali, Mustafa, Hüseyin ve Caca Bey gadr [zulüm, haksızlık] etmişler, vazife Yusuf’a verilmiştir (VAD, nr:1107/89).

1.1.3. Fazlullah Paşa Medresesi

Fazlullah Paşa adında bir kişi tarafından yaptırılan medresenin tam olarak nerede olduğu ile ilgili bir bilgi yoktur. Hurufat defteri kayıtlarından 1704 tarihinde harap durumda olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Muharrem 1116 [Mayıs-Haziran 1704] tarihinde Fazlullah Paşa Medresesi harap durumda olduğundan kimse rağbet etmemiş, İsmail görevlendirilmiştir (VAD, nr:1107/88). Zilkade 1197 [Eylül-Ekim 1783] tarihinde Fazlullah Paşa’nın bina eylediği medresede müderris olan İsmail vefat etmiş, boş kalan göreve İbrahim dilekçe vermiş ve Şeyhülislam Molla Dürrizade Seyyid Mehmed Abdullah Efendi Hazretlerinin işaret-i aliyeleri ile bu görev kendisine tevcih [memuriyet verme] buyrulmuştur (VAD, nr:1111/58).

Tablo 1: Medreselerin; mevkii, kurucuları ve kuruluş tarihleri

Medresenin Adı	Mevkii	Kurucusu	Kuruluş Tarihi
Alaca / Umur Bey Medresesi	-	Umur Bey	1455’ten önce
Cacabey Medresesi	-	-	-
Fazlullah Paşa Medresesi	-	Fazlullah Paşa	1704’ten önce

1.2. MEKTEBLER – MUALLİMHANELER

Mekteplerin ilk örnekleri olan küttaplarda sadece erkeklere ders verilirken Osmanlı devrinde kız çocuklarına da ders verilmektedir. Sıbyan mekteplerinin, kız ve erkeklere ayrı eğitim verenlerin yanında kız-erkek karışık eğitimin olduğu da görülmektedir. Mekteplerin tahsil süresi dört yıldır. Genel itibari ile Kur’an-ı Kerim öğretimi esas alınmakla birlikte değişik İslam ülkelerinde farklılık gösterir. Osmanlı sıbyan mekteplerinin başlangıçtan 1924’e kadar değişip geliştiği görülür (Baltacı, 2004:6-7).

Mektep, Arapça ke-te-be kökünden türetilmiş, yazı yazma öğrenilen yer anlamına gelmektedir. Ancak daha çok Kur’an öğrenilen yer olarak kullanılmıştır. Mekteplerde öğretimin belirli bir süresi yoktur, sabah erken başlayan dersler küçük bir öğle arasından sonra ikindiye kadar devam etmektedir. Sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretimin esasını din ve ahlakın öğretilmesi oluşturmaktadır. İdareden müftü ve şeyhülislamın sorumlu

olduğu mekteplerin, belli bir yönetmeliği ve belirli bir eğitim programı yoktur. Okulu bitirmenin esası ise, Kur'an-ı Kerim'i en az bir kere hatmetmiş olmaktır. Mekteplerin en büyük özelliklerinden biri de öğrencileri; birbirlerine karşı sevgi, büyüklerine karşı saygı disipliniyle yetiştirmeye yönelik olmalarıdır (Doğan, 1997:414-415). Aşağıda, XVIII. yüzyıl Afyonkarahisar'ındaki mektepler hakkında bilgi verilmektedir.

1.2.1. Abdullah Efendi Muallimhânesi

1666 (H. 1077) yılında Nakipoğlu Abdullah Efendi adında bir zat tarafından yaptırıldığı bilinen muallimhâne, 18. yüzyılda Afyonkarahisar'da bulunan önemli vakıf eserlerden biridir. XX. yüzyıl başlarında şehirde çıkan büyük yangında yanan muallimhane, günümüz Tarım İl Müdürlüğü bahçesinde bulunmaktaydı (Oocities, 2021). Rebiülevvel 1141 [Ekim-Kasım 1728] tarihinde Abdullah Efendi'nin bina eylediği mektepte, iki buçuk akçe ile halife olan Mehmed'in vefatı üzerine Nâib Seyyid Mehmed Emin arzı ile Hafız Ali vazifelenirilmişdir (VAD, nr:1139/124). Cemaziyelevvel 1148 [Eylül-Ekim 1735] tarihinde Abdullah Efendi'nin bina eylediği mektepte iki akçe ile halife olan Hafız Ali'nin görevden çekilmesi ile yerine Nâib Seyyid Halil arzı ile Ahmed Halife atanmıştır (VAD, nr:1109/95). Cemaziyelahir 1151 [Eylül-Ekim 1738] tarihinde Abdullah Efendi Muallimhânesinin iki buçuk akçe ile halifesi olan Ebu Bekir'in görevden çekilmesi ile yerine Ahmed Halife atanmıştır (VAD, nr:1109/98). Rebiülevvel 1185 [Haziran-Temmuz 1771] tarihinde Abdullah Efendi Mescidi ve Mektebinin günlük nim (yarım) akçe ile tamcısı ve günlük bir akçe ile kayyumu olan İbrahim, çocuğu olmadığı halde vefat etmiştir. Boş kalan göreve babası Ahmed atanmıştır (VAD, nr:1114/17).

1.2.2. Abdürrahim Efendi Muallimhânesi

Abdürrahim Mısırî Camii yakınlarında olduğu düşünülen muallimhâne, 15. yüzyılda Abdürrahim Efendi tarafından yaptırılmış olabilir (Karazeybek vd., 2005:268). 18. yüzyılda da varlığını sürdüren muallimhâne Afyonkarahisar'ın önemli müesseselerindedir. Şaban 1176 [1763 Şubat-Mart] tarihinde Abdürrahim Efendi Muallimhânesinin günlük beş akçe ile muallim-i sıbyanı olan Hafız Ali Halife'nin vefatı üzerine, oğlu Abdullah Halife muallim-i sıbyan olarak atanmıştır (VAD, nr:1108/49). Rebiülevvel 1184 [Haziran-Temmuz 1770] tarihinde Şeyh Abdürrahim Efendi Mektebinde günlük bir akçe ile muallim-i sıbyan olan Ahmet vefat etmiş, boş kalan göreve oğlu Hüseyin, Nâib Ömer arzı ile vazifelenirilmişdir (VAD, nr:1125/31).

1.2.3. Darü'l-Kurra Muallimhânesi

Kur'an-ı Kerim ilminin ihtisas düzeyinde öğretildiği mektepler Darü'l-kurralardır. Darü'l-kurra sözcüğü; mekan, ev, yer anlamlarına gelen "dâr" kelimesi ile okuyan anlamındaki "karî" kelimesinin çoğulu "kurra" kelimelerinden türetilmiştir (Bozkurt, 1993:543). Afyonkarahisar'da Egeste Mahallesi Darü'l-kurrası ve Abdi Kadı Darü'l-kurrası olmak üzere iki tane Darü'l-kurra bulunduğu bilinmektedir (Karazeybek vd., 2005:261-263). Recep 1128 [Haziran-Temmuz 1716] tarihinde Darü'l-kurra Mektebinde üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Halil'in vazifeden çekilmesi üzerine nâib arzı ile İsmail vazifelenirilmişdir (VAD, nr:1107/92). Zilhicce 1182 [Nisan-Mayıs 1769] tarihinde Dar'ül-kurra Muallimhânesinin günlük üç akçe ile muallim-i sıbyanı olan Osman'ın görevden çekilmesi üzerine, İbrahim oğlu Osman berat ile vazifelenirilmişdir (VAD, nr:1125/30). Muharrem 1184 [Nisan-Mayıs 1770] tarihinde Darü'l-kurra Muallimhânesinin günlük üç akçe ile muallim-i sıbyanı olan İbrahim oğlu Osman vefat etmiş, boş kalan göreve, Nâib Ömer arzı ile oğlu Mustafa getirilmiştir (VAD, nr:1125/31). Cemaziyelevvel 1188 [Temmuz-Ağustos 1774] tarihinde Ashab-ı Hayratın bina eylediği Darü'l-kurra Muallimhânesinin üç akçe ile muallim-i sıbyanı olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

1.2.4. Hacı Abdi Muallimhânesi / Mektebi

Semerciler Sûkunda [Çarşısında] bulunmaktadır. Mektep ihtiyaçlarının ve mektep görevlilerinin ücretlerinin karşılanabilmesi için kurulan bir vakfı bulunmaktadır (Yiğit, 2019:58). Cemaziyelahir 1149 [Ekim-Kasım 1736] tarihinde Hacı Abdi Mektebi Vakfının tevliyeti vakıf sahibinin evlatlarının üzerine olduğu halde, Seyyid Mehmed zorla kendi üzerine berat ettirmiş, Nâib Eminzade Mustafa arzı ile görev, evlad-ı vakıfdan İsmail oğlu Hüseyin'e verilmiştir (VAD, nr:1109/96). Muharrem 1157 Cemaziyelahir [Şubat-Mart 1744] tarihinde Hacı Abdi Muallimhânesinde muallim-i sıbyan olan Mehmed Halife'nin rızası ile görevi bırakması üzerine Halil Halife vazifelenmiştir (VAD, nr:1112/70). 1186 [Ağustos-Eylül 1772] tarihinde Hacı Abdi Mektebinin, atama ile muallim-i sıbyanı ve vakfın mütevellisi olan Mustafa'nın görevden çekilmesi üzerine, Nâib Hafız Ali arzı ile Hafız Hacı Musa vazifelenmiştir (VAD, nr:1115/15).

1.2.5. Hacı Bayram Mektebi / Muallimhânesi

1698 tarihli bir Hurufat defteri kaydından mektebin Ardıç Mahallesiinde bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hacı Bayram adında bir kişi tarafından yaptırılmış olabilir. Zilhicce 1109 [Haziran-Temmuz 1698] tarihinde Ardıç Mahallesiinde bulunan Hacı Bayram Mektebinde, bir buçuk akçe ile halife olan ve senede dört hatm-i şerif etmek üzere görevlendirilen Ali'dir (VAD, nr:1140/284). Cemaziyelahir 1168 [Mart-Nisan 1755] tarihinde Hacı Bayram Mektebinin mullim-i sıbyanı Mehmed'in vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1110/5). Rebiülahir 1188 [Haziran-Temmuz 1774] tarihinde Hacı Bayram Binası Mektebi Vakfı mahsulünden, günlük beş akçe ile muallim-i sıbyan olan Mehmed'in vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

1.2.6. Hacı Mehmet Ağa Muallimhânesi (Tüfekçi Mehmet)

Karahisar Dizdârı Hacı Mehmed Ağa'nın evinde açılan muallimhâne, Kubbeli Mahallesiinde bulunmaktadır (Karazeybek vd., 2005:265). Cemaziyelahir 1124 [Temmuz-Ağustos 1712] tarihinde Tüfekçi Mehmed Muallimhânesinin muallimi olmayıp gerekli olduğundan bir akçe ile Hacı Süleyman vazifelenmiştir (VAD, nr:1107/91). Şevval 1176 [Nisan-Mayıs 1763] tarihinde Tüfekçi Mehmet Muallimhânesinde bir akçe ile imam iken vefat eden İsmail'in çocuğu yoktur, boş kalan göreve Hacı Ali Halife getirilmiştir (VAD, nr:1108/49). Cemaziyelevvel 1185 [Ağustos-Eylül 1771] tarihinde Hacı Mehmed Ağa Muallimhânesinin, günlük iki akçe ile cüzhânı olan Ebu Bekir vefat etmiştir, çocuğu olmadığı için boş kalan göreve Ali atanmıştır (VAD, nr:1114/18). Cemaziyelahir 1188 [Ağustos-Eylül 1774] tarihinde, Hacı Mehmed Ağa Muallimhânesinde üç akçe ile halife ve bir akçe ile noktacı olan Ali'nin beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

1.2.7. Hacı Mustafa Mektebi (Tuzcu Hacı Mustafa Mektebi)

Tuzcu Hacı Mustafa tarafından yaptırılan mektep, Hacı Yahya Mahallesiinde bulunmaktadır. Mektebin bir vakfı vardır ve bu vakfın mallarına bakma görevi, vakıf sahibinin evlatlarına aittir (VAD, nr:555/39). Bazı Hurufat defteri kayıtlarında Sinan Paşa Mahallesiinde bulunduğu bahsedilmektedir (VAD, nr:1108/50). Şevval 1116 [Ocak-Şubat 1705] tarihinde Hacı Mehmed Muallimhânesinin beş akçe ile muallim-i sıbyanı Şeyh Veli'dir (VAD, nr:1107/88). Şevval 1184 [Ocak-Şubat 1771] tarihinde Hacı Mustafa Muallimhânesinde, günlük beş akçe ile muallim-i sıbyan olan Hacı Ahmed'in görevi bırakması üzerine, oğlu Mustafa'nın oğlu Ahmet atanmıştır (VAD, nr:1114/17). Cemaziyelevvel 1188 [Temmuz-Ağustos 1774] tarihinde, Hacı Mustafa Muallimhanesinde beş akçe ile muallim-i sıbyan olan Mustafa oğlu Ahmed'in beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18). Safer 1190 [Mart-Nisan 1776] tarihinde Tuzcu Hacı Mustafa Mektebinde iki akçe ile halife olan Seyyid Abdullah oğlu Seyyid Veli'nin vazifesi yenilenmiştir (VAD,

nr:1216/21). Şaban 1246 [Ocak-Şubat 1831] tarihinde el-hac Mustafa Binası Mektebi şerifinde günde yedi akçe ile muallim-i sıbyan olan Abdullah oğlu Ahmed vefat etmiş, boş kalan göreve oğlu Hafız Abdullah getirilmiştir (VAD, nr:557/15).

1.2.8. Muhyiddin (Arabî) Mektebi

1669 yılından önce, Gedik Ahmet Paşa Medresesi müderrislerinden olan Mevlana Muhyiddin Efendi tarafından yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Karazeybek vd., 2005:268). Rebiülahir 1118 [Temmuz-Ağustos 1706] tarihinde Muhyiddin Arabi Mektebinde atama ile muallim ve müteveli olan Şaban'ın beratının yok olması üzerine berat lütfedilmiştir (VAD, nr:1107/89). Zilkade 1161 [Ekim-Kasım 1748] tarihinde Muhyiddin Arabi Mektebinde atama ile muallim ve müteveli olan Süleyman'ın görevden el çekmesi üzerine oğlunun oğlu Mahmud atanmıştır (VAD, nr:1112/73). Muharrem 1184 [Nisan-Mayıs 1770] tarihinde Muhyiddin Mektebinde günlük üç akçe ile halife olan Abdülcebbar'ın görevden çekilmesi ile Mustafa vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1125/31).

1.2.9. Musa Paşa Muallimhânesi

Ömer Paşazade Musa Paşa'nın yaptırdığı muallimhâne, Molla Bahşi Mahallesinde bulunmaktadır (Kocatepe, 2021). Ramazan 1117 [Aralık-Ocak 1705-1706] tarihinde Musa Paşa Muallimhânesi Vakfının üç akçe ile nazırı Abdülkadir'in vazifesi, eski beratı ile yenilenmiştir (VAD, nr:1107/89). Rebiülevvel 1136 [Kasım-Aralık 1723] tarihinde Musa Paşa Muallimhânesinde, günlük bir akçe ile tamcı olan Receb'in vefatı üzerine Mehmed atanmıştır (VAD, nr:1119/130). Zilkade 1147 [Mart-Nisan 1735] tarihinde Musa Paşa Mektebinde üç akçe ile halife olan Receb Halife'nin görevi bırakması üzerine, Nâib Seyyid Halil arzı ile oğlu Mehmed Halife görevlendirilmiştir (VAD, nr:1109/95). Zilkade 1171 [Temmuz-Ağustos 1758] tarihinde Musa Paşa Mektebinde üç akçe ile vakfın kâtibi olan Abdullah Halife'nin, berat ile vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1110/9).

1.2.10. Süleyman Çavuş (Felezade) Muallimhânesi / Mektebi

Felezâde Süleyman Çavuş tarafından yaptırılmıştır (Yiğit, 2019:61). Mektep, Felezade Süleyman Çavuş Camii ile birlikte yapılmış olup, bu kurumlar için derenin iki tarafına mahzen, fırın ve dükkanlardan oluşan akarlar inşa edilmiş, derenin üzeri de ağaçlarla köprü şeklinde kapatılarak sebze çarşısı oluşturulmuştur. Bu sebeple buraya “otpazarı” ya da “köprübaşı” denilmektedir (Kalenderoğlu, 2020). Süleyman Çavuş Camii ile birlikte yapılmış olduğundan ve aynı isimle anıldığı göz önünde bulundurulursa Kahil Mahallesinde yer almaktadır. Zilhicce 1162 [Kasım-Aralık 1749] tarihinde Süleyman Çavuş Mektebinde üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Süleyman oğlu Mehmed'in görevi bırakması üzerine Nâib Yusuf arzı ile Mustafa Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1112/73). Şaban 1183 [Kasım-Aralık 1769] tarihinde Felezâde Mektebinde günlük bir akçe ile muallim-i sıbyan ve mescid-i şerifte müezzin olan Abdullah vefat etmiş, boş kalan göreve Nâib Ömer arzı ile büyük oğlu Mehmet gelmiştir (VAD, nr:1125/31). Rebiülevvel 1184 [Haziran-Temmuz 1770] tarihinde Süleyman Çavuş Mektebinde günlük üç akçe ile muallim-i sıbyan olan Mustafa'nın görevden çekilmesi üzerine oğlu Mahmud berat ile vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1125/31). Rebiülevvel 1185 [Ağustos-Eylül 1771] tarihinde Süleyman Çavuş Mektebinde günlük üç akçe ile muallim-i sıbyan ve Ot Bazarı Camiinde [Felezâde Süleyman Çavuş Camii] günlük bir buçuk akçe ile cüzhân olan Mahmud vefat etmiş, boş kalan göreve babası Mustafa atanmıştır (VAD, nr:1114/19).

Tablo 2: Mekteb ve Muallimhânelerin; Mevkileri, Kurucuları ve Kuruluş tarihleri

Mekteb ve Muallimhânenin Adı	Mevki	Kurucusu	Kuruluş Tarihi
Abdullah Efendi Muallimhânesi	-	Nakiboğlu Abdullah Efendi	1666 (H. 1077)
Abdürrahim Efendi Muallimhânesi	Mısri Camii Yakınlarında	Abdürrahim Efendi	15. yy
Darü'l-Kurra Muallimhânesi	Egeste Mahallesi	-	-
Hacı Abdi Muallimhânesi / Mektebi	Semerciler Çarşısı	-	-
Hacı Bayram Mektebi / Muallimhânesi	Ardıç Mhallesi	-	-
Hacı Mehmet Ağa / Tüfekçi Mehmet Muallimhanesi	Kubbeli Mahallesi	Dizdar Mehmet Ağa	-
Hacı Mustafa / Tuzcu Hacı Mustafa Mektebi	Hacı Yahya Mahallesi	Tuzcu Hacı Mustafa	-
Muhyiddin / Arabî Mektebi	-	Mevlana Muhyiddin Efendi	1669'dan önce
Musa Paşa Muallimhânesi	Molla Bahşi Mahallesi	Musa Paşa	-
Süleyman Çavuş / Felezade Muallimhânesi	Kahil Mahallesi	Felezade Süleyman Çavuş	-

2. VAKIFLAR

Bir malın sahibi tarafından toplumsal, dinî ve hayrî bir amaç için tahsis edilmesi olan vakıf, sözlükte durmak, alıkoymak, durdurmak anlamlarına gelmektedir. Fakihler ve fıkıh mezheplerine göre vakıf tanımları, kurucu unsur, hukukî nitelik, vakfolunan malın niteliği, bağlayıcılık kazanması gibi sebeplerle değişmektedir. Ebu Hanife'ye göre, vakfedilen mülkün menfaatinin hayır ciheti ve fakirlere tasadduk edilmesidir. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf ise, menfaati insanlara ait olan mülkün, herhangi bir şahsa aitliği yoktur, Allah'ın mülkü olarak kabul edilir. Ebu Hanife'ye göre vakfedilen malın mülkiyeti, vakfedende kalmalıdır. İmameyne göre vakıf sahibinin mülkiyetinden çıkıp, Allah'ın mülkü haline gelmektedir. Osmanlılarda daha çok İmameyn'in görüşü benimsenmiştir (Günay, 2012:475-476).

Vakıflar, mülkiyet olarak: sahih ve gayri sahih; yararlananlar açısından: zürri ve hayrî; yararlanma biçimlerine göre: aynı ile faydalanılanlar, aynı ile faydalanılmayanlar olarak gruplandırılabilir. Vakfın yönetimi ve işletilmesi, vakfedilen maldan kimlerin nasıl yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenmektedir. Vakıf sahibinin konuyla ilgili şart ve beyanını içeren, vakfın tüzüğü niteliğindeki belgeye vakfiye denir (Günay, 2012: 477-478).

Vakıf hayratları arasında, eğitim ve dini nitelikte olan kuruluşlar: cami, mescit, darülkurra, darülhadis, medrese; sufilerin toplanma ve barınma yerleri: ribat, tekke, zaviye, hankah; sosyal toplanma yerleri olarak kullanılan türbeler, fakirler için yemek dağıtılan imaretler; darüşşifa, bîmaristan gibi sağlık kuruluşları; kırsal kesim ve şehirlerde yol, köprü, kervansaraylar, deniz fenerleri, kaleler, su yolları, çeşmeler, kanalizasyonlar bulunmaktadır. Vakıfların sürekliliği vakfedilen mallardan elde edilen gelirlerle sağlanmaktaydı (Yediyıldız, 2012:480). Vakıf eserleri farklı yerlerde tek başına kurulabildiği gibi kurucusunun tasarımı ve zenginliğine göre birkaç tanesi ya da hepsi aynı yerde, bir caminin çevresinde kümelenen bir külliye oluşturabiliyordu (Yediyıldız, 2012:481).

Vakıf kurumunun kökeni hususunda tartışmalar olsa da Hicretin ilk zamanlarından itibaren İslam toplumlarının siyasi, iktisadi, kültürel alanlarında önemli rolü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise günümüz devlet anlayışına göre kamu hizmetlerini meydana getiren birçok unsur vakıflar aracılığıyla ifa edilmiştir. Yollar ve köprülerin yapımı, kütüphane, medrese ve camilerin inşaları, buralarda görev yapanların ücretleri, talebelerin bakımı vakıflar vasıtasıyla yönetilmekteydi (Yediyıldız, 2003:3).

Osmanlı'da vakıflar, ayrı bir birim olarak kadın ya da erkek bir nazır denetiminde müteveli ya da mütevelliler ile yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti, yönetimine kattığı bölgelerde bulunan vakıfları koruyup zenginleştirmiştir. Son dönemlerinde bu ülkelerden çekilirken ise bölgede kalan vakıfların işlevlerini devam ettirebilmesi için çaba göstermiştir (Yediyıldız, 2012:485). İslam Hukukunda önemli yere sahip olan vakıflar Osmanlılar için de hayli önem arz edip, iktisadi ve sosyal yönden de önemli görevler icra etmiştir. Afyonkarahisar vakıflarını, avarız vakıfları, hayri vakıflar ve aile vakıfları olarak üç şekilde incelemek mümkündür (Yıldırım, 2003b:269).

2.1. AVARIZ VAKIFLAR

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ihtiyaç durumunda toplanırken, XVII. yüzyılda toplanması sürekli hale gelmiş olan örfi vergiye avarız denilmektedir. Yol, köprü, kale tamirinde çalışmak, ordu hayvanlarına ot, saman vermek, donanma için kürek yapmak bu verginin içinde yer almaktaydı (Yıldırım, 2003a:582). Avarız vakıflar, mahalle ve köylerde hayır severler ve varlıklı kişiler tarafından avarız vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak amacı ile kurulan vakıflardır (Yıldırım, 2003b:277). Afyonkarahisar'ın hemen hemen tüm mahallelerinde bulunan avarız vakıflarının bazıları şu şekildedir:

2.1.1.Ardıç Mahallesi Avarız Vakfı

Avarız vergileri için kurulan mahalle vakıflarındandır. Vakıfta görevli olarak müteveli ve cabi bulunmaktadır. Muharrem 1121 [Mart-Nisan 1709] tarihinde Ardıç Mahallesi'nin avarız ve nüzül vakfı olan nakitlerin iki akçe ile mütevellisi Mehmed'in, görevden çekilmesi ile yerine Seyyid Abdullah Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/89). Muharrem 1140 [Ağustos-Eylül 1727] tarihinde Ardıç Mahallesi Avarız Vakfından olan nakitlerin cabisi olmayıp, lazım olduğundan günde üç akçe ücret ile Şaban vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1128/85).

2.1.2. Bedrik - İbik Mahallesi Avarız Vakfı

1750'li tarihlerde birleştiği düşünülen Bedrik ve İbik Mahallelerinin vergilerinin toplanması için kurulan vakıftır. Belgelerde geçen vakıf görevlileri müteveli, cabi ve nazırdır. Cemaziyelahir 1125 [Haziran-Temmuz 1713] tarihinde Bedrik Mahallesi'nin avarız ve nüzülü için vakf olunan nakitlerin bir akçe ile mütevellisi Mehmet ve cabisi Hacı Bayram nazır olup, berat ile vazifelendirilmişlerdir (VAD, nr:1107/91). Safer 1165 [Aralık-Ocak 1751-1752] tarihinde Bedrik Mahallesi Avarızına vakf olan paraların iki akçe ile mütevellisi Halil vefat etmiş, yerine Nâib Osman arzı ile Abdurrahman görevlendirilmiştir (VAD, nr:1112/75).

2.1.3. Burmalı Mahallesi Avarız Vakfı

Burmalı Mahallesi'nin avarız vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak amacı ile kurulan vakıftır. Günümüzde de "Burmalı Mahallesi" olarak anılan mahalle, Afyonkarahisar'da kurulan en eski mahallelerdendir. Mahalle avarızında görevli olarak müteveli bulunmaktadır. Muharrem 1121 [Mart-Nisan 1709] tarihinde Burmalı Mahallesi avarız ve nüzülüne vakf olan nakitlerin iki akçe ile mütevellisi olan Hüseyin'in görevden

çekilmesi ile Mustafa vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/90). Şaban 1133 [Mayıs-Haziran 1721] tarihinde Burmalı Mahallesi avarız ve nüzül nakitlerine iki akçe ile müteveli olan Mustafa'nın görevi bırakması üzerine yerine Mehmed vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/94). Rebiülevvel 1139 [Ekim-Kasım 1726] tarihinde Burmalı Mahallesi Avarız Vakfının iki akçe ile mütevellisi olan Molla Mehmed'in görevden çekilmesi üzerine oğlu Seyyid Hüseyin'e babasının beratı gereğince görev verilmiştir (VAD, nr:1128/84).

2.1.4. Cami-i Kebir Mahallesi Avarız Vakfı

Cami-i Kebir Mahallesi Afyonkarahisar'ın en eski mahallelerindendir ve günümüzde de aynı isimle anılmaktadır. Avarız vergilerinin ödenmesini kolaylaştırmak amacı ile kurulan avarız vakfı bulunmaktadır. Vakfın mütevellisi günlük altı akçe ile görev yapmaktadır. Şaban 1236 [Mayıs-Haziran 1821] tarihinde Camii Kebir Mahallesi Avarız Vakfının nakitlerinin günlük altı akçe ile mütevellisi olan Seyyid Hasan oğlu Seyyid Mehmet vefat etmiş, boş kalan göreve Seyyid Mehmet'in büyük oğlu Seyyid Salih getirilmiştir (VAD, nr:555/37).

2.1.5.Efecik Mahallesi Avarız Vakfı

Efecik Mahallesi "Baş Çeşme Mahallesi" olarak da anılmaktadır. Avarız vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak amacı ile Efecik Mahallesinde avarız vakfı kurulmuştur. Rebiülevvel 1188 [Mayıs-Haziran 1774] tarihinde Efecik Mahallesinin Avarız ve camiinin yakınlarında bulunan çeşmelerin tamir ve termimine şart olunan para vakıflarının mütevellisi Mehmet oğlu İbrahim'dir (VAD, nr:1216/18).

2.1.6. Kahil Mahallesi Avarız Vakfı

Kahil Mahallesi 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmuş olabilir. Mahallenin avarız ve nüzül vakfı bulunmaktadır. Müteveli ve nazır vakıfta görev yapan meslek guruplarındandır. Cemaziyelahir 1136 [Şubat-Mart 1724] tarihinde Kahil Mahallesinin Avarız için vakf olunan paraların mütevellisi olmayıp, lazım olduğundan herhangi bir ücret almadan, Allah rızası için gönüllü olan, Ahmet Halife vazifeyi almıştır (VAD, nr:1119/130). Zilkade 1143 [Mayıs-Haziran 1731] tarihinde Kahil Mahallesi Avarızına vakıf paraların mütevellisi iki akçe ile Mustafa'dır (VAD, nr:1109/91). Şaban 1189 [Eylül-Ekim 1775] tarihinde ise Kahil Mahallesinin Avarız Vakfı olan paraların ücretsiz, Allah rızası için nazırı Ahmet'tir (VAD, nr:1216/20).

2.1.7. Karakâtip Mahallesi Avarız Vakfı

Avarız ve nüzül vakfı bulunan Karakâtip Mahallesi, Afyonkarahisar'da müslüman ve gayrimüslim halkın bir arada yaşadığı mahallelerdendir (Karazeybek, 2011:73). Rebiülevvel 1194 [Mart-Nisan 1780] tarihinde Karakâtip Mahallesinin avarız için Mehmet oğlu Hasan'ın vakf ettiği paraların günlük iki akçe ile mütevellisi olan Hasan'ın vefatı üzerine Nâib Ahmet arzı ile İbrahim oğlu Mehmet vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1111/55). Rebiülevvel 1188 [Mayıs-Haziran 1774] tarihinde Karakâtip Mahallesinin Avarız için hayır sahiplerinin vakf eylediği paraların nemasından almak üzere günde iki akçe ile mütevellisi Mehmet oğlu Hüseyin'in görevi yenilenmiştir (VAD, nr:1216/18).

2.2. HAYRÎ VE EVLATLIK (AİLE) VAKIFLARI

Hayri vakıflar, vakıf haline getirilen mülklerin gelirlerinden, ilahi lütuf, sosyal nüfuz ve şöhret dışında hiçbir maddi menfaat beklenmeyen vakıflardır (Yediyıldız, 2003: 14). Kendi nesillerinin maddi ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan vakıflar aile vakıflarıdır. Bu sebeple kurulan vakıfların yöneticiliği, tahsis edilen gelirler öncelikli

olarak vakfın kurucusunun kendi evlatlarına aitti (Yıldırım, 2003b:280). Bunların yanında birde yarı ailevi vakıflar vardır. Bu vakıflar ise hem hayrî hem de aile vakıflarının özelliklerini barındırmaktadır. Mesela bir kişi bir müessese kurar ve o müessesenin çalışanlarının ücretlerinin karşılanması için mülklerinden bir kısmını vakf eder. Vakf edilen mülklerin idaresinin, vakfın kurucusu ve sülalesinde kalmasını şart koşar. Bu durumdaki vakıflar yarı ailevi vakıflara örnektir (Yediyıldız, 2003:17).

2.2.1. Abdürrahim Mısrî Vakfı

Abdürrahim Mısrî diğer bir ifadeyle Abdürrahim Karahîsarî, alim, düşünür ve mutasavvıftır. Karahisarlı olduğu için “Karahîsarî” olarak anılmaktadır. Akşemseddin’in talebesidir ve İstanbul’un fethi sırasında Akşemseddin ile birlikte Fatih Sultan Mehmed’in yanında bulunmuştur. Üçü Türkçe biri Arapça dört eseri vardır. Babası Alâeddin-i Mısrî, kardeşi Muslihuddin’dır. Zengin ve köklü bir aileye mensup olduğu kurdukları vakıflardan anlaşılmaktadır (Erünsal, 1988:291). Zilkade 1108 [Mayıs-Haziran 1697] tarihinde Abdürrahim Efendi Camii Vakfının katibi olmayıp bir akçe ile Mehmet vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1140/283). Şaban 1170 [Nisan-Mayıs 1757] tarihinde Şeyh Abdürrahim Mısrî ve Kasım Paşa Vakfı mahsulünden almak üzere günde iki akçe ile duaguy ve iki akçe ile devirhan olan Mahmud Halife’nin beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1110/8).

2.2.2. Ayas Bey Vakfı

15. asırda kurulduğu tahmin edilen Usta Ayas Zaviyesinin 1530 yılında yıllık geliri 600 akçe olduğu bilinen bir bahçe vakfı bulunmaktadır (Eravcı, 2007:72). Ayas Bey Vakfı da 15. asırda kurulmuş olmalıdır. Bizim ulaştığımız bilgiler ise 18. yüzyıla aittir. Rebiülevvel 1136 [Kasım-Aralık 1723] tarihinde merhum Ayas Bey Vakfından almak üzere günde bir akçe ile cüzhan olan Halil oğlu Ali vefat etmiş, yerine Molla Yusuf vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1119/130). Cemaziyelahir 1168 [Mart-Nisan 1755] tarihinde Gedik Ahmet Paşa Camiinde Hz. Osman’ın ruhu için bir akçe ile cüzhan olan Abdullah oğlu Mustafa’nın ücreti Ayas Bey Vakfından karşılanmaktadır (VAD, nr:1110:4). Yine aynı tarihte Gedik Ahmet Paşa Camiinde Akşemseddin’in ruhu için bir akçe ile cüzhan Halil’in ücreti ve Hazreti Ali’nin ruhu için bir akçe ile cüzhan olan babası Mehmet’in vefatı ile cüzhan olan Osman’ın ücreti Ayas Bey Vakfından karşılanmaktadır (VAD, nr:1110/5). Şaban 1171 [Nisan-Mayıs 1758] tarihinde Usta Ayas Mimar vakf eylediği sebze bahçesinin iki akçe ile mütevellisi Abdurrahman’dan boşalan göreve kardeşi Mahmud Halife berat gereğince vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1110/9). Rebiülevvel 1190 [Nisan-Mayıs 1776] tarihinde Gedik Ahmet Paşa Camiinin günde iki akçe ile cüzhanı olan Ahmet’in ücreti Ayas Bey Vakfından karşılanmaktadır (VAD, nr:1116/21).

2.2.3. Cemaleddin Efendi Vakfı

Cemaleddin Hamamı ve Cemaleddin Zaviyesi olarak anılan müesseseler de bulunmaktadır. Cemaleddin Vakfı muhtemelen bu müesseselerin masrafları için kurulmuş olmalıdır. Evlatlık vakıflardandır. Mutasarrıflık vazifesinin aile fertlerinde kalması evlatlık vakf olduğunu göstermektedir (Yiğit, 2019:93). Şevval 1116 [Ocak-Şubat 1705] tarihinde Cemaleddin Vakfından bir akçe ile yasin-i şerif, bir akçe ile nazır ve iki akçe ile cabi olan Mehmet vefat etmiş yerine Receb Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/88). Muharrem 1128 [Aralık-Ocak 1715-1716] tarihinde Cemaleddin Vakfından almak üzere bir akçe ile cüzhan, bir akçe ile hafız-ı gürîstân ve bir akçe ile türbedar olan Mustafa vefat etmiş yerine nâib arzı ile kardeşi İsmail vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/92). Zilkade 1135 [Ağustos-Eylül 1723] tarihinde Cemaleddin Vakfından almak üzere günde bir akçe ile cüzhan ve günde üç akçe ile Yasin-i Şerif tilavet eden Recep vefat etmiş, yerine Abdullah Halife’ye vazife verilmiştir (VAD, nr:1119/130). Rebiülevvel 1136 [Kasım-

Aralık 1723] tarihinde Cemaleddin Evkafının günde iki akçe ile nazırı Recep vefat etmiş, yerine, Mehmet Halife görevlendirilmiştir (VAD, nr:1119/130).

2.2.4. Çerçi Turgud Vakfı

Çerçi Turgud olarak anılan bir zaviyenin bulunduğu bilinmektedir. Bu zaviye, 16. yüzyılda vakıf geliri en yüksek zaviyelerden biridir. Mütevellisinin ve diğer görevlilerinin vakıf şartlarına aykırı işler yapmaları ve vakıf gelirlerini kendileri için kullanmaları sebebiyle padişahın emri üzerine zaviye medreseye çevrilmiştir. Böylece vakıf gelirleri talebeler ve müderrisler için sarf edilecektir (Eravcı, 2007:69). Hurufat defteri kayıtlarında bu vakıfla ilgili bazı bilgilere rastlanmıştır. Şaban 1118 [Kasım-Aralık 1706] tarihinde Çerçi Turgud Evkafının katibi Halil'in vefatı üzerine, yerine oğlu Hasan görevlendirilmiştir (VAD, nr:1107/89).

2.2.5. Mevlevihâne Vakfı

Mevlânâ Celâleddin Rumî'ye tabi olanların tarikatına "Mevlevîlik" denilmektedir. Konya Mevlana Dergâhından sonra en önemli Mevlevi Asitanesi kabul edilen Mevlevihâne, Afyonkarahisar Mevlevihânesidir. Günümüzde, Mevlevi Camii ya da Türbe Camii olarak bilinmektedir (Tanrıokur, 2001:418). Germiyanoglu Yakup Bey Mevlevihâne için; Küçükkalecik, Ortakalecik, Büyükkalecik köyleri ile Deper (Ataköy), Kışlacık, Kozluca, Çukurköy gibi yerleri vakf etmiştir. Yakup Bey'in 1316 tarihli kaybolan Vakfiyesi Yıldırım Bayezid'in emri ile 1392'de yenilenmiştir. II. Yakup Bey'in 1422 tarihli vakfiyesinde ise Atanos, Sarıcaova, Ağaçayı ve Gezler gibi köyleri Mevlevihâneye vakfettiği görülür. Mevlevihane çeşitli bağışlar ve vakfedilen mülkler sayesinde zengin gelirlere sahip olmuştur (Tanrıokur, 2001:418). Recep 1129 [Haziran-Temmuz 1717] tarihinde Mevlanazâdeye şart olunan dükkanlar, mezraa, han ve hamama bakma görevi atama ile vakfın evlatlarından Mehmet'e verilmiş, vakfın mutasarrıfı olan Şerife İsmihan vefat etmiş yerine Seyyid Mehmet vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/92).

2.2.6. Mezaristan - Gûristân Vakfı

Afyonkarahisar mezaristanı için kurulmuş vakıftır. Rebiülevvel 1148 [Temmuz-Ağustos 1735] tarihinde gûristân evkafının nezareti kimsede olmadığı ve gerekli olduğu için Mutasarrıf Mehmet arzı ile Süleyman Halife iki akçe ile vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1109/95). Şaban 1153 [Ekim-Kasım 1740] tarihinde gûrhâne mezaristan evkafının iki akçe ile Seyyid Ahmet'in vefatı üzerine mütevellisi olan Mehmet Halife görevden çekilmiş, yerine oğlu Ömer Halife vazifeye gelmiştir (VAD, nr:1109/100).

2.2.7. Muhyiddin İbni Taceddin Vakfı

Adından anlaşılacağı üzere Muhyiddin İbni Taceddin adında bir zat tarafından kurulmuş olmalıdır. Safer 1172 [Ekim-Kasım 1758] tarihinde Gedik Ahmet Paşa Camiinde, Muhyiddin İbni Taceddin Vakfı olan bir kıta bahçenin fazlasından almak üzere ser mahfil ve cüzhan olan Halil vefat etmiş yerine oğlu Mehmet Tahir vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1110/10).

2.2.8. Niğmetullah Vakfı

Sultan Alaaddin ya da Niğmetullah Vakfı olarak anılmaktadır (Yiğit, 2009:89). Peygamber Efendimizin ruhu için Kur'an okuyanlar ve cüzhanların bazılarının ücretleri bu vakıftan karşılanmaktaydı. Rebiülahir 1136 [Aralık-Ocak 1723-1724] tarihinde Niğmetullah vakfından maaşlı, günlük iki akçe ile cüzhan olan Recep vefat etmiş yerine Abdurrahim Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1119/130). Cemaziyelevvel 1136 [Ocak-

Şubat 1724) tarihinde Niğmetullah Vakfından almak üzere günde iki akçe ile Enbiya-i mürselin'in ruhu şerifleri için Kur'an-ı azimüşşan tilavet eden Recep vefat etmiş, yerine Mehmed Halife görevlendirilmiştir (VAD, nr:1119/130). Cemaziyelahir 1168 [Mart-Nisan 1755] tarihinde Niğmetullah Vakfının iki akçe ile mütevellisi Hüseyin'in vazifesi yenilenmiştir (VAD, nr:1110/5).

2.2.9. Süleyman Efendi – Süleyman Çavuş Vakfı

Süleyman Çavuş Camii ve muallimhânesi de bulunmaktadır. Halk arasında Felezade Süleyman Çavuş olarak da bilinmektedir. Ayrıca cami, Ot Bazarı Camii adı ile de anılmaktadır. Evlatlık vakıflardan olan Süleyman Çavuş Vakfı, muhtemelen cami ve muallimhâne görevlilerinin ücretlerinin karşılanması için kurulmuş olmalıdır. Muharrem 1141 [Ağustos-Eylül 1728] tarihinde Süleyman Efendi Vakfının evladiyet üzere mütevellisi olan Hacı Mehmet'in vefat etmesi üzerine birer akçe ücret ile kızları Ayşe ve Ayda vazifeye getirilmiştir (VAD, nr:1139/124).

2.3. VAKIF GÖREVLİLERİ

2.3.1. Cabi

Tahsildar anlamına gelen cabi sözcüğü, cizye ve haraç ile vakıf kiralarını toplayanlar için kullanılan bir tabirdir. Fatih vakfiyelerinde çeşitli şekillerde kullanıldığı gibi esnaf gruplarına göre de (kumaşçılar cabiliği, mumcular cabiliği vb.) sınıflandırılmıştır. Tanzimattan sonra "tahsildar" tabiri kullanılmıştır (Pakalın, 1993:253). Şaban 1123 [Eylül-Ekim 1711] tarihinde Abdullah Efendi Vakfından almak üzere iki akçe ile cabi Hacı Hüseyin vefat etmiştir, yerine Mustafa göreve getirilmiştir (VAD, nr:1107/90). Safer 1136 [Ekim-Kasım 1723] tarihinde Cemaleddin Vakfının iki akçe ile cabisi olan Receb'in vefat etmesi ile yerine İsmail getirilmiştir (VAD, nr:1107/95). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Çavuşbaş Mescidi Vakfının iki akçe ile cabisi olan Abdullah vefat etmiş, boş kalan göreve Nâib Mustafa arzı ile Mustafa Halife gelmiştir (VAD, nr:1110/12). Rebiülahir 1195 [Mart-Nisan 1781] tarihinde At Bazarı Camii Evkafının atama ile vazifelendirilen cabisi Mustafa, çocuğu olmadığı halde vefat etmiş, boş kalan göreve Nâib Lütfullah arzı ile Seyyid Mehmet geçmiştir (VAD, nr:1111/56).

2.3.2. Katip

Bir resmi daire veya büyük bir zatın yanında yazı yazmakla görevli memur, yazıcı, bitikçi anlamlarına gelmektedir (Sami, 2010:1136). Vakıf mütevellisinin sekreteri ve yardımcısı olup vakfın gelir ve giderlerinin kaydedilmesinden sorumlu olan kişidir (Öntuğ, 2016:1086). Şaban 1118 [Kasım-Aralık 1706] tarihinde Çerçi Turgut Vakfının katibi olan Halil'in vefat etmesi üzerine oğlu Hasan vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1107/89).

2.3.3. Mutasarrıf

Tasarruf eden anlamına gelen mutasarrıf Arapça bir kelimedir. Gayr-i menkul mal sahipleri hakkında kullanılır (Pakalın, 1993:586). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Çavuşbaş Camii Vakfının gönüllü olarak, karşılıksız mutasarrıfı olan Yusuf oğlu Hasan Halife kendi rızası ile görevden el çekmiş, yerine Nâib Mustafa arzı ile İvaz Halife vazifelendirilmiştir (VAD, nr:1110/12).

2.3.4. Mütevellî

Vakıf işleri ve vakfiye şartlarını şer'î hükümler çerçevesinde idare eden kişiler için kullanılan tabirdir. Mütevellî vâkıfın şartı ile ya da kadı arzı ile atanmaktadır. Vakıflarda tasarruf hakkı mütevellîye aittir (Pakalın, 1993:640). Şevval 1118 [Ocak-Şubat 1707] tarihinde Cemaleddin Vakfına meşrutiyet üzere mütevellî olan Ahmet vefat etmiş yerine kızı Ayşe eski berat ile vazifeye gelmiştir (VAD, nr:1107/89). Muharrem 1132 [Kasım-Aralık 1719] tarihinde Cemaleddin Efendi Vakfının evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellîsi olan Ayşe vefat etmiş yerine oğlu Mehmed mütevellî olmuştur (VAD, nr:1107/93). Zilkade 1172 [Haziran-Temmuz 1759] tarihinde Niğmetullah Vakfının mütevellîsi iki akçe ücret ile Hüseyin'dir (VAD, nr:1110/11). Safer 1173 [Eylül-Ekim 1759] tarihinde Cami-i Kebirin tamir ve termimine [onarım] vakf olunan nakitlerin atama ile mütevellîsi olan Mehmed Halife'nin beratı yenilenmiştir (VAD, nr:1110/12). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Molla Bahşi Mahallesi Avarız Vakfının mütevellîsi olmayıp, lazım ve mühim olduğundan Allah rızası için gönüllü olan el-Hacc Ahmed oğlu Ahmed, Nâib Mustafa arzı ile vazifelenmiştir (VAD, nr:1110/12).

2.3.5. Nâzır

Sözlük anlamı bakan, nazar eden demektir. İdare ve nezaret eden kişiler için kullanılır (Sami, 2010:1449). Vakfın işlerini kontrol edip vakıf mütevellîsini teftiş etmekle görevlidir (Öntüğ, 2016:1086). Rebiülahir 1117 [Temmuz-ağustos 1705] tarihinde Kasım Paşa Camiinin nakit vakıfları için nazır lazım olduğundan Himmet Halife vazifeye getirilmiştir (VAD, nr:1107/88). Rebiülevvel 1136 [Kasım-Aralık 1723] tarihinde Cemaleddin Evkafının iki akçe ile nazırı Receb'ten boş kalan göreve Mehmet getirilmiştir (VAD, nr:1107/95). Cemaziyelahir 1173 [Ocak-Şubat 1760] tarihinde Molla Bahşi Mahallesi Avarız Vakfının nazırı yoktur ve bir nazır lazım ve mühim olduğundan gönüllü olan Hasan oğlu Osman, Nâib Mustafa arzı ile vazifeyi almıştır (VAD, nr:1110/12).

SONUÇ

Hurufat defteri kayıtlarından 18. yüzyılda Afyonkarahisar'da bulunan eğitim kurumları; Abdullah Efendi Muallimhânesi, Abdürrahim Efendi Muallimhânesi, Alaca Medrese, Cacabey Medresesi, Darü'l-kurra Muallimhanesi, Fazlullah Paşa Medresesi, Hacı Abdi Muallimhânesi, Hacı Bayram Mektebi, Hacı Mehmet Ağa Muallimhânesi, Hacı Mustafa Mektebi, Muhyiddin Arabi Mektebi, Musa Paşa Muallimhânesi, Kasım Paşa Mektebi, Sülayman Çavuş Muallimhânesi'dir. Ardıç, Bedrik-İbik, Burmalı, Cami-i Kebir, Efecik, Kahil, Karakâtip Mahallelerinin avarız vakıfları incelenmiştir. Abdürrahim Mısırî, Ayas Bey, Cemaleddin, Çerçi Turgut, Mevlevihâne, Mezaristan, Niğmetullah gibi evladî ya da hayrî vakıflar ile Cabi, Katip, Mutasarrıf, Mütevellî, Nazır gibi buralarda bulunan görevliler tespit edilmiştir. Afyonkarahisar'da Osmanlı hakimiyetinin başlaması ile birlikte, eğitim, sanat ve kültür alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Şehrin hemen her yerinde sıbyan mektepleri ve medreseler açılmıştır. Eğitim kurumlarının açılması sosyokültürel hayatın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Vakıflar aracılığıyla kurulan eğitim müesseseleri, kadılar tarafından denetlenerek gözetim altında tutulmuştur.

KAYNAKÇA

VAD. nr. 555-37.

VAD. nr. 1107-88/89/90/91/92/94/95.

VAD. nr. 1108-49.

VAD. nr. 1109-91/95/98/100.

VAD. nr. 1110-4/5/8/9/10/11/12.

VAD. nr. 1111-55/56.

VAD. nr. 1112-70/73/75.

VAD. nr. 1114-17/18/19.

VAD. nr. 1115-15.

VAD. nr. 1116-21.

VAD. nr. 1119-130.

VAD. nr. 1125-30/31.

VAD. nr. 1128-84/85.

VAD. nr. 1139-124.

VAD. nr. 1140-283.

VAD. nr. 1216-18/20.

Akyüz, Y. (2008). Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2008), Ankara.

Baltacı, C. (?). "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 446-462.

Baltacı, C. (2004). "Mektep", *DİA*, Cilt:29, 6-7.

Bozkurt, N. (1993). "Darülkurra", *DİA*, Cilt:8, 543-545.

Bozkurt, N. (2004). "Mektep", *DİA*, Cilt:29, 5-6.

Emecen, F. (1988). "Afyonkarahisar", *DİA*, Cilt:1, 443-446.

Eravcı, M. (2007). "Osmanlı Dönemi Afyonkarahisar Kazası Tekke ve Zaviyeleri", VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Nisan 2005, 65-75.

Erünsal, İ. E. (1988). "Abdürrahim Karahisarî", *DİA*, Cilt:1, 291-292.

Evliya Çelebi. (2005). Evliye Çelebi Seyahatnamesi, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve R. Dankoff), İstanbul.

Doğan, R. (1997). "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:37, 407-442.

- Günay, H. M. (2012). “Vakıf”, *DİA*, Cilt:42, 474-479.
- İlgar, Y. (1990). “Tarih İçinde Afyonkarahisar’da Kaybolan Eserimiz “Umur Bey Külliyesi””, I. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Mayıs 1990.
- İlgar, Y. (2020). “Afyonkarahisar’da Eğitim Tarihi-13” Kocatepe, 28 Mart.
- İpşirli, M. (2003). “Medrese”, *DİA*, Cilt:28, 327-333.
- Karazeybek, M., Polat, Z. ve İlgar Y. (2005). Afyonkarahisar Vakıf Eserleri, Ankara.
- Karazeybek, M. (2011). XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Afyonkarahisar Şehri: Fiziki, Sosyal ve Ekonomik Yapı İncelemesi, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Afyonkarahisar.
- Kazıcı, Z. ve Ayhan, H. (2010). “Talim ve Terbiye”, *DİA*, Cilt:39, 515-523.
- Keskin, M. Ç. (2019). “Umur Bey Taş Vakfiyesi: Esin ve İçerik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, 121-151.
- Öntuğ, M. M. (2016). “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Damat İbrahim Paşa’nın Nevşehir’deki Vakıf Eserlerinin Durumu Hakkında”, II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu, 2-3-4 Mayıs 2016, 1076-1113.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Terih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Sami, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Şahin, G. (2002). “XVII.Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr Sancağının İdarî ve Fizikî Yapısı (554 Numaralı Afyon Şer’iyye Sicilli’ne Göre)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XVII, Sayı:2, 39-57.
- Şimşek, A. (2006). “Cacabey ve Medresesi”, Kırşehir.
- Tanrıokur, Ş. B. (2001). “Karahisar Mevlevihanesi”, *DİA*, Cilt:24, 418-421.
- Yediyıldız, B. (2003), XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ankara.
- Yediyıldız, B. (2012). “Vakıf”, *DİA*, Cilt:42, 479-486.
- Yıldırım, M. Z. (2003a). “Avarız Defterleri ve 2567 Numaralı Avarız Defterine Göre XVII-XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın Sandıklı, Çola-âbad ve Karamık Kazaları”, VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 10-11 Ekim 2002, 581-608.
- Yıldırım, M. Z. (2003b). Karahisar-ı Sahib Sancağı’nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720- 1750), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara.
- Yılmaz, Ö., Karazeybek, M., Küpeli, Ö. Ve İlgar, Y. *Anılarda Afyonkarahisar*, (Haz: M. Uyan).

Yiğit, H. (2019). Hurufat Defterlerine Göre Afyonkarahisar Şehri (XVIII. Yüzyıl), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Uşak.

Kalenderoğlu, A. K. “Otpazar (Köprübaşı) Camii”, <https://afyonprestij.com/otpazar-koprubasi-camii> (04.05.2021).

Oocities, <https://www.oocities.org/afyonumtr/turizmkultur/medreseler.htm> (23.03.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://afyon.ktb.gov.tr> (08.11.2020).

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ÖĞRETMENLERİN TÜKENMİŞLİK VE MÜKEMMELİYETÇİLİK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Yusuf SANCAR* Sadık KARTAL** Neşe ÖZTÜRK GÜBEŞ***

Öz

Bu araştırmada ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin tükenmişlikleri ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Afyonkarahisar ili Dinar ilçesindeki ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Dinar ilçesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılı içinde görev yapan öğretmenlerden çalışmaya katılanlardan kayıp verilerin ve uç değerlerin çıkarılmasından sonra çalışma grubunun hacmi 321 öğretmen olarak tespit edilmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup, veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Öğretmenlerden elde edilen verilerin analizinde SPSS 22 programı kullanılmıştır. Öğretmenlerin demografik ve mesleğe yönelik özellikleri ile ilgili dağılımlarının gösteriminde yüzde ve frekans kullanılmıştır. Öğretmenlerin alt boyutlardan aldıkları puanların öğretmenlerin demografik ve meslekleri ile ilgili özelliklerine göre farklılaşma durumlarının araştırılmasında bağımsız örneklemeler için t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Saha araştırması sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesinde %95 güven düzeyi dikkate alınmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan öğretmenlerin tükenmişlik alt boyutlarının ve genel tükenmişlik puanlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Korelasyon sonuçlarına göre öğretmenlerin tükenmişlikleri ile mükemmeliyetçilik boyutlarından düzen ve yüksek standartlar ile negatif yönde, çelişki ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen, Tükenmişlik, Mükemmeliyetçilik

THE RELATIONSHIP BETWEEN BURNOUT AND PERFECTIONISM LEVELS OF TEACHERS

Abstract

In this study, it was aimed to analyze the relationship between perfectionism levels and burnouts of teachers who work in primary and secondary school education. For the aim of this, relational scanning model was used in the study. Teachers, working in highschools, secondary schools and primary schools in province of Afyonkarahisar, district of Dinar, constitute the world of this study. The volume of the study group was determined as 321 teachers after the missing data and extreme values were removed from the teachers who participated in the study in the 2018-2019 academic year in Dinar district, which constitutes the world of the research. In the study, quantitative research method was used and questionnaire was used as data collection tool. To analyze the datas procured by teachers, SPSS 22 program was used. The percentage and frequency was used to show the distributions which are related to teachers' demographical and occupation oriented properties. The independent samples t- Test and one-way variance analysis (ANOVA) was used for to search

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Afyonkarahisar, ysfsancar91@gmail.com.

** Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, skartal@mehmetakif.edu.tr

*** Dr. Öğrt. Üyesi., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, nozturk@mehmetakif.edu.tr

differentiation situations in which teachers' points from sub-dimensions and their demographical, job-related specialities are handled. In the assessment of datas got as a result of field research, 95% level of trust was taken into consideration. Consequently, it was determined that in this research, teachers' dimensions of burnout and the points of burnout are low. According to correlation results, there are significant relations in teachers' burnout and perfectionism dimensions with high standards and layout in negative way, with contradiction in positive way.

Keywords: Teacher, Burnout, Perfectionism

Giriş

Modern çağlarda insanların ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamak amacıyla birbirleriyle etkileşim halinde olan örgütler kurulmuştur (Kılınç, 2018). Bu örgütlerden önemli bir yere sahip olan eğitim kurumları insanların toplumsallaşmasını sağlayıp gerekli mesleki donanımları kazandırmada önemli rol oynamaktadır (Göksal, 2018). Eğitim kurumları, bir sistem içinde görevlerini yaparken diğer örgütleri de etkilediği için düzenli işlemelidir (Kılınç, 2018). Bu düzenin sağlanmasında önemli bir konumda olan öğretmenlerin çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Ekinci, 2019). Bu sorunlardan biri olan tükenmişlik, son zamanlarda bir milenyum hastalığı olarak karşımıza çıkmakta ve geniş bir kitleyi etkilemektedir (Göktepe, 2016).

Tükenmişlik terim olarak ilk kez Freudenberger tarafından alanyazında kullanılmıştır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Freudenberger 1974 yılında tükenmişliği; kişinin çalışma hayatında yaşadığı yıpranma, başarısız olma durumu ve karşılanamayan isteklerin oluşturduğu yüke bağlı tükenme durumu olarak tanımlamıştır (akt. Göktepe, 2016). Tükenmişlikle ilgili kullanılan yaygın bir başka tanımda Maslach ve Jackson (1981), tükenmişliğin kişinin çalışma ve günlük hayatında kronik yorgunluk, çaresizlik ve ümitsizlik duygularıyla beraber görülen bir sorun olduğunu ortaya koymuşlardır. Gündüz (2005) tükenmişliği; insanların yaptığı işlerdeki karşılıklı ilişkilerinin güçleşmesi ve bununla birlikte bir şeylerin ters gittiği düşüncesinin artma süreci olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanıma göre ise tükenmişlik mumun yandıktan sonra eriyip sönmesi metaforundaki gibi kişinin enerjisinin bitmesiyle açıklanmaktadır (Schaufeli, Leiter ve Maslach, 2009). Bu tanımlar doğrultusunda tükenmişlik; kişinin çeşitli nedenlerden dolayı yıpranması, başarısızlık yaşamasıyla birlikte kronik yorgunluk, çaresizlik, umutsuzluk ve bir şeylerin ters gitmesi duygularını hissetmesi olarak açıklanabilir.

Tükenmişlik insanlarda birden ortaya çıkmayıp zaman içerisinde yavaş ve gizli bir biçimde belirtiler göstermektedir (Ardıç ve Polatçı, 2008). Bu belirtiler birbirinden farklı olup insandan insana ve tükenmişliğin düzeyine göre değişebilmektedir (Kaya, Küçük ve Arslan, 2017). Bu belirtilerden bazıları huzursuzluk, depresif durum, bitkinlik hali ve yorgunluk gibi durumlar olabilir. Tükenmişlik belirtileri dikkate alınmazsa sinsice ilerlediği için insanda geri dönülemez sonuçlar ortaya çıkarabilir (Ardıç ve Polatçı, 2008). Tükenmişliğin genel olarak gözlenebilen veya farklı yollarla ortaya konulan fiziksel, psikolojik ve davranışsal belirtileri bulunmaktadır (Baltaş ve Baltaş, 2014; Girgin ve Baysal, 2005; Izgar, 2003). Tükenmişliğin insanlarda yol açtığı bazı fiziksel belirtileri; bitkinlik ve yorgunluk hissi, tekrarlayan baş ağrıları, uyku bozuklukları, ani kilo artışı ya da azalışı, sık görülen nezle ve griplerdir (Örmen, 1993; Maslach ve Jackson, 1981). Bunun yanında insanlarda tükenmişlik nedeniyle solunum güçlüğü, mide hastalıkları, diyabet ve yüksek kolesterol gibi rahatsızlıklar görülebilmektedir (Girgin ve Baysal, 2005; Izgar, 2003). Bazen de tükenmişlik insanlarda cilt rahatsızlıkları, kas ağrıları gibi belirtiler gösterebilmektedir (Dalkılıç, 2014). Bu belirtilerin kişide görülmesi kişinin tükenmişlik yaşadığının bir habercisi olabilir (Girgin ve Baysal, 2005).

Tükenmişliğin diğer belirtilere göre daha kolay bir şekilde diğer insanlar tarafından da anlaşılabilen davranışsal belirtileri bulunmaktadır ve bu belirtilerin görülmesi kişideki

tükenmişliğin ilerlediğini göstermektedir (Izgar, 2003). Ani öfke krizleri, unutkanlık, ağlama hissi, yalnız kalma isteği, aile içerisinde tartışma, düşük başarı hissi, suçluluk duyma, hareketsiz kalış, kendine karşı saygı ve güvenin azalması, ilgisiz çalışma bazı davranışsal tükenmişlik belirtileridir (Izgar, 2003, Maslach vd., 2001). Bunlardan farklı olarak görülen davranışsal belirtiler ise insanlardan uzaklaşma ve alaycı tutum, çalışmaya gecikme, organizasyonda yetersiz davranma, kayıtsızlık, dikkat dağınıklığı, şüpheli ve endişeli yaklaşım gibi durumlardır (Izgar, 2003).

Tükenmişliğe neden olan birçok faktörün olduğu görülmüştür ve bu faktörler bireysel ve çevresel nedenlerden oluşabilmektedir (Arı ve Bal, 2008; Izgar, 2003). Freudenberg'e göre (1974) bireysel nedenlerden bazıları yaş, cinsiyet gibi kişisel özellikler, kişisel hedefler, mesleki tatmin, yaşamdaki stres, güdülenme gibi durumlardır (akt. Kaya vd., 2017). Çalışılan işin zorluğu ve özellikleri, çalışma süresi ve yükü, karara katılamama, kurumsal eksiklikler, yetersiz insan ilişkileri ise tükenmişliğe sebep olan bazı çevresel etmenlerdir (Izgar, 2003). Her insanın tükenmişlik yaşaması olasıdır ve bazı bireysel özelliklerden dolayı bu olasılık normalden daha fazladır (Dalkılıç, 2014). Bu bireysel özelliklerden bazıları Dalkılıç'a (2014) göre dıştan kontrol odaklı olunması, duygudaşlığın ve duygusal kontrolün eksik olması, beklentilerin gerçekçi olmaması gibi sıralanmaktadır. Örneğin; kontrol odağı dışsal kaynaklı olanların tükenmişlik yaşama ihtimali kontrol kaynağı içten olanlara göre daha yüksektir (Yıldıztaşı, 2017). Empati yapabilme yeteneği ise insanlar arası iletişime katkı sağlayarak toplumsal uyumla birlikte tükenmişliği azaltabileceği gibi duygusal yoğunluk düzeyini artırıp tükenmişlik yaşamaya neden de olabilir (Dalkılıç, 2014). Burdan yola çıkarak bireysel özelliklerin bireyin tükenmişlik yaşamasında rol oynayarak tükenmişliği etkilediği sonucuna ulaşılabilir (Arı ve Bal, 2008).

Eğitim öğretim faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olan öğretmenlerin mesleklerine karşı olumlu bir tutum içinde çalışmalarını gereklidir (Tanrıverdi, 2019). Friedman ve Farber'e (1992) göre toplum içindeki öğretmenlerin tükenmişlik yaşaması aile, öğrenci ve veli gibi tüm çevreyi etkilemektedir (akt. Yıldıztaşı, 2017). Tükenmişlik yaşayan öğretmenler, hem kendilerini hem çevrelerini olumsuz etkileyip eğitim ve öğretimin sağlıklı bir şekilde sürmesine engel olmaktadır (Dorman, 2003). Öğretmenlerin öğretim faaliyetleri dışındaki görevleri ve sorumlulukları öğretmeni etkili ve bilgili olması beklentisine sokmaktadır (Seferoğlu, Yıldız ve Yücel, 2014). Bu durum öğretmenleri strese sokmakta ve öğretmenlerde tükenmişliğe varan sonuçlar ortaya koymaktadır (Girgin ve Baysal, 2005). Bunun yanında öğretmenler kalabalık sınıflardan, kaynak yetersizliğinden, beklentileri karşılayamamaktan dolayı zorluk çekmektedirler (Avcı ve Seferoğlu, 2011; Seferoğlu, Yıldız ve Yücel, 2014). Bu zorluklar ve tükenmişlik, eğitim öğretim faaliyetlerinin kalitesinde bozulmalara yol açabilmektedir (Girgin ve Baysal, 2005; Seferoğlu, Yıldız ve Yücel, 2014). Öğretmenliğin diğer mesleklere göre tükenmişlik yaşanma ihtimali fazla olan bir görev olduğu söylenebilir. Buna neden olarak öğretmenliğin fedakârlık gerektiren, sık sık insanlar arası iletişime başvurulmuş ve duygusal olarak yorucu olan bir meslek olması gösterilebilir (Baltaş ve Baştaş, 2014). Ayrıca yoğun çalışma saatlerinin, yönetimle ilgili sorunların, yaşamsal sıkıntıların ve sağlık sorunlarının öğretmenlerde tükenmişliğe neden olduğu söylenebilir (Kayabaşı, 2008). Eğitim ve öğretimin verimli bir şekilde sürdürülebilmesi için bu sorunların ortadan kaldırılması ve öğretmenlerde görülen tükenmişliğin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir (Tuna ve Çimen, 2013).

Eğitim, devletlerin gelişmişlik düzeylerinde ve geleceğinde önemli bir rol oynamaktadır. Temel amacı verimli bireyler yetiştirmek olan öğretmenlerin mesleklerine karşı pozitif bir düşüncede ve algıda hareket etmeleri gerekmektedir. Çünkü öğretmenlerin verimli çalışması ve kalitesi, eğitim verdikleri öğrencilerin de kalitesini etkilemektedir (Amasralı, 2016). Öğretmenlerin tükenmişliği de öğretmenin kendi ailesini, öğrenciyi ve veliyi de ilgilendirip etkilemektedir. Tükenmişlik, öğretmenin mesleki gelişimine bireysel

olarak zarar verirken öğrencinin eğitiminde de olumsuzluklara neden olmaktadır (Kılınc, 2018). Ayrıca tükenmişlik dolaylı yoldan emek, maddi ve manevi kayıplara neden olabileceği gibi öğretmenlerin mesleklerinden ayrılmasına da yol açabilmektedir (Weisberg ve Sagie, 1999). Maslach ve Jackson'a (1981) göre insanlarda tükenmişlik başladığında çalışma isteği azalmakta, olumsuz tepkiler ve psikolojik sıkıntılar ortaya çıkmaktadır.

İnsanlar farklı durumlara bireysel özelliklerine göre tepkiler gösterirler. Bu tepkilerden biri de mükemmeliyetçiliktir (Tuncer ve Voltan-Acar, 2006). Mükemmeliyetçilik son zamanlarda insanlarda sık görülen özelliklerden birisidir. İnsanların sürekli en iyiye ulaşma çabası içinde olmaları ve başarısızlıklara katlanamamaları durumudur (Uysal, 2019). İnsanların en iyiye ulaşmaya çalışmaları olumlu gözükse de mükemmeliyetçiliğin olumsuz tarafları da bulunmaktadır (Er ve Sönmez, 2009). Mükemmeliyetçilik, günlük hayatta insanların işlerinde ya da hedeflerinde en iyi performansı göstermeye çalışıp çabalamaları anlamına gelmektedir (Shafran, Egan ve Wade, 2017). Mükemmeliyetçilik alanyazında ise 1950'li yıllardan itibaren kavramsal olarak ele alınmaya başlanmış ve psikoloji alanında araştırma konusu olmuştur. Frost ve Marten'e (1990) göre mükemmeliyetçilik, gerçeklikten uzak standartlar belirleyip bu standartlara ulaşma çabası içine girme durumu olarak tanımlanmıştır. Parker, mükemmeliyetçiliği; sağlıklı ve sağlıklı mükemmeliyetçilik olarak iki gruba ayırmıştır. Buna göre sağlıklı mükemmeliyetçilik, yetkinlik için çaba gösterme, sağlıklı mükemmeliyetçilik ise sürekli olarak hatasız davranma eğilimidir (Parker, 2000). Burns (1980) ise mükemmeliyetçiliğin negatif yönünü vurgulayıp ulaşılabilirliği mantıksız olan amaçlar için kişinin kendisini aşırı zorlaması ve kendisini sadece verimlilik ve başarı üzerinden değerlendirmesi olarak açıklamıştır (akt. Erol, 2019).

Mükemmeliyetçiliği hem pozitif hem de negatif yanlarıyla açıklayan Slaney, Mobley, Trippi, Ashby, ve Johnson (1996), pozitif yanlarının kişinin düzenli olması ve kendisine yüksek hedefler koyması, negatif yanlarının ise kişinin çelişkili davranışlara girmesi ve tatminsizlik yaşamayı olduğunu belirtmiştir. Hollander (1965), mükemmeliyetçiliği kişinin özelliklerine göre yapabildiklerinden daha fazlasını yapmak istemesi olarak açıklamıştır (akt. Deniz, 2019). Sonuç olarak mükemmeliyetçilik ile ilgili farklı açıklamalar yapıldığı için ortak bir tanımlama yapmanın zor olduğu söylenebilir (Topal, 2015).

Mükemmeliyetçilik gösteren kişilerin bazı ortak düşünceleri ve davranışları bulunmaktadır. Örneğin bu kişiler, olayları değerlendirirken olayın doğru ya da yanlış olduğuna dair kesin sonuçlara varıp arada olabilecek düşünceleri görmeme eğilimindedirler (Antony v.d., 1998). Bunun yanında mükemmeliyetçi kişiler yüksek standartlara sahip olduklarından kendilerinden başka kişilerin düşüncelerini öfkeli ve kaygılı duygularla karşılayabilirler. Bu düşünce yapısı mükemmeliyetçilik gösteren kişilerde depresyona ve anksiyeteye varan sonuçlar göstermektedir (Hewitt ve Flett, 2002). Ayrıca bu kişilerde aşırı genelleme, acımasız nitelende bulunma, duygusal çıkarımlarda bulunma ve gelecekle ilgili tahminde bulunma davranışları görülebilir (Shafran v.d., 2017). Antony ve arkadaşları (1998), mükemmeliyetçiliğin kişide negatif olayları abartma, çevrenin takdirini aşırı kazanma hissi, bir olayın ya da durumun kötü sonuçlarla biteceğini düşünme, hedefinde aşırı katı olup esnetmeme, başkalarına güvenmeme ve değerlendirme yaparken uygun olmayan şekilde kıyaslama gibi özellikler gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca sürekli dikkatli davranma, olaylara hâkim olma isteği, aşırı planlama ve aşırı çalışma mükemmeliyetçi davranış özellikleridir (Tuncer, 2006).

Mükemmeliyetçi kişilerde belirledikleri hedefe ulaşmak için uzun zaman harcama eğilimi vardır. Bunun yanında bu kişiler bir problemle karşılaştıklarında problemi sürekli düşünürler. Bu kişiler problemi düşünmeyi bırakmayı kayıtsızlık olarak yorumladıkları için problemi düşünmenin kendilerini rahatlatacağına inanırlar. Ayrıca mükemmeliyetçi kişiler kusursuz görünümünün sarsılacağı düşüncesiyle başka kişilerle tartışma ve çatışmaya girmekten kaçınabilirler. Mükemmeliyetçiliğin insanlarda görülebilen diğer davranışları; bu

insanların sabırsız olmaları, düzene önem vermeleri, eleştirilere hoşgörüsüz davranmaları, aşırı titiz olmaları, işbirliği içinde çalışmaktan hoşlanmama ve kendilerini özel hissetmeleridir (Erol, 2017). Kişi kendine belirlediği katı kurallara ve yüksek standartlara ulaşamazsa stres, gerginlik duyguları ve moral bozukluğuyla işi ertelleyip sorumluluktan kaçmaya başlayabilir. Bunun sonucunda kendini başarısız gören kişi, kendi özdeğerlendirmesini başarıya endekslediğinden mükemmeliyetçilik durumu devam edip sağlıklı bir şekilde kontrolünü kaybetmeye varan davranışlara girebilir (Shafran vd., 2017).

Son zamanlarda öğretmenlerde görülen tükenmişlik gibi bir diğer problem mükemmeliyetçilik (Uysal, 2019). Öğretmenlerin eğitim öğretim faaliyetleri haricinde sosyal ve aile yaşamında da yükümlülükleri vardır. Öğretmenlerden beklenen görev ve sorumluluklardan dolayı öğretmenlerin mükemmeliyetçilik gösterebileceği söylenebilir. Bazen öğretmenler özel ve iş hayatlarındaki bu görev ve sorumlulukları yaparken zorlanarak mükemmeliyetçi özelliklerinden dolayı kendilerine ve çevrelerine zarar verebilirler (Gürbüzkol, 2018).

Mükemmeliyetçilik ile tükenmişliğin bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Tükenmişliğe neden olan etmenlerden biri kişilerin talepleridir. Kişiler eğer bu taleplerine ulaşamazsa hayal kırıklığı ve umutsuzluk yaşayabilirler. Bu durum kişileri tükenmişliğe itebilmektedir (Tümekaya, 1996). Mükemmeliyetçilikte de kişilerin belirlediği yüksek standartlar talepleri oluşturur. Bu taleplerin zorlayıcı olması bir sorun haline gelir. Kişiler muhtemel başarısızlık algılarında kendilerini eleştirirler (Shafran vd., 2017). Buradan yola çıkarak kişilerin talepleri ve standartlarının tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik algısında belirleyici olduğu söylenebilir. Tükenmişlik ve mükemmeliyetçiliğin insanlara benzer olumsuz etkileri vardır. Bunlardan bazıları; anksiyete, depresyon, uykusuzluk, yorgunluk ve bitkinliktir (Izgar, 2003; Shafran vd., 2017). Bu olumsuz etkiler hem mükemmeliyetçilik hem de tükenmişlik yaşayan insanlarda görülebilen belirtilerdir. Ayrıca yapılan çalışmalarda stresin tükenmişlik ve mükemmeliyetçiliğe etki ettiği görülmüştür (Çam, Deniz ve Kurnaz, 2014; D'souza, Egan ve Rees, 2011; Tashman, Tenenbaum ve Eklund, 2010).

Alanyazında yurt içindeki ve yurt dışındaki tükenmişlikle ilgili çalışmalarda tükenmişliğin mesleki doyum (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012; Lopez, Bolano, Santiago ve Pol, 2010; Weisberg ve Sagie, 1999) örgütsel sinizm (Johnson ve O'leary-Kelly, 2003), örgütsel vatandaşlık (Yücel, 2006), duygusal emek (Eroğlu, 2014), disiplin modelleri (Cemaloğlu ve Kayabaşı, 2007), örgütsel adalet ve bağlılık (Meydan, Basım ve Çetin, 2011), mobbing (Alkan, 2011) ve kaygı (Tulunay Ateş, 2012) ile ilişkisi ele alınmıştır. Alan yazında mükemmeliyetçiliğin, kaygı (Pirinççi, 2009), sınav kaygısı (Eum ve Rice, 2011), yaşam doyumu (Stoeber ve Stoeber, 2009; Karababa, 2012), obsesif kompulsif bozukluk (Wu ve Cortesi, 2009), duygusal zekâ (Kaya ve Peker, 2016), iş ve yaşam dengesi (Gürbüzkol, 2018), öfke eğilimleri (Demirci, Çepikkurt, Kale ve Güler, 2018), örgütsel sessizlik (Eryılmaz Ballı ve Önder, 2019) ve stres (Aydemir ve Arlı, 2019; Bayram, 2019) ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu iki kavramı birlikte ele alan çalışmalarda ise stres etkisiyle (Tashman, Tenenbaum ve Eklund, 2010; D'souza, Egan ve Rees, 2011; Çam, Deniz ve Kurnaz, 2014), kaygı etkisiyle (Shahrehabaki, 2017), motivasyonla birlikte (Chang, Lee, Byeon ve Lee, 2015) ve psikolojik iyi oluşla birlikte (Sakal ve Yıldız, 2017) tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik ilişkisi incelenmiştir.

Çam, Deniz ve Kurnaz'a (2014) göre eğitim öğretimin önemli bir ögesi olan öğretmenlerin mükemmeliyetçiliği stresi arttırmakta ve stres, öğrencilerde tükenmişliğe neden olmaktadır. Dişbudak (2016) da öğretim üyelerinin mükemmeliyetçilikleriyle tükenmişlik alt boyutları arasında pozitif yönde bazı anlamlı ilişkiler saptamıştır. Bu araştırmalar eğitim öğretim faaliyetlerinde önemli diğer bir öge olan öğretmenlerin de tükenmişlik ve mükemmeliyetçilikleri arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Alanyazın incelendiğinde Türkiye'deki öğretim elemanlarında (Dişbudak, 2016), öğrencilerde

(Çam, Deniz ve Kurnaz, 2014) ve bankacılar da (Kakırman ve Birsell, 2015) tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çalışmalar bulunsa da öğretmenlerin tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi konu alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu açıdan alan yazınına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Bu nedenlerle bu çalışmada, öğretmenlerin tükenmişlikleriyle mükemmeliyetçilikleri arasında nasıl bir ilişkinin olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırmanın problem cümlesini, “Öğretmenlerin tükenmişlik ile mükemmeliyetçilik düzeyleri arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorusu oluşturmaktadır. Bu kapsamda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

- 1- Öğretmenlerin tükenmişlik algıları ne düzeydedir?
- 2- Öğretmenlerin mükemmeliyetçilik algıları ne düzeydedir?
- 3- Öğretmenlerin tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli;

Bu çalışmada, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlandığından ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmiş zamanda ya da o an için mevcut olan bir durumu veya olguyu bulunduğu haliyle açıklamayı hedefleyen araştırma yaklaşımlarından bir tanesidir. Bu araştırma modelinde üzerinde araştırma yapılan nesne ya da bireylerin sahip oldukları koşullar dâhilinde betimleme yapılır. Söz konusu nesne ya da bireyler üzerinde değişiklikler yapma, onlara etkide bulunma gibi yaklaşımlarda bulunulmaz. Öğrenmek ve tanımlanmak istenen olgunun, uygun bir şekilde gözleminin yapılması gerekmektedir (Karasar, 2005). İlişkisel tarama modelinde birden fazla sayıdaki değişkenin birlikte dikkate alındığında değişimde bulunma durumları, değişimin yönü ve şiddeti ile ilgili çıkarımlar yapılması söz konusudur. Modelde söz konusu etkileşimlerin tespiti korelasyon veya karşılaştırma yöntemleri ile iki farklı şekilde yapılabilmektedir (Karasar, 2005).

Çalışma Grubu;

Afyonkarahisar ili Dinar ilçesindeki ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan okullardaki öğretmenlerle yüz yüze görüşülmüş ve çalışmaya katılmak isteyen toplam 380 öğretmene araştırmanın ölçekleri sunulmuştur. Ölçekler uygulanırken katılımcılara yeterli süre verilmiş ve anlaşılır bir şekilde anketlerin doldurulması sağlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunun hacmi 321 öğretmen olarak tespit edilmiştir.

Araştırma sonucuna göre öğretmenlerin %52.3'ünün erkek ve %47.7'sinin kadın olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin %49.2'sinin 1-10 yıldan, %32.7'sinin 11-20 yıldan ve %18.1'inin 21 ve üstü yıldan bu yana öğretmenlik mesleğini icra ettikleri görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin %36.4'ünün ilkokulda, %36.1'inin ortaokulda ve %27.4'ünün lisede görev yaptığı belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı;

Araştırmanın amacına yönelik olarak hazırlanan anket formu 3 (üç) bölümden oluşmaktadır. Kişisel Bilgiler Formunda, öğretmenler hakkında bilgi edinilmesi için toplamda 6 altı adet soru yer almaktadır. Çalışmada Maslach Tükenmişlik Envanteri ve Almost Perfectionism Scale (APS) mükemmeliyetçilik ölçeği kullanılmıştır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri, Schaufeli ve Peters (1990) tarafından alanyazına kazandırılmış ve Türk kültürüne uyarlaması Ergin (1992) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında Maslach Tükenmişlik Envanteri'nin yapı geçerliğini incelemek için birinci-düzeyde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve alt ölçeklerden elde edilen puanların toplanabilirliğine kanıt sağlamak için ikinci-düzey DFA yapılmıştır. Hu ve Bentler (1999) model-veri uyumunu değerlendirirken RMSEA, SRMR, CFI ve TLI/NNFI istatistiklerinin

rapor edilmesini önermiştir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında model-veri uyumunu değerlendirmede sonuçlar incelendiğinde X^2/sd değerinin 5'ten küçük olmasına (Anderson ve Gerbing, 1984); RMSEA değerinin .08'den küçük olmasına (Browne ve Cudeck, 1993); SRMR değerinin .08'e eşit olmasına (Hu ve Bentler, 1999); CFI ve NNFI değerlerinin .90'a eşit veya büyük olmasına (Hu ve Bentler, 1999) dayalı olarak model-veri uyumlarının sağlandığı söylenebilir. Dolayısıyla Maslach Tükenmişlik Envanteri'nin üç boyutlu yapısı ve birinci-düzye DFA'da birbirinden göreceli olarak bağımsız fakat birbiriyle ilişkili olan "Duygusal Tükenme", "Duyarsızlaşma" ve "Kişisel Başarı" alt ölçeklerinin daha üst düzey bir yapı olan "Tükenmişlik" faktörünün birer faktörü olduğu doğrulanmıştır. Ölçek toplamda 22 ifade ve üç alt boyuttan oluşmaktadır.

Ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları.60'dan büyük olduğu görülmüştür. Bu nedenle ölçeğin güvenilirliğinin yeterli olduğu söylenebilir (Özdamar, 2004). Ölçeğin *Kişisel Başarı* alt boyutunda yer alan ifadeler ters kodlanmıştır. Ölçek beşli likert tipi değerlendirme ile yapılmış olup, "1=hiçbir zaman (1.00-1.79), 2=çok nadir (1.80-2.59), 3=bazen (2.60-3.39), 4=çoğu zaman (3.40-4.19), 5=her zaman (4.20-5.00)" şeklinde beşli yanıt seçenekleri olarak düzenlenmiştir. Puan aralıkları, en büyük ve en küçük puan farkının (dizi genişliği) grup sayısına bölünmesiyle bulunmuştur (Tekin, 2017). Ölçeğin "*Duygusal Tükenme*" alt boyutundan alınan puanların yüksek olması bireylerin duygusal olarak daha fazla tükendiği, *Duyarsızlaşma* alt boyutundan alınan puanların yüksek olması bireyin kendisine ve çevresine karşı duyarsızlaştığı ve "*Kişisel Başarı*" alt boyutundan alınan puanların yüksek olması kişinin kendisini yapmış olduğu iş ve mesleğinde başarısız hissettiği anlamına gelmektedir.

Almost Perfectionism Scale (APS) mükemmeliyetçilik ölçeği, Slaney ve ark. (1996) tarafından kişilerin mükemmeliyetçi algılara sahip olma durumlarının tespit edilmesi ve mükemmeliyetçilik duygusunun uyumsuz ve uyumlu niteliklerini birbirlerinden ayırt edilmesi için geliştirmişlerdir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışması ise Sapmaz (2006) tarafından yapılmıştır. Mükemmeliyetçilik ölçeğinin bu çalışma kapsamında yapı geçerliğini incelemek üzere I. düzey DFA, alt ölçeklerden elde edilen puanların toplanabilirliğine kanıt sağlamak için II. Düzey DFA yapılmıştır. I. düzey DFA sonucu uyum indeksleri incelendiğinde (X^2/sd) değerinin 5'ten küçük olmasına (Anderson ve Gerbing, 1984); RMSEA değerinin .08'den küçük olmasına (Browne ve Cudeck, 1993); CFI ve NNFI değerlerinin .90'dan büyük olmasına (Hu ve Bentler, 1999) dayalı olarak model-veri uyumlarının sağlandığı söylenebilir. SRMR değerinin .08'e yakın olmakla birlikte daha büyük olması vasat uyumu göstermekle birlikte diğer uyum indekslerinin kabul edilebilir olmasından dolayı I. düzey DFA sonucunda model-veri uyumunun genel olarak sağlanmış olduğu söylenebilir. Dolayısıyla mükemmeliyetçilik ölçeğinin dört faktörlü yapısının bu çalışma kapsamında doğrulandığı söylenebilir. Ancak mükemmeliyetçilik ölçeğine ilişkin II. Düzey DFA sonucu için model veri uyumunun sağlandığını söylemek çok zordur. Her ne kadar CFI değeri .90 olması kabul edilebilir uyum için yeterli (Hu ve Bentler, 1999) olsa da NNFI değerinin .90'ın altında olması (Hu ve Bentler, 1999); RMSEA değerinin .08'in üzerinde (Browne ve Cudeck, 1993) ve SRMR değerinin .08'den çok uzak olması model veri uyumunun sağlanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında "Tatminsizlik", "Düzen", "Çelişki" ve "Yüksek Standartlar" alt boyutları genel bir faktörde toplanamamaktadır. Ölçek toplamda 23 ifade ve dört alt boyuttan oluşmaktadır.

Ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach Alpha güvenilirlik katsayılarının. 60'dan büyük olmasına dayalı olarak ölçeğin güvenilirliğinin yeterli olduğu söylenebilir (Özdamar, 2004). Ölçekte ters kodlaması yapılmış madde bulunmamaktadır. Ölçek yedili likert tipi değerlendirme ile yapılmış olup, 1=Kesinlikle Katılmıyorum (1.00-1.85), 2=Katılmıyorum (1.86-2.75), 3=Kısmen Katılmıyorum (2.75-3.60), 4=Bir Fikrim Yok (3.61-4.45), 5=Kısmen katılıyorum (4.46-5.30), 6=Katılıyorum (5.31-6.15), 7=Kesinlikle Katılıyorum (6.16-7.00)

şeklinde düzenlenmiştir. Puan aralıkları, en büyük ve en küçük puan farkının grup sayısına bölünmesiyle bulunmuştur. *Tatminsizlik* alt boyutundan alınan puanların yüksek olması bireyin başardığı veya yaptığı işlerden tatmin olmadığını, *düzen* alt boyutundan alınan puanların yüksek olması bireyin çevresini ve kendisini gereğinden fazla düzene soktuğu, *çelişki* alt boyutundan alınan puanların yüksek olması bireyin bir işi ya da eylemi yaparken işin ya da eylemin sürecinden ve sonuçlarından emin olunamaması, *yüksek standartlar* alt boyutundan alınan puanların yüksek olması bireyin beklenti standartlarının yüksek olduğu anlamındadır.

Araştırmanın Veri Analizi;

Veri analizine geçilmeden önce veriler düzenlenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 380 anketten boş ya da eksik bırakılan 16'sı kayıp veri olarak veri setinden çıkarılmış ve 364'ü değerlendirmeye alınmıştır. Veri toplama süreci sonrasında kayıp değerlerden sonra veri setinden uç değerler çıkarılmıştır. Uç değerlerin kontrolünde araştırmada kullanılan maddelerin Z puanları kontrol edilmiştir. Z puanları söz konusu değerlerin ortalama değerden kaç standart sapma uzaklığında bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre veri noktaları Z puanları çevrilerek uç değerler tespit edilmiş olmaktadır. Alanyazına bakıldığında Z puanlarının -3 ve +3 aralığı dışında olması durumunun uç değerlerin varlığını gösterdiğini belirten çalışmalar bulunmaktadır (Karagöz, 2017). Buna göre 43 uç değer tespit edilip çıkarılmıştır.

Araştırmada veri analizinde ortalama ve standart sapmalar hesaplanmıştır. Ölçeklerin alt boyutlarından alınan puanların dağılımında basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1.00 ve +1.00 arasında olup olmadığına bakılmıştır. Verilerin analizi yapılırken IBM SPSS 22 programı kullanılmıştır. Saha araştırması sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesinde %95 güven düzeyi dikkate alınmıştır. Öğretmenlerin tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik algıları arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Korelasyon katsayısının yorumlanmasında Büyüköztürk (2017) tarafından önerilen aralıklar temel alınmıştır. Buna göre korelasyon katsayısının .30'dan küçük olması düşük düzeyde bir ilişki, .30 ile .70 arasında bir değer olması orta düzeyde bir ilişki, .70'den büyük olması ise yüksek düzeyde bir ilişki olarak yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın alt problemlerine göre elde edilen bulgular aşağıda başlıklar halinde verilmiştir.

Öğretmenlerin Tükenmişlik Algı Düzeyleri

Araştırmanın ilk alt problemi olan öğretmenlerin tükenmişlik algı düzeylerine dair çıkarım yapılabilmesi için uygulanan Maslach Tükenmişlik Envanterinden ve alt boyutlarından alınan puanların ortalaması, standart sapması, basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo. 1: Öğretmenlerin Tükenmişlik Algı Düzeyleri

Alt Boyutlar	N	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Duygusal Tükenme	321	2.46	.64	.252	-.027
Duyarsızlaşma	321	1.86	.62	.628	.128
Kişisel Başarı	321	2.26	.44	.222	.716
Tükenmişlik (genel)	321	2.26	.45	.209	.076

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin duygusal tükenme alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=2.46$; duyarsızlaşma alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=1.86$; kişisel başarı alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=2.26$; tükenmişlik genel ortalaması $\bar{X}=2.26$ olarak tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin duygusal tükenmişlik seviyelerinin, duyarsızlık boyutlarının, başarısız hissetme durumlarının ve genel tükenmişliklerinin düşük olduğu söylenebilir. Ayrıca alt boyutların ve tükenmişliğin genel puanlarının basıklık ve çarpıklık değerleri -1.00 ve +1.00 arasında olduğundan verilerin normal dağıldığı söylenebilir.

Öğretmenlerin Mükemmeliyetçilik Algı Düzeyleri

Araştırmanın ikinci alt problemi olan öğretmenlerin mükemmeliyetçilik düzeylerine dair çıkarım yapılabilmesi için uygulanan APS Mükemmeliyetçilik Ölçeğinin alt boyutlarından alınan puanların ortalaması, standart sapması, basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo. 2; Öğretmenlerin Mükemmeliyetçilik Algı Düzeyleri

Alt Boyutlar	N	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Tatminsizlik	321	4.26	1.26	-.256	-.591
Düzen	321	5.90	.82	-.860	.800
Çelişki	321	4.00	1.12	-.257	-.394
Yüksek Standartlar	321	5.50	.80	-.423	.082

Tablo 2'e göre öğretmenlerin tatminsizlik alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=4.26$, düzen alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=5.90$, çelişki alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=4.00$, yüksek standartlar alt boyutundan aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=5.50$ olarak tespit edilmiştir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerin düzen ve yüksek standartlar puanlarının çelişki ve tatminsizlik puanlarından daha yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca alt boyutların basıklık ve çarpıklık değerleri -1.00 ve +1.00 arasında olduğundan verilerin normal dağıldığı ifade edilebilir.

Öğretmenlerin Tükenmişlik ve Mükemmeliyetçilik Algı Düzeyleri Arasındaki İlişki

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan öğretmenlerin genel tükenmişlik puanı ve mükemmeliyetçilik alt boyutlarına yönelik algılarının birbiri arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan Pearson Korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo. 3; Öğretmenlerin Tükenmişlik ve Mükemmeliyetçilik Algı Düzeyleri Arasındaki İlişki

	Tatminsizlik	Düzen	Çelişki	Yüksek Standartlar
r	.060	-.155	.238	-.154
Tükenmişlik p	.285	.006**	.000**	.006**
n	321	321	321	321

**p<0.01

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin genel tükenmişlik puanı ile düzen alt boyutu puanları arasında düşük düzeyde, negatif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.155$; $p=.006$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin tükenmişlikleri ile mükemmeliyetçi

düzenleri ters yönde hareket etmektedir. Buradan hareketle öğretmenlerin tükenmişlikleri arttıkça mükemmeliyetçi düzenlerinin azaldığı söylenebilir. Çelişki alt boyutu puanları arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.238$; $p=.000$; $p<.01$). Bu bulguya göre öğretmenlerin tükenmişlik algıları ile çelişki algılarının aynı yönde hareket ettiği söylenebilir. Yüksek standartlar alt boyutu puanları arasında zayıf derecede, negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($r=-.154$; $p=.006$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin tükenmişlikleri ile yüksek standartlarının ters yönde hareket ettiği söylenebilir. Yani öğretmenlerin tükenmişlikleri arttıkça yüksek standartları azalmaktadır.

Araştırmanın üçüncü alt problemine bağlı olarak öğretmenlerin tükenmişlik ve mükemmeliyetçilik düzeylerinin alt boyutlarına yönelik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan Pearson Korelasyon sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4; Öğretmenlerin Tükenmişlik Boyutları ve Mükemmeliyetçilik Boyutları Arasındaki İlişki

Alt Boyutlar		Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Kişisel Başarı	Tatminsizlik	Düzen	Çelişki	Yüksek Standartlar
Duygusal Tükenme	r	1.000	.591	.266	.090	-.060	.162	-.021
	p		.000**	.000**	.106	.284	.004**	.709
Duyarsızlaşma	r		1.000	.371	.128	-.103	.210	-.100
	p			.000**	.022*	.066	.000**	.073
Kişisel Başarı	r			1.000	-.095	-.241	.212	-.307
	p				.088	.000**	.000**	.000**
Tatminsizlik	r				1.000	.195	.540	.516
	p					.000**	.000**	.000**
Düzen	r					1.000	.035	.483
	p						.535	.000**
Çelişki	r						1.000	.165
	p							.000**
Yüksek Standartlar	r							1.000
	p							

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

Tablo 4'deki analiz sonuçlarına göre öğretmenlerin duygusal tükenme alt boyutu puanları ile; Duyarsızlaşma alt boyutları puanları arasında orta derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki görülmüştür ($r=.591$; $p=.000$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin duygusal tükenme durumları ile duyarsızlaşma seviyeleri aynı yönlü olarak değişmektedir. Öğretmenlerin duygusal tükenme seviyeleri arttıkça duyarsızlaşma seviyeleri de artmaktadır. Bunun yanında determinasyon katsayısı ($r^2=.34$) dikkate alındığında duyarsızlaşmadaki değişimin %34'ünün duygusal tükenmeden kaynaklandığı söylenebilir.

Kişisel başarı alt boyutları puanları arasında düşük derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0.266$; $p=.000$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin duygusal tükenme düzeyleri arttıkça kişisel başarı düşüklüğü seviyeleri de artmaktadır. Determinasyon katsayısına ($r^2=.07$) göre kişisel başarı düşüklüğündeki varyansın %7'sinin duygusal tükenmeden kaynaklandığı söylenebilir. Çelişki alt boyutu puanları arasında düşük

derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.162$; $p=.004$; $p<.01$). Bu sonuca göre öğretmenlerin duygusal tükenme algısı arttığında çelişki algısının da arttığı ifade edilebilir. Ayrıca determinasyon katsayısına ($r^2=.02$) göre çelişki boyutundaki algının toplam varyansın %2'sinin duygusal tükenme kaynaklı olduğu söylenebilir.

Tablo 4'e göre öğretmenlerin duyarsızlaşma alt boyutu puanları ile kişisel başarı alt boyutları puanları arasında orta derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.371$; $p=.000$; $p<.01$). Buradan mesleğine duyarsızlık algısında artış gösteren öğretmenlerin kendilerini başarısız hissetme algıları da artış gösterebildiği söylenebilir. Bununla birlikte determinasyon katsayısı ($r^2=.13$) dikkate alındığında kişisel başarı düşüklüğündeki değişkenliğin %13'ünün duyarsızlaşmadan kaynaklandığı söylenebilir. Tatminsizlik alt boyutları puanları arasında düşük derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.128$; $p=.022$; $p<.05$). Buna göre mesleğine duyarsızlaşma algısı artan öğretmenlerin mesleki olarak eylemlerinde tatminsizlik yaşama durumları da artış gösterebilmektedir. Determinasyon katsayısına ($r^2=.01$) göre tatminsizlik algısındaki değişimin sadece %1'inin duyarsızlaşmadan kaynaklandığı ifade edilebilir. Çelişki alt boyutu puanları arasında düşük derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.210$; $p=.000$ $p<.01$). Buna göre mesleğine duyarsızlaşma seviyeleri artan öğretmenlerin çelişki seviyelerinin de artacağı söylenebilir. Ayrıca determinasyon katsayısına ($r^2=.04$) göre çelişki içindeki değişimin sadece %4'ünün duyarsızlaşmadan kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin kişisel başarı alt boyutu puanları ile; Düzen alt boyutu puanları arasında düşük düzeyde, negatif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki görülmüştür ($r=-.241$; $p=.000$; $p<.01$). Buradan hareketle öğretmenlerin kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumlarında düzenli olma yaklaşımları ters yönde hareket etmektedir. Yani öğretmenlerin kişisel başarı düşüklüğü arttıkça düzen algısı azalmaktadır. Ayrıca determinasyon katsayısına ($r^2=.06$) göre düzendeki değişimin %6'sının kişisel başarı düşüklüğünden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Çelişki alt boyutu puanları arasında düşük derecede, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.212$; $p=.000$; $p<.01$). Bu analize bakılarak öğretmenlerin kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumları arttıkça öğretmenlerin çelişki algılarının da arttığı belirtilebilir. Bununla birlikte determinasyon katsayısı ($r^2=.04$) dikkate alındığında çelişki içindeki varyansın %4'ünün kaynağının kişisel başarı düşüklüğü olduğu söylenebilir. Yüksek standartlar alt boyutu puanları arasında orta derecede, negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki görülmüştür ($r=-.307$; $p=.000$; $p<.01$). Bu öğretmenlerin kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumlarında standartlarının da düştüğü anlamına gelebilmektedir. Yani öğretmenlerin kişisel başarı düşüklüğü arttıkça yüksek standartları azalmaktadır. Ayrıca determinasyon katsayısına ($r^2=.09$) göre yüksek standartlardaki değişimin %9'unun kişisel başarı düşüklüğünden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 4'e bakılarak öğretmenlerin tatminsizlik alt boyutu puanları ile; Düzen alt boyutu puanları arasında düşük düzeyde, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.195$; $p=.000$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin kendi eylemlerini hiçbir zaman yeterli görmeme ve tatminsiz olma durumlarında mükemmeliyetçi düzeni de sürdürme çabası içinde oldukları belirtilebilir. Bunun yanında determinasyon katsayısına ($r^2=.04$) göre düzendeki toplam varyansın %4'ünün tatminsizlikten kaynaklandığı söylenebilir.

Çelişki alt boyutu puanları arasında orta derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($r=.540$; $p=.000$; $p<.01$). Buradan yola çıkarak öğretmenlerin kendi eylemlerini hiçbir zaman yeterli görmeme ve tatminsiz olma durumlarında öğretmenlerin eylemlerinde mükemmeliyeti yakalamak adına çelişkili

hareketler takındıkları ifade edilebilir. Bununla birlikte determinasyon katsayısı ($r^2=.29$) dikkate alındığında çelişkideki değişkenliğin %29'unun tatminsizlikten kaynaklandığı ifade edilebilir.

Yüksek standartlar alt boyutu puanları arasında orta derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.516$; $p=.000$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin tatminsizlik seviyeleri arttıkça yüksek standartlarının da arttığı söylenebilir. Ayrıca determinasyon katsayısına ($r^2=.27$) göre yüksek standartlardaki değişimin %27'sinin tatminsizlikten kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 4'deki bulgulara göre öğretmenlerin düzen alt boyutu puanları ile; Yüksek standartlar alt boyutu puanları arasında orta derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.483$; $p=.000$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin mükemmeliyeti yakalamak adına düzen oluşturmaya yönelik algıları arttıkça mükemmeliyeti yakalama adına standartlarını da artırma eğilimi içinde oldukları ifade edilebilir. Bununla birlikte determinasyon katsayısına ($r^2=.23$) bakılarak yüksek standartlardaki varyansın %23'ünün düzenden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin çelişki alt boyutu puanları ile; Yüksek standartlar alt boyutu puanları arasında düşük derecede, pozitif yönlü ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.165$; $p=.000$; $p<.01$). Buna göre öğretmenlerin kendi eylemlerinde mükemmeliyeti yakalamak adına çelişkili hareketler takınma durumları arttıkça mükemmeliyeti yakalama adına standartlarını da artırma eğilimi içinde oldukları ifade edilebilir. Ayrıca determinasyon katsayısına ($r^2=.03$) göre yüksek standartlardaki değişimin sadece %3'ünün çelişkiden kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

Bu çalışmada Afyonkarahisar ili Dinar ilçesinde çeşitli kademelerde görev yapan öğretmenlerin tükenmişlik durumlarının ve mükemmeliyetçilik algılarının birbiri arasındaki olası ilişkisinin incelenmesi ve algıların öğretmenlerin çeşitli özelliklerine göre farklılaşma durumlarının araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin duygusal tükenmişlik seviyelerinin, duyarsızlık boyutlarının ve başarısız hissetme durumlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık öğretmenlerin mükemmeliyetçilik bağlamında tatminsizlik yaşamadıkları, mükemmeliyetçilik yaklaşımlarında sergiledikleri eylemleri çelişkili buldukları konusunda kararsız oldukları, mükemmeliyetçiliğe ulaşılması için düzen konusunda hassas ve yüksek standartlara sahip oldukları tespit edilmiştir. İnce'nin (2014) sınıf öğretmenleri üzerinde tükenmişlik düzeyleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada öğretmenlerin kişisel başarı ve duygusal tükenme seviyelerinin orta, duyarsızlaşma seviyelerinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışkan'ın (2019) köyde görevli olan öğretmenler üzerinde yapmış olduğu çalışmada da öğretmenlerin duyarsızlık seviyelerinin düşük fakat duygusal tükenme seviyelerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre öğretmenlerin tükenmişlik algıları ile çelişki algıları aynı yönlü hareket etmektedir. Sakal ve Yıldız'ın (2017) çalışmasında uyumsuz mükemmeliyetçilik alt boyutları olan çelişki ve tatminsizlik ile duygusal tükenme arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Bu durumda çelişki boyutuyla benzer sonuçlar bulunurken tatminsizlik boyutunda benzer sonuçların olmadığı söylenebilir.

Öğretmenlerin tükenmişlikleri ile mükemmeliyetçi düzenleri ters yönlü hareket etmektedir. Öğretmenlerin tükenmişlikleri arttıkça yüksek standartlarının azaldığı görülmektedir. Öğretmenlerin duygusal tükenme durumları ile duyarsızlaşma seviyeleri aynı yönlü olarak değişmektedir. Öğretmenlerin duygusal tükenme yaşadıkları algıları ile kendilerini başarısız hissetme durumları aynı yönlü olarak hareket etmektedir. Öğretmenlerin duygusal tükenme yaşama durumlarında çelişkili hareketler de takındıkları ifade edilebilir.

Mesleğine duyarsızlaşan öğretmenlerin kendilerini başarısız hissetme durumları da artış gösterebilmektedir. Mesleğine duyarsızlaşan öğretmenlerin mesleki olarak eylemlerinde tatminsizlik yaşama durumları da artış gösterebilmekte iken duyarsızlaşan öğretmenlerin çelişkili hareketler de takındıkları saptanmıştır.

Öğretmenlerin kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumlarında düzenli olma yaklaşımları ters yönde hareket etmektedir. Kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumlarında öğretmenlerin çelişkili hareketler de takındıkları görülmektedir. Öğretmenlerin kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumlarında standartlarının düşme eğilimlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Öğretmenlerin kendi eylemlerini hiçbir zaman yeterli görmeme ve tatminsiz olma durumlarında mükemmeliyetçi düzeni de sürdürme çabası içinde oldukları mükemmeliyeti yakalamak adına çelişkili hareketler takındıkları tespit edilmiştir.

Öğretmenlerin kendi eylemlerini hiçbir zaman yeterli görmeme ve tatminsiz olma durumlarında standartlarının da düştüğü ve bu durumda standartlarını artırma eğilimi içinde oldukları saptanmıştır. Öğretmenlerin kendi eylemlerinde mükemmeliyeti yakalamak adına çelişkili hareketler takınma durumları artıkça mükemmeliyeti yakalama adına standartlarını da artırma eğilimi içinde oldukları belirlenmiştir.

Araştırmanın bulguları doğrultusunda ilgili kurumlara ve araştırmacılara sunulabilecek öneriler şu şekildedir:

- Mesleğine duyarsızlaşan öğretmenlerin kendilerini başarısız hissetme durumları da artış gösterebildiği tespit edildiğinden öğretmenlerin mesleklerine yönelik olarak duyarlılık seviyelerinin sürdürülebilir hale getirilmesi için yapılabilecek çalışmaların araştırılması tavsiye edilebilir.

- Öğretmenlerin kendilerini mesleklerine yönelik başarısız hissetme durumlarında standartları da düşme eğiliminde olduğundan öğretmenlerin mesleki başarı durumlarını artıracak ve motivasyonlarını sağlayacak çalışmaların yürütülmesi tavsiye edilebilir.

Kaynaklar

- Alkan, E. (2011). Yıldırma (Mobbing) Davranışlarının Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Tükenmişliği Üzerine Etkisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
- Amasralı, A. (2016). Ortaokul ve Lise Matematik Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Tutumları İle Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki (Amasya İli Örneği), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Anderson, J. C., ve Gerbing, D. W. (1984). "The Effect Of Sampling Error On Convergence, Improper Solutions, And Goodness-Of-Fit Indices For Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis". *Psychometrika*, 49(2), 155-173.
- Antony, M. M., Purdon, C. L., Huta, V., ve Swinson, R. P. (1998). "Dimensions Of Perfectionism Across The Anxiety Disorders". *Behavior Research and Therapy*, 36(12), 1143-1154.
- Ardıç, K., ve Polatçı, S. (2008). "Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama (GOÜ Örneği)". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.
- Arı, G. S., ve Bal, E. Ç. (2008). "Tükenmişlik Kavramı: Birey Ve Örgütler Açısından Önemi. Yönetim Ve Ekonomi", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 131-148.
- Avcı, Ü., ve Seferoğlu, S. S. (2011). "Bilgi Toplumunda Öğretmenin Tükenmişliği: Teknoloji Kullanımı Ve Tükenmişliği Önlemeye Yönelik Alınabilecek Önlemler", *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9, 13-26.
- Aydemir, M., ve Arlı, N. B. (2019). "Öğrencilerde Çok Boyutlu Mükemmeliyetçilik Algısının Benlik Saygısı Ve Stres İle İncelenmesi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 252-270.
- Baltaş, Z., ve Baltas, A. (2014). *Stres ve Başa Çıkma Yolları* (35. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayram, S. B. (2019). "Ergenlerin Mükemmeliyetçilik Özellikleri Ve Akademik Alanda Arzuların Ertelenmesi İle Akademik Stres Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(35), 41-55.
- Browne, M. W., Ve Cudeck, R. (1993). *Alternative Ways Of Assessing Model Fit* In. K.A. Bollen Ve T.S. Long, (Ed.), *Testing Structural Equation Models*. Beverly Hills, (S. 111-135). CA: Sage.
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (23. Baskı) Ankara: Pegem A Akademi.
- Cemaloğlu, N., ve Kayabaşı, Y. (2007). "Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyi İle Sınıf Yönetiminde Kullandıkları Disiplin Modelleri Arasındaki İlişki". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2), 123-155.
- Chang, E., Lee, A., Byeon, E., ve Lee, S. M. (2015). "Role Of Motivation İn The Relation Between Perfectionism And Academic Burnout İn Korean Students". *Personality and Individual Differences*, 82, 221-226.
- Çalışkan, S. (2019). Öğretmenlerin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişki Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Samsun.
- Çam, Z., Deniz, K. Z., ve Kurnaz, A. (2014). "Okul Tükenmişliği: Algılanan Sosyal Destek, Mükemmeliyetçilik ve Stres Değişkenlerine Dayalı Bir Yapısal Eşitlik Modeli Sınaması". *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 312-327.
- Dalkılıç, O. S. (2014). "Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu: Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri". Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Demirci, E., Çepikkurt, F., Kale, E. K., & Güler, E. (2018). "Öğretmen Adaylarının

- Mükemmeliyetçilik Ve Öfke Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(1), 106-121.
- Deniz, Ç. (2019). Lise Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri, Akademik Güdüleme ve Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Dişbudak, Ş. K. (2016). Öğretim Elemanlarının Mükemmeliyetçilik İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Dorman, J. (2003). "Testing A Model For Teacher Burnout". *Austrian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 3, 35 -47.
- D'souza, F., Egan, S. J., ve Rees, C. S. (2011). "The Relationship Between Perfectionism, Stress And Burnout İn Clinical Psychologists". *Behaviour Change*, 28(1), 17-28.
- Ekinci, N. (2019). Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Mobbinge Maruz Kalmaları İle Mesleki Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Er, F., ve Sönmez, H. (2009). "Üniversite Öğrencilerinde Mükemmeliyetçilik: Anadolu Üniversitesi Örneği". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9(1), 11-15.
- Ergin, C. (1992). "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması". VII. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Ankara (Türkiye).
- Eroğlu, Ş. G. (2014). "Örgütlerde Duygusal Emek Ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 147-160.
- Erol, İ. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Sosyodemografik Verilere Göre Mükemmeliyetçilik Algısı ve Ortoreksiya Nevroza Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Erol, Z. (2017). *Mükemmeliyetçi Kişilik* (6. Baskı). İstanbul: Timaş.
- Ertürk, E., ve Keçecioğlu, T. (2012). "Çalışanların İş Doyumları İle Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama". *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 39-52.
- Eum, K., ve Rice, K. G. (2011). "Test Anxiety, Perfectionism, Goal Orientation, And Academic Performance". *Anxiety, Stress, & Coping*, 24(2), 167-178.
- Eryılmaz Ballı, F.& Önder, E.(2019). "Öğretmen Algılarına Göre Tükenmişliğin Örgütsel Sessizliği Yordama Düzeyi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 447-462.
- Frost, R. O., ve Marten, P. A. (1990). "Perfectionism And Evaluative Threat". *Cognitive Therapy and Research*, 14(6), 559-572.
- Girgin, G., ve Baysal, A. (2005). "Tükenmişlik Sendromuna Bir Örnek: Zihinsel Engelli Öğrencilere Eğitim Veren Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyi". *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(4), 172-187.
- Göksal, S. (2018). Matematik Öğretmenlerinin Algıladıkları Okul İklimi ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- Göktepe, A. K. (2016). *Tükenmişlik Sendromu*. İstanbul: Nesil Basım Yayın.
- Gündüz, B. (2005). "İlköğretim Öğretmenlerinde Tükenmişlik". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 152-166.
- Gürbüzkol, H. (2018). Lise Öğretmenlerinin Mükemmeliyetçilik Algıları İle Yaşam Dengesi Arasındaki İlişki, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van.
- Hewitt, P. L., ve Flett, G. L. (2002). "Perfectionism And Maladjustment: An Overview Of Theoretical, Definitional, And Treatment Issues. *American Psychological*

- Association”, 5-31. <https://doi.org/10.1037/10458-001>
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1999). “Cutoff Criteria For Fit Indexes In Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. Structural Equation Modeling”, *A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Izgar, H. (2003). *Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnce, N. B. (2014). *Birleştirilmiş ve Bağımsız Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyum Ve Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Johnson, J. L. ve O’leary-Kelly, A. M. (2003). “The Effect Of Psychological Contract Breach And Organizational Cynicism: Not All Social Exchange Violations Are Created Equal”. *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), 627-647.
- Kakırman, A., ve Birsnel, M. (2015). “Bankacılık Sektöründe Mükemmeliyetçilik Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Bir Çalışma”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 107-128.
- Karababa, A. (2012). *Psikolojik Danışmanlarda Olumlu Mükemmeliyetçilik ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik Düzeylerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumunu Yordamadaki Rolü*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Karagöz, Y. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ve Yayın Etiği*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (31. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, F., ve Peker, A. (2016). “The Relationship Between Perfectionism And Forgiveness Of University Students: The Mediator Role Of Emotional Intelligence”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 1086-1094.
- Kaya, K., Küçük, F., ve Arslan, B. (2017). *Eğitimcilerde Tükenmişlik Sendromu Ve Kurumsal Bağlılık*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kayabaşı, Y. (2008). “Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 191-212.
- Kılınç, B. (2018). *Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- Lopez, J. S. Castro Bolano, C. Ve Maria Jose Santiago Marino, M. (2010). “Exploring Stress, Burnout, And Job Dissatisfaction In Secondary School Teachers”. *International Journal Of Psychology And Psychological Therapy*, 10(1), 107-123.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). “The Measurement Of Experienced Burnout”. *Journal Of Organizational Behavior*, 2(2), 99-113.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., Ve Leiter, M. P. (2001). “Job Burnout”. *Annual Review Of Psychology*, 52(1), 397-422.
- Meydan, C. H., Basım, H. N., ve Çetin, F. (2011). “Örgütsel Adalet Algısı Ve Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Türk Kamu Sektöründe Bir Araştırma”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 175-200.
- Örmen, U. (1993). *Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Parker, W. D. (2000). “Healthy Perfectionism In The Gifted”. *Journal of Secondary Gifted Education*, 11(4), 173-182.
- Pirinççi, L. N. (2009). *Lise Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle Kaygı Düzeyleri*

- Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Sakal, Ö., ve Yıldız S. (2017). “Takipçi Mükemmeliyetçiliği İle Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişkide Psikolojik İyi Oluş Ve Liderlik Tarzlarının Rolü”. Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 7(2), 37-57.
- Sapmaz, F. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Uyumlu ve Uyumsuz Mükemmeliyetçilik Özelliklerinin Psikolojik Belirti Düzeyleri Açısından İncelenmesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Schaufeli, W.B. Ve Peters, M.C.W. (1990). “The Measurement Of Burnout. Paper Presented At The First European Network Of Organizational Psychologists’ Conference On Professional Burnout, Kracow (Poland).
- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., Ve Maslach, C. (2009). “Burnout: 35 Years Of Research And Practice”. Career Development International, 14(3), 204-220.
- Seferoğlu, S. S., Yıldız, H., ve Yücel, Ü. A. (2014). “Öğretmenlerde Tükenmişlik: Tükenmişliğin Göstergeleri Ve Bu Göstergelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”. Eğitim ve Bilim, 39(174), 348-364.
- Shafran, R., Egan, S., ve Wade, T. (2017). Overcoming Perfectionism: A Self-Help Guide Using Scientifically Supported Cognitive Behavioural Techniques (D. Onuk, Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Shahrebabaki, M. M. (2017). “The Effect Of Perfectionism On Burnout Among English Language Teachers: The Mediating Role Of Anxiety”. Teachers and teaching, 23(1), 91-105.
- Slaney, R. B., Mobley, M., Trippi, J., Ashby, J., ve Johnson, D. G. (1996), The Almost Perfect Scale-Revise, The Pennsylvania State University (Unpublished Manuscript).
- Stoeber, J. ve Stoeber, F.S. (2009). “Domains Of Perfectionism: Prevalence And Relationships With Perfectionism, Gender, Age, And Satisfaction With Life”. Personality and Individual Differences, 46, 530-535.
- Tanrıverdi, H. (2019). Okul Müdürlerinin Kullandıkları Güç Kaynaklarına Göre Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik ve Yabancılaşma Düzeylerinin Belirlenmesi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.
- Tashman, L. S., Tenenbaum, G., ve Eklund, R. (2010). “The Effect Of Perceived Stress On The Relationship Between Perfectionism And Burnout In Coaches”. Anxiety, Stress, & Coping, 23(2), 195-212.
- Tekin, A. (2017). Temel İstatistik Dersleri. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Topal, N. (2015). Akademisyenlerde Erteleme İle Kişilik Özellikleri ve Mükemmeliyetçilik Arasındaki İlişkiler, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.
- Toplu, N. Y. (2012). Okul Öncesi Ve İlköğretim Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Tulunay Ateş, Ö. (2012). “Öğretim Üyelerinin Akademik Tükenmişlik ve Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi (Kırıkkale İli Örneği)”, Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2), 389-415.
- Tuna, M., ve Çimen, Z. (2013). “The Analysis Of The Burnout Level Of Physical Education Teachers Working In Ankara”. Pamukkale Journal of Sport Sciences, 4(2), 60-78.
- Tuncer, B. (2006). Kaygı Düzeyleri Farklı Üniversite Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik Özelliklerinin İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Tuncer, B., ve Voltan-Acar, N. (2006). “Kaygı Düzeyleri Farklı Üniversite Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik Özelliklerinin İncelenmesi”. Kriz Dergisi, 14(2), 1-15.

- Tümekaya, S. (1996). Öğretmenlerdeki Tükenmişlik, Görülen Psikolojik Belirtiler Ve Başa Çıkma Davranışları, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Adana.
- Uysal, Y. A. Ö. (2019). Öğretmenlerin Mükemmeliyetçilik ve Öz-Duyarlık Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Weisberg, J., ve Sagie, A. (1999). "Teachers' Physical, Mental, and Emotional Burnout: Impact On İntention To Quit". *The Journal Of Psychology*, 133(3), 333-339.
- Wu, K. D., Ve Cortesi, G. T. (2009). " Relations Between Perfectionism And Obsessive-Compulsive Symptoms: Examination Of Specificity Among The Dimensions". *Journal Of Anxiety Disorders*, 23(1), 393-400.
- Yıldıztaşı, M. B. (2017). Politik Beceri İle Örgütsel Tükenmişlik İlişkisinin Ortaokul Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Yücel, G. F. (2006). Öğretmenlerde Mesleki Tükenmişlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ECONOMIC GROWTH, A RETROSPECTIVE OVER TIME: A LITERATURE REVIEW¹

Dragoi Doina *

Abstract

The first economists who had a vision of developing and increasing the wealth of nations were the mercantilists. Mercantilism cannot be defined as a coherent theory or an organized school, its supporters have often expressed contradictory views. However, two things give these authors a good start in analyzing economic growth and development. First, this theory lasted for almost three centuries and dominated the economic policies of most European states. Secondly, it is impossible to properly evaluate the significance and extent of the classical economists' contribution to the development perspectives, without taking into account mercantilism. Adam Smith's theory of the causes of economic growth is an alternative to mercantile policies.

The purpose of this article is to present a complete picture of the concept of economic growth in a theoretical approach by reviewing the literature in order to understand the concept of economic growth.

Key Words: economic development, economic growth, economic growth and aggregate productivity.

1. INTRODUCTION

The concept of economic growth has been approached over time by famous economists who have made a major contribution to the formulation of this concept and its development in hundreds of years of economic history. The most important contributors to the definition and development of the concept of economic growth are Smith, Solow, Petty, Quesnay, Ricardo, Malthus, Marx and other prominent economists who will be mentioned in this article. Mercantilists consider national wealth to be the stock of precious metals represented by gold and silver mainly, which in fact, refers to a country's foreign reserves. A country becomes stronger and richer if the amount of precious metals in its treasury increases. For most merchants, wealth is also given by the size of the population, the existence of basic and luxury goods. The bottom line is that precious metals best reflect the measure of a nation's national wealth. The only categories of goods that are accepted for international payments are gold and silver which represent the "general purchasing power" of a nation. The relative power of a nation is measured by the precious metals in the treasury of the state that can increase or decrease. . The motivation for choosing this topic is based on the

---

¹ This paper has been presented at the 4th Congress of International Applied Social Sciences (4. Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi), C-iasos 2020 – Kuşadası -Turkey, 22-24 October 2020.

* (University of Craiova, Doctoral School of Economics Faculty of Economics and Business Administration, Economy, Romania

fact that economic growth has been studied since ancient times and is a complex process that requires intense study to be understood. The economic growth models of Smith, Solow and other famous economists, Petty, Quesnay are still used today as the basis for the development of economic growth models today. So, the approach through a retrospective on the models of economic growth, offers a picture on this rather complex concept.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The review of the specialized literature on economic growth theories in a retrospective approach is the objective of this article. The research methodology used during this research is the scientific observation of the specialized literature.

LITERATURE REVIEW OF ECONOMIC GROWTH

The sixteenth century can be regarded as the "first phase" of mercantilism, this period being dominated by the current according to which, the increase of the national wealth must be obtained mainly through a direct control over the movement of gold and silver across the border. In today's modern terminology, it can be stated that wealth can only increase if there are more inputs than outflows of capital, that is, a surplus is registered in the capital account. The policies that lead to this goal were not very different from the policies that are applied today. A high interest rate is required to promote the net inflow of capital, but the difference between the interest rates is also taken into account. The stability of the national currency is considered as another way of consolidating the country's reserves; Gresham, by the law that bears his name, considers that the strong currency is gold and must be stored, while the less powerful currency, represented by copper, must be used in the market exchanges. Consequently, the currency should not devalue. It must retain its purchasing power.

The means of sustaining a positive balance of trade, used in mercantilism, are not much different from the means currently used and lead to the protection of the domestic industry: export subsidies, import duties and tariffs, and fast loans for exporters. Thomas Mun believes that interest rates, wages, must be low to keep production costs low and that a nation's gold can be exported, provided it brings higher incomes home. Unlike the traditional mercantilist conception of "cheap buying and selling expensive," Mun says that lowering export prices can be a positive aspect, if it leads to increased foreign sales, so as to increase global revenues, which gives a clear idea. of the role of price elasticity of demand (Mun, Thomas, 1625). Last but not least, a good balance of trade is obtaining low cost production. Given that these policies have been successful, it is not easy to give up mercantilist views. Cromwell issues in 1651 navigational documents that establish that, trade with the United Kingdom and its colonies will be carried out only with British ships, this allowing the control of imports and exports and the making of income. Thus, the surplus of the trade balance becomes an index for development and a new concept appears, namely, the current account of goods and services.

Enlightenment supporters believe that the mercantilist current does not have the capacity to bring prosperity to all nations and leads to a different vision of trade, which derives from a different theory of the rise and fall of the wealth of nations. These roots of the new vision are found in the work of William Petty, who, almost a century before, introduces two notions that will play a very important role in overcoming the views of merchants: the division of labor and the surplus. Petty is convinced that the organization of human societies is carried out on different levels of social

division of labor. Thus, men can specialize in certain activities and can obtain from other people some of the goods needed to meet their needs. This division of labor is possible due to the increase of labor productivity in the agricultural sector (being the most important activity sector of those times) and to obtain a higher output than consumed. This surplus will be used by the rest of the company. (William Petty, Tony Aspromourgos, 1996). The notion of agricultural surplus as the basis of society will play an important role in classical development theories and is widely used in modern development concepts.

However, at the beginning of the 17th century, it becomes quite clear that surplus from the capital account cannot be considered the ideal path to prosperity, wealth and well-being. In the sixteenth century, Spain was the country with the largest reserves, but lost them one by one as a result of the trade deficit. This shows us that nations can lose from accumulated wealth, accumulation being not the only way; every nation can have a cycle of growth and decline. The transition from the "first phase" to the "second phase" of mercantilism does not reject the idea that foreign trade would be the only way to increase national wealth, but this is largely dependent on the trade surplus. The policies that led to wealth and economic development by managing the trade balance under optimal conditions were offered by Thomas Mun (1623), who supported the idea that the capital account depended on the trade account and was the result of the trade balance. He stated that if exports were higher than imports, precious metals, gold and silver. The period between 1748 and 1776 was devoted to classical economic thinking. Montesquieu, in his work "The Spirit of the Laws" (1748), establishes the traditional division of the powers and functions of a modern state - the judicial, legislative and executive powers. He believes that trade does not have to be a battlefield, a place of conflict, trade can be "sweet", exchanges can lead to a situation of mutual interest, peace and development of nations. The trade surplus of a country cannot be considered a permanent gain. If there is a trade surplus, it means that gold is entering the country and, consequently, domestic prices are rising. Thus, exports will decrease and imports will increase. When this happens and as long as it does not encounter obstacles in commercial activities, international markets will "balance" the external accounts. Trade surplus can be considered a transient phenomenon and cannot be a cause of prosperity and development. If by foreign trade, trade surplus cannot be a cause of development, then the natural question arises: what are the causes of development?

French economist François Quesnay together with the physiocrats, in the middle of the seventeenth century, offers a clear answer: the forces of prosperity are in the process of production and predominantly in agriculture. They lay the foundation for growth theory and a new vision of development. France, Quesnay's country of origin, is a less developed country than England, which is increasingly prospering and becoming richer. Economists Petty William and François Quesnay have analyzed the agricultural sector that has to produce livelihoods for the entire population. In France, there is an old form of agricultural production, derived from the feudal period, that does not lead to obtaining surplus. If the surplus succeeds, it is too small to be reinvested in production. Landlords do not have the potential and do not have the means to invest in modern production equipment and techniques, which would bring increased productivity and could generate surplus. This is, in fact, "small-scale cultivation" (Quesnay, *Fermiers* 1756). On the other hand, in England, agriculture is much more developed and achieves high productivity per unit of land, as well as per worker, and landlords can invest in advanced technology, so that in modern agriculture there is a surplus every year. Looking at the level of the global economy, the surplus obtained can be

measured in physical terms, because the resulting agricultural production exceeds the cultivated quantity. Also, the surplus can be expressed in value when the value of the obtained production exceeds the value invested initially and stimulates the investment of the surplus in the future crops. Quesnay has as a starting point in the development of development policies, the introduction of the most modern production techniques in agriculture by using increasingly advanced production tools. It focuses on technologicalization. The accumulation of capital in agriculture leads to technical progress, that is to increase productivity, which is the key to economic development. Quesnay has left us an important legacy that concerns the complexity of social change. He asks how the development mechanism in France, which is a less developed country, can be triggered. This can be achieved through a series of economic reforms that favor French farmers, cause them to accumulate capital from agriculture and become rich. He believes that the development of an adequate fiscal policy could be the solution to achieve this objective. The physiocrats set out to eliminate all the peasants' taxes and to remain a single tax applied to the rent from the lease, which is the only available part of the agricultural surplus that will not be used for investments. The idea is also used in debates on development and nowadays. Thus, the reinvested profit must be exempt from taxation, the more productive sectors of the economy must benefit from certain tax advantages.

Quesnay proposes an important way to start the development process by applying the concept of *laissez-faire*, which consists in liberalizing the export of agricultural products. The motivation is represented by the high external demand, which leads to the increase of the wholesale price of maize in France. These large-scale exports bring substantial profit, which French farmers can reinvest. Thus, the mechanism of capital accumulation is implemented (Quesnay, 1766). Quesnay's development model is the same as Adam Smith's proposed model: technical progress attracts capital accumulation and is a model of self-sustaining growth. The physiocrats argue that the primary goods sector and the need for its modernization play a central role in the development of development policies. They impose a major limitation according to which advanced agriculture is the only sector in which surplus can be obtained, whereas in industry it is not possible, due to the fact that the value of production is equal to the value of inputs. Quesnay indicated that in the processing industry, no surplus can be registered because the primary goods are transformed and the price received from the peasants does not add value. This view is a serious limitation of the physiocrats. In the book "Tableau économique", Quesnay prepares the ground for analyzing the development process by making important structural changes in the composition of the production sector (Quesnay, 1766). It is a very important vision on which the following theories of development will be based and the path to analysis from the perspective of structural changes, such as unbalanced growth planning will be opened. Unfortunately, this type of sector analysis is not taken into account in approaches to neoclassical growth theory and "new growth theory".

After Williams Petty and François Quesnay, in the search for the source and growth of national wealth, Adam Smith brings the division of labor into the center of the analysis. He introduces the concept of wealth in the form of a modern idea - the annual product per capita and the division of labor and explains how to grow them. The social division of the labor force refers to the need to differentiate economic activities. He agrees with Petty regarding the three social classes: the workers, the landowners and the capitalist entrepreneurs, clearly delineated in the production and exchange process. In addition, they mention the existence of traders, scholars and administrators. From the first chapters of the book "The Wealth of Nations", Smith speaks of the

primitive state of society, which opposes civilized society. The vision derives from the "four-stage theory", which describes the evolution of human society through different stages: hunting, grazing, agriculture, commercial society (Ronald Meek, 1976). This vision is essential for thinking about development within comparative economic history. In time, this evolution leads to the differentiation of the subsistence modalities, of the institutions that take over the role in the process of social change, being widespread in modern development policies. The technological division of labor involves the subdivision of complex production operations into simple operations, a process that allows each worker to be more productive. This is an important factor for increasing the national wealth of each country.

In the first chapter of his book "The Wealth of Nations," Smith mentions about the famous example of "pine production." In order to produce a pine, eighteen steps need to be taken by a worker, which means that, at the end of a working week, he should have only a handful of ordinary pine trees, but if the eighteen steps are passed by more than one worker, each participating in different stages, the result will be thousands of pines which they can obtain, thus, the average productivity per worker, increases. This is the basis for what will follow later, namely, large-scale rising yields, which arise directly from the accumulation of capital obtained from productive activities. The accumulation of capital involves reinvesting profits in production, raising wages, so that more workers can be employed and this leads to the possibility of "separation of labor" and makes it much more productive. It is the accumulation of capital and, in particular, the circulation of capital, which leads to an increase in average labor productivity. (Smith, A., 1776) The theory of endogenous growth has rediscovered the importance of returning the inputs that can be accumulated (Kurz and Salvadori, 1997). Smith agrees with the idea that there are both productive and non-productive activities. For him, industry and production should no longer be considered as poor jobs, the difference now being linked to the type of production. Only some sectors of commodity production can be invested and accumulated for later production and can be considered productive. He considers that the service sector is not productive and is intended for consumption only without accumulating capital. Agriculture continues to play a fundamental role, as it generates a surplus of subsistence goods, but the manufacturing industry becomes a leading sector of the economy because in this sector, there is the technical division of the labor force and it can use the full potential. This is a clear antecedent of the modern view that the least developed countries should not be involved in the primary production of goods and for which the diversification of production and exports is a crucial element in the development process.

The key to increasing labor productivity is the accumulation of capital in the productive sectors. According to Smith, in order to achieve development and prosperity, there is an ideal kind of investment cycle: first, a country must invest in agriculture, making it productive and self-sufficient, then in the processing industry, where the technological division of labor brings that higher labor productivity growth, thus leading to a booming economic phase. This results in the difficult balance between agriculture and industry and the problem of uneven development in this process is raised. It should be invested both in domestic trade, mainly in transport, which conducts and facilitates trade and foreign trade (Smith 1776, Book II). These types of investments meet the need to expand the market (Myint, Hla 1977) without the productive potential of the division of labor being constrained in one form or another by a lack of effective demand. Smith does not necessarily advocate for planning, but argues that there is a natural order of investments that effectively replaces some well-known policies that have, over time, been used to support and guide

the development process. These policies emphasize the role and importance of infrastructures, efficient and modern agriculture, and are intended to encourage the production sector. Many modern development theories suggest that it is appropriate to invest where the yield is higher, that is, in those sectors that are more productive than others. This idea corresponds to export-based policies. Adam Smith is sometimes associated with liberal economic views, being a follower of free competition, but in a rather specific sense. The monopoly power and exclusive privileges are excluded in his opinion and the free movement of the "natural order" of investments is allowed, which results in high increases in labor productivity. The capitalist entrepreneur takes the central role, fundamental in the organization and control of the production process, the main purpose being the profit and is motivated to introduce the technical progress and the innovations. Adam Smith opposes the alliance between the big traders, characteristic of the mercantilism, because he considers that additional costs arising from the productive activities are realized and distort the natural order of the investments.

In "The Wealth of Nations" through the "invisible hand" passage (Book IV), Smith attacks mercantile policies that favor foreign industry to the detriment of investments in domestic industry (Smith 1776, Book IV, Chapter II, paragraph 9). The accumulation of capital from the productive activities of the economy is the key to increasing labor productivity. The classic mechanism of growth refers to the surplus of profit that comes from the investments made in the productive sectors and an expected rate of profit is obtained. These lead to the increase of the accumulated capital, formed by structural changes, in the division of labor, the expansion of the market, the increase of the labor productivity of the surplus and the profits. (Stathakis, Vaggi 2006, Eltis, 1987). This sequence leads to modern views of growth and development: from the endogenous growth model and the Lewis dualist model, to a Kaldorian perspective of growth obtained through industrialization. In Smith and Quesnay's view, these are all essential components of the development process. By the middle of the 18th century, England was considered the most developed country in Europe at that time. For classical economists, the central topic of the economy was the theory of increasing national wealth. The study of the economic growth rate is a central objective of the developing countries, but it can also be considered a crucial point for the high income countries. Other notions that formed the foundations of the classical economy no longer considered the new current of economic thinking: from the surplus and reproduction to structural changes, to the distinction between productive and non-productive sectors. These concepts have always played a central role in economic development, predominantly in economic policies, even when they were not quite clearly formulated. We can refer here to policies designed to favor certain sectors of the economy.

Malthus and Ricardo are representatives of the nineteenth century and refer to the decline in yield, development and growth that are becoming less and less optimistic. In his essay on the principle of population in 1798, Thomas Robert Malthus argues that the population grows in a geometric proportion and the production of goods for subsistence increases in arithmetic proportion. The population increases geometrically because when there are high wages, families live better and conceive more children but this increase in population leads to a decrease in wages, which in the long run will be reflected in the subsistence level. The fact that wages are at a subsistence level, contributes to the creation of conditions for the appearance of the lack of effective demand for goods. Thus, the return on investments decreases and the accumulation process ends. Due to insufficient purchasing power to support the accumulation process, the economy enters a

period of crisis. At the beginning of the nineteenth century, David Ricardo contributed to the idea that, in the long run, the rate of profit would decrease. Ricardo's analysis focused on fertile land that becomes limited and was based on the theory of lease differentiation.

Obviously, the agricultural entrepreneurs want to use the fertile land and, for this purpose, they are willing to pay a higher rent to the owners, but the profit rate will depend on the productivity of the work on the lower fertility land, which has a low cost and is available in bigger quantities. The need to use as much land as possible is related to population growth or limitations regarding the import of agricultural products from abroad, the result being that less fertile land will be used. The wage productivity rate (w) is at subsistence level and cannot be lowered. Due to the low productivity of labor in agriculture P / L , there will be a decrease in the rate of profit (r): $r = (P / L - w) / w$. The decrease of the profit rate generates negative consequences for the whole economy, thus, the accumulation of capital will not be realized anymore and only the technical progress can determine the increase of the productivity of the work and can slow down the decrease of the rate of the profit. Ricardo comes up with another solution to stop the trend of lowering the rate of profit. This theory proposes that each nation should specialize in the production of goods in which it has a relatively higher productivity. Each country should import goods for which it has a lower productivity, whether or not it can produce these goods. The goods produced by each nation will then be traded on a competitive market, to allow countries to focus on those products for which they get the highest labor productivity. To support productivity in all countries, international specialization will slow down the rate of profit and thus support global economic growth. In Ricardo's theory, the declining profit trend is the result of the fact that there are non-reproducible, limited production inputs, represented by the high fertility lands. (Ricardo D., 2001) For countries that import food, practicing free trade is another way of counteracting the decline in the rate of profit. The impact it can have on food exporting countries can be quite unclear, ambiguous. As in Quesnay and Smith's view, the relationship between agriculture and industry plays a key role in Ricardo's profit theory. Marx will continue Ricardo's theory of labor value and the role of relative cross-sectoral prices. These themes are found in many modern theories that analyze the link between agriculture and industry and trade.

In 1956, Solow elaborates the economic growth model that bears his name, according to which the progress of the accumulation of capital can lead to a decrease in the rate of profit becoming an important part of the traditional theory where there are non-reproducible entries. The increase of capital per inhabitant causes low marginal increases and is influenced by the production function used in the economic models. From this function results the so-called "convergence" of the per capita income between rich countries and poor countries, the "acquisition", according to which the poor countries manage to register a faster growth than the rich countries. This aspect is totally different from Ricardo's theory that mentions about rent differentiation. In 1848, John Stuart Mill explained the emergence of this concept in the "Principles of Political Economy", extending Ricardo's argument about the possibility of lowering yields and in other sectors of activity, not only in agriculture. Mill is of the opinion that the long-term profit rate will fall due to capital accumulation, thus leading to a steady economy (Vaggi and Groenewegen 2003).

In Europe, in the mid-nineteenth century, Friedrich List supported the protection of the industrial sector in less developed countries. In his book, "The National Political Economy Systems" of 1841 List, he states that free trade is profitable to be achieved between countries with

a similar level of development but not among the less developed countries, whose production sector cannot support competition from the similar sector from rich economies. To register development, it is necessary to protect the industries that are developing, following the model of rich countries. The argument is of particular interest because it marks two important methodological points. First of all, it draws attention to the fact that when the participants are different in terms of the products that they produce of the per capita income, a different commercial game is established from the perspective of the comparative advantage of free trade, the situation of an obvious case of development and not just growth. Secondly, historical conditions play an important role in determining economic results, and this will lead to the emergence of the German Historical School, whose influence will last until the 20th century. Alexander Hamilton anticipates some of the views of List Hamilton and does not believe in the benefits of free trade. It favors a very active economic policy on the part of the government and, in particular, the establishment of subsidies for the support of indigenous producers.

The idea of lowering the rate of profit is resumed by Karl Marx as part of his vision about the intrinsic contradictions and the final collapse of the capitalist mode of production. Marx's contribution stands out by re-evaluating the method of describing the economy in different sectors, as did Quesnay. Another contribution of Marx to the theories of development is his vision on the different modes of production. Marx places capitalist development in a multisectional context in which there is a succession of modes of production: the ancient, the feudal and the capitalist, these representing different stages in the history of mankind. This eighteenth-century legacy and Marx's contribution leaves an important sign in development, as it opens the way to a broader analysis of the differences between rich and poor countries and, in particular, offers the opportunity to analyze the transition process from one stage or from one mode of production to another. Countries with different levels of development are characterized by different incomes per capita and by a different economic structure, meaning that they have a different composition of production and exports. However, countries may also have completely different ways of organizing economic life, as happens when there are different modes of production that coexist, even if the capitalist mode dominates the others. This is an extremely important phenomenon in developmental theories and policies. Marx offers another important contribution to the development of the economy. In Volume II, *Das Kapital* adopts "reproduction schemes" which are a way of describing the economy through a multisectoral model. There are two major economic sectors, a wage sector and a raw material and machinery production sector. This approach opens the way to input-output analysis and highlights the role of structural change in the development process. Many modern approaches to development derive from the Marxist tradition. Another interesting flow of thought is related to the views of Immanuel Wallerstein and Samir Amin. In all these approaches, developing countries are part of a larger capitalist mechanism, which hinders the generalized process of development in the so-called "third world". Marx's analysis of the capitalist system offers more arguments for views regarding underdevelopment not as a simple problem of countries with "delays", but as another face of capitalist development during the industrial revolution (Blomstrom and Hettne, 1984).

Amartya Sen addresses in her book, "Development as freedom" the problem of development, which is in fact a popular summary of his activity. It explores the relationship between freedom and development, the ways in which freedom is both a basic constituent of development itself and a key to enabling extrapolation to other aspects that lead to progress. Sen

suggests that focusing on what he calls "fundamental freedoms of man" is very important. He supports a broad vision of freedom which covers both processes and opportunities as well as recognizing the "heterogeneity of distinct components of freedom". "We want a sufficiently broad vision of development to focus evaluative control on things that matter, especially to avoid neglecting extremely important topics." Freedom is both a constitutive part of development and an instrumental part of it: instrumental freedoms include political freedom, economic facilities, social opportunities, transparency and security, which are different but interconnected. Sen considers that, given the contrast between China and India, education and health are basic factors that stimulate economic development and reduce mortality (Sen A., 2001).

3. CONCLUSION

At the level of the specialized literature on economic growth, there is a rich resource over time. It is a phenomenon that has worried economists since the first approaches to this science. Among the economists who gave special importance to the phenomenon of economic growth were Adam Smith, William Petty, Francois Quesnay, Tony Aspromourgos, Thomas Mun, Thomas Robert Malthus, David Ricardo, Robert Solow, Amartya Sen. Only a few economists have formulated theories and models that have laid the foundations for economic growth. Economic growth has preoccupied economists of all times, who are making major efforts to develop the concept and improve the models developed. The development of the concept and the improvement of the specialized literature by the leading economists of each period of time are major objectives. Economic growth is a major factor that can contribute to improving the standard of living and **the life** quality of the population along with other factors.

REFERENCES

- Aspromourgos T., (2009). *The Science of Wealth*, Routledge Studies in the History of Economics, 1st Edition.
- Drăgoi D., 2019, Research report I- Review of the specialized literature - Economic development and quality of life - European comparisons, CD.
- Hla Mynt H., (2009). *The Genesis of Macroeconomics: New Ideas from Sir , William Petty to Henry Thornton*, Oxford, Routledge, Oxford University Press.
- Malthus T., (1836). *Principles of Political Economy* Publisher Berg [on-line] available at: <<https://oll.libertyfund.org/titles/malthus-principles-of-political-economy-man>>.
- Marx K., 1858. Pre-Capitalist Economic Formations [e-book], Disponibilă la: website<<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/precapitalist/index.htm>.
- Mun, T., 1895. *Englands, Treasure by Forraign Trade*, New York, Macmillan and CO. and London. [e-book], available at: website<<https://archive.org/details/englandstre00muntuoft/page/n5>
- Lewis, M. A. (2000), “Lean Production and Sustainable Competitive Advantage”, *International Journal of Operations & Production Management*, 20(8), 959-978.
- Quesnay F.,(1968). *Economic Table by Victor de Riquetti Mirabeau*, New York,
- Ricardo D., (2001). *The Principles of Political Economy and Taxation*. [e-book], available at: website< <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/ricardo/Principles.pdf>.
- Sen A., (2001). *Development as Freedom*, New York, Oxford University Press.Sen A., Fitoussi J.P., Stiglitz J. E. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. [e-book] available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>.
- Smith A., (2007). *The healt of nation*, Glasgow, S.M. Soares MetaLibri Digital Library.
- Solow R., A contribution to the theory of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, Massachusetts Institute Of Technology. [on-line] available at: <<http://piketty.pse.ens.fr/files/Solow1956.pdf>>.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

NEW YORK PUBLIC LIBRARY-SEPENCER COLL. TURK MS. 1'DE SAKLANAN TERCÜRME-İ ŞEHNAME ADLI ESERİN OSMANLI KİTAP SANATLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ruhi KONAK* Mine DİLBER**

Öz

İlk kez Firdevsi tarafından kaleme alınan, sonrasında birçok yazar tarafından kopyaları ve tercüme yapıları Şehname, edebi, mitolojik ve tarihi öneminin yanı sıra sanatsal açıdan da önem arz etmektedir. İslam dünyasında birçok tercümesi ve kopyası bulunan şehname bir saygınlık eseri olarak görülmüş; orijinalinden farklı olarak kimi zaman yöneticilerle ilişkilendirilip, dönemsel olarak eklemeler yapılarak çoğaltılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de saray nakkaşhanesinde birçok şehname nüshası üretilmiştir. İstinsah edilen yahut tercüme yapıları şehname örnekleri çoğunlukla cilt, tezhip, resim, katı', hat ve ebru sanatına dair örnekler barındırmaktadır. Bu eserlere örnek teşkil eden ve çalışmaya konu edilen The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 envanter numarasına kayıtlı Tercüme-i Şehname adlı eser, 17. yüzyıl Osmanlı sanatının güzide resim, tezhip, cilt örneklerini barındırması bakımından önemlidir. Makalede el yazmasında yer alan cilt, resim, tezhip örnekleri, kompozisyon düzenleri ve buna bağlı olarak üslupları bakımından incelenmiş; üslup, sanatçı bağlantıları ve eserin üretildiği dönemin sanatsal özellikleri açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: El yazması, Kitap Sanatları, Şehname, Resim, Minyatür

NEW YORK PUBLIC LIBRARY-SEPENCER COLL. TURK MS. EXAMINATION OF THE WORK CALLED TERCÜRME-I ŞEHNAME STORED IN 1 FROM THE POINT OF VIEW OF OTTOMAN BOOK ARTS

Abstract

Shahnamah, which was written for the first time by Firdevsi and later made copies and translations by many authors, is of great importance in terms of art as well as its literary, mythological and historical significance. The Shahnamah, which has many translations and copies in the Islamic world, has been regarded as a work of prestige; unlike the original, it was sometimes associated with the managers and reproduced with periodic additions. During the Ottoman Empire, many copies of the Shahnamah with translation, copy or current attachment were produced in the palace workshop. Examples of Shahname, that is copied or translated, mostly contain examples of the binding, illumination, painting, paper carving, calligraphy and marbling art. Examples of these works and the subject of the study, The New York Public Library-Spencer Coll. Turkish. Ms. The work named Tercüme-i Şehname, registered with 1 inventory number, is important in terms of containing painting, illumination, binding, distinguished samples of 17th

*Doç. Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü/Kastamonu-rkonak@kastamonu.edu.tr

**Arş. Gör. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü/Kastamonu-mdilber@kastamonu.edu.tr

century Ottoman art. In the article, the binding, pictures, illumination samples in the manuscript were examined in terms of composition patterns and accordingly their styles; In line with the evaluation of the findings, the work, style and artist connections were interpreted comparatively with the artistic features of the period in which the work was produced.

Keywords: Manuscript, Book Arts, Shahnamah, Painting, Miniature

Giriş

Firdevsi tarafından 980-990 yılları arasında yazılmaya başlanan ve 1018 yılının ardından son biçimini alan (Kanar, 2010:289) Şahname'nin tamamı Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin isteği üzerine Şerîfi-i Amidi tarafından manzum olarak Türkçe'ye çevrilip Zilhicce 916'da (Mart 1511) hükümdara sunulmuştur. Eserin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi dönüşünde İstanbul'a getirildiği düşünülen iki ciltlik mütercim hattı nüshası (TSMK, Hazine, nr. 1519) 56.506 beyit ihtiva etmektedir. Tevhid, münacat, na't, Hulefa-yi Râşidîn'e dua, tercüme sebebi ve Kansu Gavri'ye övgüye ayrılan ilk 422 beyitle Firdevsi'nin Gazneli Sultan Mahmud'la ve yanındaki sanatkârlarla tanışması, eseri yazmaya başlaması, Sultan Mahmud'a gücenip memleketine dönmesi gibi olayların anlatıldığı son kısımlardaki mensur bölüm Şerîfi-i tarafından ilave edilmiştir. 56.205 beyitten itibaren elli beyit yine Kansu Gavri'nin övgüsüne ayrılmıştır. "Mefâîlün mefâîlün feûlün" kalıbıyla yazılan eserin ketebesinde Şerîfi-i tarafından tercüme ve istinsah edildiği tarihler kayıtlıdır. Eserde altmış bir adet resim bulunmaktadır (Kültürel, 2010: 290-291).

Memlük sarayında resimlenen ve olasılıkla 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Kahire'yi almasından sonra Osmanlı sarayına savaş ganimeti olarak getirilen bu şehname, 16. yüzyılın ortalarında hazırlanan resimli Osmanlı şehnamelerinin ikonografisinin oluşumunda belirleyici bir örnek olmuştur (Değirmenci, 2012: 93).

Şerifi tercümesinin resimli nüshalarından birisi 17. yüzyılın başında Osmanlı veziri Hafız Ahmet Paşa tarafından hazırlanmıştır (Değirmenci, 2012: 93). Derviş Abdi tarafından istinsah edilen ve çalışmaya konu olan eserde dört farklı sanatçı tarafından üretilmiş 123 adet resim yer almaktadır (URL-1).

Eserin 19. yüzyılda tamir edildiğine ilişkin bir kayıt eserin resimlenme ve onarım sürecini anlatır. Şehnamenin ketebe kaydına göre, Hafız Ahmet Paşa, Şerifi tarafından yazılan Türkçe şehnameyi ödünç alır, ünlü hattat Derviş Abdi'ye (ölm. 1647) Mevlevihane'de kopya ettirir. Bu eser büyük bir olasılıkla saray hazinesinde bulunan ve yukarıda değinilen Memlük şehnamesidir. 1616 yılında I. Ahmet döneminde başlayan bu proje dört yıl sürer ve eser 1620 yılında, Sultan II. Osman döneminde tamamlanır. Tamamlandıktan yıllar sonra kullanımdan dolayı yıpranan eser, bilinmeyen bir şekilde saraydan çıkarılarak kitap satıcılarının eline düşer, daha sonra Ali Paşa'nın torunlarından Koca Yusuf Paşa'dan kitap satıcısı Hacı Ali Rıza tarafından satın alınır. Şehname kitap satıcılarının elinden çıkarak tekrar saraya satılır. 1873-74'te Sultan Abdulaziz (1861-1876) kitabı onartır, bu tamirde tamamen yıpranmış 29 yaprak yeniden yazılarak bu yapraklara 15 yeni resim eklenir. Bir yıl süren bu tamir 1874 yılında bitirilir. Resim sayısı ve tasvirlerin niteliği ile 17. yüzyıl başı Osmanlı nakkaşhanesinin en görkemli eseri olan bu kitap için devrin en önde gelen nakkaşları çalışır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus I. Ahmet döneminde hazırlanmaya başlanan eserin II. Osman tahta geçtiğinde de hazırlanmaya devam etmiş olmasıdır (Değirmenci, 2012: 96-7).

Çalışma kapsamında ele alınan ve yukarıda bahsi geçen, tercümesi Şerîfi-i Âmidî, istinsahı Derviş Abdi tarafından yapılan Tercüme-i Şehname adlı eser The New York Public Library'de

Spencer Coll. Turk. Ms. 1 numarası ile kayıtlıdır (URL-1). 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen eser cilt, tezhip, resim ve katı' sanatı açısından önemli örnekleri barındırmaktadır.

İlgili dönemde üretilen el yazması eserlerin süsleme özellikleri çoğunlukla 16. yüzyılın ikinci yarısında oluşan üslubun devamı niteliğinde olmasının yanı sıra belirli oranda gerileme ve değişim de söz konusudur. Bu bağlamda el yazmasındaki süslemelerde, kompozisyonların güzelliği ve motiflerin zarafeti belirli bir oranda kaybolmuş fakat (Özcan, 1993: 243), 17. yüzyıl Osmanlı cilt sanatında teknik ve süsleme özellikleri açısından 16. yüzyıl üslubu sürdürülmüştür (Arıtan, 1993: 557).

17. yüzyıl ciltlerinde, 16. yüzyılın ilk yarısında yapılmaya başlanan saz yolu üslubunda gömme altın şemseli olarak tasarlanmış ve içleri kalıpla yapılmış bezemeler (Tanındı, 1999: 106), 16. yüzyılın ikinci yarısında Kara Memi tarafından uygulanmaya başlanan yarı üsluplaştırılmış çiçeklerle oluşturulan şükufe tarzı süslemeler (Atasoy, 2011: 159-160), klasik devrin bütün sanat dallarına hâkim olan stilize narçiçeği, altılı çiçek, çintemani-bulut ve bilhassa tırtıllı yaprak (Arıtan, 1993: 557) motifleri ile kurgulanan tasarımlar ve 15. yüzyılda Fatih ve Safevi dönemi Herat üslubunda yapılmaya başlanıp 17. yüzyılda da devam eden, iki ya da üç renkli katı'(müşebbek) cilt tekniğinde yapılmış uygulanmalarla karşılaştırılır (Küçük, 2008: 46.; Güney, 2019: 196).

17. yüzyıl Osmanlı resim sanatı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Nakkaş Osman ve Nakkaş Hasan üsluplarının belirleyiciliğinde yaşanmış olan klasik döneme nazaran daha mütevazı bir süreç olarak karşımıza çıkar. Fakat bu dönem Osmanlı resim sanatında bireysel yaklaşımların sergilenmeye başladığı görülür. Klasik dönemde üslubun, nakkashaneyi ön plana çıkaran kimlikçi yaklaşımı, bu dönemden itibaren sanatçı merkezci bir tutum ile sürdürülür (Konak ve Dilber, 2020: 254).

17. yüzyılın ilk yarısına ait çok sayıda resim günümüze ulaşmıştır. Fakat Nakkaş Nakşi dışında bu dönem sanatçıları hakkında, günümüze ulaşmış, bilgi ve belge yoktur. Dolayısıyla bu dönem eserlerinin analizi Nakkaş Osman ve Nakkaş Hasan'ın üslupları bağlamına getirilen yorumlarla yapılabilmektedir. Zira makaleye konu edilen el yazmasındaki resimlerden de anlaşılacağı üzere, her ne kadar Nakşi resimlerinde özgünleşme arayışı görülse de bu dönem Osmanlı resim sanatında klasik dönem etkileri dikkat çeker.

17. yüzyıl tezhip örneklerinde klasik üslupta yapılan tezhibin yanı sıra 16. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan saz yolu üslubu 17. yüzyılın başlarına kadar yapılmaya devam etmiştir. Bununla birlikte halkâr ve şikaf halkâr çalışmalarının yapıldığı (Mahir, 2009: 379), 15. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmaya başlanan (Derman, 2012: 337) tuğra süslemeciliğinin 17. yüzyılda da yapılmaya devam ettiği görülmektedir (Mahir, 2009: 392). Ayrıca Kara Memi'nin Muhibbi Divanı için yaptığı halkâr tasarımlarında kullandığı kuralsız dal hareketlerine benzer tasarımlar 17. yüzyılda ortaya konan örneklerde de uygulanmaya devam etmiştir.

El Yazmasının Osmanlı Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi

Kütüphane kayıtlarında 1616-1620 yıllarına tarihlendirilen eser, alt kapak ve üst kapaktan oluşan siyah renkli bir ciltle kaplanmıştır (foto. 1, 2, çizim 1). Cildin alt ve üst kapağında yer alan süsleme aynıdır. Cilt yüzeyinde şemse, salbek, köşebent, iç pervaz, dış pervaz ve bordür alanı süslemeleri mevcuttur. Şemse ve köşebent süslemesi beyzi formunda altınla boyanan cetvelle çevrelenmiştir. Form içerisinde yer alan süslemede dendanlarla pafta alanları oluşturulmuş, zemini kobalt, açık mavi, sülyen, türkuaz ve pembe renkle boyanan bu pafta alanlarının içerisinde ise

ayırma rumi, ortabağ ve bulut motifinden oluşan bir tasarım oluşturulmuştur. Köşebentler şemse alanına uygulanan süslemenin $\frac{1}{4}$ oranındaki kesitinden oluşmaktadır.

Şemse ve köşebentlerin alt ve üst kısımlarında yer alan salbek süslemeleri altınla boyanarak beyzi formunda dendanlarla sınırlandırılmıştır. Salbeklerin içerisine türkuaz zemin üzerine siyahla renklendirilen ayırma rumi motifleriyle $\frac{1}{2}$ oranında bir kompozisyon uygulanmıştır.

İç pervaz ve dış pervaz alanında yer alan, altınla boyalı dendanlarla sınırlandırılmış paftaların zemini de altınla boyanmıştır. Bu alanlarda beyaz, sülyen, kobalt, açık mavi ve pembeyle renklendirilmiş penç, gonca, hatayi motifleri, basit yapraklar, altınla boyanan dallar ve bulut motifinden oluşan $\frac{1}{4}$ oranında bir tasarım uygulanmıştır.

Dış pervaz alanında yer alan paftaların arasında kalan kısımlarda ise siyah zemin üzerine altınla boyanmış penç, gonca motifi ve basit yapraklardan oluşan negatif tekniğinde bir süsleme uygulanmıştır.

Bordür süslemesinde, iğne perdahı uygulanmış altınla boyalı sınır çizgileriyle çevrelenen pafta alanları bulunmaktadır. Zemini sülyen, kobalt ve türkuazla renklendirilen bu paftaların içerisinde, ayırma rumi motifinden oluşan $\frac{1}{2}$ ve $\frac{1}{4}$ oranında rumi kompozisyon yer almaktadır. Paftaların dışında kalan alana ise siyah zemin üzerine altınla boyanmış negatif tekniğinde penç motifi ve küçük tığlardan oluşan bir tasarım uygulanmıştır.

Cildin yüzeyinde yer alan süslemeli alanlar, altınla boyanan ve üzerine sarmal zencereğin uygulandığı cetvel ile sülyen ve türkuaz renklerde kuzularla çevrelenmiştir.

Foto. 1, 2 ve Çizim 1: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Ön ve Arka Cilt Süslemesi

Kaynak: (URL 1)

Cilt üzerinde yer alan iç pervaz ve dış pervaz süslemelerinde, motif renklendirmeleri haricinde bulut motifleri ve dalların altınla boyanması, zeminin altınla renklendirilmesi mülemma cilt tekniğinin uygulandığını göstermektedir. Şemse ve köşebentlerde uygulanan süsleme ise oyularak farklı renkte boyanan zemin üzerine yapılmış katı' (müşebbek) şemse tekniğindedir.

Cildin sırt kısmı beş paftaya ayrılmış, üstten ikinci paftaya yazı yazılmıştır. Diğer alanlara ise orta kısım zemini kırmızı, yeşil ve lacivert renk deri etrafına altınla boyanan natüralist üslupta

gül motifinin yanı sıra stilize peñç motifinden oluşan $\frac{1}{4}$ oranında bir süsleme yapılmıştır. Süslemede kullanılan gül motifinin batılılaşma dönemine ait örneklere benzerliği dikkat çekmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kara Memi tarafından yapılmaya başlanan yarı üsluplaştırılmış çiçek motiflerinin, 17. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Batılılaşma heyecanı ve Avrupa sanatının etkisiyle kendine özgü bir karakter kazanarak tabiattaki görüntüsüne dönüştüğü, bezemeci anlayıştan uzaklaştığı (Duran, 2018: 180) bilgisinden yola çıkılarak incelenen eserin, 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirildiği, bu bakımdan eserin kapağının değişmiş olabileceği düşünülebilir. Diğer taraftan eserin 17. yüzyıla ait olduğu düşünüldüğünde, natüralist üslupta tasarlanmış motiflerin 17. yüzyılın ikinci yarısında değil de ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlandığı söylenebilir (foto. 3).

El yazması eserde uygulanan süsleme ve renklerinden yola çıkarak, Safevi dönemi Şiraz etkisinde katı' (müşebbek) cilt ile kaplandığı söylenebilir. 15. yüzyılda Fatih ve Timur döneminde yapılmaya başlanan ve sonraki dönemlerde de yapımı sürdürülen katı'(müşebbek) ciltlerde Fatih dönemi ve Safevi dönemi Herat üslubunda genellikle iki renk kullanılmıştır. Şiraz ve Kazvin üslubunda ise kırmızı, yeşil, mavi ve pembe gibi renkler bir arada kullanılmıştır (Küçük, 2008: 46.; Güney, 2019: 196). Çalışmaya konu olan eserin cilt süslemesinde yer alan renklere bakıldığında Şiraz ve Kazvin etkisiyle oluşturulmuş bir çalışma olduğu söylenebilir (foto. 4, 5).

Foto. 3, 4, 5: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Sırt Süslemesi ve Cilt Yüzey Detay

Kaynak: (URL 1)

El yazması eserin ilk sayfasında zahriye tezhibi yer almaktadır (foto. 6). Zahriye tezhibinin merkezine sülyen dendanlarla sınırlandırılmış şemse süslemesi, dışında kalan alana ise halkar süslemesi yapılmıştır.

İki alandan oluşan şemse tezhibinin merkezinde altın zemin üzerine siyah mürekkeple tahrir çekilerek süsleme uygulanmıştır. Başlangıç noktası yaprak olan süsleme, hatayi, peñç, gonca motifleri, açık hançer ve basit yapraklar, çift tahrir çekilmiş sarmal dallardan oluşan serbest kompozisyondan oluşmaktadır (foto. 7, çizim 2). Bu süslemeyi sınırlandıran dendanların uç kısımlarında, altın zemin üzerine sülyenle renklendirilen rumi kompozisyonlu tepelikler yer almaktadır.

Şemse süslemesinin etrafında, zemini kobalt maviyle boyanmış ve ayırma rumilerle oluşturulmuş paftalar yer almaktadır. Bu paftaların dışında kalan alanın zemini ise altınla boyanmıştır. Pafta alanlarına altın, sülyen, kobalt mavi, sarı, beyaz, türkuaz ve eflatun ile renklendirilmiş hatayi, penç, gonca motifi, basit yapraklar ve sarmal dallardan oluşan $\frac{1}{2}$ oranında süsleme yapılmıştır. Bu süsleme şemsenin merkezinde yer alan süslemeden bağımsız tasarlanmıştır. Şemse süslemesini sınırlandıran dendanların dışına kobalt maviyle havalı tahrir atılmıştır. Kobalt maviyle renklendirilen penç, gonca, rumi motifi, ortabağ ve basit yapraklardan oluşan tığlarla şemse tezhibi sonlandırılmıştır.

Şemse tezhibinin dışında kalan alanda ise altınla sulandırma tekniği uygulanmış ve yine altınla tahrirlenmiş penç, gonca motifi, açık hançer ve basit yapraklardan oluşan $\frac{1}{4}$ oranında halkar yer almaktadır (foto. 8, Çizim 3). Halkar tasarımının alt kısmında, hançer yapraklarından oluşan ve bir daire formunda art arda sıralanan, penç motifini andıran bir bölüm yer almaktadır. Süsleme aslında simetrik tasarlanmıştır, fakat bu bölüm üst kısımda yer almamaktadır.

Zahriye tezhibi altın, sülyen, kobalt mavi ve lacivertle renklendirilen cetvellerle çevrelenmiştir.

Zahriye tezhibindeki kompozisyon genel olarak değerlendirildiğinde tasarımın yaprakla başladığı, yine yaprak merkezli iki tarafa dal dönüşünün yapıldığı, bazı motiflerin bağlantı noktasının olmadığı ve havada kaldığı gözlemlenmektedir. Bu kuraldışı hareketlerin, Kara Memi üslubundan etkilenme sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.

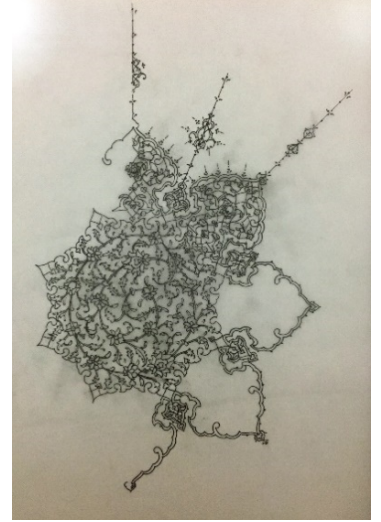
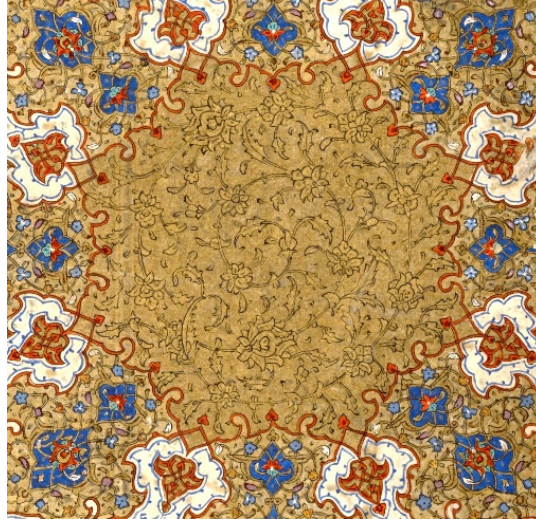

Foto. 6, 7, Çizim 2: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Zahriye Tezhibi Detay

Kaynak: (URL 1)

Foto. 8, Çizim 3: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Zahriye Tezhibi

Kaynak: (URL 1)

El yazması eserin zahriye sayfasından sonra gelen karşılıklı 1b ve 2a sayfasında ise serlevha tezhibi bulunmaktadır (foto. 9, 10-çizim. 4). Serlevha tezhibi metin alanı, başlık, imza alanı, koltuk alanı, bordürler, tac tezhibi ve dış pervaz alanı süslemesinden oluşmaktadır. Serlevha tezhibinin merkezinde, iki kısımdan oluşan metin alanında her bir satır arası zemini altınla boyanan dendanlarla sınırlandırılmış; üzerine sülyen, mavi, sarı ve eflatun rengin kullanıldığı penç ve gonca motifinin yanı sıra basit yapraklar ve sarmal dallardan oluşan serbest formda beyne's sutûr uygulanmıştır. İki kısımdan oluşan metnin ortasında ve iç pervaz ile dış pervaz süslemesinin arasında, zemini siyahla boyanmış, üzerine türkuaz, sülyen ve altınla renklendirilen üç iplik rumi kompozisyonlu bordür süslemesi yer almaktadır.

Serlevha tezhibinin metin kısmının sağ ve sol tarafında 1/16 oranında simetrik olarak tasarlanmış koltuk süslemesi bulunmaktadır. Bu süslemenin zemini kobalt mavi ve altınla boyanmış, ayırma rumiyle kapalı form alanları oluşturulmuştur. Bu alanlarda sarı, sülyen, türkuaz, mavi ve eflatun rengin kullanıldığı penç ve gonca motifinin yanı sıra basit yapraklar ve sarmal dallardan oluşan bir kompozisyon tasarlanmıştır.

Serlevha tezhibinin başlık ve imza alanı süslemesinin zemini altınla boyanmış ve üzeri boş bırakılmıştır. Başlık alanı, beyaz renkle boyanan ve üzerine siyah mürekkeple artı eksi işaretlerinin yapıldığı dendanvari ipliklerle sınırlandırılmış ve bu alanda zemin ayırma gidilerek pafta alanları oluşturulmuştur.

Altınla renklendirilen paftalarda ayırma rumi, ortabağ, penç ve dallar ile tepelikten oluşan 1/2 oranında süsleme yer almaktadır. Kobalt maviyle renklendirilen alanlarda zemini altınla, sınırları ise sülyen ve altınla renklendirilen ortabağlarla zemin ayırma gidilmiştir. Ortabağların içine mavi renkle yapılmış penç motifi ve altınla boyanan basit yapraklar ve sarmal dallardan oluşan 1/2 oranında bir süsleme yapılmıştır. Ortabağların dışında kalan alanın zemini kobalt maviyle renklendirilmiştir. Bu alan üzerine eflatun, altın, sülyen, sarı ve beyaz renkle boyanan penç ve gonca motifinin yanı sıra basit yaprak ve sarmal dallardan oluşan 1/2 oranında simetrik tasarlanmış bir kompozisyon uygulanmıştır. Başlık ve imza alanları, altın zemin üzerine siyah mürekkep ve türkuaz, sarı ve bordo renk ile yapılan zencerek süslemesinin yer aldığı bordürlerle çevrelenmiştir. İç pervaz alanı, kobalt mavi ve bordo renk zemin üzerine beyazla artı (+) eksi (-) işaretlerinin

yapıldığı cetvellerle çevrelenmiş; ayrıca altın, sülyen ve türkuazla renklendirilen kuzularla sınırlandırılmıştır.

Dış pervaz alanında yer alan tac tezhibi sülyen, siyah, beyaz ve altınla renklendirilen dendanlar ve kobalt maviyle boyanan havalı tahrirle sınırlandırılmıştır. Tac tezhibinin içerisinde zemini kobalt mavi, sınırları ise altınla boyanan sarılma (piçide) rumiyle pafta alanları oluşturulmuştur. Bu alanlarda altın zemin üzerinde sarılma (piçide) rumi, merkezinde ise kobalt mavi zemin üzerinde ayırma rumi ve ortabağla birleştirilerek oluşturulan $\frac{1}{4}$ oranında tasarlanmış bir kompozisyon yer almaktadır. Pafta alanlarının içinde altın, sülyen, türkuaz, beyaz, eflatun ve sarıyla boyanan çınar yaprağı formunda tasarlanmış hatayi motifi, penç, basit yapraklar ve sarmal dallardan oluşan $\frac{1}{2}$ oranında bir süsleme mevcuttur. Dışında kalan alanlarda ise altın zemin üzerine altın, sarı, kobalt mavi, eflatun ve beyazla renklendirilen hatayi, penç ve gonca motifinin yanı sıra basit yaprak ve sarmal dallardan oluşan $\frac{1}{4}$ oranında tasarlanmış bir süsleme yer almaktadır. Pafta alanları ve dışında kalan alanlara yapılan süsleme birbirinin devamı niteliğindedir.

Dış pervaz tezhibi, altın zemin üzerine siyah mürekkeple tahrir çekilmiş rumiden oluşan simetrik kompozisyonlu dendanlarla sınırlandırılmıştır. Sınır çizgisinin içinde kalan alana, zemini altın ve kobalt mavi olan, beyazla boyanan ve ters simetrik olarak tasarlanan dendanların yanısıra altın ve sülyenle renklendirilen ayırma rumi kullanılarak pafta alanları oluşturulmuştur (foto. 11). Bu alanlara, türkuaz, sülyen, altın, sarı, açık mavi, eflatun ve beyazla boyanan hatayi, penç ve gonca motifinin yanı sıra basit yapraklar ve sarmal dallardan oluşan simetrik bir tasarım uygulanmıştır. Dış pervaz ve tac tezhibi kobaltla çekilen havalı tahrir, kırmızı, altın ve lacivertle renklendirilen tığlarla sonlandırılmıştır.

El yazması eserin tezhip ve halkar süslemesinin klasik üslupta yapıldığı; serlevhanın dış pervaz süslemesinde kuraldışı olarak ifade edebileceğimiz hatayi motifiyle gonca motifinin karşılıklı olmak suretiyle zıt yönde tasarlandığı, zahriye tezhibinde ise bir yere bağlı olmayan havada kalmış dal üzeri süslemenin yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda Karamemi üslubunu yansıttığı söylenebilir (foto 12, 13).

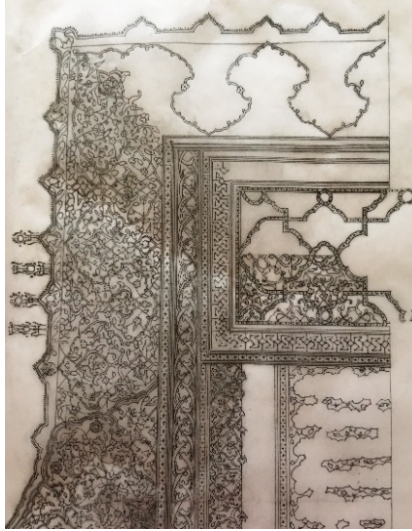
Foto 9, 10, 11: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Serlevha Tezhibi

Kaynak: (URL 1)

Foto 12, 13, Çizim 4: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Serlevha Tezhibi

Kaynak: (URL 1)

Çizim 4: The New York Public Library-Spencer Coll. Turk. Ms. 1 Serlevha Tezhibi

Kaynak: (URL 1)

El yazmasında yer alan 123 adet resim, üslup özellikleri açısından dört farklı grupta tasnif edilebilir. Resimlerin tasnifi daha önce Barbara Schmitz tarafından yapılmış (Schmitz, 1992: 255), Değirmenci'de yayınında bu tasniften bahsederek resimlerin ikonografisi hakkında detaylı bilgi vermiştir (Değirmenci, 2007: 255-65). Bu bağlamda eserde yer alan resimlerin 15 adedi 19. yüzyılda yapıldıkları için batı resmi etkisi doğrultusunda melez biçim özellikleri ile diğer resimlerden ayrılmaktadırlar. Diğer 108 resim ise üç farklı sanatçı tarafından üretilmiştir. Bunlardan 68 adedinin Nakkaş Osman'ın üslubunun temsilcisi bir sanatçı tarafından yapılırken 14 adedinin, 17. yüzyıl Osmanlı sokak resmini temsil eden bir ressam tarafından yapıldığı söylenebilir. El yazmasında yer alan diğer 26 adet resim ise dönemin tanınan ressamı Nakkaş Nakşi'nin üslubunu yansıtmaktadır.

İlk grupta yer alan resimler yukarıda da belirtildiği üzere Sultan Abdülaziz tarafından 19. yüzyılda kitabın tamiri sırasında yeniden yazdırılan sayfalara batı tarzı resim yapan bir ressam

tarafından yapılmıştır. Şehname örnekleri bağlamında genel ikonografiye oturtulmaya çalışılan resimlerin yerinde daha önce resim olup olmadığı hususunda bilgi olmamakla birlikte, elyazmasındaki resimleri yapan ressamın geleneksel resmin biçim özellikleri hakkında bilgisinin olmadığını söylemek mümkündür.

İç ve dış mekân tasvirleri olmak üzere iki grupta karşımıza çıkan resimlerde doğa elemanları ve figürlerin formlarının yanı sıra kompozisyonların kurgusu da uzam zaman ilişkisi doğrultusunda derinlik perspektif ilgileri ile gerçekleştirilmiştir. Renk geçişleri kurgu mantığı bağlamında net-flu ilişkisi doğrultusunda ifadeci bir yaklaşımla düzenlenmiştir. İç mekân tasvirlerinde kurgu diğer sayfalardaki geleneksel Türk resmi örneklerindeki düzeni taklit etme isteği doğrultusunda şekillenmiş gibidir. Fakat ressam geleneksel resmin, biçim özelliklerinden o kadar uzaktır ki taklit etmeye çalıştığı resimlerdeki kurgu mantığı bir yana resimlerdeki süslemeleri dahi anlayamayacak durumdadır.

Kompozisyonların kurgu mantığının geleneksel resmin biçim özelliklerini taşıması, kıyafet ve diğer kumaşların genel hatlarını belirleyen kontürlerin yerini lekeci bir mantığa bırakması; mekânların detaylarına uygulanan süslemelerin form ve işçilik özellikleri açısından kötü taklit niteliğinde olmasından yola çıkarak ilgili dönemde Osmanlı sarayında geleneksel Türk resmi icra eden sanatçının bulunmadığı sonucunu çıkarmak da mümkündür (foto. 14, 15).

Foto.14: Gayûmars, NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 4b

Foto.15: Zahhak'ın beş saray mensubu ile toplantısı, NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 7a

Kaynak: (URL 1)

El yazmasındaki ikinci grup resimler ise yukarıda belirtildiği üzere Nakkaş Osman üslubunun 17. yüzyıldaki temsilcisi olan bir sanatçı tarafından üretilmiştir. Bu grupta yer alan 68 resim Nakkaş Osman üslubunun ileri örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Sanatçı resimlerini, Nakkaş Osman atölyesinin bütün birikimini kullanarak kurgu, renk ve işçilik detaylarında hiçbir sapmaya yönelmeden üretmiştir. El yazmasında yer aldığı şekliyle iç ve dış mekân tasvirleri olarak şekillenen resimlerin ikonografisi Değirmenci'nin de belirttiği üzere Şehname resimlerine uydurulmaya (Değirmenci, 2012: 90-99) çalışılsa da Nakkaş Osman üslubunu ön plana çıkaran sanatçı yönlendirici durumdaki ön eserin üsluptaki etkisini azaltmıştır.

Resim alanının kurgusu bağlamında doğa elemanlarının düzeni üslubun, erken örneklerinden bu resimlere gelinceye kadar aynı mantık ile şekillendiğini göstermektedir: Dağ,

tepe ve düz zemin ilgileri olan tasvirlerde yüzey sıklıkla bir yer çizgisi ile bölünmüş; çoğu zaman bu çizginin altında ve üstünde farklı renkler kullanılmıştır (foto. 16). Böylece, resim alanındaki düzlem farkı belirtilmiştir. Düz zemini olmayan alanlarda yer çizgisi kullanılmamıştır (foto. 17). Diğer bir grup resimde ise sadece düz zemin etkisi oluşturulmak üzere tek renk ile yüzey bütünlüğü vurgulanmıştır (foto. 18).

Geleneksel Türk resminin bir özelliği olarak derinlik eksenini resim alanının alt tarafından üste doğru belirleyen sanatçı kompozisyon elemanlarını dikey eksende yerleştirmiştir. Gökyüzü genel olarak altınla tasvir edilse de bir resimde maviye boyanmıştır (foto. 19).

Foto. 16: Rüstem'in beyaz fili öldürmesi, NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1

Foto. 17: Afrâsiyâb'ın İranlılarla savaşı, 14b, NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1

Foto. 18: Jamşid, sarayının üyeleri tarafından kuşatıldı, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 5a

Foto. 19: Akvân Dîv, Rustam'ı denize fırlatıyor, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 62b

Kaynak: (URL 1)

Kompozisyonu oluşturan elemanların hiyerarşik düzeni merkezdeki figürün boyutu, rengi ve konumuna göre belirlenmiştir: Renk ve konum açısından bariz şekilde ayrıştırılan figürün ebatları diğer figürlere nazaran fazla değişmemiştir. Bu yapı doğrultusunda ağaç ve mimari elemanların düzeni ile resim alanında belirli bir oranda atmosfer hissi oluşturulmuştur. Yer çizgisi kullanılan resimlerde bu etki daha fazladır (foto. 20).

Foto. 20: Zâl'ın ejderhayı öldürmesi, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 86a

Kaynak: (URL 1)

Resim alanında atmosfer etkisi oluşturmaya ilişkin yaklaşımın, mimari mekân tasvirlerinde üslubun genel yaklaşımını bariz şekilde geliştirdiği söylenebilir. Mimari tasvirlerde kurgunun yapı detaylarına dikkat çeker tarzda şekillenmesi ve oda mekânların çokluğu, klasik üsluptaki kurgu mantığının, 17. yüzyıl Osmanlı saray nakkaşhanesinin yaklaşımları doğrultusunda geliştiğini göstermektedir. Diğer taraftan yüzeyde perspektif esprilerle uzam bilgisine yapılan göndermelerde, uzama bağlı bir derinlik kurgusu olmaksızın, geleneksel biçimin kuralları doğrultusunda bir imaj oluşturulma çabası görülür. Bu durum sanatçının, üslubun söz konusu yöndeki ilgilerini geliştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Zira Nakkaş Osman atölyesinde üretilmiş birçok eserde çoğu zaman figür düzeni ile kurgulanan bu yapı, el yazmasındaki örneklerde dikkat çekici şekilde mimari kurguda daha belirgin şekilde kullanılmıştır (foto. 21, 22, 23). Bu kurgu gerçekleştirilirken Osmanlı dışı şehname örneklerinin üslubu yönlendirmesine olanak tanınmamıştır.

Foto. 21: İskender kampında dinleniyor, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 97b

Foto. 22: Madâ'in'de tahtta oturan Hüsrev Parvîz, büyük beyaz şapkalı ve beyaz kaftanlı bir aşçı dahil saraylılarla çevrilidir, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 115a

Foto. 23: Endülüs Kraliçesi Kaydafa'nın, sarayına kendi büyükelçisi kılığında gelen İskender'i tanınması, NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 96b

Kaynak: (URL 1)

Nil yeşili, bej, süt kahve renklerinde dağ, tepe ve kaya formlarındaki ışık gölge detaylarını belirten kontürler, zemin renginin koyu tonuyla çekilmiş olsa da yine Nakkaş Osman üslubunun bir özelliği olarak lila ve pembe zeminli dağ, tepe ve kaya formlarının kontürleri lacivert renkte çekilmiştir. Bu yaklaşım üslubun değişmez özellikleri arasındadır (foto. 24).

Foto.24: İsfandiyâr, Arjâsp'in kaptanlarından Kuhrâm'ı kemeriyle başının üstüne kaldırdı, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 79a, detay

Kaynak: (URL 1)

Diğer doğa detaylarını yansıtan ağaç, küçük bitki örtüsü, vb. kurgular da Nakkaş Osman üslubunun özelliklerini bariz şekilde yansıtmaktadır.

Bu grupta yer alan resimlerdeki figürlerin üslubu da, bütün detayları bakımında, Nakkaş Osman atölyesinin özelliklerini yansıtmaktadır. İşçilikleri ve anatomik düzgünlükleri bakımından dikkat çeken figürleri, detayları bakımından üç farklı grupta toplamak mümkündür. Zira figürlerin zemin renkleri ve boyamadaki işçilik detayları bakımından farklılaştığı görülmektedir (foto. 25, 26, 27).

Foto. 25: Suhrâb'ın, Rüstem'i öldürmek için hançerini kaldırması, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 31a, detay

Foto. 26: Rüstem'in, üç Turanlı askerle savaşı, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 26b, detay

Foto. 27: Afrâsiyâb'ın askerleri, İranlılarla savaşıyor, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 14b, detay

Kaynak: (URL 1)

Bu üç gruptan ilkinde yer alan figürlerin zeminleri diğer örnekler göre daha koyu renkte boyanmıştır ve fırça detayları daha temizdir (foto. 25). İkinci gruptaki figürlerde kullanılan ten rengi daha açık tondadır. Figürlerin yüz hatları, kontür renginin koyu tonunda lekeler vasıtasıyla oluşturulan ışık gölge detayları ile verilmeye çalışılmıştır (foto. 26). Üçüncü grupta yer alan resimlerde ise ten rengi ikinci gruptaki örneklerle aynı olmakla birlikte yüz hatlarını belirginleştirmek üzere uygulanan lekeler tonlama açısından ikinci gruptaki örnekler nazaran daha yalındır (foto.27). Bu durum, gruptaki resimlerin üç farklı sanatçı tarafından üretilmiş olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Fakat aynı zamanda figür detayları dışındaki işçilik özelliklerinin benzerlik derecesi aynı sanatçının farklı zamanlarda çalışmış olma ihtimalini de düşündürmektedir. Diğer taraftan bir sanatçının eserlerinin başka sanatçılar tarafından müdehale edilmiş olma ihtimalinden de söz edilebilir. Dolayısıyla buradaki detaylardan yola çıkarak kesin bir kanıya varmak mümkün olmasa da sanatçı çeşitliliği ihtimaline dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Bu grupta yer alan 'Rüstem'in, Semerkant kralının kızı Tahmînah'ın odasına gelmesi' konulu resimdeki prenses Tahmina figürünün geleneksel Türk resmi biçim özellikleri dışında tasvir edildiği görülmektedir (foto. 28). Bu durum, ilk olarak 19. yüzyılda el yazmasının restorasyonu sırasında yeniden üretilen resimleri akla getirmektedir ve figürün üslup özellikleri bu düşüncüyü doğrular niteliktedir (foto. 29). Ancak bu örnekte bulunan on bir figürden sadece birinin 19. yüzyılda eklenen resimlerin ressamı tarafından yeniden yapılması veya değiştirildiği düşüncesi,

açıklanması oldukça zor bir husustur. Zira resmin bütüne bakıldığında herhangi bir dökülme, silinme veya yıpranma izine rastlamak mümkün değildir. Durum nasıl yorumlanırsa yorumlansın, bu gruptaki resimlerde bir diğer ressamın elinin olduğu düşüncesi oluşmaktadır.

Foto. 28: Rüstem'in, Semerkant kralının kızı Tahmînah'ın odasına gelmesi, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 27b
Kaynak: (URL 1)

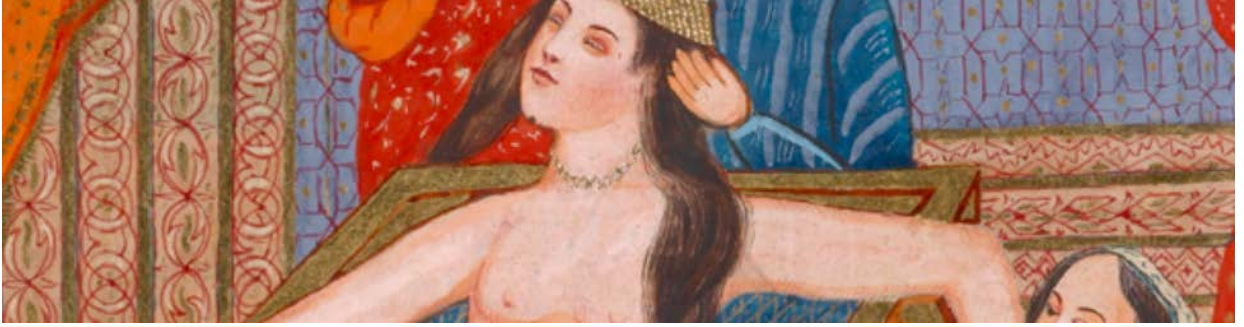

Foto. 29: Rüstam'ın doğuşu, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 12b, detay

Kaynak: (URL 1)

El yazmasında yer alan ve diğer bir grubu oluşturan 14 resim benzer üslup özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu resimlere bakarak herhangi bir sanatçıya doğrudan atıfta bulunmak mümkün değildir. Resimler Nakkaş Osman ve fazla etkili olmasa da Nakkaş Hasan ve Nakkaş Nakşi üslubunun karışımından oluşan sentez özellikler ile karşımıza çıkmaktadır (foto. 30, 31, 32, 33).

Foto. 30: Bijen'in arkadaşı Gürğîn'in, Manîzha'nın hemşiresi ile görüşmesi, NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 63b

Foto. 31: Gîv ve Tûs'un, Kâmûs ile savaşı, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 56b

Foto. 32: Müzisyen Barbâd'ın Hüsrev'in huzuruna çıkışı, , NYPL-Spencer Coll. Turk. Ms. 1, 122a

Foto. 33: Gurâz'a mesaj veren bir adamın mektubunun Kayser tarafından okunması, 123b Kaynak: (URL 1)

Bu grupta yer alan resimlerin Nakkaş Osman üslubuyla ilgilendirilebileceği özellik, kompozisyon düzenlerindeki genel benzerlik ve renktir. Bu bakımdan resimlerde doğa, mimari ve figür düzenlerinde klasik Osmanlı resminin genel yaklaşımı sergilenmiştir. Diğer taraftan doğa tasvirlerindeki düzen detayları, en önemli benzerlik olarak karşımıza çıkmaktadır: Doğa alanlarında yer çizgisinin kullanılması; dağ, tepe ve kaya formlarının renkleri ve kontör detaylarındaki benzerlik Nakkaş Osman üslubunun etkileri olarak değerlendirilebilir (foto. 34).

Foto. 34: Rüstem'in Aşkabus ve atını öldürmesi, 57a, detay

Kaynak: (URL 1)

Yer çizgisi kullanılan resimlerde çizginin alt tarafı, yazmadaki diğer örneklerden farklı olarak yeşil renkte bitki örtüsü olarak şekillenmiştir. Bu tavır Nakkaş Osman atölyesinin özelliklerinden birisi olsa da ikinci gruptaki eserlerden farklılığını işaret etmesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan dağ, tepe, kaya formları kontürlenirken ikinci gruptaki resimlerle benzer şekilde uygulama yapılmış olsa da birinci kontürün üstüne ikinci bir kontürün çekildiği ve bu sebepten yer yer iççiliğin düştüğü görülmektedir. Bu özellikler doğrultusunda bu grupta yer alan resimlerin sanatçısının, ikinci gruptaki resimlerin sanatçısı gibi, Nakkaş Osman atölyesinden etkilendiği ancak onun gibi üslubun doğrudan temsilcilerinden olmadığı söylenebilir (foto. 35).

Foto. 35: Sultan Süleyman'ın naaşı ve devlet erkanı Belgrad'a doğru ilerlerken

Kaynak: TSMK. H. 1339 (Nüzhet-i Esrarül-ahyar Der-Sefer-i Sigetvar, 2012, 201)

Resimler figür anatomileri bakımından ele alındığında ise farklı yorumlar yapmak mümkündür. Zira figür tipleri belirli oranda Nakkaş Osman atölyesine atfedilen Şehname-i Selim Han ve Şehinşahname el yazmalarındaki bir kısım figure benzeşmekle birlikte Nakkaş Hasan eserlerinde tasvir edilen figürlerin anatomisi ile de benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan Musavvir Hüseyin figür tiplerini etkileyen anatomik özelliklerin de bu izlekten geldiği söylenebilir (foto. 36). Fakat asıl benzerliğin, eserin üretildiği dönemde sokak ressamlığı yapan bir sanatçının eserleri ile olduğunu söylemek gerekir. Zira Taeschner, Rålamb, Salone, Zamoyski ismiyle anılan albümlerde yer alan Osmanlı sokak resimlerindeki figürlerin anatomisi, işçilik açısından daha düşük değerde olsalar da bu resimlerdeki figürlerin anatomik özellikleriyle çok yakındır (foto. 37, 38, 39, 40).

Foto. 36: Çoban kılığına giren Keyhüsrev'in, Pîrân tarafından Afrâsiyâb'ın huzuruna çıkarılması, 43b, detay

Kaynak: (URL 1)

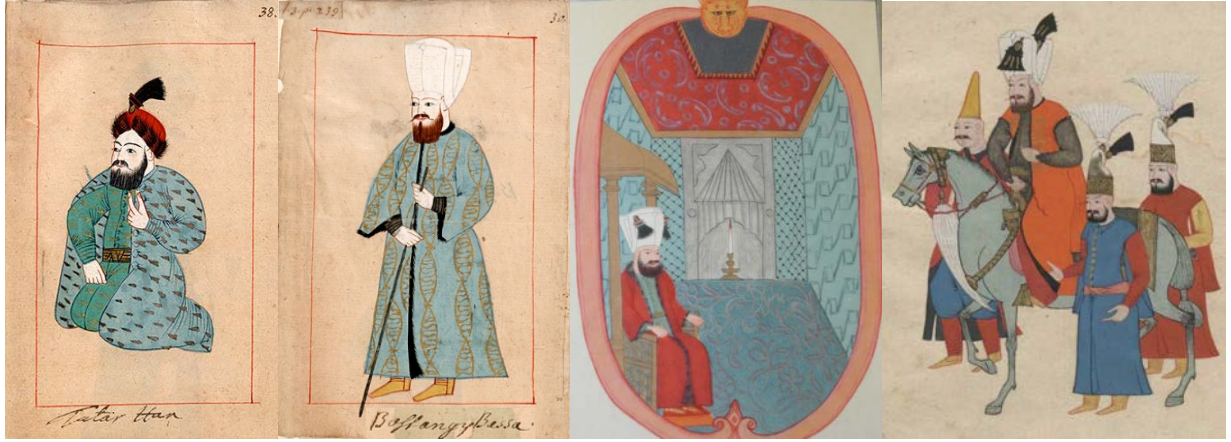

Foto. 37, 38: Figür Ralamb Foto. 39: Sultan, (Taeschner, 1925) Foto. 40: Sultan, Stanislaw Zamoyski Albümü

Kaynak: (URL-2)

Kaynak: (URL-3)

Yukarıda değinildiği şekli ile bu grupta yer alan 14 resmin sanatçısının muhtemelen ilgili dönemde tanınan; saraya ve sivil piyasaya eser satışı yapan ve kendi döneminin sanatçıları etkileyen bir kişi olduğu söylenebilir.

Bu grupta yer alan resimlerden birinde farklı bir sanatçının katkısının olduğu görülmektedir. 'Kisra'nın İran tahtına çıkışı' konulu resimde Kisra figürünün portresi anatomi ve renk açısından resimdeki diğer figürlerden ayrılmış ve sadece bu figürdeki işçilik oldukça kötüleşmiştir. Dolayısıyla resimdeki diğer figürleri yapan sanatçı ile bu portreyi yapan sanatçının aynı sanatçı olması mümkün değildir. Figürün elleri ile yüzündeki ten renginin değişmesi; baş anatomisinin oldukça acemice kurgulanmış olması ve işçilikteki zaafiyet başka bir sanatçının esere müdahale ettiğini düşündürmektedir (foto. 41).

Bu müdahalenin de el yazmasının 19. yüzyıldaki onarımı sırasında yapıldığı söylenebilir; fakat boya yüzeyinde söz konusu yönde bir müdahaleyi gerektirecek tahribat mevcut olmadığı gibi figür tipi de ilgili döneme ait değildir.

Foto. 41: Kisrâ'nın, İran tahtına çıkması, 110a, detay

Kaynak: (URL 1)

El yazmasındaki dördüncü grubu oluşturan 26 resim Nakaş Nakşi üslubunun özelliklerini yansıtmaktadır. Sanatçının kendine has üslubu, dönemin diğer sanatçıları tarafından üretilmiş

eserlerdeki usluptan kolayca ayrılır. Bu durum kompozisyon düzenlerinin yanı sıra doğa ve mimari kurgular, figür anatomileri, renk ve işçilikler açısından da belirgin şekilde anlaşılır (foto. 42).

Foto. 42: Elçisinin kılığına giren Bahrâm Gûr'ün Hint kralı Shangal'a mektup vermesi, 107a

Kaynak: (URL 1)

Kompozisyon düzenlerini kurgularken Osmanlı resim sanatı kalıplarını deneysel bir yaklaşımla yorumlayan sanatçı, detay planlardan anlaşıldığı üzere, bireysel üslubunu bir çeşit sentezcilik ile oluşturmuştur. Bu bağlamda resimleri sanatçıya atfeden Esin'in yayınında eklektik olarak ele aldığı üzere Nakkaş Nakşi üslubu, sanatçının espritüel yaklaşımı ile çeşitlenen insan ve hayvan figürlerinin özgün tipleri, ön ve arka planda kurgulanan derinlik, perspektif denemeleri, figür ebatlarındaki abartılı farklılıklar, kaya tipleri, batı tarzında boyanmış kumaş detaylarında görülen serbest yaklaşım, vb. ile dikkat çekmektedir (1978: 103).

Nakkaş Nakşi eserlerindeki eklektizm, bir benzeme, benzetme veya farklı yapıları kendi eserinde temellük ettirme yoluyla yeniden kurma girişimi değildir. Örneğin kompozisyon düzenlerini oluştururken, geleneksel kurguyu kendi yaklaşımı doğrultusunda yorumlayan sanatçının, mekânlarını derinlik perspektif ilgilerine gönderme yaparak kurması dikkat çekmektedir (foto. 43).

Foto. 43: Hürmüz'ün, hapse attığı babasının bir veziriyle görüşmesi, 113a

Kaynak: (URL 1)

Sanatçı derinliği vurgularken, resmin kurgusunu batı tarzı bir realizme bağlamadan yüzeyin düzlüğüne uygun şekilde dizayn etmiştir. Bu nedenle. Nakkaş Nakşi'nin başka bir resimden veya yaklaşımdan etkilenip ilgili tarzda resim üretme amacı olduğunu söylemek doğru değildir. Örneğin yukarıdaki resimde, sanatçının kemerli kapı açıklıklarını tasvir ederken kurguladığı derinlik, resmin uzam zaman ilgilerini batı tarzı bir eksene yönlendirmez. Çünkü kemerin bağlı olduğu iç ve dış mekânlar iki boyutlu yapısını kaybetmez: İç mekânın zemin fayanslarının kemerin içinde dikey ekseninde dizilmesiyle, geleneksel biçimin korunduğu söylenebilir.

Bu durumu, sanatçının görece zaman ve mekân ilgilerini yerli anlayışla ifade etmenin yolunu araştırdığı yönünde yorumlamak daha uygundur. Zira kurgunun görecelik ilgileri, resmin tamamını etkileyen bir öznel yaklaşımı yansıtmaz. Örneğin, kemerin derinliğinden ufuk hattına doğru geliştiği varsayılan ekseninde karşımıza çıkan küçük cami tasviri, resmin bütünü içinde derinliği vurgulamak yerine, detayın uzaklığına ilişkin şema arayışı olarak görülebilir. Çünkü söz konusu derinlik, perspektif kurgusu resmin genelinde etkili değildir. Resmin detaylarındaki imajı güçlendiren bir espridir (foto. 44, 45, 46, 47).

Foto. 44: Hüsrev Parvîz'in bir bahçeye sığınması, 124b

Foto. 45: Dârâb ve annesi Humây'ın meclisi, 85b

Foto. 46: Ardaşîr'in tahta çıkışı, 103a

Foto. 47: İskenderin ölümü, 100a

Kaynak: (URL 1)

El yazmasında Nakkaş Nakşi resimleri üslup özellikleri bakımından ele alındığında dikkat çeken hususlardan birisi de işçilik çeşitlenmesidir. Bu durum, Nakkaş Nakşi'ye atfedilen bütün eserler göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, eserlerin üretiminde sanatçı çeşitlenmesinden bahsetmek de söz konusu olabilir. Zira Nakkaş Nakşi eserlerinde aynı sayfada birden fazla tiplleme ve fırça hareketi ile karşılaşmak mümkündür. Bu örneklerin en çarpıcısı Şapur'un Rum İmparatoru tarafından tutuklanmasını konu alan resimde karşımıza çıkmaktadır (foto. 48). Resmin genel özellikleri, Nakkaş Nakşi üsubunu yansıtmasına rağmen, resmin sol tarafında tasvir edilen Şapur figürünün arkasındaki asker figürü, Atıl'ın da söz ettiği gibi (Atıl, 1978: 109) Avrupalı bir ifadeyle tasvir edilmiştir. Figürün kıyafetlerinin boyanma tarzı el yazmasında örnekleri görüldüğü üzere ikinci bir el tarafından sonradan yapılmış da olabilir. Zira bir diğer resimde yer alan benzer formda bir kumaşa sanatçı farklı bir işçilik uygulamıştır (foto.

49). Dolayısıyla 19. yüzyıldaki tamir çalışması sırasında Nakkaş Nakşi resimlerine de müdahalede bulunulmuş olabilir.

Foto. 48: Tüccar kılığına giren II. Şâh-pûr'un, Kayser ile bir görüşmesi, 104a

Foto. 49: Şâh Mahmûd'un üç şairle sohbeti, 126b

Kaynak: (URL 1)

Ancak Nakkaş Nakşi eserlerindeki işçilik çeşitlenmesi yukarıdaki örnekle sınırlı değildir. Zira sanatçıya atfedilen eserlerin genelinde figür tipleri, doğa detayları, kumaş kıvrımları, vs. işçilik özellikleri açısından çeşitlenmektedir. Bu el yazmasında yer alan resimlerde de aynı çeşitlenmeye şahit olmaktayız. Örneğin figür tipleri iki grupta sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki geleneksel Osmanlı tipleri olmasına karşılık ikinci grupta sanatçının kendi yorumunu ve el özelliklerini yansıtan jest ve mimikleri ile dikkat çeken figürler yer almaktadır (foto.50, 51, 52). Dağ, tepe gibi doğa elemanlarının boyanmasında görülen form ve işçilik çeşitlenmesi de bu açıdan dikkat çekicidir (foto. 53, 54, 55, 56, 57).

Foto. 50: İskenderin ölümü, 100a, detay

Kaynak: (URL 1)

Foto. 51: Kendi elçisi kılığına giren Bahrâm Gûr'ün Hint kralı Shangal'a mektup vermesi, 107a

Kaynak: (URL 1)

Foto. 52: Hind elçisinin, Nüşhîrvân'a mektup sunması, 111a, detay

Foto. 53: Elçisinin kılığına giren Bahrâm Gûr'ün Hint kralı Shangal'a mektup vermesi, 107a, detay

Foto. 54: İskender'in, Hz. Hızır ile abıhayat hakkında konuşması, 98b, detay

Kaynak: (URL 1)

Foto. 55: İskender ve Hz. Hızır'ın abıhayata doğru seyahati, 99a, detay

Kaynak: (URL 1)

Foto. 56: Ardashîr ve Kral Ardavân'ın, av hakkında konuşmaları, 102a, detay

Kaynak: (URL 1)

Foto. 57: Ardashîr ve Kral Ardavân'ın, av hakkında konuşmaları, 102a, detay Kaynak: (URL 1)

Değerlendirme ve Sonuç

El yazması eserin siyah renkli deriyle kaplı cildi alt kapak ve üst kapaktan oluşmaktadır. Mülemma ve katı' (müşebbek) cilt tekniği ile yapılan süsleme 15. 16. yüzyıl Osmanlı ve Safevi cilt sanatı özelliklerini yansıtmaktadır. Cildin her iki kapağında da aynı desen uygulanmıştır. Cilt, süslemesinde kullanılan motiflerin anatomisi, uygulama tekniği ve işçilik özellikleri bakımından döneminin iyi örneklerindedir.

El yazmasının üç sayfasına süsleme uygulanmıştır. İlk sayfada yer alan zahriye tezhibinin şemse kısmının dışında kalan alana halkar süslemesi yapılmıştır. Zahriye süslemesinin şemse alanı ile eserin ikinci ve üçüncü sayfalarında yer alan serlevha süslemesinde tezhip uygulanmıştır.

El yazması eserin tezyinatında, gonca ve penç motifinin yanı sıra çınar yaprağı formunda ve klasik formda tasarlanmış hâtayi motifi, açık ve kapalı hançer yaprak, basit yapraklar, aynı zamanda ayırma ve sarılma (piçide) rumi, bulut motifi, ortabağ ve dendanlar, natüralist/yarı üsluplaştırılmış gül ve lale motifi kullanılmıştır. Süslemelerin tasarım özellikleri dikkate alındığında, kompozisyon kurguları ve kullanılan motifler açısından, tezhip ve halkâr uygulamalarının klasik üslup özelliği taşıdığı; zahriye sayfasındaki halkâr uygulamasında ve serlevha tezhibinde Kara Memi'nin bazı eserlerinde görülen kurlsız dal giriş çıkışlarına benzer bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir.

El yazması eserde yer alan süslemeler, tasarım ve uygulama tekniği açısından değerlendirildiğinde, zahriye süslemesinde yer alan halkâr, tezhip ve serlevha sayfalarındaki tezhipler işçilik özellikleri bakımından 16. yüzyıl klasik örneklerinin titiz işçiliği ile mukayese edilemeyeceği söylenmelidir. Fakat zahriye sayfasının şemse formu içerisinde yer alan serbest tasarım 16. yüzyılda yapılan süslemelerdeki inceliği ve zarafeti yansıtmaktadır.

El yazması eserde 123 adet resim yer almaktadır. Resimler şehname konularına göre şekillenmiş olmakla birlikte üslupları açısından çeşitlenmektedir. Bu bakımdan el yazması eserde, farklı üsluplarda dört grup resim ile karşılaşılmaktadır. Söz konusu resimlerin on beş adedi, yayınlarda yer aldığı şekliyle, 19. yüzyılda esere sonradan eklenmiştir. El yazmasındaki diğer yüz sekiz adet resmin yirmi altı adedi dönemin önemli sanatçılarından Nakkaş Nakşi tarafından yapılmıştır. Bu resimlerde Nakşi'nin üslup özellikleri direkt olarak karşılanmakla birlikte Şapur'un Rum İmparatoru tarafından tutuklanmasını konu alan resimde batı tarzı leke tekniği ile boyama yapıldığı da görülmektedir. Bu durum resme sonradan müdehale edilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte, söz konusu uygulamayı sanatçının kendisinin deneysel bir bakış açısıyla yaptığını söylemek de mümkündür.

Diğer taraftan Nakkaş Nakşi eserlerinin genelinde görüldüğü üzere bu el yazmasındaki örneklerde de anatomi, form ve işçilik çeşitlenmesinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Zira figür anatomilerine bakıldığında klasik uygulamaların devamı niteliğindeki örneklerin yanısıra sanatçının kendi üslubunu yansıtan jest, mimik özellikleri belirgin figürlerin boyanmasındaki fırça kalitesi ve makyaj özellikleri farklılaşarak betimlendiği görülmektedir. Doğa detaylarında ise hem formların çeşitlendiği hem de işçilik özelliklerinin farklılaştığı görülmektedir.

El yazmasında bulunan diğer iki grup eser yayınlarda da belirtildiği üzere Nakkaş Osman üslubunun devamı niteliğinde eserlerden oluşmaktadır. Bu resimlerin çoğu Nakkaş Osman üslubunun direkt temsilcisi olan bir nakkaş tarafından yapıldığı söylenebilir. Zira el yazmasındaki 68 adet resim Nakkaş Osman üslubunun ileri örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Surname-i Hümayun, Hünername, Zübdet ü Teverih, Zigetvar Seferi Tarihi, Şehname-i Selim Han, Siyer-i Nebi, vb. el yazmalarda yer alan Nakkaş Osman üslubundaki eserlerin kompozisyon düzenleri ile birebir örtüşen üslup resimlerin ilgili atölyede yetişmiş bir sanatçı tarafından yapıldığını düşündürmektedir. Diğer taraftan bu resimler Nakkaş Osman üslubunun etkilerinin 16. yüzyıl ile birlikte sona ermediğini; tasarım ve işçilik özelliklerinin 17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı saray nakkaşhanesinin en belirgin üslubunu olarak devam ettiği söylenebilir. El yazmasında bu üsluba atfedilen resim sayısının çokluğu da bu yargıyı güçlendirmektedir.

Klasik dönem Osmanlı resim sanatının el yazmasında temsil edildiği ikinci grup resimler 14 adettir. Bu resimlerin Nakkaş Osman, Nakkaş Hasan ve yer yer Nakkaş Nakşi atölyelerinin çevresinde yetişmiş bir sanatçı tarafından yapıldığı söylenebilir. Zira bu sanatçıya atfedilen resimlerde her üç üslubun izlerine de rastlamak mümkündür. Fakat en büyük etkinin Nakkaş Osman üslubuna ait olduğunu söylemek doğru olacaktır. Diğer taraftan resimlerin figür anatomilerine bakarak, sanatçının 17. yüzyıl Osmanlı sokak resminin önemli temsilcilerinden biri olduğunu söylemek de mümkündür. Bu bakımdan ismi bilinmese de Avrupalı seyyahların ismiyle anılan koleksiyonlarda yer alan Osmanlı sokak resimlerinin meşhur ressamının saray için de eser ürettiğini söylemek mümkündür. Zira Taeschner, Râlamb, Salone, Zamoyski gibi isimlerin koleksiyonlarında bulunan resimlerin figür anatomileri ile el yazmasında yer alan bu grup resimlerin figür anatomileri işçilik açısından farklılaşmak koşuluyla benzerdir.

Kaynakça

- Atasoy, N. (2011). *Hasbahçe*. İstanbul: Milenyum Yayıncılık.
- Aritan, A. S. (1993). Ciltçilik. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:VII, 551-557.
- Değirmenci, Tülün. (2012). *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar, II. Osman Devrinin Değişen Güç Simgeleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Derman, M. U. (2012). Tuğra. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:41, 336-339.
- Güney, G. (2019). “Bazı Kur'an-ı Kerim Nüshaları Örneğinde Safevi Cilt Sanatı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:88, 192-208.
- Kanar, M. (2010) Şâhnâme. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:38, 289.
- Konak, R. - Dilber, M. (2020). “Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi”. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt:13, Sayı:81, 251-271.
- Küçük, M. 2008. *Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki, Necip Pasa Vakfına Ait El Yazma Eserlerin Çarkuse, Yeksah Ve Zilbahar Cilt Kapağı Özelliklerine Göre Kataloglanması*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Kültürel, Z. (2010). Şâhnâme. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:291, 290-291.
- Mahir, B. (2009). “Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, (Ed: A. R. Özcan), Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nüzhət-i Esrarül-ahyar Der-Sefer-i Sigetvar, Sultan Süleyman'ın Son Seferi, (2012). TSMK. H. 1339, Tıpkı Basım, Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları (Hazırlayanlar: H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi)
- Özcan, A. R. (1993). Osmanlılarda Kitap Sanatları, Osmanlılarda Cilt, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt: V, 243.
- Schmitz, B. (1992) *Islamic Manuscripts in the New York Public Library*, New York: Oxford, Oxford University Press and New York Public Library, 254-255.
- Tanırdı, Z. (1999). Osmanlı Sanatında Cilt. *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:11, 103-107.
- Tanırdı, Z. (2009). Sinan Bey, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt:37, 228.
- Taeschner, Veröffentlicht Von Franz (1925) *Alt-Stambuler Hof-Und Volksleben, Ein Turkisches Miniaturen album Aus Dem 17. Jahrhundert, I Tafelband*, Orient-Buchhandlung Heninz Lafare, Hannover
- URL-1:<https://digitalcollections.nypl.org/collections/tarjumah-i-shhnmah-translation-of-shhnmah-into-turkish#/filter?scroll=4> (Erişim: 20.06.2020)
- URL2:https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fur_clothing_of_the_Ottoman_Empire#/media/File:Ralamska_draktboken
- URL-3:<http://warfare.ga/Ottoman/Album/Zamoyski.htm>
- URL-4: <http://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/ottomans/art/13-2001>

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

COVID-19 KİŞİSEL TEHDİT ALGISININ COVID-19 ÖNLEMLERİNE UYMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ

İbrahim TÜRKMEN* Ramazan Rüçhan KAYA** Hale ERSAN***

Öz

Bu çalışmada amaç, Covid-19 kişisel tehdit algısının Covid-19 önlemlerine uyuma davranışı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Ayrıca çalışmada Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği'nin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma, kesitsel tipte nicel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma Uşak ilinde yaşayan 18 yaş üstü 369 bireyle gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında, katılımcıları tanıtıcı bilgi formu, Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği ve Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde, SPSS 22 ve AMOS 22 programları kullanılarak frekans, faktör, güvenilirlik, t-testi, Anova, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, katılımcıların Covid-19 kişisel tehdit algısının ve önlemlerine uyuma davranışlarının cinsiyete ve mesleklerine göre farklılaşmaktadır. Araştırmada bireylerin Covid-19 kişisel tehdit algısının Covid-19 önlemlerine uyuma davranışları üzerinde pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Tehdit Algısı, Önlemlere Uyum, Ölçek Uyarlama, Ölçek Geliştirme.

THE EFFECT OF COVID-19 PERSONAL THREAT PERCEPTION ON BEHAVIORS OF COMPLIANCE WITH COVID-19 PRECAUTIONS

Abstract

The aim of this research is to determine the effect of Covid-19 personal threat perception on the behavior of complying with Covid-19 precautions. The research is designed as cross-sectional quantitative research. The research was carried out with 369 individuals over the age of 18 living in Uşak. In the collection of the data, an introductory information form for the participants, Covid-19 Personal Threat Perception Scale, and Scale of Compliance With Covid-19 Precautions were used. In the analysis of the data, frequency, factor, reliability, t-test, Anova, correlation, and regression analysis were performed using SPSS 22 and AMOS 22 programs. Covid-19 Personal Threat Perception Scale and Scale of Compliance With Covid-19 Precautions were found to be valid and reliable. According to the research findings, participants' perception of Covid-19 personal threat and their behavior to comply with their precautions differ according to gender and profession. In the research, it was concluded that individuals' perception of Covid-19 personal threat has a statistically significant positive effect on their behavior to compliance with Covid-19 precautions.

Keywords: Covid-19, Threat Perception, Compliance with Precautions, Scale Adaptation, Scale Development.

* Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ibrahim.turkmen@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1558-0736.

** Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ramazan.kaya@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6520-1848.

*** Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, hale.ersan@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7042-3186.

GİRİŞ

Covid-19; 2019 yılının sonlarında Çin’de ortaya çıkan, SARS-CoV-2 virüsünden kaynaklanan, insandan insana temas ile hızlı bir şekilde bulaşan, üç ay gibi kısa bir sürede dünya geneline yayılan ve Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak kabul edilen ölümcül bir koronavirüs hastalığıdır. 25 Haziran 2021 tarihi itibarıyla koronavirüs nedeniyle dünya genelinde 179 milyondan fazla doğrulanmış vaka ve 3,8 milyondan fazla ölüm gerçekleşmiştir (WHO, 2021). Türkiye’de ise 26 Haziran 2021 tarihi itibarıyla yaklaşık 5,4 milyon vaka, 49 binden fazla hasta hayatını kaybetmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2021). DSÖ ve Sağlık Bakanlığının verilerine göre Dünya genelinde enfekte olan hastaların yaklaşık %2,17’si; Türkiye’de ise yaklaşık %0,92’si hayatını kaybetmektedir.

Covid-19 pandemisini durdurmanın temel olarak üç yolu bulunmaktadır. Birincisi, sosyal ve ekonomik sektörlerdeki hareket kısıtlamalarının uygulanmasıdır. İkincisi, etkili, güvenli ve seri üretim yapılabilen aşı geliştirilmesi ve yaygın aşılanmanın yapılmasıdır. Üçüncüsü ise sürü bağışıklığı ile durdurma (Regalado, 2020). Aşı geliştirme çalışmalarının başarıya ulaşmasına rağmen üretim ve dağıtım sürecinin uzun sürmesi nedeniyle henüz yaygın aşılanma yapılabilmemiş değildir. Sürü bağışıklığı yolunu denemenin ise çok riskli sonuçları olması muhtemeldir. Bu nedenle DSÖ başta olmak üzere tüm sağlık otoriteleri kişisel ve makro anlamda önlemler alınması gerektiğini belirtmektedir.

DSÖ’nün Covid-19’un etkisini azaltmanın hükümetler için en önemli öncelik olması gerektiği yönündeki açıklamalarına paralel olarak, çoğu ülke hastalığın yayılmasını yavaşlatmak için sıkı önlemler almaktadır. Covid-19 pandemisine yönelik, DSÖ ve Türkiye Sağlık Bakanlığı tarafından maske-mesafe-hijyen olmak üzere, uyulması gereken üç temel önlemin önemi vurgulanmaktadır. Eikenberry ve diğerleri (2020) tarafından yapılan araştırmada maske kullanımının, bulaşmanın ve ölüm oranlarının azaltılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu araştırma sonucuna göre düzgün takılmış kumaş maskelerin koruyuculuğu %20-80, cerrahi maskeler %50-95 ve N95 maskelerinin koruculuğu %70-100 arasında değişmektedir. Ayrıca maske kullanımı Covid-19 hastalığına bağlı ölümleri önemli ölçüde azaltmaktadır. Maskelerin koruyuculuğu, düzenli ve düzgün kullanıma ek olarak sosyal mesafe ve el hijyeni (en az 20 saniye su ve sabunla yıkamak veya alkol bazlı bir el dezenfektanı kullanmak) kurallarına uyulmasıyla birlikte artmaktadır (Eikenberry vd., 2020; Tirupathi vd., 2020; Desai ve Aronoff, 2020).

Covid-19’un yayılmasını azaltmanın etkili yollarından bir diğeri de başkalarıyla yakın, yüz yüze teması sınırlayarak sosyal mesafe kurallarına uyulmasıdır. Sosyal mesafe, “bireyin birlikte yaşamadığı diğer insanlar ile arasında güvenli bir alan sağlaması” anlamına gelir (CDC, 2020). Burada “sosyal mesafe” kavramı, kişinin anlamlı etkileşimleri kesmesi gerektiği şeklinde de anlaşılabilir. Bu nedenle insanlar fiziksel olarak ayrı olsalar bile sosyal bağlantının mümkün olduğu gerçeğini vurgulamaya yardımcı olmak için “fiziksel mesafe” kavramı kullanılmalıdır. Fiziksel mesafe kavramı, kişinin izole olabileceği ancak sosyal ilişkiler açısından yalnız kalamayacağı anlamına gelir (Bavel vd., 2020).

Ülkelerde makro anlamda insanların zorunlu olmadıkça seyahatten kaçınmaları, sokağa çıkma kısıtlamaları, uzaktan eğitim ve çalışma, esnek mesai ve karantina uygulamaları gibi önlemler alınmaktadır (CDC, 2020). Alınan önlemlerin yanı sıra insanlar kendilerinden ve ailelerinden sorumlu olmalı ve önlemlere maksimum derecede uyum göstermelidir. Toplum, kendi güvenliği ve sağlığı için yeni normalleri benimsemelidir (Jamaludin vd., 2020).

Uluslararası ve ulusal olarak alınan tüm önlemlere rağmen pandemi hızla yayılmakta ve ölüm sayıları gün geçtikçe artmaktadır. Ancak pandeminin tüm hızıyla devam etmesine rağmen Covid-19 hastalığını tehdit olarak algılamayan ve önlemlere uymayan bireyler de vardır. İçişleri

Bakanlığı'nın 18 Ocak 2021 tarihli basın açıklamasına göre; yalnızca 11-18 Ocak arasında bir haftalık süreçte bile kısıtlamalara uymayan 24.775 kişiye adli ya da idari işlem yapıldığı açıklanmıştır. İnsanların tüm uyarılara ve Covid-19 hastalığının ölümcül sonuçlarına rağmen önlemlere uymaması pandemi ile mücadelenin başarısını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle insanların Covid-19 pandemisine yönelik alınan önlemlere uymasına etki eden faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

Sağlık psikolojisi, bireylerin risk ve tehdiye karşı verdikleri tepkilerin objektif faktörler kadar algılara da bağlı olduğunu göstermektedir (Lalot vd., 2020). Tehdit algısı konusu, genellikle uluslararası ilişkiler, politika, güvenlik sorunları, terör saldırıları gibi bireylerin kişisel güvenliklerini kısıtlayan ve sıkıntıya sokan durumlar üzerine yapılan araştırmalarda tartışılma gelmiştir (Carriere vd., 2018; Stein, 2013; Rousseau, 2007). Ancak salgın hastalıkların da birer tehdit unsuru olabileceği gerçeği Covid-19 pandemisiyle birlikte daha çok dillendirilmeye başlanmıştır. Yapılan çeşitli araştırmalar pandemilerin, insanları korkuya sürükleyen, korku, endişe ve duygusal bozukluklara sebep olabilen durumlar olduğunu göstermektedir (Usher vd., 2020; Stephan vd., 1999). Dolayısıyla bireyleri sağlıkları ile ilgili strese sokan durumları ve bu durumlara yönelik birey tutumlarını anlamak için bireylerin Covid-19 pandemisine yönelik tehdit algı düzeylerini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Wnuk vd., 2020).

Sağlığa yönelik tehdit algısının iki temel dayanağı bulunmaktadır. Birincisi, hastalığa yakalanmaya yönelik algılanan duyarlılıktır. İkincisi ise hastalığın yaşam üzerindeki etkilerinin şiddetidir. Bu doğrultuda Covid-19 pandemisinin bireylerin stres düzeylerini, risk ve tehdit algılarını arttırdığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Dryhurst vd., 2020; Broadbent vd., 2015). Algılanan stres, bireylerin stres faktörünü tehdit edici olarak algılamasının ve kişisel kontrolü kaybettiklerine yönelik algılarının bir sonucudur (Liu vd., 2021). Covid-19 pandemisinin bireyler üzerinde anksiyete başta olmak üzere oldukça fazla psikolojik etkileri bulunmaktadır (Wang vd., 2021). Bireyler açısından Covid-19 pandemi süreci, kişisel kontrol algılarını kısıtlayan, kendileri ve sevdiklerinin yaşamlarını riske sokan bir durum olması sebebiyle gerçek bir tehdit olarak algılanmaktadır (Wnuk vd., 2020). Covid-19 pandemisi ile mücadelede bireyler tarafından algılanan tehdidin sosyo-demografik ve bağlamsal özelliklerle ilişkisi belirlenmeli ve ruh sağlığı üzerindeki yansımaları değerlendirilmelidir (Linares vd., 2021).

Rogers (1983)'ın koruma motivasyonu teorisine göre bireyler riskli durumları algıladıklarında kendilerini korumaya ve risk oluşturan etmenlere yönelik olarak davranışlarını değiştirir ve önlemler almaya çalışırlar. Salgın hastalıklarla mücadele sürecinde riskin yoğunluğu ve tehdidin gerçek anlamda algılanmaya başlaması, bireyleri kişisel hijyene dikkat etmek, diğer kişilerden uzak durmak, sıklıkla el yıkamak ve maske kullanmak gibi kişisel tedbirlere ve hükümetlerin aldığı önlemlere uymaya yönlendirmektedir (Van der Weerd vd., 2011; Bish vd., 2010). Dolayısıyla tehdit algısı ve önlemlere uyum arasında bir ilişki olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 kişisel tehdit algısının Covid-19 önlemlerine uyma davranışı üzerine etkisinin tespit edilmesidir. Ayrıca Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin hastalığı tehdit olarak algılaması ve önlemlere uyma davranışlarının demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiği incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Covid-19 kişisel tehdit algısı demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

2. Covid-19 önlemlerine uyma davranışı demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

3. Covid-19 kişisel tehdit algısı Covid-19 önlemlerine uyma davranışlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın Türü

Araştırmanın türü, nicel araştırma yöntemlerinden açıklayıcı ve kesitsel tipte bir saha araştırmasıdır.

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evreni, Uşak ilinde yaşayan 18 yaş üzerindeki bireylerden oluşmaktadır. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden bireylere Google Forms üzerinde oluşturulan çevrimiçi anket formu gönderilmiştir. Ayrıca katılımcılardan anket formunu diğer 18 yaş üzeri kişilerle paylaşmaları istenmiştir. Katılımcılar çevrimiçi ankete başlamadan önce; araştırmanın amacı, toplanacak verilerin sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağı ve isimlerinin gizli tutulacağına yönelik bilgileri okuduktan sonra araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarını onaylamışlardır. Anketi tamamlamak için herhangi bir zaman sınırı bulunmamaktadır. Katılımcıların anket formunu doldurmak için yaklaşık olarak 4-7 dakika vakit ayırmaları gerekmiştir. Katılımcılar ankette yer alan tüm sorulara cevap verdikten sonra gönderebilmektedir. Araştırma verileri, 12 Şubat–12 Mart 2021 tarihleri arasında 391 bireyden toplanmıştır. Kontrol sorusuna yanlış cevap veren ve ölçeklerde yer alan tüm ifadelerle aynı katılım düzeyinde işaretleme yapan 22 katılımcının verileri analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla araştırmada, 369 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında; tanıtıcı bilgi formu, Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinden oluşan anket formu kullanılmıştır.

Tanıtıcı Bilgi Formu; katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili “cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu ve mesleği” olmak üzere 5 soru bulunmaktadır.

Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği; Wnuk ve diğerleri (2020) tarafından geliştirilmiş ve iki farklı örnekleme kullanılmıştır. Ölçek; ilk örnekleme iki ifade, ikinci örnekleme ise farklı üç ifade içermektedir. İkinci örnekleme kullanılan ölçeğin Cronbach’s Alpha ($C\alpha$) katsayısı 0,66 olarak tespit edilmiştir. Ölçek 7’li Likert tipi olarak tasarlanmıştır. Bu araştırmada her iki örnekleme kullanılan ölçekler birleştirilerek toplam beş ifadeden oluşan 5’li Likert (kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum) haline getirilmiştir. Ölçek, ilk çeviri, değerlendirme, geri çeviri, değerlendirme ve uzman görüşü aşamaları sonucunda Türkçe’ye uyarlanmıştır. İlk çeviri, yazarlar ve Yabancı Diller Bölümü’nde görevli bir öğretim üyesi tarafından yapılmıştır. İlk çeviri aşamasından sonra ölçekte yer alan ifadeler yazarlar tarafından değerlendirilmiştir. Geri çeviri aşamasında Mütercim-Tercümanlık Bölümü’nde görevli iki öğretim üyesi tarafından ölçek İngilizce’ye geri çevrilmiştir. Ölçeğin orijinal hali ile geri çeviri hali karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda son hali verilen ölçek ile ilgili Sağlık Yönetimi Bölümü’nde görevli 2 öğretim üyesi ve Psikoloji Bölümü’nde görevli 2 öğretim üyesinden uzman görüşü alınarak ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması tamamlanmıştır.

Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği; araştırmacılar tarafından yapılan literatür değerlendirmesi, Covid-19 hastalığına yönelik DSÖ ve T.C. Sağlık Bakanlığı’nın önerilerine

yönelik alınan tedbirlerle bağlı kalınarak 13 ifadeden oluşan madde havuzu hazırlanmıştır. Madde havuzunda yer alan ifadeler anket formu haline getirilerek, Sağlık Yönetimi, Sosyoloji ve Psikoloji bölümlerinde görev yapmakta olan toplam 12 öğretim üyesinden uzman görüşü alınmıştır. Alınan uzman görüşleri çerçevesinde madde havuzunda yer alan 13 ifade 7 ifadeye düşürülmüştür. Elde edilen 7 ifadenin dil geçerliliğinin sağlanması adına Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görevli bir öğretim üyesinden değerlendirme istenmiştir. Tüm bu aşamalar sonucunda, 7 ifadeden oluşan "Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği" son halini almıştır. Ölçek 5'li Likert tipi (hiçbir zaman-her zaman) olarak tasarlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS.22 ve AMOS.22 programları kullanılmıştır. Demografik özelliklere ilişkin frekans analizi, ölçeklerin geçerliliği açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, ölçeklerin güvenilirliği $C\alpha$ katsayısı, normal dağılım Skewness ve Kurtosis değerleri, demografik özelliklere göre araştırma değişkenlerindeki farklılıklar t-testi ve Anova testleri, değişkenler arasındaki ilişki korelasyon analizi, Covid-19 kişisel tehdit algısının Covid-19 önlemlerine uyma davranışı üzerine etkisi regresyon analizleri ile tespit edilmiştir. Bulguların değerlendirilmesinde %95 güven aralığı ve $<0,05$ anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, Uşak ili ve ilçelerindeki 18 yaş üzerindeki bireyleri kapsamaktadır. Araştırmanın kesitsel tipte olması, sadece bir ilde veri toplanması, genellenebilirlik açısından sınırlılık oluşturmaktadır. Bir diğer sınırlılık ise Covid-19 hastalığından en çok etkilenen 65 yaş üstü katılımcılara ulaşılamamış olmasıdır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma için Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 12.02.2021 ve sayı: 2021/31).

BULGULAR

Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine ilişkin istatistikleri Tablo 1' de özetlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri (n=369)

Özellikler	Frekans	%	Özellikler	Frekans	%
Cinsiyet			Eğitim		
Kadın	192	52,0	İlköğretim	65	17,6
Erkek	177	48,0	Lise	82	22,2
Medeni Durum			Üniversite	183	49,6
Evli	222	60,2	Lisansüstü	39	10,6
Bekar	147	39,8	Meslek		
Yaş (Min=18, Max=61, Ort=33,97 SS=10,30)			Kamu personeli	181	49,1
18-29	131	35,5	Özel sektör çalışanı	59	16,0
30-39	122	33,1	Öğrenci	58	15,7
40-49	89	24,1	Girişimci	30	08,1
50 ve üstü	89	07,3	Diğer	41	11,1
Toplam	369	100	Toplam	369	100

Katılımcıların %52,0'si kadın, %60,2'si evli, %68,6'sı 18-40 yaş aralığında, katılımcıların yaş ortalaması $33,97\pm 10,30$, yaklaşık yarısı (%49,6) üniversite mezunu ve %49,1'i kamu personelidir. Emekli, ev hanımı ve işsiz katılımcıların sayısının çok düşük olması nedeniyle meslek kategorisi içerisinde diğer grubunda yer verilmiştir (Tablo 1).

Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği'ni Türk kültürüne uyarlanmak ve araştırmacılar tarafından geliştirilen Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği'nin geçerliğini kanıtlamak amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliği, α katsayı ile değerlendirilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğinde Nunnally ve diğerleri (1994) tarafından önerilen $\alpha > 0,70$ sınırı dikkate alınmıştır.

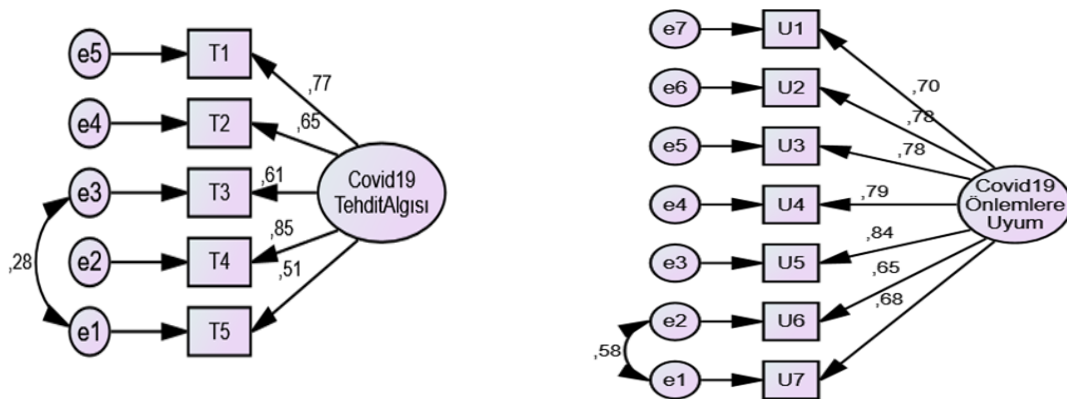
Tablo 2: Ölçeklerin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği		Faktör Yükleri
<i>KMO= 807; Barlett's Test of Sphericity ($\chi^2=634,541$; sig. =,000)</i>		
<i>Özdeğer=2,915; Toplam Açıklanan Varyans=58,306, $\alpha = 0,819$</i>		
Covid-19 ile enfekte olursam, hastalığın şiddetli olmasından korkuyorum.		,847
Covid-19 ile enfekte olmaktan ve hastalanmaktan korkuyorum.		,798
Covid-19'a yakalanma riskinin yüksek olduğunu düşünüyorum.		,750
Sevdiklerimden birinin enfeksiyon kapıp hastalanmasından korkuyorum.		,734
Temas halinde olduğum insanlardan koronavirüs kapma riskimin yüksek olduğunu düşünüyorum.		,678
Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği		Faktör Yükleri
<i>KMO= 872; Barlett's Test of Sphericity ($\chi^2=1513,522$; sig. =,000)</i>		
<i>Özdeğer=4,420; Toplam Açıklanan Varyans=63,147, $\alpha = 0,898$</i>		
Hijyen kurallarına daha çok dikkat ediyorum.		,847
Zorunluk olmadıkça dışarı çıkmıyorum.		,815
Sokağa çıkma kısıtlamalarına uyuyorum.		,797
Sosyal mesafeye dikkat ediyorum.		,791
Maske takmadan dışarı çıkmıyorum.		,790
Kapalı ve kalabalık ortamlardan uzak duruyorum.		,766
Salgınla ilgili yetkililerin tavsiyelerine uyuyorum.		,752

Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı ölçeğine uygulanan AFA sonuçlarına göre tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin tek faktörlü yapısı toplam varyansın %58,306'sını açıklamıştır (KMO = 0,807, $\chi^2 = 634,541$, $df = 10$, $p=0,000$). Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri; 0,847 ile 0,678 arasında değişmektedir. Ölçeğin $\alpha = 0,819$ 'dur (Tablo 2).

Covid-19 Önlemlerine Uyum ölçeğine uygulanan AFA sonuçlarına göre tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin tek faktörlü yapısı toplam varyansın %63,147'sini açıklamıştır (KMO = 0,872, $\chi^2 = 1513,522$, $df = 21$, $p=0,000$). Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri; 0,847 ile 0,752 arasında değişmektedir. Ölçeğin $\alpha = 0,898$ 'dir (Tablo 2).

Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği ve Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği'ne yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları Şekil 1 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Şekil 1: Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı ölçeğine yönelik yapılan DFA analizinde $\chi^2/df = 7.095$ olduğu için modifikasyon önerileri doğrultusunda e1 ile e3 arasında kovaryans atanmıştır. Tekrarlanan analiz sonucunda ölçeğin test değerleri $\chi^2/df (2,800)$ istatistiksel olarak anlamlı ve GFI (0,988), AGFI (0,956), CFI (0,989), NFI (0,982), RMSEA (0,070), SRMR (0,0214) kabul edilebilir uyum indeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlarla birlikte Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı ölçeğinin kullanılabilir olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3).

Covid-19 Önlemlerine Uyum ölçeğine yönelik yapılan DFA analizinde $\chi^2/df = 13,665$ olduğu için modifikasyon önerileri doğrultusunda e1 ile e2 arasında kovaryans atanmıştır. Tekrarlanan analiz sonucunda ölçeğin test değerleri $\chi^2/df (4,652)$ istatistiksel olarak anlamlı ve GFI (0,957), AGFI (0,908), CFI (0,968), NFI (0,960), RMSEA (0,100) ve SRMR (0,0329) kabul edilebilir uyum indeks değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlarla birlikte Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı ölçeğinin kullanılabilir olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum Değerleri*	Kabul Edilebilir Uyum*	İyi Uyum*	Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı	Covid-19 Önlemlerine Uyum
X ² /df	≤ 5	≤ 2	2,800	4,652
GFI	≥ 0,90	≥ 0,95	0,988	0,957
AGFI	≥ 0,85	≥ 0,90	0,956	0,908
CFI	≥ 0,95	≥ 0,97	0,989	0,968
NFI	≥ 0,90	≥ 0,95	0,982	0,960
RMSEA	≤ 8	≤ 5	0,070	0,100
SRMR	≤ 10	≤ 5	0,0214	0,0329

* Kaynak: Wheaton vd., (1977); Schermelleh-Engel vd., (2003).

Araştırmanın değişkenleri ile ilgili minimum, maksimum, ortalama, standart sapma, Skewness ve Kurtosis değerleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Ölçekler	n	Min	Max	Mean	SS	Skewness	Kurtosis
Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği	369	1,00	5,00	3,62	1,02	-0,699	0,013
Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği	369	1,00	5,00	4,48	0,71	-1,363	1,484

Katılımcıların Covid-19 kişisel tehdit algısı ölçeğine verdikleri puanların ortalaması $3,62 \pm 1,02$ ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeğine verdikleri puanların ortalaması $4,48 \pm 0,71$ ’dir. Ortalamaların değerlendirilmesinde Balay ve diğerlerinin (2014) araştırmalarında kullandıkları beşli Likert tipli ölçeklere yönelik kesim noktaları ($4/5=0,80$) dikkate alınmıştır. Buna göre ortalamalar; “1,00-1,79=çok düşük, 1,80-2,59= düşük, 2,60-3,39= orta, 3,40-4,19= yüksek ve 4,20-5,00= çok yüksek” olmak üzere beş düzeyde değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcıların Covid-19 kişisel tehdit algılarının “yüksek”, Covid-19 önlemlerine uyma davranışlarının ise “orta” düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4).

Normallik varsayımında Skewness ve Kurtosis değerlerinin $\pm 1,500$ aralığında olma kriteri dikkate alınmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Covid-19 kişisel tehdit algısı ölçeğinin Skewness değeri -0.699, Kurtosis değeri 0.013; Covid-19 önlemlerine uyum ölçeğinin Skewness değeri -1.363, Kurtosis değeri 1.484’tür. Her iki ölçeğin Skewness ve Kurtosis değerleri $\pm 1,500$ arasında olduğu için araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tablo 4).

Katılımcıların demografik özelliklerine göre Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyma davranışlarındaki farklılıklarının tespit edilmesi amacıyla yapılan t-testi ve ANOVA testlerinin sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır. Katılımcıların medeni durumu, eğitim

durumu ve yaş gruplarına göre Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($p>0,05$) bulunmazken cinsiyet ve mesleklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($p<0,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 5: Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinin ortalama puanlarının demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi

Değişkenler		Covid-19 kişisel tehdit algısı (ort±ss)	Covid-19 önlemlerine uyum (ort±ss)
Cinsiyet	Kadın	3,74±0,96	4,61±0,60
	Erkek	3,48±1,07	4,33±0,79
	t	2,385	3,702
	p	0,018*	0,000*
Medeni Durumu	Evli	3,62±1,03	4,48±0,67
	Bekar	3,62±1,02	4,48±0,77
	t	0,28	0,56
	p	0,978	0,955
Yaş	18-29	3,55±0,96	4,44±0,80
	30-39	3,50±1,13	4,39±0,78
	40-49	3,76±0,90	4,62±0,43
	50 ve üstü	3,99±1,12	4,62±0,55
	F	2,550	1,185
	p	0,062	0,068
Eğitim Durumu	İlköğretim	3,45±1,13	4,40±0,67
	Lise	3,70±1,02	4,59±0,61
	Üniversite	3,58±0,99	4,43±0,79
	Lisansüstü	3,92±1,02	4,60±0,52
	F	1,959	1,546
	p	0,120	0,202
Meslek	Kamu personeli	3,74±1,02	4,51±0,60
	Özel sektör çalışanı	3,34±1,07	4,53±0,69
	Öğrenci	3,78±0,82	4,53±0,66
	Girişimci	3,43±1,05	4,08±0,99
	Diğer	3,40±1,13	4,47±0,92
	F	2,841	2,755
	p	0,024*	0,028*

*: $p<0,05$

Katılımcıların cinsiyetine göre; Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Kadın katılımcıların (3,74±0,96) erkeklerden (3,48±1,07) daha yüksek Covid-19 kişisel tehdit algısının olduğu görülmüştür. Kadın katılımcıların (4,61±0,60) erkeklerden (4,43±0,79) daha yüksek Covid-19 önlemlerine uyum davranışları sergilediği tespit edilmiştir (Tablo 5).

Katılımcıların mesleklerine göre Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Farklılığın kaynağının tespit edilmesine yönelik Post-hoc testi yapılmıştır. Ölçeklerin varyansları homojen olduğu için Post-hoc testlerinden LSD testi yapılarak grup farklılıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların mesleklerine göre Covid-19 kişisel tehdit algısının LSD testinde farklılığın kaynağının özel sektör çalışanlarının olduğu görülmüştür. Özel sektör

çalışanlarının Covid-19 kişisel tehdit algısının (3,34±1,07) diğer meslek gruplarından daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların mesleklerine göre Covid-19 önlemlerine uyum davranışlarının LSD testinde farklılığın kaynağının girişimciler olduğu görülmüştür. Girişimcilerin Covid-19 önlemlerine uyum davranışlarının (4,08±0,99) diğer meslek gruplarından daha düşük olduğu anlaşılmıştır (Tablo 5).

Tablo 6: Covid-19 kişisel tehdit algısı ile Covid-19 önlemlerine uyum değişkenlerine ilişkin korelasyon analizi

Değişkenler		Covid-19 önlemlerine uyum
Covid-19 kişisel tehdit algısı	Pearson Correlation	0,387**
	Sig. (2-tailed)	0,000

**p<0,01, *p<0,05

Covid-19 kişisel tehdit algısı ile Covid-19 önlemlerine uyma davranışı arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir Covid-19 kişisel tehdit algısı ile Covid-19 önlemlerine uyma davranışı arasında ($r= 0,387$, $p<0.01$) pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 7: Covid-19 kişisel tehdit algısı ile Covid-19 önlemlerine uyum üzerine etkisine yönelik regresyon analizi

Değişkenler	Covid-19 önlemlerine uyum ²					
	β	p	t	F	R	R ²
Costant	3,511	,000	28,058	64,542	0,387	0,150
Covid-19 kişisel tehdit algısı ¹	0,267	,000	8,034			

1: Bağımsız değişken, 2: Bağımlı değişken

Korelasyon analizi ile değişkenler arasında tespit edilen anlamlı ilişkiler sonucunda regresyon analizine geçilmiştir. Covid-19 kişisel tehdit algısının Covid-19 önlemlerine uyum üzerine etkisine yönelik kurulan regresyon modeli, istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=64,542$, $p<0.01$). Basit doğrusal regresyon modeline göre Covid-19 kişisel tehdit algısının Covid-19 önlemlerine uyum üzerine pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,267$, $p<0.01$). Covid-19 kişisel tehdit algısı +1 birim arttırıldığında Covid-19 önlemlerine uyum davranışının 0,267 artacağı anlaşılmaktadır. Bağımlı değişken olan Covid-19 önlemlerine uyum davranışını açıklamada Covid-19 kişisel tehdit algısının önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Covid-19 kişisel tehdit algısı Covid-19 önlemlerine uyum davranışındaki değişimin %15,0'ini ($R^2= 0,150$) açıklayabilmektedir (Tablo 7). Bu sonuca göre, H_3 "Covid-19 tehdit algısı Covid-19 önlemlerine uyma davranışını pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmiştir.

TARTIŞMA

Araştırma bulgularına göre katılımcıların Covid-19 hastalığını "yüksek" düzeyde kişisel tehdit olarak algıladıkları, önlemlere uyma davranışlarının ise "orta" düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Kadınların, erkeklere göre hem Covid-19 hastalığını kişisel tehdit olarak algılama hem de Covid-19 önlemlerine uyma davranışı düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç literatürdeki araştırma sonuçlarıyla benzerdir. Jin ve diğerleri (2020) Covid-19 sebebiyle ölüm riskinin erkeklerde daha yüksek olmasına rağmen Covid-19 tehdit algısına yönelik yapılan çalışmalarda, kadınların Covid-19 tehdit algı düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Linares ve diğerleri (2021) de kadınların erkeklerden daha yüksek düzeyde Covid-19 hastalığını tehdit olarak algıladıkları sonucuna ulaşmışlardır. Wang, ve diğerleri (2020) Covid-19 pandemisinin kadınlar üzerinde daha büyük stres, anksiyete, depresyon gibi psikolojik etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışmada katılımcıların medeni durumu, eğitim durumu ve yaş gruplarına göre Covid-19 kişisel tehdit algısı ve Covid-19 önlemlerine uyum ölçeklerinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Linares ve diğerleri (2021) bu

araştırmada olduğu gibi Covid-19 tehdit algı düzeylerinin medeni durum ve yaş değişkenlerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak literatürde yer alan araştırmalarda yaşlı bireylerin Covid-19 pandemisine yönelik tehdit algılama düzeylerinin gençlere oranla daha yüksek olduğu, ayrıca sağlık çalışanı olan bireylerin ise çalışmayanlara oranla daha düşük düzeyde tehdit algısına sahip olduğu tespit edilmiştir (Gesser-Edelsburg vd., 2020; Jin vd., 2020; Kavaklı vd., 2020; Mertens vd., 2020; Ning vd., 2020). Bir başka araştırmada ise enfekte bir aile üyesi olanlarda ve evlerinin dışında çalışmak zorunda kalan gençlerde daha yüksek düzeyde anksiyete ve stres görülmüştür (Mazza vd., 2020). Eğitim düzeyi açısından ise eğitim düzeyi arttıkça risk ve tehdit tutumunun artış eğiliminde olduğu görülmüştür (Jahangiry vd., 2020).

Araştırma bulgularının bir diğeri özel sektör çalışanlarının Covid-19 kişisel tehdit algısının diğeri meslek gruplarından daha düşük olduğudur. Bu sonuç Bavel ve diğeri (2020) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır. Düşük ücretle çalışmak zorunda kalanlar fiziksel mesafeyi uygulama imkanına sahip olmayabilir. Ekonomik zorluklar nedeniyle asgari ücretle çalışanlar toplu taşıma kullanma zorunda olabilir. Genellikle ücretli hastalık izni ve uzaktan çalışma imkanından mahrum olabilirler. Bu çalışanlar pandemi ile ilgili halk sağlığı bilgileri konusunda daha temkinli olabilir ve önerilen güvenlik önlemlerini uymakta zorluk çekebilirler. Dolayısıyla ekonomik imkanları kısıtlı olan bireylerin pandemiye tehdit olarak algılama düzeyi düşük olması beklenebilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma bulgularının bir diğeri de girişimcilerin Covid-19 önlemlerine uyum davranışlarının diğeri meslek gruplarından daha düşük olmasıdır. Covid-19 pandemisi bir sağlık krizi olmasının yanı sıra Büyük Buhan'dan bu yana yaşanan en büyük ekonomik kriz haline gelmektedir (Soto-Acosta, 2020). Covid-19 pandemisi tüm ülkeleri ve insanları ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak ciddi bir şekilde etkilemiştir. Pandemi ile mücadele kapsamında birçok hükümet, “zaruri olmayan” işletmelerin geçici olarak kapatılmasını ve evden çalışma uygulamasını zorunlu kılmıştır (Pan vd., 2020). Bu durum girişimcileri zor durumda bırakmakta ve işletmelerin hayatta kalabilmesi için bazı önlemleri göz ardı etmelerine neden olmaktadır.

Araştırmanın son bulgusu ise bireylerin Covid-19 kişisel tehdit algısı, Covid-19 ile ilgili önlemlere uyma davranışlarını olumlu olarak etkilemektedir. Diğeri bir deyişle Covid-19 hastalığını kişisel tehdit olarak algılayan bireyler alınan önlemlere daha fazla dikkat etmektedirler. Khosrav, (2020) yapmış olduğu araştırmada Covid-19 ile ilgili bireylerin duygusal endişeleri, önleyici tedbirlerin benimsenmesinde ve bireylerin önlemleri uyma davranışına katılımında önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Bavel ve diğeri (2020) ise insanların iyimserlik önyargısı sergilemelerinin pandemi ile ilgili mücadelede zorluklara neden olduğunu belirtmektedir. İyimserlik önyargısı “kötü şeylerin kendi başlarına diğeri göre daha az geleceğine yönelik inancı” ifade etmektedir. İyimserlik önyargısı, olumsuz duygulardan kaçınmak için faydalı olabilse de insanların bir hastalığa yakalanma olasılıklarını hafife almalarına ve bu nedenle halk sağlığı uyarılarını görmezden gelmelerine yol açabilir. İletişim stratejileri, aşırı endişe ve korku duygularına neden olmadan iyimserlik önyargısını kırmak arasında bir denge kurmalıdır. Farooq ve diğeri (2000) bireylerin kendi kendine izolasyon gibi önleyici tedbirleri benimseme motivasyonunu artırmak için, durumun ciddiyeti hakkında bilgilendirmenin önemli olduğunu belirtmektedir. Benzer bir şekilde Jose ve diğeri (2021) de yetersiz bilginin, davranış değişikliği için bir engel olduğunu düşünmektedirler. Hastalık geliştirme riskinin düşük olduğuna inanan bireylerin sağlıksız veya riskli davranışlarda bulunma olasılıkları daha yüksektir. Bu bağlamda daha yüksek algılanan tehdidin, sağlığı geliştirici davranışlarda daha yüksek bir katılım olasılığına yol açacağını öngörmektedir. Bu nedenle, belirli bir sağlık problemini ciddi olarak algılayan bu bireyler,

hastalığa yakalanmaya daha yatkın hissettiklerinden sağlık probleminin ortaya çıkmasını önlemek için davranışlarda bulunma olasılıkları daha yüksektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Covid-19 Kişisel Tehdit Algısı Ölçeği Türkçe'ye uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. DSÖ, Sağlık Bakanlığı ve sağlık otoriteleri tarafından önerilen önlemlerden yararlanarak Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği geliştirilerek geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. Her iki ölçeğin de Koronavirüs ve benzeri salgın hastalıklardan etkilenen veya etkilenmesi muhtemel bireylerin salgına yönelik algılarının tespit edilmesinde kullanılması önerilmektedir.

Araştırma sonucunda kadınların erkeklere göre Covid-19 hastalığını daha yüksek düzeyde tehdit olarak algıladıkları ve önlemlere daha fazla uyum gösterdikleri, özel sektör çalışanlarının Covid-19' tehdit olarak algılama düzeylerinin düşük girişimcilerin ise önlemlere uyum düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçta girişimci ve özel sektör çalışanlarının ekonomik kaygıları önemli bir etken olduğu söylenebilir. Girişimcilerin ve özel sektör çalışanlarının pandemi sürecinde ekonomik olarak yeterince desteklenmesi pandemi ile mücadelenin başarısını artırabilir. Covid-19 kişisel tehdit algısı bireylerin önlemlere uyum davranışlarını artırmaktadır. Bu bağlamda sağlık otoriteleri tarafından kamuoyunun açık, net ve tutarlı bir şekilde bilgilendirilmesi, hastalığın ciddiyetinin herkese doğru bir şekilde anlatılması, pandemi ile mücadeleye önemli katkı sağlayacaktır.

Dünya 2003 SARS, 2012 MERS ve 2019 Covid-19 pandemisi olmak üzere son 17 yılda üç ölümcül salgına maruz kalmıştır. Bu salgınlar maalesef son olmayacaktır ve gelecekte benzer ölümcül salgınların olması muhtemeldir (Haseltine, 2020). Bu nedenle bu araştırmada elde edilen sonuçlar mevcut pandemi sürecinin yanı sıra gelecekteki olası salgın dönemlerinde de kullanılabilir bilgiler sunmaktadır. Araştırmada geliştirilen Covid-19 Önlemlerine Uyum Ölçeği'nin başta Koronavirüs olmak üzere, gelecekte meydana gelebilecek benzer salgınlarda bireylerin salgına yönelik uyum davranışlarının değerlendirilmesinde kullanılabilirliği öngörülmektedir.

Araştırmada 65 yaş ve üstü riskli grupta bulunan bireylere ulaşılamamıştır. Bu nedenle gelecekte yapılacak olan araştırmalarda, 65 yaş ve üstü riskli grupta bulunan bireyler üzerinde çalışma yapılması önerilmektedir. Ayrıca Covid-19 önlemlerine uyma davranışlarını etkileyen ekonomik, sosyal, psikolojik, tıbbi ve politik faktörler incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Balay, R., Kaya, A., & Geçdoğan Yılmaz, R. (2014). “Eğitim Yöneticilerinin Hizmetkar Liderlik Yeterlilikleri ile Farklılıkları Yönetme Becerileri Arandaki İlişki”, Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi 4(1), 229-249.
- Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., . . . Willer, R. (2020). “Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response”, *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460-471. doi:10.1038 / s41562-020-0884-z.
- Bish, A., and S. Michie. (2010). “Demographic and Attitudinal Determinants of Protective Behaviours during a Pandemic: A Review”, *British Journal of Health Psychology*, 15(4), 797–824. doi:10.1348/135910710X485826.
- Broadbent E., Wilkes C., Koschwanez H., Weinman J., Norton S., Petrie K.J. (2015). “A Systematic Review and Meta-analysis of the Brief Illness Perception Questionnaire”, *Psychol Health*, 30(11), 1361–1385. doi:10.1080/08870446.2015.1070851.
- Carriere K.R., Garney G., Moghaddam F.M. (2018). “Terrorism as a Form of Violence”. (Ed: Vazsonyi A.T., Flannery D., & DeLisi M.): *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. 626–644. doi: 10.1017/9781316847992.034.
- CDC. (2020). “Social Distancing: Keep a Safe Distance to Slow the Spread”. Centers for Disease Control and Prevention: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/social-distancing.html>. Erişim Tarihi: 09.03.2021.
- Desai, A.N., & Aronoff, D.M. (2020). “Masks and Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)”, *JAMA Patient Page*, 323(20), 2103. doi:10.1001/jama.2020.6437.
- Dryhurst, S., Schneider, C.R., Kerr, J., Freeman, A.L., Recchia, G., Van Der Bles, A. M., ... & van der Linden, S. (2020). “Risk Perceptions of COVID-19 around the World”, *Journal of Risk Research*, 23(7-8), 994-1006. doi:10.1080/13669877.2020.1758193.
- Eikenberry, S.E., Mancuso, M., Iboni, E., Phan, T., Eikenberry, K., Kuang, Y., . . . Gumel, A. B. (2020). “To Mask or not to Mask: Modeling the Potential for Face Mask Use by the General Public to Curtail the COVID-19 Pandemic”, *Infectious Disease Modelling*, 5, 293-308. doi:10.1016/j.idm.2020.04.001.
- Farooq, A., Laato, S., & Islam, N.A. (2020). “Impact of Online Information on Self-Isolation Intention During the COVID-19 Pandemic: Cross-Sectional Study”, *Journal of Medical Internet Research*, 22(5), e19128. doi:10.2196/19128.
- Gesser-Edelsburg, A., Cohen, R., Hijazi, R., & Shahbari, N.A.E. (2020). “Analysis of Public Perception of the Israeli Government’s Early Emergency Instructions Regarding COVID-19: Online Survey Study”, *Journal of medical Internet research*, 22(5), e19370. doi:10.2196/19370.
- Haselltime, W.A. (2020). “Want to Prevent another Coronavirus Epidemic?”, *Scientific American*. <https://blogs.scientificamerican.com/observations/want-to-prevent-another-coronavirus-epidemic/>. Erişim Tarihi: 09.03.2021.
- İçişleri Bakanlığı. (2021). “Basın Açıklaması”, <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi18ocak>, Erişim Tarihi: 19.01.2021.
- Jahangiry, L., Bakhtari, F., Sohrabi, Z., Reihani, P., Samei, S., Ponnet, K., & Montazeri, A. (2020). “Risk Perception related to COVID-19 among the Iranian General Population:

- An Application of the Extended Parallel Process Model”, *BMC public health*, 20(1), 1-8. doi: 10.1186/s12889-020-09681-7.
- Jamaludin, S., Azmir, N.A., Ayob, A.F., & Zainal, N. (2020). “COVID-19 Exit Strategy: Transitioning towards a New Normal”, *Annals of Medicine and Surgery*, 59, 165-170. doi: 10.1016/j.amsu.2020.09.046.
- Jin, J.M., Bai, P., He, W., Wu, F., Liu, X.F., Han, D.M., ... & Yang, J.K. (2020). “Gender Differences in Patients with COVID-19: Focus on Severity and Mortality”, *Front Public Health*, 8, 152. doi: 10.3389/fpubh.2020.00152.
- Jose, R., Narendran, M., Bindu, A., Baevi, N., Manju, L., & Benny, P.V. (2021). “Public Perception and Preparedness for the Pandemic COVID 19: A Health Belief Model Approach”, *Clinical Epidemiology and Global Health*, 9, 41-46. doi: 10.1016/j.cegh.2020.06.009.
- Kavaklı, M., Ak, M., Uğuz, F., & Türkmen, O.O. (2020). “The Mediating Role of Self-compassion in the Relationship between Perceived COVID-19 Threat and Death Anxiety”, *Turkish Journal of Clinical Psychiatry*, 23. doi: 10.5505/kpd.2020.59862.
- Khosrav, M. (2020). “Perceived Risk of COVID-19 Pandemic: The Role of Public Worry and Trust”, *Electronic Journal of General Medicine*, 17(4), em203. doi:10.29333/ejgm/7856.
- Lalot, F., Abrams, D., & Travaglino, G.A. (2020). “Aversion Amplification in the Emerging COVID-19 Pandemic: The Impact of Political Trust and Subjective Uncertainty on Perceived Threat”, *J Community Appl Soc Psychol*, 1-10. doi:10.1002/casp.2490.
- Linares, J.J.G, Jurado, M.D.M.M., Martinez, A.M., Jimenez-Rodriguez, D., & Perez-Fuentes, M.D.C.P. (2021). “The Repercussions of Perceived Threat from COVID-19 on the Mental Health of Actively Employed Nurses”, *International Journal of Mental Health Nursing*, 30(3), 724-732. doi:10.1111/inm.12841.
- Liu, S., Lithopoulos, A., Zhang, C.-Q., Garcia-Barrera, M.A., & Rhodes, R.E. (2021). “Personality and Perceived Stress during COVID-19 Pandemic: Testing the Mediating Role of Perceived Threat and Efficacy”, *Personality and Individual Differences*, 168 (1), 110351. doi:10.1016/j.paid.2020.110351.
- Mazza, C., Ricci, E., Biondi, S., Colasanti, M., Ferracuti, S., Napoli, C., & Roma, P. (2020). “A Nationwide Survey of Psychological Distress among Italian People during the COVID-19 Pandemic: Immediate Psychological Responses and Associated Factors”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(9), 3165. doi:10.3390/ijerph17093165 .
- Mertens, G., Gerritsen, L., Duijndam, S., Salemink, E., & Engelhard, I.M. (2020). “Fear of the Coronavirus (COVID-19): Predictors in an Online Study Conducted in March 2020”, *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 102258. doi:10.1016/j.janxdis.2020.102258.
- Ning, L., Niu, J., Bi, X., Yang, C., Liu, Z., Wu, Q., ... & Liu, C. (2020). “The Impacts of Knowledge, Risk Perception, Emotion and Information on Citizens’ Protective Behaviors during the Outbreak of COVID-19: A Cross-sectional Study in China”, *BMC Public Health*, 20(1), 1-12. doi: 10.1186/s12889-020-09892-y.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (Third Edition). New York: McGraw-Hill.

- Pan, S.L., Cui, M., & Qian, J. (2020). "Information Resource Orchestration during the COVID-19 Pandemic: A Study of Community Lockdowns in China", *International Journal of Information Management*, 54, 102143. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102143.
- Regalado, A. (2020). "What is herd immunity and can it stop the coronavirus?" *MIT Technology Review*: <https://www.technologyreview.com/2020/03/17/905244/what-is-herd-immunity-and-can-it-stop-the-coronavirus/>. Erişim Tarihi: 09.03.2021.
- Rogers, R.W. (1983). *Cognitive and Physiological Processes in Fear Appeals and Attitude Change: A Revised Theory of Protection Motivation*. (Ed: J. Cacioppo & R. Petty), *Social psychophysiology*. New York, NY: Guilford Press. 53–177).
- Rousseau, D.L., & Garcia-Retamero, R. (2007). "Identity, Power, and Threat Perception: A Cross-national Experimental Study" *Journal of Conflict Resolution*, 51(5), 744-771. doi: 10.1177/0022002707304813.
- Sağlık Bakanlığı. *Türkiye COVID-19 Hasta Tablosu*. COVID-19 Bilgilendirme Platformu: <https://covid19.saglik.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 27.06.2021.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures", *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Soto-Acosta, P. (2020). "COVID-19 Pandemic: Shifting Digital Transformation to a High-Speed Gear", *Information Systems Management*, 37(4), 260-266. doi: 10.1080/10580530.2020.1814461.
- Stein, J.G. (2013). *Threat Perception in International Relations*. (Ed: L. Huddy, D. O. Sears, & J. S. Levy), *The Oxford handbook of political psychology* (p. 364–394). Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199760107.013.0012.
- Stephan, W.G., Stephan, C.W., & Gudykunst, W.B. (1999). "Anxiety in Intergroup Relations: A Comparison of Anxiety/Uncertainty Management Theory and Integrated Threat Theory", *International Journal of Intercultural Relations*, 23(4), 613-628. doi: 10.1016/S0147-1767(99)00012-7.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics (Six Edition)*. Boston: Pearson.
- Tirupathi, R., Bharathidasan, K., Palabindala, V., Salim, S.A., & Al-Tawfiq, J.A. (2020). "Comprehensive Review of Mask Utility and Challenges during the COVID-19 Pandemic", *Le Infezioni in Medicina*, 28(suppl 1), 57-63.
- Usher, K., Durkin, J., & Bhullar, N. (2020). "The COVID Pandemic and Mental Health Impacts", *International Journal of Mental Health Nursing*, 29(3), 315-318. doi:10.1111/inm.12726.
- Van der Weerd, W., Timmermans, D.R., Beaujean, D.J., Oudhoff, J., van Steenbergen, J.E. (2011). "Monitoring the Level of Government Trust, Risk Perception and Intention of the General Public to Adopt Protective Measures during the Influenza A (H1N1) Pandemic in the Netherlands", *BMC public health*, 11(1), 575. doi: 10.1186/1471-2458-11-575.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C.S., & Ho, R.C. (2020). "Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China",

International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(5), 1-25.
doi:10.3390/ijerph17051729.

- Wheaton, B., Muthén, B., Alwin, D.F., & Summers, G.F. (1977). "Assessing Reliability and Stability in Panel Models", *Sociological Methodology*, 8, 84-136.
- WHO. (2021). "*WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard*", World Health Organization: <https://covid19.who.int>. Erişim Tarihi: 27.06.2021.
- Wnuk, A., Oleksy, T., & Maison, D. (2020). "The Acceptance of COVID-19 Tracking Technologies: The Role of Perceived Threat, Lack of Control, and Ideological Beliefs", *Plos One*, 15(9), e0238973. doi:10.1371/journal.pone.0238973.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

SOSYAL MEDYANIN KRİZ İLETİŞİMİNDE KULLANIMI: FAHRETTİN KOCA'NIN KORONAVİRÜS'ÜN İLK ALTI AYINDA TWİTTER KULLANIMI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Merve ŞENTÖREGİL* Semra AKINCI**

Öz

2020 yılının başından itibaren tüm dünyanın gündemine oturan Koronavirüs pandemisi toplumlar ve kuruluşlar için tehdit ve belirsizlik içeren bir kriz faktörü olmuştur. Türkiye’de ilk defa bir hastaya Koronavirüs pozitif tanısı 11 Mart 2020’de konulsa da Ocak ayından itibaren çeşitli tedbirler alınmaya başlanmış, yaşanan süreçte Sağlık Bakanı Fahrettin Koca medya ve kamuoyunun yakından takip ettiği bir isim haline gelmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de Koronavirüs salgını sürecinde nasıl bir kriz iletişiminin tercih edildiğinin ortaya konması amaçlanmış, Fahrettin Koca’nın salgının ilk altı ayında Twitter hesabından hangi tema ve konularda paylaşım yaptığı, aldığı etkileşim, paylaşımlarındaki medya kullanımı ve üslubu içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda Twitter’ın kriz iletişimi süresince düzenli ve yoğun olarak kullanıldığı, etkileşim sayılarının altı aylık süreçte artış gösterdiği, paylaşımlarda en çok bilgi verme üslubunun kullanıldığı ve paylaşımların daha çok fotoğraflı olarak yapıldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, Kriz İletişimi, Fahrettin Koca, Twitter

THE USE OF SOCIAL MEDIA IN CRISIS COMMUNICATION: AN ANALYSIS ON FAHRETTİN KOCA'S USE OF TWITTER IN THE FIRST SIX MONTHS OF CORONAVIRUS

Abstract

Covid 19 disease, which has been on the agenda of the whole world since the beginning of 2020, has also been a crisis factor with threats and uncertainty for societies and organizations. However the first case in Turkey with coronavirus positive was on 11th of Marth; various measures have been taken since January and Health Minister Fahrettin Koca has become a name closely followed by the media and public during this process. In this study, it is aimed to demonstrate what kind of crisis communication is preferred in Turkey during Coronavirus outbreak, the themes and subjects that Fahrettin Koca shared on his Twitter account in the first six months of the epidemic, the interaction he received, image usage and style in his posts were analyzed by using content analysis method. As a result of the study, it was determined that Twitter was used regularly and intensively during crisis communication, the number of interactions increased in the six-month period, informative style was used in the posts mostly and the posts were shared more with photos.

KeyWords: Coronavirus, Crisis Communication, Fahrettin Koca, Twitter,

Giriş

Tarih boyunca pek çok farklı zaman diliminde salgın hastalıklar ortaya çıkmış, insanları ve toplumları farklı açılardan etkilemiştir. Bulaşıcı hastalıklar milyonlarca insanın hayatını

* Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın Yayın Bölümü, E-posta: mervesentoregil@gmail.com

** Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, E-posta: semra_akinci@anadolu.edu.tr

kaybetmesine neden olmuş, bir kısmı halen devam etmekle birlikte çoğunluğu geliştirilen aşı ve tedavilerle ortadan kaldırılmış ya da kontrol altına alınmıştır. 2020 yılına gelindiğinde ise dünya Covid-19/koronavirüs olarak adlandırılan yeni bir salgınla tanışmıştır. İlk olarak Çin’de ortaya çıkan ve yeni tip bir virüsten kaynaklandığı bilinen bu bulaşıcı hastalık kısa zaman içerisinde pandemiye dönüşmüş, tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Koronavirüs’ün pandemi olarak ilan edilmesi 2020 Mart ayında olmasına rağmen Türkiye gündeminde yer almaya başlaması daha erkendir. 2020’nin ilk ayından itibaren Koronavirüs ile ilgili haberler geleneksel ve yeni medyada yer almaya başlamıştır. Başlarda Çin’de ortaya çıkan bu bulaşıcı hastalığın özellikleri ve Türkiye’ye gelme ihtimali tartışılmış, ilk pozitif vakaların görülmesiyle birlikte Koronavirüs, ülkenin başlıca gündem maddesi olmuştur. Bu süreçte Sağlık Bakanı Fahrettin Koca kamuoyunun yakından tanıdığı bir isim haline gelmiştir.

Koca düzenli olarak kameralar karşısına geçerek salgının seyrine ve alınan tedbirlere dair açıklamalarda bulunmuş, salgın hakkında kamuoyuna bilgi veren başlıca aktör olmuştur. Bu çalışma, Fahrettin Koca’nın Koronavirüs salgınında nasıl bir iletişim stratejisi izlediğini Bakan’ın altı aylık Twitter paylaşımlarını içerik analizi yöntemiyle inceleyerek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Koronavirüs salgını beklenmedik olması ve tehdit olarak görülmesi nedeniyle bir kriz durumu olarak nitelenebilir. Bu doğrultuda araştırma sonucunda elde edilen bulgular kriz iletişimi kavramına dayanarak değerlendirilmiştir.

Salgın İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre yeni bir hastalığın dünya çapında yayılması pandemi/salgın olarak nitelendirilmektedir.¹Salgınlar tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkmakta, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmaktadır. 1347-1357 tarihinde ortaya çıkan Veba (Black Death) hastalığı yüzünden 200 milyon insan hayatını kaybetmiştir. 1918-1919 tarihleri arasında etkili olan İspanyol Gribi nedeniyle ise 40 ila 50 milyon arasında insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Bunların yanı sıra, Kolera, Sarı Humma, Çiçek gibi salgınlar da milyonlarca ölüme sebebiyet vermiştir. Daha yakın tarihli salgınlara baktığımızda ise 2002-2003 yıllarında etkili olan SARS 770 bin, 2009-2010 tarihli Domuz Gribi 200 bin, 2014-2016 yılları arasındaki Ebola 11 bin insanın hayatına mal olmuştur. Sözü edilen bu salgınlar artık birer tehdit unsuru değildir. Ancak 1981 yılında başlayan HIV/AIDS ve 2015 yılında ortaya çıkan MERS hala devam eden salgınlar olarak değerlendirilmektedir². Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere salgın, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan ve büyük ölçekli kayıplara neden olan bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

2019’un son günlerinde ise dünya yeni bir salgın hastalıkla tanışmıştır. Koronavirüs (Covid-19) pandemisi olarak bilinen bu salgın ilk olarak Çin’in Wuhan şehrinde 2019’un sonunda görülmüş ve kısa sürede dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır. Bilinen bir sebebe bağlı olmaksızın gelişen ve mevcut aşılarla 2020 yılı içinde yanıt vermeyen bu hastalığa yeni tip bir Koronavirüs’ün neden olduğu saptanmış, Koronavirüs kısa sürede salgın boyutuna ulaşmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 11 Mart 2020 tarihinde bu hastalığı pandemi olarak ilan etmiş (Aslan, 2020, s.39) aynı gün Sağlık Bakanı Fahrettin Koca kamuoyuna Türkiye’de ilk defa bir hastaya Koronavirüs pozitif tanısı konulduğu şu sözlerle açıklamıştır:

¹https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/

²<https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>

“Dün, bir vatandaşımızın test sonucu pozitif çıktı. Virüsü, Avrupa teması üzerinden aldığı bilinmektedir. Dış dünyadan izole edilmiştir. Ailesi gözetim altındadır. Karantinaya alınmış hasta, toplumu tehdit edemez. HABER ÜZÜCÜDÜR, KORKUTUCU DEĞİLDİR.”³

Koca'nın paylaşımından anlaşılacağı üzere salgınlar birer tehdit olarak görülmekte, insani kayıpların yanı sıra ekonomiyi ve toplumsal işleyişi de etkilemektedir. Koronavirüs salgını da günlük yaşantıdaki pek çok uygulama ve rutini değiştirmiştir. Salgının yayılımını engellemek için ülkeler arası uçuşların durdurulması, eğitimin online ortama aktarılması, kültürel ve sportif faaliyetlerin askıya alınması, pek çok sektör için çalışma şeklinin yeniden planlanması ilk akla gelen uygulamalardır. Alınan önlemlerin niteliği ülkeden ülkeye farklılık gösterse de Koronavirüs'ün günlük hayatın akışını ciddi biçimde değiştirdiği açıktır.

Bir salgın ortaya çıktığında kamu sağlığı ile ilgili yetkililer, salgının önüne geçmek için çeşitli önlemler almaktadır. Ancak bu uyarı ve önlemler yalnızca insanlar bunları gördüğünde ve uyguladığında etkilidir. Bu nedenle, salgınlarda insanların davranışlarında önemli değişikliklere sebep olmak ve vakaların artmasının önüne geçmek için medya kullanımı kritik bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar sosyal medyanın salgın dönemlerinde sağlık otoriteleri tarafından halkı bilgilendirmek, farkındalığı artırmak, oluşan korku ve endişeleri gidermek için kullanıldığına dikkat çekmektedir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü ve Amerika'daki Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC) Ebola pandemisi sırasında Twitter ve Facebook gibi sosyal medya hesaplarını hastalığa dair haberler, önlemler, potansiyel tehlikeler hakkında bilgi vermek için kullanmışlardır. Singapur'daki devlete bağlı iki büyük sağlık kuruluşu da Facebook'u Zika pandemisinde bir iletişim kanalı olarak seçmiştir (Lwin vd. 2018, s.3). Bunun başlıca sebeplerinden biri de Ebola, Domuz Gribi gibi son on yıla ait salgınların sosyal medyanın yükselişi ve halk sağlığında bir bilgi kaynağı olarak kullanılmaya başlamasıyla aynı döneme denk gelmesidir. Pew Araştırma Merkezi'ne göre sosyal medyayı kullanan ABD'li yetişkinlerin oranı 2005 ile 2015 yılları arasında yüzde 7'den yüzde 65'e yükselmiştir. 2016 itibarıyla dünya genelinde 2.3 milyar kişinin sosyal medya kullanıcısı olduğu tahmin edilmektedir. Bu oranlar sosyal medyanın sağlık alanında bilgiye erişim sağlamak, sağlık kampanyaları düzenlemek, sosyal destek sağlamak gibi amaçlarla kullanılabileceğini göstermektedir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü, Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri, yerel halk sağlığı kuruluşları halkla iletişimde sosyal medya kullanmaya başlamışlardır (Tangvd., 2018, s. 962-963). Salgın iletişimde amaç sadece bilgi aktarmak değil aynı zamanda panik ve endişeyi ortadan kaldırarak güven ortamı oluşturmaktır. Dolayısıyla sosyal medyanın bu tür kriz durumlarında kullanımı toplumda oluşan panik havasını ortadan kaldırmak, halka güvence vermek, salgından etkilenenlere duyulan sempatiyi göstermek gibi amaçları da içermektedir (Lwin, 2018, s.2).

Dünyadaki örneklere benzer şekilde Türkiye'de de salgın iletişimde sosyal medyanın hem konunun uzmanları hem de kamuoyuna açıklama yapan aktörler tarafından aktif bir biçimde kullanıldığını söylemek mümkündür. Bunun en güncel örneklerinden biri de bu araştırma kapsamında ele alınan Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın sosyal medya kullanımınıdır. Koca'nın Facebook, LinkedIn, Youtube, Instagram ve Twitter hesapları bulunmaktadır ve Koronavirüs pandemisinde iletişim sürecinde bu hesapları da düzenli ve yoğun bir biçimde kullanmıştır. Koca'nın özellikle Twitter, Facebook ve Instagram'ı daha fazla kullandığı ve geniş bir takipçi oranına ulaştığını söylemek mümkündür. Koca'nın 3 Eylül 2020 itibarıyla Facebook'ta 1 milyon, Instagram'da 10.9 milyon, Twitter'da ise 6.1 milyondan fazla takipçisi bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr. Tedros Ghebreyesus'un bile

³Pek çok kaynakta Türkiye'de ilk vakanın 11 Mart'ta görüldüğü yazılmaktadır. Fahrettin Koca'nın 11 Mart 2020, saat 10.12'deki paylaşımında ise pozitif test sonucunun bir önceki güne (10 Mart) ait olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; <https://twitter.com/drfehretinkoca/status/1237637571410309120>

Twitter'da 1.2 milyon takipçisi olduğu göz önüne alındığında –ki kendisi Mayıs ayından bu yana Koca'yı Twitter hesabından takip etmektedir⁴- Fahrettin Koca'nın bir kriz sözcüsü olarak sosyal medya aracılığıyla toplumun geniş bir kısmına seslenebildiği görülmektedir.

Kriz İletişiminde ve Sosyal Medya Kullanımı

Bir yönetim fonksiyonu olarak halkla ilişkiler, yönetimle ilgili pek çok görevi üstlenmektedir. Bu görevler kurum ve kuruluşların karşılaştığı kriz dönemlerinde sorunların ele alınmasında stratejik öneme sahiptir. Kurum ve kuruluşların sorunlarla baş etmesinde krizi hasarsız veya en az hasarla atlatabilmeyi amaçlayan reaktif halkla ilişkiler öne çıkmaktadır (Kocabaş, Elden ve Çelebi'den akt. Odabaşı ve Oyman, 2017, s. 153).

Literatürde kriz kavramı üzerine pek çok tanım bulunmaktadır. Jaques (2009)'e göre bu tanımlar krizi ya olay olarak ele almakta ya da sürecin bir parçası olarak görmektedir. Örneğin Winner (1999) beklenmedik zamanlarda ortaya çıkan ve kurumların dengesini bozan, çözümünün acil olarak beklendiği istenmedik durumları kriz olarak nitelendirmektedir. Coombs (2015) ise aynı kavramı "paydaşların önemli beklentilerini tehdit eden ve bir kuruluşun performansını ciddi şekilde etkileyebilen ve olumsuz sonuçlar üretebilen, öngörülemeyen bir olay" olarak nitelemektedir. Winner (1999) ve Coombs (2015)'un yaklaşımları, mevcut çalışmaya daha çok hitap etmektedir.

Krizler, kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere üç evreye ayrılmaktadır. Kriz öncesi dönemde, krizin kavramsal olarak başlangıç dönemi ve kuluçka dönemi bulunmakta; kriz döneminde ise krizin ortaya çıkması, krize karşı hücum ve krizden kurtarma safhası bulunmaktadır (Göztaş, 2015, s. 166).

Kriz iletişimde, kriz dönemlerinde izlenecek iletişim stratejileri ve taktikler yer almaktadır. Bu süreçte genel olarak krizin önlenmesine yönelik adımların atılması, çözümlerin üretilmesi ve gelişmelerin hedef kitle ile paylaşılması kriz iletişimin konusunu oluşturmaktadır. Kriz iletişimi literatürü, iletişimin hedef kitlelerin krizlerle psikolojik olarak başa çıkmasına yardımcı olmada ve iletişimin halk tarafından deneyimlenen tehdit ve belirsizlik algılarını azaltmadaki rolünü ve işlevlerini araştırmaktadır (Jin vd., 2012).

Kuruluşların, krizlerin neden olduğu zararı ortadan kaldırmalarına veya en aza indirmelerine yardımcı olmak için çeşitli kriz yönetimi teorileri ve modelleri geliştirilmiştir. Sturges (1994) bilgi verme, bilgiyi ayarlama ve bilgiyi içselleştirme olmak üzere üç tür iletişim stratejisi tanımlamıştır. Bilgi vermek; insanların krize fiziksel olarak nasıl tepki vereceklerini, bilgiyi ayarlama; insanların krizle duygusal olarak baş etmelerine yardımcı olmayı; bilgiyi içselleştirmek ise organizasyonun olumlu imajını korumaya yardımcı olmayı ifade etmektedir. Bredford ve Garrett (1995), olası kriz tepkilerinin inkâr, mazeret, gerekçelendirme ve taviz adı altında toplandığı bir model geliştirmişlerdir. Kriz iletişimi literatüründe Benoit (1995) tarafından geliştirilen İmaj Restorasyon Teorisi, Coombs (2007) tarafından geliştirilen Durumsal Kriz İletişimi Teorisi gibi yaklaşımlar da bulunmakla birlikte Sturges (1994) tarafından geliştirilen model, bu çalışmada daha çok dikkate alınmıştır.

Geniş kitlelere ulaşma ve hızlı tepki verme bakımından sosyal medya krizler için son yıllarda yaygın kullanılan araçlardan biridir (Jin vd., 2014). Kurumlar, büyük ve çeşitli paydaşlarla etkileşimde bulunmak için sosyal medyayı verimli bir şekilde kullanabilir (Bennett ve Iyengar, 2008). Ancak sosyal medyanın görece yeni bir olgu olması nedeniyle literatürdeki mevcut modellerin bu bakımdan yetersiz kaldığı ve yeni modellere ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir (Eriksson, 2012; Floredu vd., 2014; Jin vd., 2014; Ki ve Nekmat, 2014; Veil

⁴<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dso-genel-direktoru-ghebreyesus-saglik-bakani-kocayi-sosyal-medyada-takibe-aldi/1825274>

vd., 2011). Buna bağlı olarak sosyal medyada kriz iletişimi bağlamında yeni stratejiler ve bağlamları, interaktif kriz müdahale formları, paydaşların internette istediği stratejiler ve alıcıların itibar algılarına ilişkin sosyal medya stratejileri vb. konularda araştırma ve tartışmalar devam etmektedir (Cheng, 2018, s. 60).

2009'da ilk kez, Amerikalı yetişkinler bilgi ve haber için tercih ettikleri en güvenilir kaynağın internet olduğunu ifade etmişlerdir (Zogby Interactive, 2009). Reuters tarafından her yıl yayınlanan rapora göre Türkiye'de de insanların haber kaynağı tercihleri arasında dijital kanallar öne çıkmaktadır. Kurumun 2016 raporuna göre Türkiye'deki internet kullanıcılarının yüzde 73'ü sosyal medyayı haber kaynağı olarak görmektedir⁵. Çevrimiçi kaynaklar, hedef kitlelerle zamanında iletişim ve etkileşimli, iki yönlü diyaloglar oluşturmak için tercih edilmektedir (Seltzer ve Mitrook, 2007). Krizler esnasında sosyal medya, kişisel ürün ve hizmetlerin veya kurum bilgilerinin iletildiği, paylaşıldığı, işlendiği bir iletişim kanalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Austin vd., 2012). Sosyal medyanın yükselişiyle kriz iletişiminin görünümü de önemli ölçüde değişmiştir. Sosyal medyada bir haber veya bir söylenti çok çabuk yayıldığından kurumlar için krizleri yönetmek ve çözmek giderek daha önemli ve zor hale gelmektedir (Aula, 2010).

Yöntem

Bu çalışmada Fahrettin Koca'nın 1 Ocak 2020- 30 Haziran 2020 tarihleri arasındaki Twitter hesabından yaptığı paylaşımlar içerik analizi yöntemi ile incelenmiş, nicel ve nitel bulgulara ulaşılmıştır. Bilindiği üzere içerik analizi farklı disiplinlerde kullanılan, bir metnin içeriğine dair "tarafsız" ve "sistemik" çıkarımlar yapılmasına olanak tanıyan bir araştırma yöntemidir (Koçak ve Arun 2016, s.22). Daha önce belirtildiği üzere Koca'nın Instagram'da 10 milyon, Twitter'da ise 6 milyondan fazla takipçisi bulunmaktadır. Instagram doğası gereği metinden ziyade fotoğraf ve kısa süreli hikâye paylaşımı için kullanılmaktadır. Twitter ise kısa metinlerin yanı sıra görsel ve video paylaşımına da olanak sunmaktadır. Bu nedenle araştırmanın örneklemini için Twitter tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında öncelikle Fahrettin Koca'nın sözü edilen tarihler arasındaki tüm Twitter paylaşımlarına erişilmiş, toplamda 919 paylaşım olduğu görülmüştür. Bu paylaşımlara bir ön kodlama uygulanmış ve asıl kodlamada kullanılan şablon oluşturulmuştur. Çalışmanın nitel bir özellikte olması nedeniyle kodlayıcılar arası benzerlik oranı ölçülmüş, benzerlik oranının yüzde 88 olarak belirlenmesi sonucunda asıl kodlamaya geçilmiştir. Sözü edilen tarihler arasındaki tüm paylaşımlar oluşturulan şablona göre iki farklı kodlayıcı tarafından Excel programında kodlanmıştır. Bu kodlamada Koca'nın belirtilen tarihler arasındaki retweet hariç tüm paylaşımları için tarih, yorum-retweet-beğeni sayısı, tema, konu, medya kullanımı ve üslup kodlanmıştır. Retweetlerin içeriği Koca'ya ait olmadığı için bu paylaşımların sadece tarihine, temasına ve kimden retweet yapıldığına bakılmıştır.

Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularından hareket edilmiş ve bu araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır:

1. Fahrettin Koca, 2020'nin ilk altı ayında Twitter'da hangi tema ve konularda paylaşım yapmıştır?
2. Koca'nın hangi paylaşımları daha çok etkileşim almıştır?
3. Fahrettin Koca bu kriz iletişiminde nasıl bir strateji izlemiştir?

⁵<http://www.aljazeera.com.tr/blog/rapor-turkiyede-okurlarin-73u-icin-sosyal-medya-haber-kaynagi>

Bulgular

Tablo 1: Aylara Göre Paylaşım Sayısı

Aylara Göre Paylaşım Sayısı	
Ocak	145 (%15.77)
Şubat	138 (%15.01)
Mart	168 (%18.28)
Nisan	153 (%16.64)
Mayıs	171 (%18.60)
Haziran	144 (%15.66)
TOPLAM	919 (%100)

Çalışma kapsamında ilk olarak Fahrettin Koca'nın 2020'nin ilk altı ayında Twitter hesabından ne kadar paylaşım yapıldığına bakılmıştır. Koca'nın bu zaman diliminde toplam 919 Twitter paylaşımı bulunmaktadır. Aylara göre paylaşım oranları birbirine yakındır. İlk altı ayın değerlendirildiği bu çalışmada, aylık tweet ortalaması ise 153,1 olarak hesaplanmıştır. Bu sayıya göre Fahrettin Koca'nın Twitter'ı düzenli ve yoğun olarak kullandığı görülmektedir. Aylık paylaşım oranları birbirine yakın olmakla beraber en fazla tweet yüzde 18,6 oranla Mayıs ayında paylaşılmıştır. Ardından ikinci sırada, yüzde 18,2 oranla Mart ayı bulunmaktadır. Şubat ayı ise yüzde 15'lik oranla ilk altı aylık süreçte en az tweet paylaşımının yapıldığı ay olarak bulunmuştur.

Mart, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü ve krizin yeni bir boyut kazandığı aydır ve paylaşım sayısının fazla olması şaşırtıcı değildir. Mayıs ise, bu süreçte en çok paylaşımın yapıldığı ay olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Ramazan ayı ve Ramazan bayramı tedbirleri ile ilgili paylaşımların çokluğu bu zaman diliminde tweet sayısını ortalamanın üstüne çekmiştir.

Tablo 2: Aylara Göre Paylaşımların Teması

Aylara Göre Temalar	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TOPLAM
Koronavirüs	14 (%9.6)	75 (%54.34)	146 (%86.90)	129 (%84.31)	122 (%71.34)	111 (%77.08)	585 (%63.6)
Diğer	131 (%90.34)	63 (%43.44)	22 (%13.09)	24 (%15.68)	49 (%28.65)	33 (%22.91)	334 (36.3)

Toplam	145	138	168	153	171	144	919 (%100)
---------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	-----------------------------

Fahrettin Koca'nın paylaşımlarının aylara göre tema bazlı dağılımlarına bakıldığında Koronavirüs teması ile ilgili paylaşımlarının oranının yüzde 63.6 olduğu görülmektedir. Koronavirüsle ilgili olmayan paylaşımların oranı ise yüzde 36.3'te kalmaktadır. Farklı bir ifadeyle 2020 yılının ilk altı ayında Fahrettin Koca'nın gündeminde Koronavirüs ilk sıradadır.

Koronavirüs Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020'de pandemi ilan edilmesine rağmen alınan tedbirlere yönelik paylaşımların Ocak ayında başladığı saptanmıştır. Fahrettin Koca'nın hesabında Koronavirüsle ilgili ilk paylaşımın 22 Ocak 2020 tarihinde yapıldığı görülmüştür. Bu paylaşımında Koca Türkiye'de henüz Koronavirüs tanısı konulan ya da böyle bir riski bulunan kimsenin olmadığını belirtmekte ve DSÖ'nün böyle bir öneride bulunmamasına rağmen havaalanlarına termal kameraların yerleştirildiğini söylemektedir⁶.

Ocak ayında Koca'nın hesabında Koronavirüse dair tweetler bulunmakla birlikte daha çok "Diğer" temalı paylaşımların yapıldığı görülmektedir. Bu ay içerisinde salgına dair paylaşımların oranı yüzde 9.6'dır. Ocak ayı içerisinde Koca'nın en çok 24 Ocak'ta yaşanan Elazığ depremiyle ilgili paylaşımlar yaptığı görülmektedir. Çalışma kapsamında Bakan'ın paylaşımlarının etkileşim oranları da incelenmiştir. Ocak ayında Koca'nın en fazla etkileşim alan tweeti enkazda kalan bir depremzedeye yardım eden UMKE görevlisiyle ilgilidir.⁷ Söz konusu tweet 339 yorum, 3.9 bin RT, ve 22.1 beğeni almıştır.⁸

Şubat ayında ise henüz ülke çapında Covid pozitif tanısı konulan kimse olmamasına rağmen Koronavirüs salgını başlıca gündem haline gelmiştir. Koca'nın paylaşımlarının yüzde 54.3'ü bu temaya aittir. Bu ayın en fazla etkileşim alan paylaşımı da Koca'nın Gazeteci Şirin Payzın'ın salgına karşı önlem alınmadığı yönündeki eleştirisine verdiği yanıt olmuştur (Görsel 1). Söz konusu tweet 7 binden fazla yorum, 20 binden fazla RT ve 97 binin üzerinde beğeni almıştır. Bu ay içerisinde ayrıca 4-5 Şubat'ta Van'da 42 kişinin ölümüyle sonuçlanan Çığ felaketi ve 5 Şubat'ta Sabiha Gökçen Havalimanı'nda meydana gelen uçak kazası Bakan'ın paylaşımlarında öne çıkan ve diğer teması altında kodlanan konular arasındadır.

⁶<https://twitter.com/dfahrettinkoca/status/1219921556979306496?s=20>

⁷<https://twitter.com/dfahrettinkoca/status/1221015311803133952?s=20>

⁸Twitter'daki yorum, RT ve beğeni sayıları her an değişebilmektedir. Bu çalışmadaki rakamlar kodlama yapılan tarihler arasındaki değerleri ifade etmektedir. Ancak rakamlardaki bu değişimin genel durumu etkilemediği görülmüştür. Örneğin bir tweetin beğeni sayısı 3.9 B'den 3.7 B'e düşebilmekte ama bu durum mevcut paylaşımın en fazla yorum/RT/beğeni alma özelliğini değiştirmemektedir.

Görsel 1: Fahrettin Koca'nın Şubat ayında en fazla etkileşim alan paylaşımı.

Mart ayı ise Koronavirüs temasının en fazla kodlandığı aydır. Daha önce belirtildiği üzere DSÖ Koronavirüsü 11 Mart itibariyle salgın ilan etmiş, aynı gün Fahrettin Koca Türkiye'de ilk defa bir hastanın test sonuçlarının pozitif çıktığını duyurmuştur. Bu ayın en fazla etkileşim alan paylaşımları ise birbirinden farklıdır. Takipçiler tarafından en fazla yorumlanan (27.9 B) tweet vaka sayılarıyla ilgili 26 Mart tarihli paylaşım olmuştur.⁹ Bu ay içerisinde en fazla RT alan paylaşım ise Koca'nın yurt dışı dönüşlerde uygulanan 14 gün kuralıyla ilgilidir. Koca bu paylaşımında takipçilerinden tweeti RT yapmalarını istemektedir.¹⁰ Mart'ın en fazla beğeni alan paylaşımı ise evde kal çağrısı yapan çocuklara dair bir paylaşımıdır.¹¹ Söz konusu tweet 459 binden fazla beğeni alarak Koca'nın 6 aylık süreçte en fazla beğenilen paylaşımı olmuştur.

Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına bakıldığında ise Koronavirüs'ün gündemdeki ağırlığını koruduğu görülmektedir. 2 Nisan itibariyle virüsün tüm şehirlere yayıldığı, Bakan Koca tarafından kamuoyuna duyurulmuştur.¹² Bu ayın en fazla yorum ve RT alan paylaşımı İsveç'ten ambulans uçakla Türkiye'ye getirilen bir hastayla ilgilidir. Bu tweet 8 binden fazla yorum, 34 binden fazla RT almıştır.¹³ Aynı ayın en fazla beğenilen paylaşımı ise Koca'nın kalabalık iftar yapmayalım çağrısıdır.¹⁴ 20 Mayıs'ta ise vaka sayısının binin altına düştüğü kaydedilmiştir.¹⁵ Bu ayın en fazla yorum alan (8 B) paylaşımı Koca'nın sokağa çıkma yasağının kalkmasının 65 yaş üstünü ve 15-20 yaş grubunu kapsamadığına yönelik uyarısıdır.¹⁶ 3 Mayıs tarihli vaka tablosu ise bu ayın en fazla RT (25.3 B) ve beğeni (194.4 B) alan paylaşımıdır.

Haziran ayında vaka sayılarındaki düşüşle birlikte normalleşme süreci başlamış, belirli kurallara tabi olmakla birlikte önceki aylarda faaliyetleri geçici olarak durdurulan restoran, kafe, kahvehane gibi mekânlar yeniden açılmış, seyahat yasağı sona ermiştir. Bu ayın en fazla yorum alan paylaşımı hasta sayısındaki artışa da dikkat çeken 13 Haziran tarihli vaka tablosudur.¹⁷ En fazla RT ve yorum alan paylaşım ise Koca'nın mesafe kurallarına uyulması

⁹<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1243260712899825664?s=20>

¹⁰<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1238443247472705541?s=20>

¹¹<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1241729818615590912?s=20>

¹²<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1245628844456869889?s=20>

¹³<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1254244292312420354?s=20>

¹⁴<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1254449161430319105?s=20>

¹⁵<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1263140018408783878?s=20>

¹⁶<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1265414380495286278?s=20>

¹⁷<https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1271856166495232000>

yönündeki uyarısıdır.¹⁸Fahrettin Koca'nın paylaşımlarındaki yorum, RT ve beğeni sayılarına bakıldığında özellikle Şubat ayından itibaren etkileşiminde bir artış olduğu saptanmıştır.

Tablo 3: Aylara Göre Paylaşımların Konuları

Aylara Göre Konular	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TOPLAM
Anma/Dilek/Teşekkür	0	1	0	1	0	0	2 (%0.22)
Basın Açıklaması	14	36	44	50	14	21	179 (%20.41)
Diğer							347 (%39.56)
Evde Kal Çağrısı	0	0	0	7	7	1	15 (%1.71)
Sağlık Çalışanlarını Anma ve teşekkür	0	3	11	4	8	3	29 (%3.30)
Uyarı ve Önlemler	1	9	52	24	42	46	174 (%19.84)
Vaka Tablosu	0	0	21	31	30	30	112 (%12.77)
Yurtdışı Nakil	0	11	0	5	3	0	19 (%2.16)
TOPLAM							877 (%100)

Fahrettin Koca'nın altı aylık süreçteki tweetleri değerlendirildiğinde en çok paylaşım yapılan konuların tablodaki altı kategori olduğu görülmüştür. Basın Açıklamaları yüzde 20.4 oranla en çok paylaşımın yapıldığı konu olarak öne çıkmaktadır. Uyarı ve Önlemler yüzde 19.8 oranla en çok paylaşım yapılan ikinci konudur. Günlük olarak paylaşılan Vaka Tabloları ise yüzde 12.7 oranla üzerine en çok paylaşım yapılan üçüncü konudur. Dördüncü sıra yüzde 3.3 oranla Sağlık Çalışanlarını Anma ve Teşekkür; beşinci sırada yüzde 2.1 oranla Yurtdışı Nakil paylaşımları; altıncı sırada ise yüzde 1.7 oranla Evde Kal Çağrısı paylaşımları yer almaktadır. Diğer konusu her ne kadar tabloda yüzde 39.5 oranıyla en çok paylaşım yapılan konu gibi dursa da bu konudaki paylaşımlara Koronavirüs dışındaki konular da dâhil olduğu için yorumlamaya dâhil edilmemiştir.

Türkiye'de ilk Koronavirüs pozitif vakasına ilişkin toplantısı, 11 Mart 2020'de gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren günlük gelişmeler basın toplantısı yoluyla duyurulmuştur. Basın açıklamaları, kriz iletişimi süreçlerinde ayrıca önemlidir. En çok bu kategoride paylaşım yapılmış olması, Türkiye'deki Koronavirüsle ilgili kriz iletişiminde basın açıklamalarının önemli yer tuttuğunu, sürecin kamuoyuna bilgi aktarma yoluyla yürütülürken bunda basın açıklamalarının önemli olduğunu göstermektedir. Basın toplantılarının, Fahrettin Koca tarafından yapılması nedeniyle bu süreçte Bakan'ın kriz sözcüsü olduğunu da söylemek mümkündür. Ayrıca, basın toplantılarındaki gündem maddeleri, yine her gün kısa videolar aracılığıyla Twitter hesabında paylaşılmıştır. Her ne kadar bu paylaşımların içeriklerinde diğer beş konuya değinilmiş olsa da, paylaşım biçimleri basın toplantıları şeklinde olduğundan çalışmada "Basın Toplantıları" olarak kodlanmıştır.

Uyarı ve Önlemler, paylaşım yoğunluğu olarak ikinci sırada yer almaktadır. Uyarı ve Önlemler konusunda yapılan paylaşımlarda Koronavirüsle ilgili dikkat edilmesi gerekenlere ve kaçınılması gereken davranışlara ve tutumlara vurgu yapılmıştır. Tabloya da bakıldığında uyarı ve önlemlerin en çok vurgulandığı ayın ilk vakanın ortaya çıktığı Mart ayı olduğu görülmektedir. Normalleşme sürecinin başladığı Haziran ayı ise bu konuda en çok paylaşım

¹⁸<https://twitter.com/drfahtinkoca/status/1270022169792262152>

yapılan ikinci aydır. Ardından Ramazan ayı ve bayramı konusunda uyarı ve önlemlerin yoğunlukta olduğu Mayıs ayı ise bu konuda en çok paylaşım yapılan üçüncü aydır.

Koronavirüsle ilgili günlük gelişmelerin sayılarla ifade edildiği günlük vaka tabloları, üzerinde en çok paylaşımın yapıldığı üçüncü konuyu oluşturmaktadır. İlk vaka tablosu, 13 Mart 2020’de paylaşılmıştır. Mart ayındaki vaka tabloları sadece metin olarak verilmiş, Nisan ayından itibaren ise görsel şekilde verilmeye başlanmıştır. Bu tarihlerden itibaren her gün düzenli olarak, günlük test sayısı, toplam test sayısı, günlük vaka ve iyileşenlerin sayısı ile yoğun bakım ile entübe hasta sayısı ve vefat sayıları günlük vaka tablolarında verilmiştir. Nisan ayından itibaren tablolar aracılığıyla günlük durumun daha sistematik şekilde aktarıldığı söylenebilir.

Her ne kadar, “Sağlık Çalışanlarını Anma ve Teşekkür”, “Yurtdışı Nakil” ve “Evde Kal Çağruları” yüzdeler olarak sırasıyla yüzde 3.3; yüzde 2.1 ve yüzde 1.7 olarak kodlansa da bunlara basın toplantılarında yer verilmektedir. Bu oranların düşük olmasının sebebi araştırmanın kodlama aşamasında Koca’nın tweet metnine odaklanılması, paylaşılan videolara ayrıca bir içerik analizi uygulanmamasıdır.

Tablo 4: Aylara Göre Paylaşımların Üslubu

Aylara Göre Üslup	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TOPLAM
Bilgi veren	89	98	90	91	60	43	471 (%53.7)
Uyarıcı	1	2	39	27	59	61	189 (%21.5)
Nezaket Gösteren (Anma/Temenni/Dilek/Teşekkür)	37	31	22	24	34	24	172 (%19.6)
Düzeltilici	1	2	8	0	4	5	20 (%2.2)
Mizahi	0	1	1	0	4	8	14 (%1.5)
Eleştirel	2	1	2	2	1	3	11 (1.2)
TOPLAM							877 (%100)

Fahrettin Koca’nın Twitter paylaşımlarında nasıl bir üslup kullandığına bakıldığında altı kategoriden bahsetmek mümkündür. Tablodan görüleceği üzere Koca’nın üslubunda bilgi veren yaklaşımın ağırlıklı olduğu görülmektedir. Paylaşımlarının yüzde 53’ünde bilgi verme ön plandadır. Bu kategoriyi yüzde 21’lik oranla uyarıcı üslup izlemektedir. Koca’nın altı ay süresince yaptığı paylaşımların yüzde 63’ünün Koronavirüs salgınıyla ilgili olduğu göz önüne alındığında bu iki kategorinin baskın olması anlaşılır bir durumdur. Ayrıca normalleşme sürecinin başladığı Haziran ayında bilgi verme azalmış, uyarıcı tondaki paylaşımlar artmıştır. Fahrettin Koca’nın uyarıcı paylaşımlarında da sert ve dikte edici dilden kaçındığı, sakin ve yumuşak bir üslup tercih ettiği görülmüştür.

Üçüncü sırada ise yüzde 19’luk oranla nezaket gösterme gelmektedir. Koca’nın özel gün kutlamaları, salgın ya da farklı bir sebeple hayatını kaybedenlere yönelik taziyeleri, dilek ve temennileri ya da herhangi bir konuyla ilgili teşekkür paylaşımları bu kategori altında kodlanmıştır. Koca’nın bayramlar ve özel günlerin yanı sıra Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Cemil

Meriç, Cahit Zarifoğlu gibi yazar ve şairlere ayrıca Turgut Özal, Adnan Menderes gibi siyasetçilere yönelik anma tweetleri de bulunmaktadır. Bu kategori kapsamında sağlık çalışanlarına ve evde kal çağrılarında destek veren ünlülere yönelik paylaşımları da yer almaktadır.

Koronavirüs sürecinde kamuoyunda salgına dair hatalı ya da sahte haberlerde dolaşıma girmiştir. Koca'nın bu tür haberlere yönelik açıklamaları düzeltici üslup olarak değerlendirilmiş ve toplam 20 paylaşımda bu üsluba rastlanmıştır.¹⁹ Koca'nın ayrıca zaman zaman mizahi paylaşımlara da yer verdiği görülmüştür. Bunların bazılarının Koronavirüs önlemlerine esprili bir biçimde dikkat çeken paylaşımlar olduğu saptanmıştır.²⁰ Bakan Koca'nın üslubunda en az tercih ettiği dil ise eleştireldir. Koca'nın 877 paylaşımı içerisinde sadece 11 tweetinde bu dile rastlanmıştır. Bu oran Bakan'ın sakin bir dili tercih ettiğinin göstergesidir.

Tablo 5: Aylara Göre Paylaşımlarda Medya Kullanımı

Medya Kullanımı	TOPLAM
Fotoğraflı	416(%47.4)
Videolu	335(%38.1)
Sadece Metin	126(%14.3)
Toplam	877 (%100)

Fahrettin Koca'nın tweetlerindeki medya kullanımını da bu araştırma kapsamında incelenmiştir. Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere Koca'nın paylaşımları ağırlıklı olarak fotoğraf ve video içermektedir. Araştırma kapsamında incelenen tweetlerin yüzde 47.4'ünde fotoğraf, yüzde 38.1'inde video yer almakta, yüzde 14.3'ü de sadece metinden oluşmaktadır. Söz konusu videoların ise genellikle Koca'nın basın toplantılarına ait olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Retweet Kaynakları ve Retweet Sayısı

Retweet Kaynakları	Retweet Sayısı
Recep Tayyip Erdoğan	28
Anadolu Ajansı	3
Fahrettin Altun	3
Sağlık Bakanlığı	3
Süleyman Soylu	2
İletişim Başkanlığı	1
Ak Parti	1
Cumhurbaşkanlığı	1
Toplam	42

Çalışma kapsamında Koca'nın ne kadar ve hangi kaynaklardan retweet yaptığı da incelenmiştir. Koca'nın tüm paylaşımları içinde retweetlerin oranı yüzde 4'tür. Bu oran Koca'nın kendi paylaşımlarına öncelik verdiğini göstermektedir. Mevcut retweetlerin

²⁰ Örnek için bakınız: <https://twitter.com/dr/fahrettinkoca/status/1260458457729302530?s=20>

kaynaklarına bakıldığında Bakan'ın en fazla Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Retweet yaptığı anlaşılmaktadır. Erdoğan'ın dışında Anadolu Ajansı, Fahrettin Altun, Sağlık Bakanlığı, Süleyman Soylu, İletişim Başkanlığı, Ak Parti ve Cumhurbaşkanlığı'na ait hesaplardan da retweet yapmıştır. Altı ay boyunca yapılan retweetlerin sayısının ve kaynaklarının ne kadar sınırlı olduğu göz önüne alındığında Koca'nın Twitter hesabının kişisel bir hesaptan çok kurumsal bir hesap gibi yönetildiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Pandemiler tarihin farklı dönemlerinde insanların mücadele etmek zorunda kaldığı bir sorundur. 2020 yılının başında ise dünya yeni bir salgınla tanışmış, Koronavirüs kısa süre içinde tüm ülkelerin baş etmek zorunda kaldığı bir kriz haline gelmiştir. Bir krizi farklı şekillerde ele almak ve yönetmek mümkündür. Koronavirüs salgınında da farklı yaklaşımlar görülmüştür. Kimi ülkeler toplumun sürü bağışıklığı kazanarak bu süreci atlatacağını öngörmüş, kimileriye sıkı karantina yöntemleri uygulayarak hastalığı kontrol altına almaya çalışmıştır.

Yakın dönemli diğer salgınlarda olduğu gibi Koronavirüs de internetin ve sosyal medyanın hayatımızın vazgeçilmezi olduğu bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Sosyal medya, kişilerin bilgi, haber ve görüşlerini internet üzerinden paylaşmalarını sağlayan internet tabanlı uygulamalardır. Bu internet tabanlı uygulamaların getirdiği iletişim şekli Facebook gibi sosyal ağ siteleri veya Twitter gibi mikroblog siteleri aracılığıyla dünya çapında benzeri görülmemiş bir popülerlik kazanmıştır. Bu eğilim, insanların tıbbi tavsiye için web sitelerine eriştiği, hasta topluluklarına katıldığı ve kendi sağlık durumları hakkında bilgi yayınladıkları sağlık hizmetleri alanında da görülmektedir (Denecke, 2015). Günümüzde Google arama motoru ve sosyal medya, ciddi hastalıkların yayılmasını, boyutunu ve seyrini izlemek için başvurulan ana kaynaklar haline gelmiştir. Öyle ki salgınlarla ilgili internetten alınan bilgilerin yüzde 65.7'si Google ve Twitter'den edinilmektedir. Bu oran salgınlarla ilgili internetten alınan bilgilerin üçte ikisinin bu iki kanaldan geldiğini ortaya koymaktadır (Samaras vd., 2019'den akt. Samaras vd., 2020). Bireylerin yanı sıra yetkililer de sağlıkla ilgili önemli bir durum olduğunda bilgilendirmeler için sosyal medyayı tercih etmektedir. Yakın tarihte görülen MERS, Domuz gribi, Ebola ve halen devam etmekte olan HIV/AIDS salgınlarında da bilgilendirmeler sosyal medya aracılığıyla yapılmıştır. Bu durum, salgınların yarattığı kriz sürecinde sosyal medyanın nasıl kullanıldığını yeni bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkarmaktadır. Mevcut çalışmada da Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın 2020'nin ilk altı ayındaki Twitter paylaşımları analiz edilmiş ve Koronavirüs sürecindeki kriz yönetimine dair çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ilk olarak Fahrettin Koca'nın 2020'nin ilk altı ayında Twitter'da hangi tema ve konularda paylaşım yaptığı sorusuna yanıt aranmıştır. Altı ay süresince Koca'nın hesabından 919 paylaşım yapıldığı ve bunların yüzde 63.6'sının Koronavirüsle ilgili olduğu görülmüştür. Farklı bir ifadeyle Koronavirüs Fahrettin Koca'nın gündeminde ilk sırada yer almaktadır. Paylaşım oranları ise Koca'nın bu zaman diliminde Twitter hesabını aktif ve yoğun bir biçimde kullandığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu literatürde sağlık otoritelerinin salgın durumlarında sosyal medyayı bir bilgilendirme kanalı olarak kullandığını gösteren çalışmalar ile (Veil vd., 2011; Wendling vd., 2013; Graham vd., 2015; Lachlan vd., 2016; Lin vd., 2016; Reuter vd., 2018; Zheng vd., 2018) paralellik göstermektedir. Ayrıca çalışma kapsamında Koronavirüsle ilgili paylaşımların 2020 Ocak ayında başladığı, 2020 Şubat ayında ise gündemin ilk sırasına yerleştiği görülmüştür. 22 Ocak 2020'de Koronavirüse ilişkin ilk paylaşım yapılmış ardından bu paylaşımlar giderek yaygınlaşmıştır. Göztaş (2015)'in de belirttiği gibi krizlerde, kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere üç evre bulunmaktadır. Kriz öncesi dönem, krizin kavram olarak ortaya çıktığı, kuluçkada olduğu dönemdir. Ortaya çıkması, muhtemel krizin ilk aşamaları bu dönemde görülmektedir. Bu

açıdan bakıldığında Türkiye'deki Koronavirüs test sonucu pozitif çıkan ilk hastanın duyurulduğu 11 Mart 2020'ye kadarki süre (Ocak, Şubat ve Mart'ın ilk on günü) kriz öncesi döneme denk gelmektedir. 11 Mart tarihinden bu araştırma örnekleminin son tarihi olan 30 Haziran 2020'ye kadarki evreyi kriz dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Bu dönemde krize ilişkin uyarı ve önlemler, krizin daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli yaptırım bilgilendirmeleri Twitter aracılığıyla yapılmıştır.

Koca'nın hangi paylaşımlarının daha fazla etkileşim aldığı da bu araştırmada yanıt aranan bir diğer sorudur. Bilindiği üzere sosyal medyayı geleneksel medyadan ayıran en önemli unsurlardan biri de etkileşimli olmasıdır. Twitter özelinde düşünüldüğünde kullanıcıların bir paylaşımına yorum yapmaları, onu yeniden paylaşmaları (Retweet) ve beğenmeleri bu etkileşimi sağlamaktadır. Çalışma kapsamında bu etkileşim oranları incelenmiş ve 2020 Ocak ayı hariç diğer tüm aylarda en fazla yorum, RT ve beğeni alan paylaşımların Koronavirüs ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. En fazla etkileşim alan bu paylaşımların konularına bakıldığında vaka sayıları ve Koca'nın salgın sürecinde dikkat edilmesi gereken kurallara dair uyarıları öne çıkmaktadır. Ayrıca Fahrettin Koca'nın paylaşımlarında 2020 Ocak ayından itibaren artan bir etkileşim olduğu da araştırmanın sonuçları arasındadır.

Fahrettin Koca'nın Twitter paylaşımlarının analizi kriz iletişimde nasıl bir strateji izlediğine dair çıkarım yapılmasına olanak tanımaktadır. Koca'nın paylaşımlarının konu dağılımına bakıldığında ilk üç sırada basın toplantıları, uyarı ve önlemler ile günlük vaka tabloları gelmektedir. Bu sonuçlar basın toplantıları aracılığıyla bilgi vermenin salgın sürecinde kriz iletişimde en çok tercih edilen yöntem olduğunu göstermektedir. Basın açıklamalarının kriz iletişimde ve yönetiminde önemli bir yeri bulunmaktadır. Fahrettin Koca düzenli olarak bu süreçte yaptığı basın açıklamalarıyla günlük vaka oranlarını aktarmakta ve gazetecilerin sorunlarını yanıtlamaktadır. Bilgi veren baş aktör olması nedeniyle Koca'nın bu süreçte bir kriz sözcüsü/lideri olduğunu söylemek mümkündür. Koca'nın çok az sayıda ve sınırlı kaynaktan RT yapması da bu bulguyu destekleyen bir diğer göstergedir.

Literatürdeki çalışmalar salgın iletişimde sosyal medyanın halkı bilgilendirmenin yanı sıra panik ve endişeyi ortadan kaldırmaya yönelik de kullanıldığını göstermektedir (Lwin, 2018, s.2). Fahrettin Koca'nın Twitter paylaşımlarında da benzer bir durum olduğu görülmektedir. Koca Türkiye'de ilk defa bir hastanın Koronavirüs test sonucunun pozitif çıktığını duyurduğu paylaşımında bu haberin üzücü olduğunu; ancak korkutucu olmadığını belirtmiştir.²¹ Günlük basın toplantılarının ve vaka tablolarının düzenli olarak paylaşılması da durumun kontrol altında olduğunu göstermeye yönelik bir çaba olarak yorumlanabilir.

Kriz iletişimde sosyal medya kullanımının faydalarından biri de söylenti yönetimi ve mizahın paylaşımlara dahil edilerek hedef kitleye ulaşılmasıdır (Veil vd., 2011). Koca'nın paylaşımlarında da bu metotlara başvurulduğu görülmektedir. Koca'nın Twitter hesabından kimi zaman salgına dair dolaşıma giren yanıltıcı bilgileri düzeltmeye yönelik paylaşımlar yaptığı, kimi zamansa uyarı ve önlemlerinde mizahi bir üslup tercih ettiği görülmüştür. Ayrıca Koca'nın paylaşımlarında genel olarak eleştirel bir üsluptan kaçındığı ve sakin bir dili tercih ettiği saptanmıştır.

Sonuç olarak sosyal medyanın günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline geldiği açıktır. 2020 yılında gerçekleştirilen bir araştırma her 20 kişiden 19'unun sosyal medyayı kullandığını ve Koronavirüs sürecinde sosyal medyada geçirilen sürenin arttığını göstermektedir.²² Bu sonuçlardan yola çıkılırsa salgın dönemlerinde kriz iletişimde/yönetiminde sosyal medyanın kullanımı, geleneksel medyaya kıyasla daha etkili

²¹<https://twitter.com/dr/fahrettinkoca/status/1237637571410309120>

²²<https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/sosyal-medya/her-20-kisiden-19u-sosyal-medya-kullaniyor/>

olabilir. Sosyal medyanın pandemi gibi özel durumlarda devlet kurumlarına, sağlık otoritelerine ve ilk müdahale ekiplerine, kendilerini tehlikede bulabilecek kişilere ulaşmak, bilgilendirmek ve motive etmek için çeşitli yeni fırsatlar sunduğu ortadadır.

Kaynakça

- Aslan, R. (2020). “Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19”, *Ayrıntı Dergisi*, 8(85).
- Aula, P. (2010). “Social Media Reputation, Risk and Ambient Publicity Management”, *Strategy&Leadership*
- Austin, L.,Fisher, L., Liu, B. Ve Jin, Y. (2012). “How Audiences Seek out Crisis Information: Exploring the Social Mediated Crisis Communication Model”, *Journal of applied communication research*, 40 (2), 188,207.
- Bennett, W. L.,&Iyengar, S. (2008). “A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication”, *Journal of communication*, 58(4), 707-731.
- Benoit, W. L. (1995). *Accounts, Excuses, and Apologies: A theory of image restoration strategies*, Marcombo.
- Bradford, J. L., ve Garrett, D. E. (1995). “The Effectiveness of Corporate Communicative Responses to Accusations of Unethical Behavior”, *Journal of businessethics*, 14(11), 875-892.
- Cheng, Y. (2018). “How Social Media is Changing Crisis Communication Strategies: Evidence from the Updated Literature”, *Journal of contingencies and crisis management*, 26(1), 58-68.
- Coombs, W. T. (2007). “Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication theory”, *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163-176.

- Coombs, W. T. (2014). *Ongoing Crisis Communication: Planning, managing, and responding*, Sage Publications.
- Denecke, K., Bamidis, P., Bond, C., Gabarron, E., Househ, M., Lau, A. Y. S., ve Hansen, M. (2015). "Ethical Issues of Social Media Usage in Healthcare", *Yearbook of medical informatics*, 10(1), 137.
- Eriksson, M. (2012). "On-line Strategic Crisis Communication: Insearch of a Descriptive Model Approach", *International Journal of Strategic Communication*, 6(4), 309-327.
- Floreddu, P. B., Cabiddu, F., ve Evaristo, R. (2014). "Inside Your Social Media Ring: How to Optimize Online Corporate Reputation", *Business Horizons*, 57(6), 737-745.
- Göztaş, A. (2015). "Halkla İlişkilerde Stratejik Uygulamalar", Halkla İlişkiler (Ed. A. Z. Özgür) Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir.
- Graham, M. W., Avery, E. J., & Park, S. (2015). "The Role of Social Media in Local Government Crisis Communications", *Public Relations Review*, 41(3), 386-394.
- Jaques, T. (2009). "Issue and Crisis Management: Quicksand in the Definition Alland Scape", *Public Relations Review*, 35(3), 280-286.
- Jin, Y., Liu, B. F., & Austin, L. L. (2014). "Examining the Role of Social Media in Effective Crisis Management: The Effects of Crisis Origin, Information Form, and Source on Publics' Crisis Responses", *Communication Research*, 41(1), 74-94.
- Jin, Y., Pang, A ve Cameron, G. T. (2012). "Toward a Publics Driven Motion Based Conceptualization in Crisis Communication: Unearthing Dominant Emotions in Multi- Staged Testing of the Integrated Crisis Mapping (ICM) Model", *Journal of Public Relations Research*, 24(3), 266-298
- Ki, E. J., & Nekmat, E. (2014). "Situational Crisis Communication and Interactivity: Usage and Effectiveness of Facebook for Crisis Management by Fortune 500 Companies", *Computers in Human Behavior*, 35, 140-147.
- Lachlan, K. A., Spence, P. R., Lin, X., Najarian, K., ve Del Greco, M. (2016). "Social Media and Crisis Management: CERC, Search Strategies, and Twitter Content", *Computers in Human Behavior*, 54, 647-652.
- Koçak, A., & Arun, Ö. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu.
- Lin, X., Spence, P. R., Sellnow, T. L., ve Lachlan, K. A. (2016). "Crisis Communication, Learning and Responding: Best Practices in Social Media", *Computers in Human Behavior*, 65, 601-605.
- Lwin, M. O., Lu, J., Sheldenkar, A., ve Schulz, P. J. (2018). "Strategic Uses of Facebook in Zika Outbreak Communication: Implications for the Crisis and Emergency Risk Communication Model", *International journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9), 1974.
- Reuter, C., Hughes, A. L., & Kaufhold, M. A. (2018). "Social Media in Crisis Management: An Evaluation and Analysis of Crisis Informatics Research. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(4), 280-294.
- Roshan, M., Warren, M., & Carr, R. (2016). "Understanding the Use of Social Media by Organisations for Crisis Communication", *Computers in Human Behavior*, 63, 350-361.
- Samaras, L., García-Barriocanal, E., & Sicilia, M. A. (2020). "Comparing Social Media and Google to Detect and Predict Severe Epidemics", *Scientific Reports*, 10(1), 1-11.

- Seltzer, T ve Mitrook, M. A. (2007). “The Dialogic Potential of Weblogs in Relationship Building”, *Public Relations Review*, 33(2), 227-229
- Sturges, D. L. (1994). “Communicating through Crisis: A Strategy for Organizational Survival”, *Management communication quarterly*, 7(3), 297-316.
- Sutton, J. N., Palen, L., & Shklovski, I. (2008). “Back Channels on the Frontlines: Emergency Uses of Social Media in the 2007 Southern California Wildfires”.
- Tang, L., Bie, B., Park, S. E., & Zhi, D. (2018). “Social Media and Outbreaks of Emerging Infectious Diseases: A Systematic Review of Literature”, *American journal of infection control*, 46(9), 962-972.
- Veil, S. R., Buehner, T., & Palenchar, M. J. (2011). “A Work rones Literatüre Review: Incorporating Social Media in Risk and Crisis Communication”, *Journal of contingencies and crisis management*, 19(2), 110-122.
- Wang, S., Yaung, C.L., Liao, H. E. Ve Chiang, H. C. (2014). “Media: A Double-Edged Sword in the Disease Control. Content Analysis of News report on SARS Event in Taiwan. Healt. 2014”
- Wendling, C., Radisch, J., ve Jacobzone, S. (2013). “The Use of Social Media in Risk and Crisis Communication”.
- Winner, P. (1999). “Effective PR Manaagement, A Guide to Corporate Success”, KoganPage.
- Zheng, B., Liu, H., & Davison, R. M. (2018). “Exploring the Relationship Between Corporate Reputation and the Public’s Crisis Communication on Social Media”, *Public Relations Review*, 44(1), 56-64.

İnternet Kaynakları

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dso-genel-direktoru-ghebreyesus-saglik-bakani-kocayi-sosyal-medyada-takibe-aldi/1825274>

https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/

<https://twitter.com/drFahrettinKoca/status/1237637571410309120>

<https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

EKONOMİK KALKINMA VE SOSYAL SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ YÖNTEMİ İLE ANALİZİ

Murat GÜNDÜZ* Gülcan YILMAZ**

Öz

Ekonomik kalkınma için son derece önemli olan sosyal sermaye kavramı; toplumdaki bireyler arasındaki ilişkileri vurgulamaktadır. Bu bağlamda sosyal sermaye; insanları gelenek tutum, tavır gibi sosyal normlar ekseninde ortak bir paydada toplayıp, sosyal ağlar sayesinde network (ağ) oluşturup, güven temelinde toplumsal fayda yaratmayı sağlayan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmanın amacı son yıllarda sosyal bilimciler tarafından da yoğun ilgi duyulan sosyal sermaye ve kalkınma arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla çalışmada verilerine ulaşılabilen 129 ülke için çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kullanılarak sosyal sermaye ve kalkınma arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İncelenen 1. Düzey Çok Faktörlü Modelin uyum iyiliği değerlerine göre araştırma modelinin verilere uyum sağladığı görülür. Böylece çalışmada model tarafından gözlenen değişkenlere ilişkin varyans ve kovaryansların oldukça iyi açıklandığı görülmektedir. Sonuçta ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye arasında doğru orantılı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu anlamda sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Ekonomik Kalkınma, Sosyal Sermaye Ölçütleri, Yapısal Eşitlik Modellemesi

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL CAPITAL BY STRUCTURAL EQUALITY MODELING

Abstract

The concept of social capital, which is extremely important for economic development; emphasizes the relationships between individuals in society. In this context, social capital; It emerges as a concept that collects people on a common ground in the axis of social norms such as tradition, attitude and attitude, and creates a network through social networks, and creates social benefit on the basis of trust. The aim of this study is to examine the relationship between social capital and development, which has been of great interest by social scientists in recent years. For this purpose, the relationship between social capital and development was analyzed using the Structural Equation Modeling method, which is one of the multivariate statistical methods for 129 countries whose data can be accessed. According to the goodness of fit values of the 1st Level Multi-Factor Model examined, it is seen that the research model fits the data. Thus, it is seen that the variance and covariances related to the variables observed by the model in the study are explained quite well. As a result, it can be mentioned that there is a directly proportional relationship between economic development and social capital. In this sense, the causality relationship between social capital and economic development has been tested.

Keywords: Social Capital, Economic Development, Social Capital Criteria, Structural Equation Modeling

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, murat.gunduz@usak.edu.tr

** Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, gulcanyilmaz_48@hotmail.com

1- GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insan, yaratılışı itibari ile hayatlarının her döneminde toplumdaki diğer fertlerle bir bağ kurmakta ve bunun sonucunda tek başına yapamayacağı pek çok işi, insanlarla birlik ve beraberlik içerisinde yapabilmektedir. Bu işbirliği ortamını ve bireyler arasındaki ortak değerlerin paylaşımını sağlayan en temel etmen ise insanları birbirine bağlayan iletişim ağlarıdır. Akademik çalışmalarda sıkça kullanılan sosyal sermaye kavramı, öncelikle sosyoloji ve iktisat bilimleri olmak üzere sosyal bilimler, siyaset bilimi, eğitim sosyolojisi, organizasyon bilimi vb. birçok bilim dalı tarafından araştırılmaya, tanımlanmaya, ölçülmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır (Kangal, 2013: 6).

Bu kavram sosyal açıdan değerlendirildiğinde, toplumsal güven düzeyi, ekonomik açıdan incelendiğinde ise sermaye kelimelerinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan bir kavramdır. Genellikle ekonomik değerleri tanımlayan sermaye kavramını, doğada serbest olarak var olan ve toplumu oluşturan insanlar tarafından imal edilmiş üretim araçları olarak da tanımlamak mümkündür. Ayrıca toplumların daha güvenli, daha başarılı, daha iyi ve daha sağlıklı yönetilmesinde sosyal sermayenin varlığının katkısı çok büyüktür. Sosyal sermayenin genel düzeyini toplum ve toplumu oluşturan bireylerin birbirine karşı olan güven düzeyleri, yazılı veya yazısız olan her türlü toplumsal tutum, davranış ve kurallardan oluşan normlar ve sosyal içerikli iletişim ağlarının niteliği belirlemektedir. Sosyal sermayenin çok boyutlu olan yapısından ve birçok düşünür tarafından yapılan farklı açıklamalardan dolayı araştırmacılar, üzerinde fikir birliği yapabilmekte zorlanmaktadır. Sosyal sermaye için ön plana çıkan tanımlamalar; bir toplumda var olan güven, norm ve ağ kavramları olarak ifade edilir (Karagül ve Dündar, 2006: 63).

Çalışmada temelinde insanlar arası ilişkileri ön plana çıkaran sosyal sermaye kavramı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda küresel rekabetçilik endeksi ve insani gelişmişlik endeksini oluşturan verileri kullanılarak sosyal sermaye ve kalkınmayı etkilediği düşünülen değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kullanılmıştır. Birçok bilim dalında kullanılan bu istatistiksel yöntem gözlenen ve doğrudan gözlenemeyen (gizil-latent) değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirli bir teoriye göre inceler. Bu amaç çerçevesinde çalışmada sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkisinin sınıması için çok değişkenli normal dağılım gösteren veriler kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu doğrultuda analizin birinci bölümünde sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma değişkenlerinin teorik yapısı ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümünde literatür taraması yapılarak daha önce yapılmış çalışmalardan örnekler sunulmuştur. Bir sonraki bölümde Yapısal Eşitlik Modellemesi hakkında kısa bilgi verilmiştir. Son bölümde ise bulgular yorumlanarak analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

2- SOSYAL SERMAYE KAVRAMI

Son yıllarda önemi hızla artarak birçok araştırmacı tarafından da ön plana çıkarılan sosyal sermayenin tarihi çok eskiye dayanmakla birlikte 1980'li yıllardan beri sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Kavramın asıl çıkış noktası sosyolojik araştırmalar olmasına rağmen günümüzde ekonomi politikaları içerisindeki kalkınma teorisi alanında üzerine çalışmalar yapılmaktadır (Tüysüz, 2011).

Ekonomistler tarafından başlangıçta başarılı uygulamaları olmasına rağmen yeterince açıklanamayan sosyal sermaye kavramı daha sonraki zamanlarda ekonomik kalkınma ile ilgili alan yazında ekonomik bir kavramı ifade etmeye başlamıştır. Halen ekonomik kalkınma açısından önem arz eden bir kavramdır (Çetin,2006:74-86). Ayrıca üretim için kullanılan her

türlü makine, teçhizat, bina vb. pek çok fiziksel üretim araçları sermaye olarak nitelendirilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere ekonomistler sermaye kavramını üretimde kullanılmak üzere imal edilmiş tüm üretim araçları olarak kabul etmektedirler. Bu kavramın ekonomi bilimi ile olan ilişkisi, mevcut üretim faktörlerinin ekonomik kalkınmayı tam olarak açıklayamaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle sosyal içerikli iktisadi bir kavram olan sosyal sermaye kavramı, ülkelerin gerçekleştirmiş oldukları ekonomik faaliyetleri ve toplumsal hayatın etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kısacası sosyal sermayeyi, insanları bir arada tutan ve iş birliği yapmaya yönelik çalışmalarda etkin bir rol oynayan, toplumsal refahın ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için güven, sosyal ağlar ve normların bir araya gelmesi sonucu oluşan bir değer olarak tanımlamak mümkündür. Sosyal bilimcilerin sıklıkla bahsetmiş olduğu bu kavram, iktisadi anlamda son yıllarda önemli bir kaynak olarak kullanım alanı bulmuştur. (Durkan Şimşek, 2013, s. 22)

2.1- SOSYAL SERMAYENİN UNSURLARI

Sosyal sermayenin oluşmasını ve arttırılmasını sağlayan belli başlı unsurları vardır. Toplumsal etkileşimi güçlendiren ağlar, sosyal düzenin oluşmasını sağlayan normlar ve bireysel yaşantının ekonomik ve demokratik gelişimin temelini oluşturan güven kavramları sosyal sermayenin ana unsurları arasında yer almaktadır. Ayrıca sosyal sermaye kavramı; insanları gelenek, tutum ve normlar gibi ortak paydada toplayıp, sosyal ağlar sayesinde network oluşturup, güven temelinde toplumsal düzeyde fayda sağlayarak ekonomik kalkınma için son derece önem taşıyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1-Güven

Güven; toplumsal ilişkilerin temelinde bulunan ve bireyler arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen en önemli unsurdur. Sosyal sermayenin en önemli koşulu olan güven aynı zamanda sosyal sermayenin çıkış noktasıdır (Karaçimen, 2002: 133). Sosyal ilişkileri düzenleyen güven duygusu, gündelik yaşantımızda, hayatımızın önemli noktalarında, zor zamanlarımızda ve daha birçok durumda belirleyici bir güç haline gelebilmektedir. Güven faktörü toplumu oluşturan bireyler arasında ilişkilerin sürdürülebilmesi, ekonomik, sosyal ve çalışma hayatında başarılı olunabilmesi için en önemli faktörlerden birisidir. Sosyal bir güç olarak nitelendirilen bu kavram; bir toplumda veya o toplumun bazı kesimlerinde güven duygusunun baskın olmasından ileri gelmektedir. Toplumdaki bireylerin ve kurumların arasındaki ilişkilere canlılık katan güven unsuru aynı zamanda samimi, realist, dürüst ve erdemlilik gibi pek çok kavramı kapsayan tutarlı bir davranıştır. Ayrıca toplumun düzenini, bireylerin yaşantısını, ekonomik ve demokratik gelişmelerin temelini oluşturmaktadır (Gökalp ,2003: 164-174).

Sosyal sermayeyi belirleyen belli başlı unsurlar güven düzeyi sağlanmadan var olamazlar. Bu kavram sosyolojik açıdan incelendiğinde amacı; bireyler arasında sağlıklı bir iletişim ortamı için zemin hazırlamaktadır. Güven ortamının sağlanmadığı toplumlarda insan ilişkilerinde çıkarlarını ön planda tutan, ikiyüzlü davranışlar, gereksiz kuşkular yaşanacaktır ve sonuç olarak da toplumsal yaşam sıkıntıya girecektir. İşte bu sebeple güven toplumun yaşam düzeyine hareket katarak sosyal ağları kuvvetlendiren önemli bir unsurdur (Newton, 2001: 201-214). Ayrıca ekonomi için güven son derece önemli bir olgudur. Bu noktada sosyal sermayeye güven ortamını inşa edebilmesi ve toplumu bütünleştirip geliştirebilmesi için önemli roller düşmektedir.

2.1.2-Sosyal Ağlar

Tarih boyunca insanlar yaşadıkları ortama, o zamanın koşullarına ve ruhuna uygun şekilde iletişim kurabilmek için çeşitli iletişim araçları geliştirmiştir. Fakat gelişen modern dünyada bu iletişim araçlarının varlığı ve işlevi önem kazanmış olup, günümüzde de sosyal medya araçları ile önemini arttırarak devam etmektedir. İnsanlar arası iletişimi kolaylaştıran

internet teknolojisi ve çeşitli teknolojik gelişmeler sayesinde bütün dünyanın bir ağ gibi örülmesi ve birbirine eklenmesi sonucunda sosyal ağ siteleri geliştirilmiştir (Babacan, 2012: 88). Sosyal ağlar, insanların iradesinden bağımsız bir şekilde içinde bulunduğu aile, toplum, din gibi oluşumlar olabileceği gibi; bireylerin daha sonra kendi tercihleri ile katıldığı spor kulüpleri, müzik koroları, üye olduğu STK'lar, ya da yardım kuruluşları gibi yapılar da olabilir (Akdoğan, 2002: 29).

Karşılıklı güvenin güçlü olmasının bir sonucu olarak sosyal ağ kapsamında işbirliği ve iletişim kolaylaşacak, fertlerin ortaklaşa hareket etme ve başarılı olma eğilimi artacaktır (Carroll, 1997: 52-53). Sosyal sermayenin tanımını yapan çoğu düşünür, bireyler arasındaki ya da bireyler ile gruplar arasındaki ağlara atıfta bulunmaktadır. Bunlar arasındaki bazı düşünürler Bourdieu, Coleman, Putnam, ve Fukuyama gibi sosyal sermaye tanımlarında ağların önemi üzerinde durmaktadır. Putnam'a göre, "toplumdaki sosyal bağların zayıflaması durumunda toplumu oluşturan bireyler arasında sosyal sermaye miktarı bakımından bir azalma olacaktır" (Rea Holloway, 2008: 27). İktisadi anlamda sermayenin sosyal karşıtı olarak ifade edilen sosyal sermaye, bireylerin kendi aralarında ilişkilerini geliştirmesinde kilit rol üstlenmektedir. Sosyal ağlar ise; sosyal sermayenin diğer faktörleri olan güven ve normların daha etkin olabilmesi için ağ içerisindeki bireyler arasında bilgi akışkanlığını ve ağın verimliliğini yükseltmektedir (Keleş, 2012: 29). Zamanla bireyler arasındaki bağlarla oluşturulan güven unsuru ağların daha da güçlenmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak ağlar, sosyal sermayenin oluşturulması ve devam ettirilmesinin bir nedenidir.

2.1.3-Normlar

Sosyal sermayenin önemli unsurlarından birisi olan normlar; bir sosyal topluluğa dâhil olan bireylerin bu topluluk içinde sahip olmaları gerektiği tutum ve davranışları hakkında yazılı olmayan kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Sosyal sermayenin oluşması için Putnam ve Coleman gibi düşünürler normların vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmiştir. Sosyal sermaye literatüründe ayrı bir yere sahip olan normlar; toplumdaki insanlar arasında ahlaki tutum ve kişileri ahlaki eylemlere sevk eden etkili yaptırımlardır. Normların sosyal sermayeyi oluşturan unsurlardan biri olarak görülmesi normlara yüklenen bu önemli özelliğin temelini oluşturmaktadır (Eşki, 2009: 37). İnsanlar arasındaki bağları güçlendirmeye yardımcı olan normlar; toplumu bir araya getirerek ortaklaşa eylem sorununu çözmektedir.

Sosyal sermayenin oluşmasına katkı sağlayan normlar; aynı anda bireyler arasında paylaşılan güven duygusunun da aracıdır. Böylelikle sosyal sermayenin merkezinde olan güven duygusunun toplumda yerleşmesi sağlanacaktır. Ancak toplumda var olan normlar sözleşmelerin işlem maliyetini azaltmakta ve aynı zamanda da fırsatçılığı kısıtlamaktadır. Bu sayede yatırımlardan ve diğer pek çok ekonomik faaliyetlerden meydana gelen kazançların artmasına destek olmaktadır.

3-EKONOMİK KALKINMA

Kalkınma; ülkelerin gelir düzeylerinde ve üretim seviyelerindeki yükselişe ilaveten politik, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaşanan yapısal değişimdir. Kalkınmayı bir toplumun reel milli gelirindeki devamlı ve birikimli artış olarak tanımlamak da mümkündür. Kalkınmanın merkezinde insan ve insanı ilgilendiren faktörler yer almaktadır. Temel amacı; bireyin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak ve bireylerin her açıdan hayat standartlarını güçlendirerek sağlıklı bir toplum oluşturmaktır. Bu terimi daha geniş kapsamda ifade etmek gerekirse; sağlık, eğitim ve gelir unsurlarıyla her kesimden insana eşit imkânlarla sunulabilen, evrensel yaşam standartlarına ulaşabilmeyi amaçlayan bir kavramdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genellikle kalkınma çabalarının altında yatan birçok amaç bulunmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için özellikle işsizlik ve yoksulluk

mücadele edilmesi gereken sosyal sorunların başında gelmektedir. Bu nedenle işsizlik ve yoksulluk mücadele edilmesi gereken temel yeni iş imkânlarının oluşturulması, üretim ve milli gelirin artırılması temel zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Şavkar, 2011, s. 63).

Hızla küreselleşen dünyada uluslararası ilişkilerde de önemli gelişmeler meydana gelmektedir. Bu nedenle her devlet ulusal çıkarlarını koruyabilmek ve uluslararası ilişkilerinde sözünü dinletebilmek adına ekonomik alanda güçlü olmak zorundadır. Genel anlamıyla ekonomik kalkınmanın amaçlarına bakılırsa insanların ve toplumların siyasal, sosyal ve asgari olarak gelişebilmeleri için öncelikle ekonomik anlamda kalkınmaları gerekmektedir (Deniz, 2015: 112). Ayrıca ülkelerin bir bütün olarak kalkınmalarında ekonomik, sosyal, siyasal ve asgari gelişmişliğin birbirlerini pozitif yönde etkiledikleri söylenebilir. Ülkedeki mevcut hayat standartlarını daha yüksek seviyelere taşıyabilmek için bir taraftan yeni istihdam alanları oluşturulurken, diğer yandan ülkenin iç ve dış piyasalarında rekabet edebilme ortamının sağlanmasına imkân verilmeli ve bu alanlarda üretim yapılmasına öncelik tanınmalıdır. Yeni istihdam yapısını oluşturabilmek için ülkelerin sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklarına ayrıca mevcut üretim yapısına bakılması gerekmektedir.

Ekonomik kalkınma göstergeleri arasında bir ülkenin yaşam tarzına ilişkin beklentiler, ortalama yaşam süresi, kişi başına düşen milli gelir, toplumun okur-yazarlık oranı, toplumun eğitim seviyesi, doğum ve ölüm oranları, nüfus artış oranı, kişi başına düşen enerji miktarı, kullanılan araba modelleri, hastanelerde bin kişiye düşen yatak sayısı ve doktor sayısı, bin kişiye düşen öğretmen sayısı gibi daha pek çok sosyal gösterge örnek verilebilir (Shirinova, 2019, s. 36).

4-SOSYAL SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kalkınma, bir ülke ekonomisinde sağlanan gelir ve üretimindeki artış ve bu artışa ek olarak ekonomik, sosyo-kültürel ve politik açıdan yapısal değişimi ifade etmektedir. Aynı zamanda parasal anlamda refah düzeyinin artırılması, yoksullukla ve işsizlikle mücadele edilmesi, üretim için gerekli olan girdi ve sonuçta oluşan çıktının değiştirilmesi gibi aşamalardan oluşmaktadır (Berber, 2006: 9). Sosyal sermaye iktisadi ve sosyal anlamda kalkınmaya katkı noktasında bir toplum içindeki kurumlar, bu kurumlar arası ilişkiler, tutum ve değerler, insanlar arası etkileşimleri içermektedir. Bu anlamda sosyal sermayenin ekonomik etkileri; bürokrasiyi azaltması, yolsuzlukları minimize etmesi, bilgi oluşturma, çevre duyarlılığı, iktisadi krizler, yoksulluk ve yatırım ilişkileri şeklinde devam ettirmek mümkündür.

Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki doğrudan ve dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda genellikle iktisadi kalkınma ile sosyal sermaye arasında doğrudan ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. Diğer taraftan güven probleminin olmadığı toplumlarda üretim maliyetleri artırıcı bir etki yaratmaktadır. Buradan hareketle maliyetlerin düşürülmesi ve güven ortamının sağlanabilmesi için emek, sermaye ve zaman israfına sebep olan pek çok mali işlemde tasarruf edilmektedir. Ayrıca toplumun gelecekteki yaşantısına dair amaçlarının belirlenmesinde güven düzeyinin yüksek olması, o toplumda kalkınma oranını arttırmaktadır (Yıldız ve Topuz: 2011, 201-226).

Mevcut üretim faktörlerin daha etkin ve rasyonel kullanımı sonucu ise dolaylı etkiler gerçekleşmektedir. Öte yandan politik dengenin sağlanması üretkenliği arttırmaktadır. Ayrıca güven ortamının sağlanamaması sonucu, ekonomik teşkilatlar daha çok aile şirketi olarak kurulmaktadır. İnsanların kurdukları şirketi başkalarının yönetimine teslim edemeyecek kadar güvensizlik içerisinde bulunması bunun temel sebebidir. Kurumsallıktan bu denli uzak olan bu tarz şirketler kısa vadeli ve sığ bir yapıya sahiptirler. Ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet

edemeyen bu tür şirketlerin var olması, kalkınma için gerekli olan kaynakların gereksiz tüketilmesi anlamına gelmektedir (Karagül, Masca: 2005, 37-52).

Ekonomik ve siyasal alanlardaki kısa ömürlü yapılan planlarda sosyal sermayenin önemi az gelişmiş ülkelerde görmezden gelinmektedir ve bu kapsamda yapılan yatırımlar da aksatılmamalıdır. Çünkü özellikle dar anlamda ele alındığında sosyal sermaye, uzun vadede kazanç sağlayan bir yatırım aracıdır. Böyle olmasına rağmen sosyal sermaye olmadan pek çok mal ve hizmetin üretimi güçleşmektedir. Bu nedenle sosyal sermayenin özellikle kısa vadede ekonomik alanda etkisi görülmeyebilir (Karagül & Dünder, 2006).

5-LİTERATÜR TARAMASI

5.1- Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma Alanında Yapılmış Çalışmalar

Sosyal sermayesi gelişmekte olan toplumların ekonomisi de gelişmiştir. Sosyal sermayenin ekonomi bilimi ile olan ilişkisi, mevcut üretim faktörlerinin ekonomik kalkınmayı tam olarak açıklayamaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca sosyal içerikli yeni bir iktisadi kavramı temsil eden sosyal sermaye, ülkelerin ekonomik faaliyetlerini ve toplumsal hayatın etkilerini ortaya koyar. Bu sayede yeniliklere hemen uyum sağlayabilmekte, ekonomik risk içeren faaliyetlere katılabilmekte ve daha çok getiri elde etmeyi amaçlamaktadır. Tanzanya için yapılan bir araştırmada, sosyal sermayenin kalkınma üzerindeki etkisini araştıran Narayan ve Pritchett (1999) bu etkinin beş şekilde olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda ilk etki sosyal sermayenin toplumdaki bireyler arasındaki güçlü ilişkilerle artacağını savunur. İkinci ve üçüncü etki; toplumu işbirliği sayesinde başarılı bir şekilde yöneterek devleti etkin hale getirmeyi ve yaratıcı fikirlerin toplumun yine işbirliğine dayalı olarak geniş bir kitle ile hızlıca yayılımını kolaylaştıracağını savunur. Dördüncü etki ile işlem maliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır. Bu sayede işlem maliyetlerinin düşürülmesi ile gelirin yükseltilmesi hedeflenmektedir. Son olarak da sosyal sermayeyle olumsuz dışsal etkilerden kaynaklı sorunları en aza düşürmeyi hedefler.

Sosyal sermayenin unsurlarından güven faktörü sosyal sermayenin en önemli koşulu ve aynı zamanda çıkış noktasıdır. Bir ülkenin kalkınmışlık seviyesinin artırılabilmesi için bireyler arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen güven düzeyinin yüksek olması gerekir. 1970-1992 yılları arasındaki dönemde Zak ve Knack (2001); sosyal sermayenin en önemli koşulu olan güven faktörünü yatırımlar ve büyüme oranları açısından incelemiştir. Burada incelemeyi yaparken 41 ülkenin veri setini kullanmıştır. Bu doğrultuda çalışmasında güven ve büyüme arasında aynı yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığından bahsetmiştir. Sonuç olarak kurulan modele göre; güven faktörü ile kurumların büyümesi arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğuna ve sosyal sermayenin aynı zamanda büyüme üzerinde de etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son yıllarda iktisadi bir değer olarak gündeme gelmekte olan sosyal sermaye kavramı, ülkelerin gelişim düzeylerini ve ekonomik faaliyetlerini etkilemektedir. Bunun temel nedeni ise artık gelişmişlik veya azgelişmişliğin fiziki sermaye bakımından zengin ya da fakir olmakla açıklanamayacağına farkına varılmasıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi gelişmiş ülkelerle rekabet ortamının sağlanabilmesi ve ekonomik açıdan kalkınmışlık farkının kapatılabilmesi için özellikle az gelişmiş ülkelerin sosyal sermaye oranlarını arttırması gerekir. Karagül ve Masca (2005), ele almış olduğu çalışmalarında az gelişmiş ülkelerin ekonomik anlamda başarılı olabilmeleri için sosyal sermaye düzeylerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca ekonomik gelişimlerine engel olan sosyal sorunlarının az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomisini olumsuz etkilediğini ve devletin ekonomik ve sosyal alanda yapılan politikalarla iktisadi gelişmeye katkı sağlaması gerektiği sonucuna varmıştır.

Sosyal sermayenin gelişimi üzerine yapılan ekonomik ve sosyal açıdan etkinliğinin dikkate alındığı bir başka çalışmada Karagül ve Dünder (2006), bir ülkenin sosyal sermaye

gelişimine olumlu yönde katkı sağlayacağını düşündüğü toplumsal gelişimi etkileyen insani gelişmişlik endeksi, toplumun rekabet düzeyi, adaletin sağlanabilme oranı ve gelir dağılımının iyileşmesi gibi faktörleri bağımsız değişken; sosyal sermayenin bir göstergesi olan güven faktörünü de bağımlı değişken olarak ele almışlar. Aralarında kurulan regresyon modelleri sonucunda anlamlı ilişkiler bulunmuş ve genel olarak bu ilgili faktörlerin sosyal sermaye düzeyinin artırılmasına olumlu anlamda katkı sağladığı sonucuna varmışlar.

Temelinde toplumu oluşturan insanlar ve kurumlar arası ilişkiler yer alan sosyal sermaye ülkelerin kalkınmasında ve büyümesinde etkin bir şekilde rol oynamaktadır. Sosyal sermaye ve ekonomik performans arasında doğrusal bir ilişkinin varlığından bahseden Yıldız ve Topuz (2011); ülkeden ülkeye değişen sosyal sermayenin aynı ülke içerisindeki farklı bölgelere göre de değişiklik gösterdiğini belirtmişlerdir. Sosyal sermaye bakımından zengin olan ülkelerin ekonomilerinin güçlü olduğunu ve yeniliklere adaptasyonun hızlı olduğunu savunmuşlardır. Bu bağlamda Türkiye'nin sosyal sermaye bakımından yeterli olmadığını ve bu yetersizliğin temel nedeninin ise; yolsuzluklar, alınan rüşvetler, siyasi anlaşmazlıklar, ekonomik güvensizlik vb. pek çok sorundan kaynaklandığını söylemişlerdir. Sonuçta sosyal sermaye düzeyinin artırılması için öncelikle toplumun gelir dağılımında adaletli olup, yolsuzluk ve rüşvetin önüne geçmek gerekmektedir. Böylece toplumun devlete olan güven düzeyi artırılmaktadır. Toplumu oluşturan bireyler arasında barış, güven ve huzurlu bir ortamın sağlanması da sosyal sermayeyi artırıcı unsurlardandır. Bu sayede sosyal sermayenin artırılmasında en önemli faktör olan toplumun ekonomik kalkınmada ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomistler tarafından başlangıçta başarılı uygulamaları olmasına rağmen açıklanamayan sosyal sermaye kavramı sosyolojik ve ekonomik teoride sıkça araştırılan konular arasında yer almıştır. İnsanları gelenek tutum, tavır gibi sosyal normlar ekseninde ortak bir paydada toplayıp, sosyal ağlar sayesinde network (ağ) oluşturup, güven temelinde toplumsal fayda yaratmayı sağlayan bu kavram, sivil toplum örgütleri ve kamu kuruluşları arasında koordine olmayı da kolaylaştırır. Sosyal sermayeyi büyüme, gelişme, verimlilik ve özellikle ekonomik açıdan ele alınan Koç ve Ata (2012), bu kavramın büyüme modelleri açısından önemli olduğunu vurgulamışlardır. Gelişen sosyal sermaye faktörleri sayesinde işlem maliyetleri azalmakta ve böylelikle makroekonomik performans artmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2008 yılında 27 AB ülkesi ve Türkiye için sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerinde etkisini ekonometrik bir analiz yöntemi olan yatay-kesit analizi yöntemi kullanarak test etmişlerdir. Son olarak da sosyal sermayenin, büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

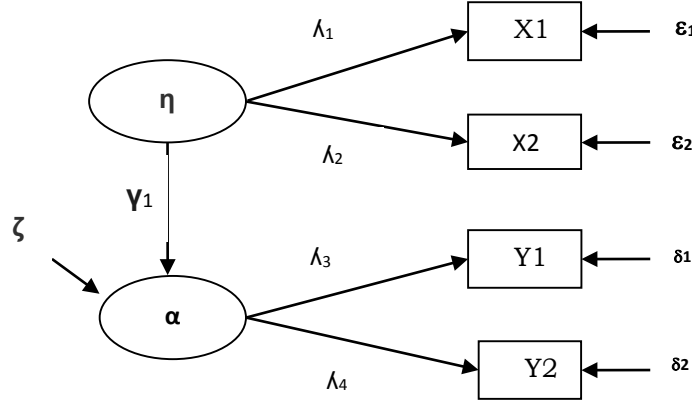
6-METODOLOJİ

6.1-YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ

Kullanım alanları geniş, çok değişkenli bir istatistiksel yöntem olan yapısal eşitlik modellemesi; günümüzde ekonomi, sosyal bilimler, davranış bilimleri, eğitim bilimleri, pazarlama, tıp vb. pek çok alanda kullanılmaktadır (Meydan & Şeşen, 2015). Gözlenebilen ve gizil (gözlenemeyen) değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya çıkaran Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) istatistiksel bir modelleme tekniğidir. YEM'nin temel amacı; birden fazla bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki sebep-sonuç ilişkisini incelemektir. YEM özellikle karmaşık modelleri başarılı bir şekilde test etmesi ve analizi tek seferde yapması, birçok teoremin test edilmesi ve yeni modellerin geliştirilmesi sürecinde kullanılmakta olan yeni bir yöntemdir. Bu yöntemin ilgi çekici olmasının en temel sebebi tüm gözlenen değişkenlerdeki hata terimlerinin ve doğrudan ölçülemeyen kavramların (gizil değişkenler) analize dahil edilebilmesidir. Ayrıca bu yöntem gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisini test eden, varyans kovaryans analizi, faktör analizi vb. pek çok analizlerin bir araya gelmesi ile oluşan çok değişkenli istatistiksel bir tekniktir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin (yolların)

anlamlılığının test edildiği yol analizi yöntemi ile araştırmacının kuramsal olarak kurgulamış olduğu model test edilir. Burada dikkat edilmesi gereken şey araştırmacının modele dâhil etmiş olduğu değişkenlerin faktör yapılarının doğrulanmış olmasıdır (Varol, 2014: 28).

Çoklu regresyon tekniğinin bir göstergesi olan ve Şekil 1’de ifade edilen yol analizi, araştırmacıya bağımlı değişkenler arasındaki hipotezi test etme olanağı sağlar. Ayrıca çoklu bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti yol (path) analizi ile değerlendirilir. Bu kapsamda yol analizinin hedefi, araştırma modelini kendi bütünlüğü içerisinde test etmektir (Clayton ve Pett, 2008: 283-292).

Şekil 1: Yol diyagramı örneği

Kaynak: Semra Varol, "Hazır Yazılımlarda Yapısal Eşitlik Modellemesi "Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü", Ocak 2014

$$\alpha = \gamma_1 \eta + \zeta \quad (1)$$

$$X_1 = \lambda_1 \eta + \varepsilon_1 \quad , \quad X_2 = \lambda_2 \eta + \varepsilon_2 \quad (2)$$

$$Y_1 = \alpha \lambda_3 + \delta_1 \quad , \quad Y_2 = \alpha \lambda_4 + \delta_2 \quad (3)$$

Matris ile gösterimi;

$$\begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \lambda_1 \\ \lambda_2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \eta \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_1 \\ \varepsilon_2 \end{bmatrix} \quad , \quad \begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \lambda_3 \\ \lambda_4 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \alpha \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \delta_1 \\ \delta_2 \end{bmatrix} \quad (4)$$

X: Gözlenen dışsal (egzojen) değişken.

Y: Gözlenen içsel (endojen) değişken.

η(eta) : Gizil dışsal (egzojen) değişken.

α(alpha): Gizil içsel (endojen) değişken.

λ(lambda):Gözlenen ve gizil değişken arasındaki ilişkinin katsayısı.

ε(epsilon): Gözlenen dışsal (egzojen) değişkendeki ölçüm hatası.

δ (delta): Gözlenen içsel (endojen) değişkendeki ölçüm hatası

ζ(zeta): Gözlenen içsel (egzojen) değişkenli ilgili ölçüm hatası.

γ (gamma): Dışsal değişkenden içsel değişkene olan yapısal etki (Varol, 2014).

Denklem sistemlerini göstermede bir araç olan yol analizi, modelin belirlenebilmesi için dışsal değişkenlerin içsel değişkenler üzerindeki etkisinin yönünün belirlendiği bir analizdir. Bu doğrultuda modelde yer alan değişkenlerin arasındaki korelasyonlar hesaplanarak yol katsayıları belirlenir. Böylece hesaplanan yol katsayıları yardımı ile dışsal değişkende meydana gelen bir birimlik değişime bağlı olarak içsel değişkende beklenen değişim miktarı gösterilmiş olur.

Yapısal modelin uygulanabilmesi için oluşan modelin alt yapısı sağlam bir teoriye dayalı olmalıdır. Araştırmada kullanılan verilerin modele uygunluğunun sınaması için literatürde yaygın kullanımı olan yöntem, iki aşamalı yöntemdir. Analizde ilk aşamada ölçme modeli test edilerek modelde kullanılan verilerin ilgili modeli ne kadar doğru ölçtüğüne bakılır. İkinci aşamada ise; elde edilen yapısal model incelenir. Söz konusu ölçüm modelinin doğru ölçülmediği tespit edilirse yapısal modeli analiz etmenin bir anlamının olmayacağı sonucuna varılır (Dursun & Kocagöz, 2010, s. 3). Diğer istatistiksel yöntemlerde olduğu gibi YEM de bazı varsayımlara dayanmaktadır. Başlıca varsayımları şunlardır (Meydan & Şeşen, 2015);

- 1-Veriler sürekli ve çok değişkenli normal dağılıma uygun olmalıdır.
- 2-Değişkenler arasında doğrusal bir bağ olmalıdır.
- 3-Aşırı değerler modelin anlamlı sonuç vermesini etkilemektedir. Bu nedenle seride aykırı değerler olmamalıdır.
- 4-Hata terimleri korelasyon içermemelidir.
- 5-Modelde kullanılan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) olmamalıdır.
- 6-Her bir gizil değişkeni ölçmek için kullanılan gözlenen değişkenler en az üç tane olmalıdır.

6.2-Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada son yıllarda sosyal bilimciler tarafından da yoğun ilgi duyulan temeli insanlar arası ilişkilere dayanan sosyal sermaye kavramı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Bu kapsamda sosyal sermaye ve ekonomik kalkınmayı etkileyen ekonomik faktörlerin araştırma modeline uygunluğunu ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla YEM kullanılmıştır. Bu amaç çerçevesinde çalışmamızda sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisinin sınaması için çok değişkenli normal dağılım gösteren veriler kullanılarak analiz yapılacaktır.

6.3-Veri Seti ve Bulgular

Analizde verilerine ulaşılabilen 129 ülkenin sosyal sermayesini ve ekonomik kalkınmasını etkileyen değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 129 ülkenin verileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda küresel rekabet edilebilirlik endeksi, dünya bankası ve insani gelişmişlik endeksi verilerinin 2018 yılına ait değişkenleri kullanılarak sosyal sermaye ve kalkınmışlık düzeyini etkileyen değişkenler incelenerek analize başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak sosyal sermaye için seçilen değişkenler; "Devlet Düzenleme Yükü, Devlet Politikalarının İstikrarı, Mülkiyet Hakkı, Fikri Mülkiyet Hakkı, Personel Eğitiminin Kapsamı, Mesleki Eğitim Kalitesi, Polis Hizmetlerinin Güvenilirliği, Yargı Bağımsızlığı, Yolların Kalitesi, Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinde Sanayinin Payı ve İşçi işveren ilişkisi" değişkenlerine uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucu oluşan faktörlerden sosyal sermayenin alt bileşenleri olarak; " Devlet Politikalarının İstikrarı (SS_1), Mülkiyet Hakkı (SS_2) , Fikri Mülkiyet Hakkı (SS_3) , Personel Eğitiminin Kapsamı (SS_4) , Yolların Kalitesi (SS_5), Yargı Bağımsızlığı (SS_6)" değişkenler ile analize başlanmıştır. Ekonomik

kalkınma için seçilen değişkenler ise; “Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi, Beklenen Eğitim Süresi, Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi, Kişi Başına Gayrisafi Milli Gelir, Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi, Ortalama Eğitim Süreleri, Eşitsizliğe Göre Ayarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Kişi Başına Tahmini Milli Gelir” değişkenleri arasından ekonomik kalınmanın alt bileşenleri olarak; "Ortalama Eğitim Süreleri (EK_1), Eşitsizliğe Göre Ayarlanmış Yaşam Beklentisi (EK_2), Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süreleri (EK_3), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (EK_4), Kişi Başına Tahmini Milli Gelir (EK_5), Eşitsizliğe Göre Ayarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi (EK_6), Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi (EK_7)” değişkenleri kullanılarak söz konusu model YEM yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda başlangıçta sosyal sermayeyi ve ekonomik kalkınmayı temsil eden seçilmiş değişkenlere boyut indirgeme yöntemi uygulanmıştır. Buradan hareketle gizil değişkenleri ifade edebilmek için kullanılan Sosyal Sermaye (SS) ve Ekonomik Kalkınma (EK) ile ilgili değişkenler arasında yapısal bir model kurulmuştur.

Modelin test edilmesi için öncelikle SPSS.19 programı kullanılarak birbiri ile ilişkili, ölçülebilen veya diğer bir ifade ile gözlenebilen değişkenleri bir araya getirerek Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılır. Bu sayede bir ölçme aracında yer alan değişkenlerin kaç alt başlık altında toplanabileceği ve aralarında ne tür bir ilişki kurulabileceği belirlenmektedir. Analizin sonraki aşamasında faktör analizi ile belirlenmiş olan bir modelin test edilmesi veya doğrulanıp doğrulanmadığının incelenmesi için AMOS.24 programı kullanılarak Doğrulayıcı Faktör analizi (DFA) yapılacaktır. YEM, karmaşık bir yapısı olan araştırma problemlerini sistematik bir şekilde modelleyen bir analiz tekniğidir. Ayrıca ölçüm hatalarını hesaba katması, birden çok analizi bir defada yapması, incelenen araştırma modelinde gözlenebilen ve gözlenemeyen değişkenler arasındaki ilişkinin tek bir model yardımı ile test edilebilmesi için kullanılan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir (Dursun& Kocagöz,2010). Analizde sosyal sermaye ve ekonomik kalkınmayı açıklayan (bağımsız) değişkenlerin her birindeki bir birimlik değişimin sosyal sermaye ve kalkınma (bağımlı) değişkenleri üzerinde ne kadarlık bir değişime yol açacağını görebilmek amaçlanmıştır. Yani söz konusu bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenlerdeki değişimin ne kadarını açıklıyor olduğu analiz edilmektedir.

6.4-Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmanın amacına yönelik olarak ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye ile ilgili olan faktörlere öncelikle boyut indirgeme yöntemi uygulanarak değişkenler faktörlere ayrılmıştır. Burada AFA' nin veri seti ile uygunluğuna karar vermede korelasyon matrisinin faktör yapısı incelenmektedir. Bu doğrultuda Bartlett Küresellik Testi, örneklem yeterlilik ölçütü olan Kaiser-Meyer-Olkin değeri ve korelasyon matrisi dikkate alınmaktadır. Korelasyon matrisinde yer alan değerlerin sifıra yakın olması söz konusu matrisin faktörleştirilemeyeceği konusunda önemli bir göstergedir. Bu aşamada Bartlett Küresellik Testi uygulanarak korelasyon matrisinin birim matrise eşitliğini yansıtan temel hipotez sınanmaktadır (Bektaş & Aydın, 2018). Değişkenler arasındaki yüksek korelasyon ilişkisinin arandığı bu analiz yönteminde; analizde kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi azaldıkça analize olan güven de azalır.

Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin incelenmesi için sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma değişkenlerine ayrı ayrı açıklayıcı faktör analizi uygulanır. Aşağıdaki tablolarda bu değişkenler için KMO ve Bartlett testine ait bulgular gösterilmektedir.

Tablo 1: Ekonomik Kalkınma için KMO ve Bartlett Test İstatistiği Sonucu

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü		0.866
Bartlett Testi	Ki-Kare İstatistiği	1665,578
	Serbestlik Derecesi (df)	21
	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri	.000

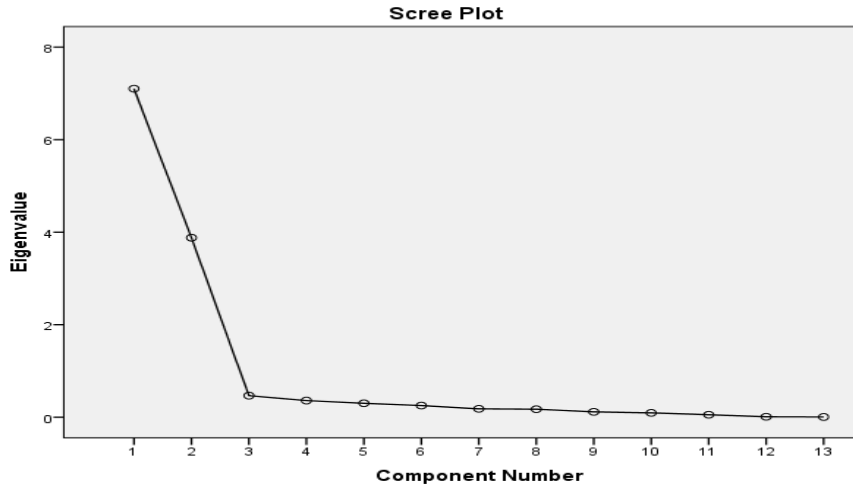
Tablo 2: Sosyal Sermaye için KMO ve Bartlett Test İstatistiği Sonucu

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü		0.913
Bartlett Testi	Ki-Kare İstatistiği	839,568
	Serbestlik Derecesi (df)	15
	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri	.000

Tablo 3: KMO ve Bartlett Test İstatistiği Sonucu

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü		0.886
Bartlett Testi	Ki-Kare İstatistiği	2497,760
	Serbestlik Derecesi (df)	78
	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri	.000

Analiz sonuçlarına göre olasılık değeri %5'ten küçük olduğundan Bartlett Küresellik testinin sonucu anlamlı çıkmış ve temel hipotez reddedilmiştir. Burada karar verirken Ki-kare (χ^2)'nin istatistiksel olarak anlamlılık değerine bakılmaktadır. Ki-kare (χ^2) olasılık değerinin anlamlı çıkması değişkenler arasında yüksek korelasyon ilişkisinin varlığını ve analizde kullanılan verilerin çoklu normal dağılıma uygun olduğunu gösterir. Ayrıca örneklemin büyüklüğü ve yeterliliğini ölçen KMO testinin sonucuna göre araştırmanın örneklemini yeterli bulunmuştur. Bu ölçüt 0.50'nin altında değer alırsa kabul edilemez.

Şekil 2: Örneklem Dağılım Grafiği (Yamaç - Birikinti Grafiği – Scree Plot)

Serpilme diyagramı incelendiğinde x ekseninde araştırmanın faktörleri y ekseninde ise öz değerleri yer almaktadır. Faktör seçimi yapılırken öz değeri bir ve birden yüksek ($\lambda \geq 1$) olan değerlere göre karar verilir. Araştırmanın serpilme diyagramı incelendiğinde 2 faktörden oluştuğu görülmektedir. Bu grafiğe göre iki nokta arası bir faktörü ifade eder ve her yamaç grafiğinin bir kesme noktası vardır. Bu notaya gelindikten sonra grafikteki düşme yavaşlar ve artık elde edilen grafikte düzleşmeler oluşur. Ayrıca düzleşme noktasına kadar olan noktaların her biri birer faktör belirtir. Yukarıda yer alan grafiğe göre değişkenliğin azalarak sabit bir

noktaya ulaştığını görülmektedir. Bu değişkenliğin yok denilecek kadar azaldığı yere “dirsek” denir. Bu anlamda dirseğin üstünde kalan öz değer adedi kadar faktör vardır. Buna göre çalışmada 2 adet faktörün var olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Rotated Component Matrix (Dönüştürülmüş Bileşen Matrisi)

Değişkenler	Bileşenler	
	1	2
Gayri_Safi_Yurtiçi_Hasıla_(GSYİH_Milyar_Dolar)	,919	
Kişi_Başına_Tahmini_Brüt_Milli_Gelir_Erkek	,866	
Ortalama_Eğitim_Süreleri_(Kadın)	,929	
Beklenen_Eğitim_Süresi_(Erkek)	,911	
Doğuşta_Beklenen_Yaşam_Süresi_(Kadın)	,894	
Eşitsizliğe_Göre_Uyarlanmış_Yaşam_Baklentisi_Endeksi	,935	
Yıllara_Göre_Ortalama_Eğitim_Süreleri	,931	
Devlet_Politikalarının_İstikrarı		,883
Mülkiyet_Hakkı		,961
Fikri_Mülk_Hakkı		,944
Personel_Eğitiminin_Kapsamı		,901
Yolların_Kalitesi		,775
Yargı_Bağımsızlığı		,887

Modelin kaç faktörden oluştuğunu belirleyen araştırmacı, bu faktörleri belirledikten sonra her faktörü temsil eden değişkenlerin sayısını ve değişkenlerin bu faktörlere dağılımını belirlemek için rotasyonlu faktör analizi matrisini inceler. Rotasyonlu faktör yüklerinin hesaplandığı Tablo 4 incelendiğinde hesaplanan araştırma modelinin 2 boyuttan ve 12 maddeden oluştuğu görülmektedir. Bu matrisin temel amacı isimlendirilebilen ve yorumlanabilen faktör yapıları elde etmektir. Burada amaç korelasyon katsayısı olarak da ifade edilen bu değerlerin, değişkenler ve seçilen faktörler arasındaki ilişkinin derecesini gösterir. Ayrıca değişkenlerin her faktördeki ağırlığının ifade edilen değerler faktör yükleri olarak ifade edilir. Buradan hareketle araştırmacı bu faktör yüklerine göre bir değişkenin hangi faktöre ait olduğuna karar verir. Yani bir değişken hangi faktör ile daha güçlü korelasyon ilişkisine sahipse o faktörün bir üyesidir. AFA ile belirlenen bu faktör yapılarına daha sonra DFA uygulanarak modelin geçerliliği saptanmış ve değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu doğrultuda ilgili değişkenler arasında yapısal bir model kurulmuştur. AFA sonucu oluşan faktörlerden sosyal sermayenin alt bileşenleri olarak; "Devlet Politikalarının İstikrarı (SS_1), Mülkiyet Hakkı (SS_2), Fikri Mülkiyet Hakkı (SS_3), Personel Eğitiminin Kapsamı (SS_4), Yolların Kalitesi (SS_5), Yargı Bağımsızlığı (SS_6)" değişkenleri ile ekonomik kalınma alt bileşenleri olarak; "Ortalama Eğitim Süreleri (EK_1), Eşitsizliğe Göre Ayarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi (EK_2), Yılların Ortalama Eğitim Süresi (EK_3), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (EK_4), Kişi Başına Tahmini Brüt Milli Gelir (EK_5), Eşitsizliğe Göre Ayarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi (EK_6), Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi (EK_7)" değişkenleri kullanılarak söz konusu model YEM yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan veri seti normallik

varsayımı kuralına uymaktadır. Dolayısıyla analiz en çok olabilirlik (Maximum Likelihood) yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ölçmek için belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir.

(S_S) : Sosyal Sermaye

H₁: " Devlet Politikalarının İstikrarı (SS_1)" değişkeninin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₂: " Mülkiyet Hakkı (SS_2)" değişkeninin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₃: " Fikri Mülkiyet Hakkı (SS_3)" değişkeninin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₄: " Personel Eğitiminin Kapsamı (SS_4)" değişkeninin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₅: " Yolların Kalitesi (SS_5)" değişkeninin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₆: " Yargı Bağımsızlığı (SS_6)" değişkeninin sosyal sermaye üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

(E_K) : Ekonomik Kalkınma

H₇: "Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (EK_1)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₈: " Kişi Başına Tahmini Milli Gelir (EK_2)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₉: "Ortalama Eğitim Süreleri (EK_3)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₁₀: "Beklenen Eğitim Süresi (EK_4)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₁₁: "Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (EK_5)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₁₂: "Eşitsizliğe Göre Ayarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi (EK_6)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₁₃: " Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi (EK_7)" değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde bir etkisi vardır.

Bir ülke ekonomisinin gelişip büyüebilmesi için o ülkenin ekonomik açıdan kalkınması gerekmektedir. Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda genellikle iktisadi kalkınma ile sosyal sermaye arasında doğrudan ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. Bir toplumun ekonomik açıdan kalkınabilmesi için o toplumun bilgiyi üretebilmesi ve ürettiği bu bilgiyi en iyi şekilde kullanabilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin gösterildiği hipotezler aşağıdaki gibidir.

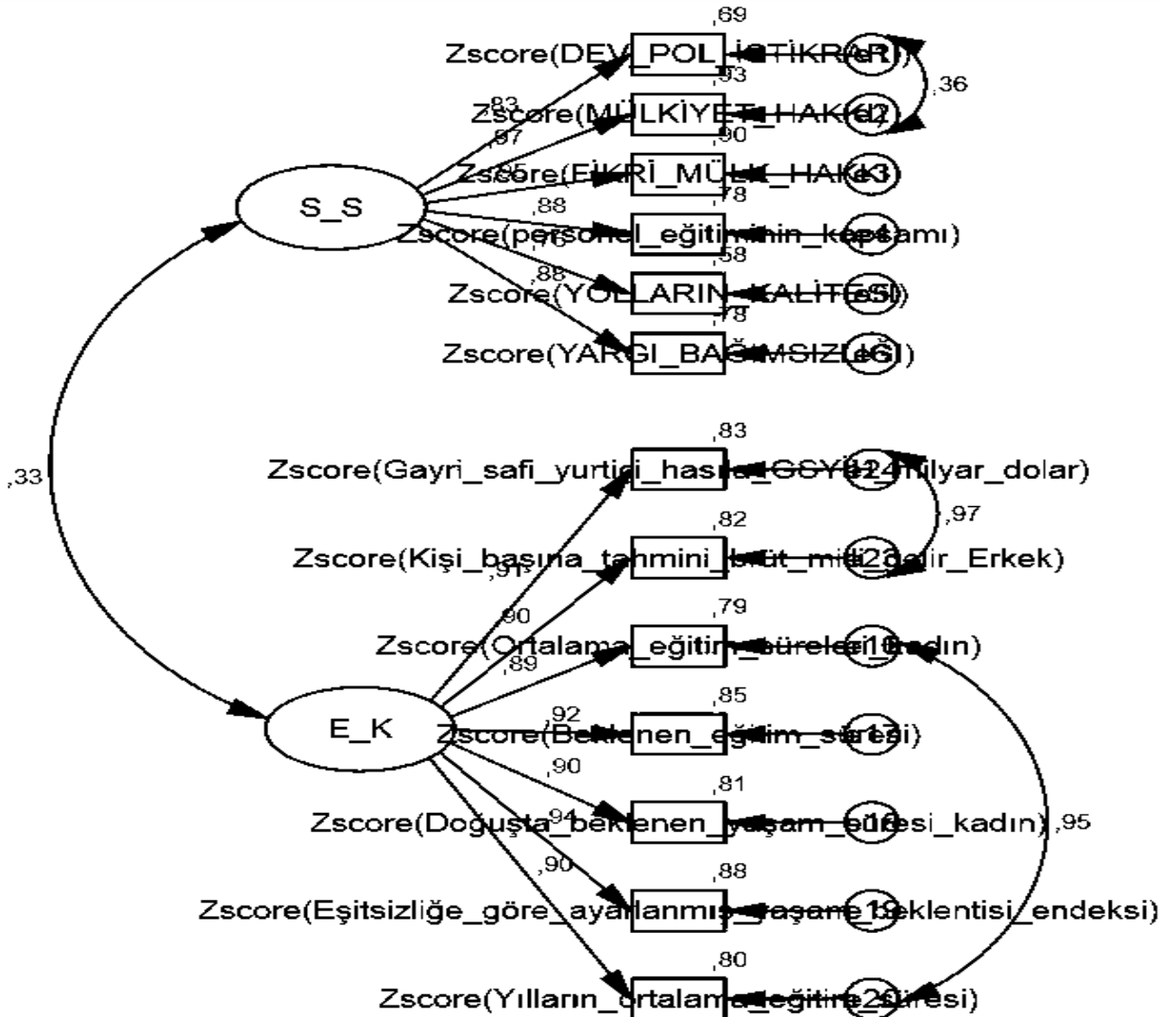
H₁₄: Sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma değişkenlerinin birbiri üzerinde olumlu etkileri vardır.

Araştırmanın hipotezleri, söz konusu çalışmanın teorik alt yapısının denetiminin sağlanması için kurulur ve bilimsel araştırmaların temelini oluşturur. Hipotezler tanımlandıktan sonra modelin veriye uygunluğunu, parametrelerin anlamlılık düzeylerini ve modelin elde

edilen veriye ne kadar iyi açıkladığı hakkında yorum yapabilmek için uyum iyiliği indeks değerlerine bakılır. Böylece modelin kabul veya reddedilebilme kararı verilmektedir.

6.5-Analizde Kullanılan Yöntem ve Analiz Sonuçları

AFA ile iki alt boyuttan oluşan faktör yüklerini belirledikten sonra modelin geçerliliğini test etmek için AMOS.24 programı aracılığıyla araştırma modelinde kullanılacak veri setine DFA uygulanmıştır. DFA için kullanılan veri seti iki gizil değişkenden oluşur. Bu gizil değişkenler; Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma değişkenleri olarak adlandırılır. Bu doğrultuda sosyal sermaye gizil değişkeni 6, ekonomik kalkınma gizil değişkeni ise 7 gözlenen değişkenle temsil edilmektedir. Elde edilen modelin son hali aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 3: Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modellemesi İle Gösterimi

Şekil 3'de ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye değişkenlerinin faktör yüklenimi görülmektedir. Buradan hareketle Ekonomik Kalkınma gizil değişkeni için faktör yükleri 0.89-0.94 arasında, Sosyal Sermaye gizil değişkeni için faktör yükleri 0.76-0.97 arasında değişmektedir. Ayrıca ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye değişkenleri arasında aynı yönlü (.33) bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Model tanımlandıktan ve parametreler tahmin

edildikten sonra modelin veriye uygun olup olmadığı, modeldeki ilişkilerin anlamlılık düzeyini ve modelin elde edilen veriyi ne kadar iyi açıkladığı hakkında yorum yapabilmek için uyum iyiliği indeks değerlerine bakılır. Uyum iyiliği testleri sonucunda ise; modelin kabul veya reddedilme kararı verilmektedir.

Modelin veri ile uygunluğunun belirlenmesinde değerlendirilen birbirinden farklı uyum indeksleri ve bu indekslerin sağladığı bazı istatistiksel işlevler vardır. Bu indeks değerleri arasında daha çok kullanımı tavsiye edilen YEM model testleri: Benzerlik oranı ki-kare istatistiği (χ^2), RMSEA (Ortalama hata karakök yaklaşımı -Root-mean-square error approximation), GFI (Uyum iyiliği indeksi -Goodness-of-fit index), CFI (Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi-Comparative Fit Index), NFI (Normlaştırılmış Uyum İndeksi-Normed Fit Index) ve IFI (Arttırılmalı Uyum İndeksi-Incremental Fit Index) gibi uyum indeksleridir. Bu uyum indeksleri herhangi bir modelin o model için toplanmış verilere ne derece uyum sağladığını ölçer. Bu doğrultuda modelin genel anlamda uygunluğunu test etmek amacıyla incelenen ilk uyum indeksi Ki-Kare (χ^2) indeksidir.

Ki-Kare (χ^2) testi, oluşturulan model ile gözlenen değişkenlere ait varyans-kovaryans yapısında meydana gelen modelin farklı olup olmadığı hipotezini sınavan veri ile model arasındaki bir testtir. Yani bu test "gözlenen varyans-kovaryans matrisi ile faktör kovaryans matrisi arasında fark yoktur" hipotezi test etmektedir. Ayrıca ki-kare testi örneklem hacmine aşırı duyarlı olduğundan büyük örneklemle çalışıldığında modelin uyumu değerlendirilirken doğrudan ki-kare değerine bakmak yerine ki-kare değerinin serbestlik derecesine bölünmesi ($\chi^2/s.d$) ile elde edilen değere bakılması önerilmektedir. Bu bağlamda model uyumunu test etmek için ki-kare uyum iyiliği değerinden farklı olarak çok sayıda uyum indeksi bulunmaktadır. Genellikle yapılan çalışmalarda ki-kare değerinin anlamlı çıktığı görülür çünkü ki-kare istatistiği örneklem büyüklüğüne oldukça duyarlı olup örneklem büyüklüğü arttıkça ki-kare değerinin anlamlılığı genellikle artmaktadır (Kline, 2005). Bu yöntem kovaryans matrisleri arasındaki farkların anlamlılığına ve örneklimin hacmine duyarlı bir istatistiksel yöntem olduğu için model kurulurken küçük örneklem hacmi ile kurulmamalıdır. Ölçü olarak bakılırsa 100'den az örneklem hacmi küçük, 100 ile 200 örneklem hacmine sahip olan modeller orta, 200'ün üstünde örneklem hacmine sahip modeller ise büyük örneklem hacimli olarak tanımlanır (Bayrak, 2012). Örneklem büyüklüğünün küçük olması YEM için kullanılan programlarda araştırma modelinin yanlış sonuçlar vermesine neden olacaktır. Ayrıca yetersiz örneklem büyüklüğü gözlenen değişkene ait negatif değerli ölçüm hataları, parametrelerin tahmin edilmesinde ve bu parametrelerin standart hatalarında doğruluk oranını etkilemektedir. Ancak ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye arasında kurulmuş olan model istenen uyumu sağlasa da modelin verilere uygunluğunun sınanması için parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenir. Burada karar verilirken sadece ki-kare değerine bakılarak karar vermek yeterli değildir diğer "uyum iyiliği" değerlerine de bakılmalıdır.

6.6-Yapısal Eşitlik Modeli Bulguları

YEM uyumunun değerlendirilmesinde kullanılan anlamlılık testleri, betimleyici uygunluk ölçütü ve model karşılaştırmasını temel alan betimleyici ölçülerin uyumluluğunu değerlendirmek için kullanılan ölçüler özet biçiminde Tablo 4'te gösterilir. Bu indeks değerleri incelendiğinde hesaplanan χ^2 'nin yorumlanması için kullanılmakta olan karar ölçütü kapsamında modele ilişkin ulaşılan varyans-kovaryans matrisinin ana kütle varyans-kovaryans matrisiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak karar verirken diğer uyum iyiliği indeks değerlerine de bakılmalıdır. Ki-kare/S.d (CMIN/DF), CFI, GFI, NFI, IFI ve RMSEA değerlerine göre incelenen uyum iyiliği testlerine göre ki-kare değerinin anlamlı çıkması nedeniyle diğer uyum indekslerine bakılır. Analizde ilk ölçüm modeline ilişkin sonuçlara bakıldığında tüm uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir bir uyum içermediği için hata terimleri

arasında modifikasyon indeks değerlerine bakılır. Bu doğrultuda hata terimleri arasında kovaryans eklemesi önerisinde bulunan hata terimlerine kovaryans eklenerek gözlenen ve gizil değişkenler arasında yeni bağlantılar kurulur. Burada yapılan düzeltmeler, araştırma modelinin daha iyi uyum sağlayabilmesi için kuramsal bir gerekçeyle araştırmacıya ipucu verir (Pai vd., 2010: 288-296). Analiz sonuçlarına göre bazı uyum indeksleri kabul edilebilir uyum değerlerini içermediği için kuramsal gerekçeye göre önerilen modifikasyon işlemleri yapılarak araştırma modeli tekrar analiz edilir. Modifikasyon işlemi uygulandığında muhtemelen uyum iyiliği indeksleri daha düzgün sonuçlar verecektir. Ancak bu modifikasyon işlemleri yapılırken dikkat edilmesi gereken kuramsal gerekçe; arasına kovaryans çizilen hata terimlerinin aynı örtük değişken altında olmasıdır. Ayrıca modifikasyon indekslerinde gözlenen örtük değişkenler arasında yeni yollar belirlenebileceği gibi hatalar arasında tanımlaması da yapılabilir. Modifikasyon indekslerinde yapılan düzeltmelerden sonra uyum iyiliği ölçütleri tekrar kontrol edilir. Ayrıca model uyum iyiliği artacak diye çok fazla ekleme ve çıkarma yapmak da doğru değildir. Genel itibarı ile uyum iyilikleri düşük ve göze batan ki-kare değişimlerinde maksimum 5-6 atama yapılmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi modifikasyon işlemi yapıldıktan sonra model tekrar test edilir ve uygun uyum iyiliği değerlerine ulaşıncaya kadar araştırma için kurulan model kabul edilir.

Analizde modifikasyon indeks değerleri incelendiğinde sosyal sermaye gizil değişkeninin göstergeleri olan; "Devlet Politikalarının İstikrarı ve Mülkiyet Hakkı"(e₁-e₂), ekonomik kalkınma gizil değişkeninin göstergeleri olan; "Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve Kişi Başına Tahmini Milli Gelir"(e₂₃-e₂₄), "Ortalama Eğitim Süresi ve Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi"(e₁₆-e₂₀) değişkenleri arasında korelasyon olduğu ve hataların yüksek düzeyde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda kuramsal çerçeveye göre modelde yüksek korelasyon ilişkisi olan hata terimleri arasında kovaryans çizilerek model tekrar tahmin edilmiştir. Bu anlamda tahmin edilen yeni modelin uyum iyiliği ölçütleri ve modelin uyumuna karar vermek için kullanılan istatistiksel değerler tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Yapısal Eşitlik Modelinin Uyumuna İlişkin Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum (ölçüm) istatistiği	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model	Uyum
χ^2 Uyum Testi	$\chi^2 > 0.05$ (Anlamlı Olmamalı)	-	0.130 > 0.005	Anlamsız
χ^2/sd CMIN/DF)	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	$0 \leq 1.206 \leq 2$	İyi Uyum
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1.00$	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$	$0.97 \leq 0.995 \leq 1.00$	İyi Uyum
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	$0.95 \leq 0.973 \leq 1.00$	İyi Uyum
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1.00$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	$0.95 \leq 0.995 \leq 1.00$	İyi Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	$0 \leq 0.040 \leq 0.05$	İyi Uyum
GFI	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	$0.85 \leq GFI \leq 0.89$	$0.90 \leq 0.921 \leq 0.95$	İyi Uyum

Kaynak:(Kline, 2011), (Baumgartner & Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler& Bonett, 1980; Marsh, Hau, Artelt & Peschar, 2006), (Schermelleh-Engel & Moosbrugger, 2003), (Browne & Cudeck, 1993)

Tablo 5’de AMOS.24 programı kullanılarak oluşturulan Birinci Düzey Çok Faktörlü Modele ilişkin uyum indeksleri verilmiştir. Model uyum indeksleri incelendiğinde; χ^2 anlamlılık düzeyi %5’ ten büyük olduğu için (Chi-square=73,575 , probability level=0.130 > 0.05) istatistiksel olarak anlamsız çıktığı görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere sıfır hipotezi kabul edilir. Yani gözlenen ve beklenen varyans ve kovaryans matrisleri arasında fark yoktur, araştırmanın modeli ve örnekleme uyumludur denilir. Yapısal model elde edildikten

sonra kuramsal olarak önerilen araştırma modelinin analiz edilme süreci incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle bu modelin istatistiksel olarak uygunluğunu test eden uyum iyiliği değerlerine bakılır. Analiz için model uyum değerleri incelendiğinde; $\chi^2/s.d$ (CMIN/DF) değeri ($1.206 \leq 2$) sonucuna göre verinin model ile iyi uyum sağladığına istatistiksel olarak karar vermek mümkündür. Modele ilişkin tahmini kovaryans matrisi ile örneklem kovaryans matrisi arasındaki ayrımı baz alan betimleyici uygunluk ölçülerinden RMSEA (0.040) değerine bakıldığında; kurulan modelin iyi uyum gösterdiği belirlenir. Model karşılaştırmalarını temel alan GFI (0,921), CFI (0,995), NFI (0.973), IFI (0.995) ölçüleri ise önerilen araştırma modeli ve bağımsız model temel alınarak elde edilmektedir. Sonuçta; İncelenen 1. Düzey Çok Faktörlü Modelin uyum iyiliği değerlerine göre genel olarak modelin verilere iyi uyum sağladığı görülmektedir.

Regresyon katsayılarının gösterildiği tablo 6'da; analiz için kullanılan gösterge değişkenlerinin faktör yüklenimlerini göstermektedir. Ayrıca modelin faktör yüklerinin yanında sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma değişkenlerini açıklayan varyans değerleri ile araştırmanın modeli kurulmuştur. Korelasyon katsayısının karesine eşit olan R^2 değeri açıklanan varyans olarak da adlandırılmaktadır. Bu değer gizil değişkenin gözlenen değişkenler tarafından ne oranda açıklandığını göstermektedir.

Tablo 6: Regresyon Değerlerinin Faktör Yüklenimleri ve Açıklanan Varyans Değerleri

Değişkenler	Std. Edilmiş Regresyon Katsayıları	Açıklanan Varyans (R^2)
SS=>Devlet Politikalarının İstikrarı(SS_1)	,828	,685
SS=>Mülkiyet Hakkı(SS_2)	,966	,933
SS=>Fikri Mülkiyet Hakkı(SS_3)	,950	,903
SS=>Personel Eğitiminin Kapsamı(SS_4)	,882	,777
SS=>Yolların Kalitesi (SS_5)	,759	,576
SS=>Yargı Bağımsızlığı (SS_6)	,885	,783
EK=>Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) (EK_1)	,910	,829
EK=>Kişi Başına Tahmini Milli Gelir (EK_2)	,903	,816
EK=>Ortalama Eğitim Süreleri (EK_3)	,890	,792
EK=>Beklenen Eğitim Süresi (EK_4)	,920	,847
EK=>Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (EK_5)	,899	,809
EK=>Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi (EK_6)	,940	,883
EK=>Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi (EK_7)	,897	,804
YAPISAL MODEL		
Cor(Sosyal Sermaye <=> Ekonomik Kalkınma)	,33	

Bu değerler incelendiğinde, gösterge değişkenleri arasında her ikili ilişkinin anlamlılık düzeyine bakılır. Dolayısıyla bütün regresyon katsayılarının %5 önemlilik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve yapısal modelin faktör yüklenim değerlerinin 0.50'den büyük olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle araştırma modelinde; her bir gizil değişken için kurulan hipotezlerden H_1 (alternatif) hipotezleri kabul edilir. Sonuç olarak sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma gizil değişkenlerini açıklayan gözlenen değişkenlerin modelde anlamlı bir etkisi vardır. Ayrıca standardize edilmiş regresyon değerleri her bir gözlenen değişkenin bağlı olduğu gizil değişkeni hangi oranda açıkladığı hakkında araştırmacıya bilgi verir. Bu anlamda standardize edilmiş katsayıların 1'in üzerinde bir değer olmaması gerekmektedir.

Yapısal modelin sınanmasında; modelin elde edilen veriyi ne kadar açıklayabildiği incelenmektedir. İncelenen eşitliklere göre analizi yapılan modeldeki regresyon eşitliklerine bakıldığında sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma değişkenleri arasındaki ilişki aşağıdaki gibidir.

Yapısal modele ilişkin denklem;

Yapısal Model;

Sosyal Sermaye = 0,33* Ekonomik Kalkınma

Yapısal model incelendiğinde; ekonomik kalkınma ve sosyal sermaye değişkenleri arasında aynı yönlü (0.33) doğrusal bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değişkenler arasında elde edilen korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır.

Regresyon katsayılarının gösterildiği tablo 6; analiz için kullanılan gösterge değişkenlerinin faktör yüklenimlerini göstermektedir. Bu değerler incelendiğinde, gösterge değişkenleri arasında her ikili ilişkinin anlamlılık düzeyine bakılır. Dolayısıyla bütün regresyon katsayılarının %5 önemlilik düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve yapısal modelin faktör yüklerinin değerlerinin 0.50'den büyük olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle araştırma modelinde; her bir gizil değişken için kurulan hipotezlerden H₁ (alternatif) hipotezleri kabul edilir. Sonuç olarak sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma gizil değişkenlerini açıklayan gözlenen değişkenlerin kurulan modelde anlamlı bir etkisi vardır. Ayrıca modelin faktör yüklerinin yanında sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma değişkenlerini açıklayan varyans değerleri ile araştırmanın modeli kurulmuştur. Korelasyon katsayısının karesine eşit olan R² değeri açıklanan varyans olarak da adlandırılmaktadır. Bu değer gizil değişkenin gözlenen değişkenler tarafından ne oranda açıklandığını göstermektedir.

Model;

$$\text{Sosyal\_Sermaye} = 0.885 * \text{SS\_6} + 0.759 * \text{SS\_5} + 0.882 * \text{SS\_4} + 0.950 * \text{SS\_3} + 0.966 * \text{SS\_2} + 0.828 * \text{S\_1}$$

Bir bağımlı ve birden çok bağımsız değişkenlerin arasındaki ilişkinin sınındığı çok değişkenli regresyon analizine göre; sosyal sermaye faktörünü en iyi açıklayan değişkenin %96.6'lık bir etkiyle SS_2 (Mülkiyet Hakkı), en az açıklayan değişkenin %75.9'luk bir etkiyle SS_5 (Yolların Kalitesi) olduğu görülmektedir. Sosyal sermayenin açıklandığı bu değişkenler arasındaki ilişkiye göre SS_2 (Mülkiyet Hakkı) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış sosyal sermayede 0,966'lık bir artış meydana getirir. Buradan hareketle kısaca yapısal eşitlikler incelendiğinde; SS_1 (Devlet Politikalarının İstikrarı), SS_2 (Mülkiyet Hakkı), SS_3 (Fikri Mülkiyet Hakkı), SS_4 (Personel Eğitiminin Kapsamı), SS_5 (Yolların Kalitesi), SS_6 (Yargı Bağımsızlığı) değişkenleri ile sosyal sermaye gizil değişkeni arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

$$\text{Ekonomik\_Kalkınma} = 0.897 * \text{EK\_7} + 0.940 * \text{EK\_6} + 0.899 * \text{EK\_5} + 0.920 * \text{EK\_4} + 0.890 * \text{EK\_3} + 0.903 * \text{EK\_2} + 0.910 * \text{EK\_1}$$

Modelin ekonomik kalkınma ile ilgili sonuçları incelendiğinde, ekonomik kalkınma faktörünü en iyi açıklayan değişkenin %94'lik bir etkiyle EK_6 (Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam

Beklentisi Endeksi), en az açıklayan değişkenin %89 'luk bir etkiyle EK_3 (Ortalama Eğitim Süreleri) olduğu görülmektedir. Ekonomik kalkınmanın açıklandığı bu değişkenler arasındaki ilişkiye göre EK_6 (Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi) değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış ekonomik kalkınmada 0,94'lük bir artış meydana getirir. Diğer eşitlikler incelendiğinde EK_1 (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla), EK_2 (Kişi Başına Tahmini Milli Gelir), EK_3 (Ortalama Eğitim Süreleri), EK_4 (Beklenen Eğitim Süresi), EK_5 (Doğuştan Beklenen Yaşam Süresi), EK_6 (Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi) ve EK_7 (Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi) değişkenleri ile ekonomik kalkınma gizil değişkeni arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

7-SONUÇ

Toplumu oluşturan bireyler arasındaki güven ilişkisi ve iktisadi bir değer olan sermaye kelimelerinin birleşmesiyle oluşan sosyal sermaye kavramı genellikle ekonomik değeri ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkar. Ayrıca ülkelerin ekonomilerinin gelişip büyümesi için güven faktörü de önemli bir olgudur. Her geçen gün önemi katlanarak artan sosyal sermaye kavramı, güvenin inşa edilmesi için toplumların bütünleşmesi ve gelişmesi sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Literatürde sosyal sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklayan birçok araştırma yapılmış olup, bu çalışmalar sonucunda genellikle sosyal sermaye ve kalkınma arasında doğru orantılı bir ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. Böylelikle kalkınma sürecine sosyal sermayenin; ülkelerin suç işleme oranlarının azaltılmasıyla, eğitim seviyesinin artırılmasıyla, daha adaletli gelir dağılımına sahip olunarak, yolsuzlukların azaltılmasıyla, devletin vatandaşı için daha verimli çalışmasıyla ve oluşan güven ortamına bağlı olarak katkısı çok fazladır (Kangal, 2013, s. 119). Ülkeler açısından değerlendirilme yapılacak olursa sosyal sermaye düzeyleri yüksek olan toplumların kalkınmışlık seviyelerinin daha yüksek olduğu, bürokratik işlerin daha iyi yürütüldüğü, demokrasinin daha iyi yer edindiği ve insanların daha iyi yaşam standartlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın analiz aşamasında gizil değişkenleri temsil eden "sosyal sermaye" ve "ekonomik kalkınma" değişkenlerinin ilgili olduğu gözlenen değişkenler arasındaki yapıyı değerlendiren ölçüm modeli oluşturulmuştur. Bu anlamda ilk olarak araştırma modelinin tamamının veri seti ile uygunluğunu gösteren uyum iyiliği testlerinin sonuçları değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken en çok kullanılan uyum iyiliği değerlerine göre karar verilir. Ayrıca yapılan analizde uyum indeksleri sonucunda istenen uyuma ulaşamadığı için modelde bazı modifikasyon işlemleri yapılarak modelin veriye uygunluğu sınanır. Analizde ölçüm modeli için yapılan ilk uyum testinde bu değerlerin düşük uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla ölçüm modelinde değişiklikler yapılarak analiz tekrar test edilir ve bu sayede modelin veriye uyumu sağlanmış olur. Yapılan bu düzeltmelerden sonra istenen indeks değerlerine ulaşıldığı için yapısal modelin değerlendirme kısmına geçilir. Modifikasyon işlemleri ile düzeltilen ölçüm modeline tekrar DFA uygulanır ve bu sefer çalışmada kullanılmak istenen ölçüm modelinin verilere iyi uyum sağladığı tespit edilmiştir. Burada uyum iyiliği değerleri incelenirken tek bir uyum indeksine bakılarak karar vermek doğru değildir.

Yapılan analiz sonucunda model uyumu incelendiğinde ki-kare değeri anlamsız çıkmıştır. YEM gözlenen ve gizil değişkenler arasında farkın olmamasını ister. Yani sıfır hipotezini kabul etmek ister. Bu nedenle ki-kare istatistik değerinin anlamsız ve değer olarak küçük çıkması istenir. Teoreme göre model verilere iyi uyum sağlamaktadır. Ancak karar verirken sadece ki-kare değerine bakarak karar vermek yeterli değildir. Diğer uyum iyiliği indeks değerlerine de bakılmalıdır. $\chi^2/s.d$ (CMIN/DF) değerinin ($1.206 \leq 2$) sonucuna göre modelin genel uyumu hakkında yorum yapılır ve modelin veri ile iyi uyum sağladığına istatistiksel olarak karar verilebilir. Modele ilişkin tahmini kovaryans matrisi ile örneklem kovaryans matrisi arasındaki ayrımı temel alan betimleyici uygunluk ölçülerinden RMSEA (0.040) değerine bakıldığında; kurulan model ile kullanılan veri setinin iyi uyum gösterdiği sonucuna ulaşılır. Model

karşılaştırmaları için incelenen GFI (0,921), CFI (0,995), NFI (0,973), IFI (0,995) ölçüleri ise önerilen araştırma modeli ve bağımsız model temel alınarak elde edilmektedir. Sonuç olarak; İncelenen 1. Düzey Çok Faktörlü Modelin uyum iyiliği değerlerine göre modelin verilere iyi derecede uyum sağladığı görülür. Katsayıların anlamlı çıkması sonucu kurulan modelde sosyal sermaye faktörünü en çok açıklayan değişkenin %96.6 'lık bir etkiyle SS_2 (Mülkiyet Hakkı), en az açıklayan değişkenin %75.9 'luk bir etkiyle SS_5 (Yolların Kalitesi) olduğu görülür. Diğer değişkenler incelendiğinde SS_1 (Devlet Politikalarının İstikrarı), SS_2 (Mülkiyet Hakkı), SS_3 (Fikri Mülkiyet Hakkı), SS_4 (Personel Eğitiminin Kapsamı), SS_5 (Yolların Kalitesi), SS_6 (Yargı Bağımsızlığı) değişkenleri ile sosyal sermaye arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu gözlenmektedir. Modelin ekonomik kalkınma ile ilgili sonuçları incelendiğinde, ekonomik kalkınma faktörünü en çok açıklayan değişkenin %94 'lük bir etkiyle EK_6 (Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi), en az açıklayan değişkenin %89'lık bir etkiyle EK_3 (Ortalama Eğitim Süreleri) olduğu görülmektedir. Diğer değişkenler incelendiğinde EK_1 (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla), EK_2 (Kişi Başına Tahmini Milli Gelir), EK_3 (Ortalama Eğitim Süreleri), EK_4 (Beklenen Eğitim Süresi), EK_5 (Doğuştan Beklenen Yaşam Süresi), EK_6 (Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi) ve EK_7 (Yıllara Göre Ortalama Eğitim Süresi) değişkenleri ile ekonomik kalkınma arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin var olduğu gözlemlenir. Yapılan araştırmanın sonucunda model ile veri arasındaki genel anlamda kabul edilebilir düzeyde bir uyum varlığından bahsetmek mümkündür. Böylece model tarafından gözlenen değişkenlere ilişkin varyans ve kovaryansların oldukça iyi açıklandığı görülmektedir. Ekonomik kalkınma açısından sosyal sermaye, bilgiyi eyleme dönüştürebilme yeteneğidir. Başka bir deyişle bir toplumun ya da bölgenin bilgiyi üretebilme ve bu bilgiyi üretim sürecine dahil edebilme yeteneğidir (Şavkar, 2011, s. 19). Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasında var olan doğrudan ve dolaylı ilişki üzerine yapılan çalışmalarda genellikle iktisadi kalkınma ile sosyal sermaye arasında doğrudan ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. Mevcut üretim faktörlerin daha etkin ve rasyonel kullanımı sonucu ise dolaylı etkiler gerçekleşmektedir. Sosyal sermayesi gelişmekte olan toplumların ekonomisi de gelişmiştir. Sosyal sermayenin ekonomi bilimi ile olan ilişkisi, mevcut üretim faktörlerinin ekonomik kalkınmayı tam olarak açıklayamaması sonucunda ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Argun, (2002), “Toplumsal Sermaye: Yeni Sağın Küresel Yüzü, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları”, Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Yayınları, No: 311, ss. 71-85.
- Babacan, M. E. (2012). *Toplumsal Paylaşım Ağlarında Sosyal Sermaye Pratikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, 88.
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). “Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review”, *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), pp.139-161.
- Bayrak, S. (2012). İstatistik Dersine Yönelik Kaygının Yapısal Eşitlik Modellemesi İle İncelenmesi. Bursa: T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı İstatistik Bilim Dalı.
- Bektaş, H., & Aydın, M. (2018). Müşteri Bağlılığının Ölçülmesi: Cep Telefonu Pazarı Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi* .
- Bentler, P.M., & Bonett, D.G. (1980). “Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures”, *Psychological Bulletin*, 88, pp.588-606.
- Berber, Metin (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma (3. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi, 9.
- Browne, M.W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of Assessing Model Fit. In: Bollen, K.A., & Long, J.S. (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136-162). Beverly Hills, CA: Sage.
- Carroll, W. Nelson (1997), “Effect of Higher Education on Formation of Social Capital for Young Adults in the United States Between 1972 and 1994”, **Unpublished Doctorate Thesis**, Texas A&M University.
- Çetin, M. (2006). Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 74-86.
- Clayton, M. F., & Pett, M. A. (2008). AMOS versus LISREL: One data set, two analyses. *Nursing research*, 57(4), 283-292.
- Deniz, M. (2015, Mayıs). Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi Gelişme Ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı. Dursun, Y., & Kocagöz, E. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Regresyon: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*: 2-15.
- Eşki, Hülya (2009). *Sosyal Sermaye- Önemi, Üretimi ve Ölçümü-Üzerine Bir Alan Araştırması*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökalp, N.(2003). *Ekonomide Güven Faktörü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2, 164-174.
- Kangal, N. (2013). " *Sosyal Sermaye Teorileri ve Sosyal sermaye İlişkisi: Türkiye Örneği* ". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Karaçimen, Yeter (2002). Türkiye de Bireylerin Kişisel-Kurumsal Güven kaybı ve Medyanın Rolü: Ampirik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karagül, M., & Dünder, S. (2006). Sosyal Sermaye Ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Akdeniz İibf Dergisi*, 61-78.
- Karagül, M., & Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*: 37-52.
- Keleş, Hatice Necla (2012), Sosyal Sermaye, Eğitim Yayınevi, Konya: 29.
- Kline, R.B. (2005). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. New York: The Guilford Press.
- Kline, R.B. (2011). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. New York: The Guilford Press.
- Koç, A., & Ata, Y. (2012). Sosyal Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ab Ülkeleri Ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 199-218.
- Marsh, H.W., Hau, K.T., Artelt, C., Baumert, J., & Peschar, J.L. (2006). "Oecd's Brief Self-Report Measure Of Educational Psychology's Most Useful Affective Constructs: Cross-Cultural, Psychometric Comparisons Across 25 Countries", *International Journal Of Testing*, 6(4), Pp.311-360.
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Narayan Deepa, Pritchett Lant, (1999), "Cent And Sociability: Household Income And Social Capital İn Rural Tanzania", **Economic Development And Cultural Change**, Vol. 47, No. 4, May, Pp. 871-897.
- Newton, K. (2001). Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy. *International Political Science Review*, 22(2), 201-214.
- Pai A.L., Mullins L.L., Drotar,D., Burant, C.,Wagner, J., Chaney, J.M.2007.Exploratory and confirmatory factor analysis of the Child Uncertainty in Illness Scale among children with chronic iillness. *Journal of Pediatric Psychology*, 32(3): 288-296
- Rea-Holloway, Melinda, (2008), "What'sthematterwithsocialcapital? An Inductiveexamination, A Dissertation İn Community Philosphy" Presented To The Faculty Of Theuniversity Of Missouri-Kansas.
- Schermelleh-Engel, K., & Moosbrugger, H. (2003). "Evaluating the fit of structural equation models: Tests of signigance and descriptive goodness-of-fit measures", *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), pp.23-74.
- Shirinova, A. (2019). Geçiş Ekonomilerinde Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma. İzmir, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İktisat Anabilim Dalı İksisat Yüksek Lisans Programı.
- Şavkar, E. (2011, Haziran). Sosyal Sermayenin Unsurları Ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Şimşek, Rasime Durkan (2013). *İlkokul ve Ortaokullardaki Sosyal Sermaye Düzeyi İle Öğretmenlerin İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*.Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tüysüz, Nurettin (2011). Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Varol, S. (2014, Ocak). Hazır Yazılımlarla Yapısal Eşitlik Modellemesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İstatistik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldız, Z., & Topuz, H. (2011). Sosyal Sermaye Ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (61), 201-226.
- Zak Paul J., Knack Stephen, (1998), “Trust And Growth”, July, Paper No: 219.